

Львівський державний університет внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ

Підручник

Львів
2020

УДК 343.326
О-64

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 24 грудня 2019 р. № 5)

Рецензенти:

В. К. Гришук, доктор юридичних наук, професор,
член Вищої ради правосуддя;
В. О. Навроцький, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України;
О. К. Марін, кандидат юридичних наук, доцент

Організаційно-правові основи запобігання тероризму:
О-64 підручник / Ю. О. Лісіцина, І. Р. Серкевич, Г. З. Яремко та ін.;
за заг. ред. В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 432 с.

ISBN 978-617-511-306-6

Підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Організаційно-правові основи запобігання тероризму» в закладах вищої освіти. Відображено сучасний стан і перспективи розвитку запобігання тероризму в Україні.

Для курсантів, студентів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та викладачів вишів і факультетів юридичної спрямованості усіх форм навчання. Може бути корисним для працівників судових і правоохоронних органів (станом законодавства на 01 грудня 2019 року).

The textbook covers the main legal approaches and legislative aspects of counteraction to terrorist activity, the criminal legal and criminal procedural measures of combating terrorism, as well as criminological factors of occurrence of such a negative phenomenon, in particular, on the occupied territory of Ukraine. The possibility of counteracting the activities of terrorist organizations by means of criminal justice requires the coordination of actions of all law enforcement agencies.

УДК 343.326

© Броневицька О. М., Лісіцина Ю. О.,
Луцик В. В., Серкевич І. Р.,
Яремко Г. З. та ін., 2020
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2020

ISBN 978-617-511-306-6

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Тема 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРОРИЗМУ. ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ.....	7
1.1. Стан дослідження тероризму як суспільно небезпечного явища та напрямів протидії йому.....	7
1.2. Зміст та обсяг поняття тероризму.....	38
1.3. Становлення та розвиток відповідальності за злочини терористичного характеру в кримінальному законодавстві.....	65
1.4. Правові основи протидії тероризму на міжнародному рівні.....	93
1.5. Запобігання тероризму в кримінальному законодавстві зарубіжних держав.....	115
Питання для самоконтролю.....	133
Література до теми.....	135
Тема 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ.....	138
2.1. Система норм про злочини терористичного характеру в КК України.....	138
2.2. Кримінально-правова характеристика злочинів терористичного характеру за КК України.....	160
2.3. Розмежування складів злочинів терористичного характеру з суміжними посяганнями.....	183
2.4. Система заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму.....	202
2.4.1. «Кримінально-правовий вплив» та «заходи кримінально-правового характеру»: співвідношення понять.....	203
2.4.2. Класифікація заходів кримінально-правового характеру в науці кримінального права.....	209
2.4.3. Основні заходи кримінально-правового характеру, передбачені КК України, за вчинення злочинів терористичного характеру.....	217
2.4.4. Інші заходи кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися за вчинення злочинів терористичного характеру.....	227
2.4.5. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів терористичного характеру.....	235
2.5. Реалізація заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму.....	246
2.5.1. Реалізація основних заходів кримінально-правового характеру щодо протидії тероризму.....	248

2.5.2. Реалізація інших заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму.....	254
2.5.3. Реалізація звільнення від кримінальної відповідальності за злочини терористичної спрямованості.....	257
Питання для самоконтролю.....	260
Література до теми.....	263
Тема 3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРОРИЗМУ.....	267
3.1. Тероризм як вид злочинності: кримінологічний аналіз.....	267
3.2. Кримінологічний портрет особи злочинця-терориста.....	284
3.3. Детермінанти злочинності терористичного характеру на сучасному етапі.....	306
Питання для самоконтролю.....	320
Література до теми.....	320
Тема 4. ПРОТИДІЯ ТЕРОРИЗМУ ЗА ДОПОМОГОЮ НЕГЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ.....	322
4.1. Суб'єкти, що здійснюють діяльність у сфері боротьби з тероризмом, та їх повноваження.....	322
4.2. Взаємодія суб'єктів боротьби з тероризмом.....	341
4.3. Принципи протидії тероризму.....	346
4.4. Протидія тероризму на тимчасово окупованих територіях.....	350
4.5. Співвідношення оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності у сфері боротьби з тероризмом та підрозділи, які здійснюють цю діяльність.....	369
4.6. Спеціально-технічне забезпечення протидії тероризму.....	377
4.7. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні щодо злочинів терористичної спрямованості.....	385
Питання для самоконтролю.....	390
Література до теми.....	390
Тема 5. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ.....	393
5.1. Система наукових рекомендацій методики розслідування злочинів терористичного характеру. Криміналістична характеристика злочинів терористичного характеру. Криміналістична характеристика способів вчинення злочинів терористичного характеру.....	393
5.2. Особливості тактики огляду місця події при розслідуванні злочинів терористичного характеру. Початковий етап розслідування злочинів терористичного характеру. Завершальний етап розслідування злочинів терористичного характеру.....	410
Питання для самоконтролю.....	429
Література до теми.....	429

ВСТУП

Тероризм належить до найнебезпечніших явищ сучасності, що набуває дедалі різноманітніших форм і загрозливих масштабів. Наразі він є невід'ємною частиною політичних і економічних процесів у світі та є загрозою і громадській, і національній безпеці та перетворюється в масове явище. Кількість таких злочинів постійно збільшується. Крім того, в сучасних умовах простежується ескалація терористичної діяльності не тільки екстремістських організацій, окремих осіб, а і держав.

Особливу тривогу викликають терористичні злочини, ступінь суспільної небезпеки яких доволі високий. Водночас ускладнюються характер їхніх дій, зростає нестандартність і жорстокість терористичних актів. Причини тероризму криються в зростанні кризових явищ в економіці, нездатності суспільства регулювати складні соціально-політичні процеси, швидкій зміні систем людських і політичних ідеалів, цінностей, у втягуванні до активного політичного життя великого прошарку населення з низькою духовністю, культурою та освітою, позбавленого політичного досвіду. Це активізує прагнення суспільних і державних інституцій до протидії та боротьби з таким небезпечним явищем, як «тероризм».

Також потрібно визнати, що понятійний апарат діяльності з запобігання та протидії терористичній злочинності в юридичній науці розроблено недостатньо, деякі різноманітні терміни вживаються як рівнозначні, немає чіткого розмежування термінів, що належать до різних сфер протидії злочинності. Неточність тієї або іншої конкретної рекомендації може спричинити помилки, тоді як неправильність загального, засадничого теоретичного положення може негативно вплинути на галузь практичної діяльності. Це стало рушієм у підготовці підручника.

Видання підготовлено відповідно до навчальної програми дисципліни «Організаційно-правові основи запобігання тероризму»

у закладах вищої освіти на основі чинного кримінального, кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування, зокрема практики Європейського суду з прав людини, міжнародних стандартів.

Тож, враховуючи, що під час дослідження злочинної діяльності не завжди є можливість виявити закономірні зв'язки між різними елементами механізму злочинів, власне формування окремої методики дослідження та характеристика елементів механізму вчинення тероризму, терористичного акта матиме практичне значення, слугуючи орієнтиром для працівників правоохоронних органів у питаннях організації розслідування.

Автори будуть щиро вдячні за конструктивну критику і пропозиції стосовно вдосконалення цього видання. Ви можете надсилати їх на нашу електронну скриньку kkpd@lvduvs.edu.ua. Сподіваємося, що він буде цікавим та корисним і для викладачів кримінального права, кримінального процесуального права, міжнародного права, і для правничої спільноти України.

Тема 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРОРИЗМУ. ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ

- 1.1. Стан дослідження тероризму як суспільно небезпечного явища та напрямів протидії йому*
- 1.2. Зміст та обсяг поняття тероризму*
- 1.3. Становлення та розвиток відповідальності за злочини терористичного характеру в кримінальному законодавстві*
- 1.4. Правові основи протидії тероризму на міжнародному рівні*
- 1.5. Запобігання тероризму в кримінальному законодавстві зарубіжних держав*

1.1. Стан дослідження тероризму як суспільно небезпечного явища та напрямів протидії йому

Феномен тероризму розглядали дослідники із різних наукових сфер: філософії, соціології, політології, юриспруденції, психології тощо. Дослідження цього явища спричинило плуралізм підходів до його розумінні.

Основні напрацювання у цьому напрямі належать зарубіжним ученим-юристам. Абстрагуючись від політичних оцінок, потрібно констатувати, що науковці намагались обґрунтувати зміст та обсяг поняття «тероризм» і працювали над створенням відповідного антитерористичного законодавства на рівні відповідної держави.

Питання тероризму досліджували науковці західноєвропейських держав і США. Проте, на жаль, доступ до таких праць ускладнений.

Наукові пошуки з проблем тероризму, зважаючи на зміст цього поняття, можна об'єднати у декілька основних напрямів:

1) дослідження історії тероризму. Цим питанням присвячені, зокрема, праці П. Кошеля, Л. Ляшенко, О. Рудницького, А. Суворова та ін.;

2) загальнотеоретичні дослідження природи тероризму. Це наукові розробки В. Замкового, К. Ільченкова, І. Ільїнського, В. Кікота, В. Петрищева, К. Салімова та ін.;

3) аналіз політичної складової тероризму. Цим проблемам присвячено праці Ю. Авдєєва, І. Дементьєва, Н. Лазарєва та ін.;

4) вивчення соціально-філософських і соціально-психологічних проблем тероризму. Такі питання розглядаються, зокрема, у працях Ю. Антоняна, Н. Афанасьєва, В. Вітюка, Д. Ольшанського та ін.;

5) кримінально-правові та кримінологічні дослідження тероризму та протидії йому. Ці аспекти відображені у публікаціях Ю. Антоняна, П. Баранова, В. Ємельянова, Н. Литвинова, В. Лунєєва, М. Ентіна та ін.

Стосовно західних науковців, то вони (Дж. Белл, Б. Дженкінс, П. Вілкінсон, Р. Коррадо, Р. Еванс) також активно досліджували сутність, стратегію і тактику тероризму, ідеологію та особливості терористичної діяльності, причому особливу увагу приділяли політичному тероризму. В працях, які вийшли нещодавно (І. Боданські, В. Лакера), розглянуто особливості сучасного тероризму, проаналізовано його місце в сучасному суспільстві.

Проблематика тероризму і антитерористичної діяльності є предметом аналізу і низки українських науковців, зокрема: С. Буткевича, А. Деменка, В. Ліпкана, Д. Никифорчука, М. Руденка, Б. Канцелярука, В. Коцура, Х. Лакішина, Л. Новікової, М. Семикіна, І. Смазнова, С. Шевцова.

Вагомий внесок у кримінально-правову науку України щодо сутності та шляхів протидії тероризму зробив В. Ємельянов, який опублікував понад п'ять монографій, присвячених цій проблематиці.

Розгляд проблем тероризму із кримінально-правових позицій також був започаткований 1993 р. С. Допілкою, яка, дослідивши питання сутності та відповідальності за морський тероризм, захистила дисертаційну роботу.

Кримінологічні проблеми боротьби з тероризмом досліджував В. Антипенко (1999 р.). У 2000 р. дисертацію з тематики відповідальності за тероризм захистив С. Мохончук.

Очевидно, що з огляду на час виконання робіт зазначених науковців та істотні зміни в міжнародному та національному кримінальному законодавстві, ці праці можуть стати лише основою для переосмислення сучасного розуміння сутності тероризму та формування ефективної моделі протидії йому.

У 2000 р. кандидатську дисертацію (хоча й за іншою спеціальністю) з питань міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом захистив Ю. Іванов. Кандидатську роботу з політичних наук із питань виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах 2001 р. захистила Л. Мошкова. Ці наукові роботи також є відповідним внеском у розробку стратегії та тактики протидії тероризму в Україні.

Отже, сучасні кримінально-правові та кримінологічні дослідження з обраної проблематики можна поділити на декілька груп.

Перша – дослідження підходів до визначення поняття (дефініції) тероризму. Зокрема, В. Ємельянов вважає, що необхідно виокремити і визначити тероризм у таких трьох розуміннях:

- 1) вузькому (власному);
- 2) широкому;
- 3) найбільш широкому¹.

Тероризм у вузькому значенні – це загальнонебезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій. Як справедливо зазначає В. Ємельянов, тероризм у подібному розумінні характеризується такими взаємопов'язаними ознаками: 1) вчинення загаль-

¹ Ємельянов В. П., Новікова Л. В., Семикін М. В. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства / за заг. ред. В. П. Ємельянова. Х.: Кроссроуд, 2007. С. 109.

нонебезпечних дій або погроза такими діями, що спричиняє загальну небезпеку; 2) створення атмосфери страху, пригніченості, напруженості; 3) публічний характер терористичних дій; 4) застосування загальнонебезпечного насильства стосовно осіб чи майна з метою схиляння до певної поведінки інших².

Тероризмом у широкому тлумаченні охоплюються тероризм у вузькому розумінні й усі інші злочини терористичної спрямованості (терористичного характеру), тобто суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від дій, а також сприяння таким діянням. Тобто, поняттям *«тероризм у широкому розумінні»*, або *«злочини терористичного характеру»*, охоплюються не лише загальнонебезпечні, а й інші суспільно небезпечні діяння, які відрізняються від тероризму у вузькому розумінні тільки за першою конститутивною ознакою – загальнонебезпечним характером дій або погрозою такими діями, що зумовлює загальну небезпеку. Щодо решти ознак, якими характеризується тероризм у зазначених розуміннях, то вони повністю збігаються.

Таку позицію підтримує М. Семикін і зазначає про залякувальний вплив на населення, створення атмосфери страху на соціальному рівні, щоб на цьому тлі досягати певних поступок від тих організацій чи осіб, які можуть приймати вигідні для терористів рішення³. Насправді, крім терористичного акту, до поняття «інші злочини терористичної спрямованості» належать, приміром, захоплення заручників, викрадення людини, захоплення будинків, споруд, водного або повітряного судна, залізничного рухомого складу тощо, якщо зазначені діяння вчиняються публічно, спрямовані на виникнення у населення відчуття страху, напруженості та мають на

² Ємельянов В. П., Новікова Л. В., Семикін М. В. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства / за заг. ред. В. П. Ємельянова. Х.: Кроссрод, 2007. С. 37.

³ Семикін М. В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2004. С. 44.

меті вплив на ухвалення якогось рішення або відмову від нього з боку держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи чи групи осіб.

Тероризм у найбільш широкому розумінні – це суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій, а також сприяння таким діям.

А. Долгова пропонує тлумачення тероризму в двох значеннях – вузькому та широкому. Вузьке розуміння відображає диспозиція ст. 205 КК РФ «Тероризм», у ч. 1 якої зазначено, що тероризм – це вчинення вибуху, підпалу або інших дій, які створюють загрозу загибелі людей, спричинення значного матеріального збитку або настання інших суспільно небезпечних наслідків, якщо ці дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення або справляння впливу на прийняття рішень органами влади, а так само загроза вчинення вказаних дій з тією ж метою. Щодо широкого розуміння поняття «тероризм», то воно, на думку А. І. Долгової, закріплено у ст. 3 Федерального Закону РФ «Про боротьбу з тероризмом». До злочинів терористичного характеру, які передбачаються у цій статті, входять і діяння, пов'язані із втягненням у вчинення злочинів терористичного характеру або іншим сприянням їх вчиненню (ст. 205 КК РФ)⁴.

І. Артамонов під терміном «тероризм» пропонує розуміти «будь-який акт насильства (вбивство, ушкодження, захоплення заручників, матеріальних об'єктів та їх руйнування) або загрозу його застосування, що здійснюється умисно різноманітними способами, із застосуванням будь-яких засобів, з метою припинення політичної діяльності, порушення громадської безпеки, залякування населення або здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування, адміністрацій підприємств, установ, екіпажами транспортних засобів, що створює в суспільстві атмосферу страху, паніки, розгубленості». Уточнюючи ознаки тероризму, цей науковець зазначає: «Тероризм – проти-

⁴ Криминология: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2007. XII. С. 732.

правне застосування сили або загрози силою; тероризм спрямований на створення залякувального впливу, залякування більш широкого кола осіб, аніж безпосередні жертви; метою терористичних акцій виступає спонукання влади, населення, окремих осіб до відповідних дій або відмови від їх здійснення на користь терористів»⁵.

Низка дослідників цієї проблематики вважають, що «тероризм – це дії, спрямовані на урівноваження шансів або на перелом гри... З точки зору терористів, їхні дії – це форма поновлення порушеної справедливості»⁶.

Розширене поняття тероризму запропонував В. Петрищев: «Тероризм – це систематичне, соціально і політично вмотивоване, ідеологічно зумовлене використання насильства або погроз застосування такого, за допомогою якого через залякування фізичних осіб здійснюється управління їхньою поведінкою у вигідному для терористів напрямі, і досягається визначена терористами мета»⁷.

Є. Кожушко пропонує таке визначення цього поняття: «Тероризм – це тактика політичної боротьби, що характеризується систематичним застосуванням ідеологічно мотивованого насильства та виражається у вбивствах, диверсіях, саботажі, викраденнях та інших діях, які становлять загрозу життю і безпеці людей»⁸.

Е. Ляхов вважає, що тероризм є одним із видів насильства, а в центрі терористичного акту перебуває фізична особа або група осіб, вплив на яких повинен призвести до змін у політичній сфері, тобто в національних, класових і міжнародних відносинах. Організатором такої терористичної дії є державний орган, а виконавцями – конкретні фізичні особи. Для проведення таких акцій використовуються найрізноманітніші засоби і способи – шантаж, захоп-

⁵ Артамонов И. И. Терроризм: способы предотвращения, методика расследования. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во И. И. Шумилова, 2002. С. 280.

⁶ Слабость, которую не победить силой. Как быть большинству, если меньшинство желает уравнять шансы ценой терроризма / Б. Грушин та ін. URL: <http://kadry.viperson.ru/data/prensa/16/og200901/og19k019.txt>

⁷ Петрищев В. Е. Заметки о терроризме. М.: Эдиториал УРСС, 2001. С. 260.

⁸ Кожушко Е. П. Современный терроризм: анализ основных направлений / под общ. ред. А. Е. Тараса. Мн.: Харвест, 2000. С. 215.

лення заручників, викрадення, вбивства, завдання тяжких тілесних ушкоджень тощо⁹.

Різні трактування поняття «тероризм» також запропоновані зарубіжними вченими. Так, експерт з Ізраїлю Б. Ганор зауважує: «Тероризм – це інтенсивне застосування або загроза застосування насильства стосовно цивільних осіб або цивільних об'єктів з метою досягнення політичної мети»¹⁰. Суть цієї дефініції полягає в об'єднанні трьох ознак, без яких насильство не може бути кваліфікованим як тероризм: по-перше, насильницький акт або загроза його (психологічний фактор впливу на об'єкт); по-друге, мета теракту має політичний характер; по-третє, ціллю терористів є цивільні особи, що докорінно відрізняє тероризм від інших видів політичного насильства, наприклад, партизанської війни.

Відомий американський спеціаліст із міжнародного права Р. Фальк пропонує два визначення цього поняття, а саме: «Будьякий тип політичного насильства, що не має адекватного морального і юридичного виправдання, незалежно від того, хто до нього вдається, – революційна група або уряд»; «Політичний екстремізм, що вдається до насильства без розбору або до насильства стосовно невинних осіб»¹¹. Згідно з твердженням цього вченого, «терорист зазвичай намагається використовувати насильство символічно, щоб охопити мільйонну аудиторію. У 800 млн осіб оцінювалася кількість глядачів Мюнхенської олімпіади 1972 р., коли було вбито 12 ізраїльських спортсменів. Насильство було спрямовано однаково на всіх: і на тих, хто дивився спортивні змагання, і на тих, хто загинув.

Лондонський тижневик «Економіст» указує, що не варто ставитися до тероризму як до чогось абстрактного і спонтанного: «...тероризм – це залякувально корислива спроба використати насильство для досягнення відповідної мети-цілі»¹². Головна ціль

⁹ Ляхов Е. Г. Проблемы сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом. М.: Междунар. отнош., 1979. С. 96.

¹⁰ Ganor B. Defining terrorism: is one man's terrorist another man's freedom fighter? *IST Papers on Terrorism. Jerusalem: The International Policy Institute for Counter-Terrorism, The Interdisciplinary Center*. 2002. P. 9–10.

¹¹ Falk R. Revolutionaries and functionaries. The dual face of terrorism. New York: Dutton, 1988. XXIII, 222 p.

¹² The Economist. 2001. September, 22. P. 11.

терористів – не безпосередні жертви їх злочинів (переважно, безневинні люди, приречені на загибель), а ті, хто спостерігає за драмою, що розгортається на екранах телевізорів.

Отже, позиції з приводу тлумачення поняття тероризму істотно відрізняються. В. Лакер з цього приводу зазначив, що незабаром взагалі неможливе визначення дефініції тероризму, адже багато зовнішніх чинників суспільства суперечать цьому. Попри те, дослідник постійно робить спроби визначити це складне явище, а тому, на його думку, «тероризм – це застосування насильства групою людей, які діють з певною політичною або релігійною метою зазвичай проти певного уряду, інколи проти іншої етнічної групи, класу, релігії чи політичного руху»¹³.

Окрім того, як зазначає К. Даазе, «велика частина терористичних студій останніх 40 років присвячена питанню дефініції. Проте ці зусилля не дозволяють нам сьогодні говорити про існування загальнообов'язкової концепції тероризму. Навпаки: з'являються нові та нові дефініції. У 80-х роках А. Шмід уклав список із 109 визначень тероризму, щоб синтезувати на цій основі загальноприйнятну дефініцію. Проте більшість дослідників дистанціювалися від цього визначення, і кількість дефініцій збільшувалася. Таке враження, що пришвидшення дискусії про дефініції тероризму призводить не до чіткості поняття, а до ще більшої плутанини»¹⁴.

Тож проблема у визначенні поняття тероризму полягає в тому, що різні дослідники намагаються акцентувати на окремих особливостях цього явища з позицій сфери науки, яку представляють: юристи – на юридичних аспектах, політологи – на політичних, соціологи – на суспільних тощо.

Інша проблема, яка стосується невирішених (дискусійних), на якій акцентують дослідники, питань тероризму – намагання відмежувати його від суміжних явищ і понять. Зокрема, чимало вчених розглядають тероризм як форму політичної боротьби, особ-

¹³ Laqueur W. The new terrorism: fanaticism and the arm of mass destruction. New York: Oxford Univ. Press, 1999. VII, 312 p.

¹⁴ Даазе К. Тероризм – поняття, теорії та стратегії протидії. Результати та проблеми соціально-наукових досліджень. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2002. № 25. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/daase.htm>.

ливий вид війни, окреслюють спільні та відмінні ознаки між «класичною» війною і тероризмом тощо. Зокрема, А. Ісаков пов'язує тероризм із екстремізмом, який недавно набув поширення. Поняття «екстремізм» і «тероризм», як підкреслює науковець, настільки близькі, що їх майже неможливо розділити¹⁵.

С. Абельцев виокремлює «кримінальний екстремізм» і пов'язує його з насильством. Злочинну діяльність у цьому розумінні він називає екстремістською. Науковець вживає термін «синдром кримінального екстремізму» і пов'язує його з такими поняттями, як загальнокримінальні терористичні акти, терористичні злочини, злочини терористичного характеру. На його думку, всі ці «екстремістські акти» необхідно розглядати в системі кримінального насильства¹⁶.

Є. Гундарь розглядає кримінальний екстремізм як крайню форму тероризму, злочинів терористичного характеру. Практика доводить, вважає дослідник, що екстремізм стає зброєю і засобом злочинної діяльності у процесі досягнення злочинцями своїх цілей. Їм вигідно використовувати екстремізм (саме як зброю і засіб), тому що його різноманітні кримінальні форми дають змогу швидко отримати бажаний результат від злочинів терористичного характеру¹⁷.

Проникнення кримінального екстремізму в усі сфери життєдіяльності людей перетворює його на реальну загрозу життю та здоров'ю окремої особи та суспільства загалом. Таку ж загрозу створює і тероризм. Необхідно зважати на зв'язок між цими явищами.

Тероризм, як зазначає Є. Гундарь, – це свідоме використання нелегітимного насильства з боку будь-якої групи або окремих осіб, які намагаються досягти відповідної злочинної мети, якої не можна досягти легітимним способом. Як підкреслює науковець, із цього зрозуміло, що насильство, вчинюване терористами, прямо залежить

¹⁵ Исаков А. С. Экстремизм и террористические преступления. *Терроризм: уголовно-правовое исследование: сб. науч. тр.* М.: Наука, 2003. С. 44.

¹⁶ Абельцев С. Н. Проблемы криминального насилия (защита граждан от преступных посягательств). Коломна: Город, 2002. С. 78.

¹⁷ Гундарь Е. С. Терроризм как форма политического экстремизма. *Антитеррор.* 2003. № 1. С. 107.

від досягнення злочинної мети. Основна мета кримінального тероризму – особиста вигода терористів¹⁸.

Не менш складним аспектом цієї проблеми є питання розуміння тероризму як форми війни чи насильства. Терористи, на відміну від військових, не намагаються приховати свої злочинні наміри, але у них немає визначеної території, на якій проводяться воєнні дії, нейтральної території; у них не існує також і обмежень на види застосовуваної зброї. Військові усвідомлюють, що застосування зброї проти цивільного населення є винятком або непорозумінням, а мета терористів – спричинити жах, паніку, змусити боятися. П. Вілкінсон зазначає, що «на практиці неймовірно складно розмежувати війну та терор. Але навіть це не перетворює кожну герилью, яка вимушено ухиляється від правил війни, у тероризм»¹⁹. Тому доцільно розмежовувати ці поняття і у жодному разі не узагальнювати.

Більшість дослідників тероризму певною мірою обґрунтовано вбачають категоріальну відмінність між тероризмом і герильсю (партизанською війною, – І. С.). Наприклад, М. Креншо стверджує, що ми не зможемо сформулювати чіткої дефініції тероризму, якщо не зважатимемо на насильницьку дію, її мету та ймовірність політичного успіху. Герильсрос діють у межах міжнародного права, атакують лише комбатантів і здійснюють боротьбу з обґрунтованою перспективою успіху; тобто їхнє застосування насильства можна було б визнати легітимним. Натомість терористи зазнали б фіаско щонайменше на одному з цих тестів на легітимність. Вони або порушили б міжнародне право, або вбивали б некомбатантів, або вели б безперспективну боротьбу; як наслідок – їхнє застосування насильства можна було б визнати нелегітимним²⁰.

Ю. Антонян виокремлює один із підходів, який визначає в тероризмі таку відмінну ознаку, як залякування, що, на його

¹⁸ Гундарь Е. С. Терроризм как форма политического экстремизма. *Антитеррор*. 2003. № 1. С. 108.

¹⁹ Wilkinson P. Trends in international terrorism and the American response. *Terrorism and international order* / ed. by L. Freedman. London; New York: Routledge & Kegan Paul, 1986. P. 37–55.

²⁰ Даазе К. Тероризм – поняття, теорії та стратегії протидії. Результати та проблеми соціально-наукових досліджень. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2002. № 25. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/daaze.htm>.

думку, дає змогу мовити не тільки про тероризм, а і про терористичну злочинність як вид злочинності, що містить також посягання на життя державного чи громадського діяча, захоплення заручників, вимагання, деякі злочини проти правосуддя, проти державної влади. Тероризм може охоплювати помсту, а також демонстрацію сили, зверхності, безстрашності, мужності, перемоги ідеї²¹.

Він також виокремлює надзвичайно небезпечний вид насильства – терористичну війну, яка, на його думку, повинна стати об'єктом кримінально-правових і кримінологічних досліджень. Відмінною особливістю сучасної терористичної війни є те, що вона ведеться не країною, а терористичною організацією, хоча часто і за підтримки окремої держави, яка явно в ній участі не бере. На жаль, ознаки власне такої ситуації простежуються в сучасній Україні.

Ще один важливий дискусійний момент – це розмежування тероризму від протесту та спротиву. Це питання особливо актуальне для сучасної України. Чому акції на Майдані Гідності – не тероризм, а сучасні події на Сході України – так?

Цікавою з цього приводу є позиція, висловлена У. Майнгоф, стосовно протестів у Німеччині: «Межу, яка розділяє словесний протест і фізичний опір, було перетнуто в демонстраціях протесту проти замаху на Р. Дучке, перетнуто вперше багатьма, а не одиницями, упродовж кількох днів, а не одноразово, в багатьох місцях, а не лише в Берліні, реально, дієво, а не тільки символічно. Після 2 червня шпрингерівські газети лише спалювали, тепер було здійснено спробу блокувати їх постачання. 2 червня летіли лише яйця і помідори, тепер летіло каміння. В лютому було показано цікавий і веселий фільм про приготування напалму – «коктейлю Молотова», тепер були реальні пожежі. Кордон, який розмежовував протест і спротив, перейдено. Чи вважати всі ці події абсурдним, терористичним насильством? Констатуємо: ті, хто з позицій режиму засуджує бруківку і підпали, але не критикує розв'язане концерном Шпрингера цькування, не засуджує бомби, які летять на В'єтнам, терор в Ірані, ті, хто дійсно міг би експропріювати Шпрингера, а замість цього створює «велику коаліцію», ті, хто дійсно міг би

²¹ Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом. М.: Наука, 2002. С. 152.

розповсюдити в ЗМІ правду про газети «Більд» і «Берлінер Цайтунг», замість цього розпускають чутки про студентів, лицемірять, виступаючи за відмову від насильства, підходять до того, що відбувається, з різними мірками; всі вони хочуть того, чого й ми, хто вийшов на вулиці з камінням в кишенях, але ми не хочемо політики, нав'язаної нам як невідворотній фатум, недієздатних, інертних мас, безсилля опозиції, яка ніщо і нічому не зможе довести, демократичних забав у пісочниці, надзвичайного стану, який оголошується, коли справа стає загрозливою. Тепер, коли кайдани пристойності скинуті, можна і треба знову з початку продовжувати дискусію про насильство і контрнасильство. Контрнасильство в тому вигляді, в якому воно було застосовано в ці революційні дні, не сприяє тому, щоб викликати симпатію чи схилити переляканих лібералів на бік позапарламентської опозиції. Для контрнасильства є небезпека стати насильством, коли жорстокість поліції стане визначати закони дій, коли безсилий гнів замінить розум, коли майже бойові дії спричинять застосування теж майже бойових засобів»²².

Як окрему групу наукових пошуків, у яких так і не було сформовано єдину позицію, можна вважати дослідження видів тероризму.

Тероризм класифікують за найрізноманітнішими критеріями. Одну з перших спроб систематизувати багатоманітність терористичних дій здійснено на конференції з уніфікації кримінального права 1934 р. у Мадриді, де вчені-правники одноставні у тому, що необхідно розрізняти тільки тероризм «політичний» і тероризм «соціальний». Також виокремлюють тероризм «революційний», коли діяльність терористів спрямовується на зміну політичної системи, «підреволюційний», коли тероризм спрямовується на певні зміни в межах наявної політичної системи, та «репресивний» – у випадку, коли терористична діяльність окремої держави спрямовувалася проти іншої держави або ж проти опозиції.

Американський фахівець із проблем тероризму Дж. Мотлі запропонував модель класифікації, за якою всі терористичні орга-

²² Майнгоф У. Від протесту до спротиву. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2002. № 25. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/meinhoff.htm>.

нізації поділяються на дві великі групи: ліві та праві. О. Крайнесь класифікує тероризм як політико-соціальний та політико-релігійний. Ф. Форсайт вважає, що є чотири різновиди тероризму: національний, одномірний, політичний, релігійний. М. Денікер поділяє тероризм на програмовий, добродесний, раціональний і патологічний. Л. Діспо виокремлює чотири види тероризму: тероризм держави лівих, тероризм держави правих, тероризм лівої опозиції і тероризм правої опозиції. А. Мак Вілсон, досліджуючи терористичні феномени, зазначає: «... найпильнішу увагу останніми десятиріччями викликали у Західній Європі та Північній Америці прояви субверзивного, підривного тероризму – ультралівого чи іншого (етнічно-політичного, релігійно-політичного) походження». М. Стрімська стверджує: «...загальноприйнятої, раціонально обґрунтованої типології тероризму, на жаль, не існує. Нинішні спроби опрацювати таку типологію викликають вельми хаотичні враження. Значні недоліки були вже у спробі розрізнення революційного та субреволюційного тероризму як двох основних типів субверзивного терористичного насилля, однак ще більші проблеми виникли згодом – під час розрізнення підтипів революційного та субреволюційного тероризму».

Німецькі дослідники І. Фетчер, Х. Мюмклер, Х. Людвіг також виокремлюють три типи сучасного тероризму, але за іншими критеріями: тероризм пригноблених етнічних меншин; тероризм визвольних рухів; тероризм індивідів і груп із політичних мотивів з метою зміни політичного ладу.

Г. Денікер поділяє тероризм на внутрішній (дії громадян проти своєї держави на своїй території); транснаціональний (дії громадян однієї держави проти своїх співвітчизників на території іншої держави); міжнародний (міжнародні, міжнаціональні групи терористів діють проти іншої або інших держав)²³.

У філософії тероризм класифікують на такі види:

- революційний і контрреволюційний;
- субверсивний (спрямований на дестабілізацію системи) і репресивний (пов'язаний із придушенням);

²³ Денікер Г. Стратегія антитерору. Нові шляхи боротьби з тероризмом. *Тероризм в сучасному капіталістичному суспільстві*. М., 1982. Вип. 2. С. 76–80.

- фізичний і духовний;
- селективний (індивідуальні теракти) і сліпий (проти невідомого кола осіб);
- провокаційний (характерний міжнародному тероризму);
- превентивний терор (здійснюваний спецслужбами держав);
- військовий терор (коли в доктрину ведення війни входять особлива нелюдськість, нещадність і жорстокість військових операцій щодо мирного населення, дітей, об'єктів Червоного Хреста, військовополонених та ін.);
- кримінальний терор (стан злочинності, коли вона виходить з-під контролю правоохоронних органів).

Також можна виокремити *такі види тероризму*:

- політичний;
- кримінальний;
- національний і релігійний;
- державний;
- стихійний і організований;
- повітряний;
- міжнародний.

Отже, питання класифікації терористичних проявів отримало відповідний рівень уваги. Водночас класифікація без аналізу особливостей причин виникнення та особливостей відповідного виду тероризму має виключно загальнонаукове значення.

Поряд із класифікаціями тероризму в літературі певною мірою вивчено і питання класифікації терористичних актів, які становлять основу тероризму. Підґрунтя таких утворюють загальнокримінальні терористичні акти. Такі теракти є криміналом, як і викрадення людей, захоплення заручників, вбивство». Тому подібні діяння (загальнокримінальні терористичні акти) вчиняються переважно під час злочинних «розборок» у громадських місцях. Таких терактів майже 80% у загальній кількості терористичних актів.

Четверта група досліджень – це наукові пошуки причин та умов терористичної діяльності. На жаль, розробки із цих питань мають фрагментарний характер.

На VIII Міжнародному конгресі ООН із попередження злочинності та поведіння зі злочинцями (Гавана, 1990 р.) основними причинами тероризму були окреслені: бідність, безробіття, негра-

мотність, брак доступного житла, недосконалість системи освіти і підготовки кадрів, відсутність життєвих перспектив, відчуження та маргіналізація населення, загострення соціальної нерівності, ослаблення сімейних і соціальних зв'язків, недоліки виховання, негативні наслідки міграції, руйнування культурної самобутності, нестача об'єктів культурно-побутового призначення, поширення засобами масової інформації ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності й нетерпимості.

Нині у юридичній літературі вирізняють такі причини тероризму:

1) помітне зниження життєвого рівня в поєднанні з безпрецедентно збільшеною соціальною диференціацією, які активізують такі соціально-психологічні чинники, як злість, заздрість, ненависть, ностальгія за минулим тощо;

2) економічна і енергетична кризи, зростання цін, інфляція;

3) кризовий стан низки соціальних і професійних груп, особливо військових, та осіб, що мають військовий досвід, зокрема тих, які мають досвід роботи з вибуховими пристроями і речовинами;

4) зростання безробіття, яке обумовлює проблеми міграції, бродяжництва, психологічної і професійної деградації і дезорієнтації особистості в умовах ринкової економіки тощо;

5) розповсюдження серед населення зброї, військової підготовки і специфічних військових налаштувань, пов'язане з участю значної частини військових у реальних бойових подіях (афганська і чеченська війни) і вимушеним перепрофілюванням багатьох працівників спецслужб, які часто вживаються в кримінальні структури. Доступність зброї і чимала кількість відставних військових, які намагаються реалізувати себе;

6) підлив чи повалення свого уряду (наприклад, діяльність західнонімецької «Фракції червоної армії» (РАФ) та італійських «Червоних бригад»);

7) національне самоствердження (наприклад, діяльність Вірменської секретної армії за звільнення Вірменії (АСАЛА));

8) розповсюдження засобами масової інформації ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності й нетерпимості, навіювання населенню всесильності і всездозволеності терористів та ін.

З-поміж політичних причин виокремлюють:

- 1) репресії з боку правлячої еліти щодо опозиційних політичних партій;
- 2) нав'язування правлячою елітою нетрадиційних для суспільства соціально-політичних нововведень;
- 3) загострення внутрішньополітичних конфліктів усередині держави;
- 4) конфлікт політичних інтересів двох держав у певному регіоні;
- 5) помилки в національній політиці, що допускаються урядом;
- 6) цілеспрямоване розпалювання національної ворожнечі окремими людьми, групами, партіями (наприклад, рух ваххабітів);
- 7) агресія щодо іншої держави і його окупація переважно тягне збройний опір мирного населення (партизан), що використовує терористичні методи (вибухи важливих об'єктів, підпали тощо);
- 8) заохочення тероризму на рівні державної політики (Лівія, Іран, Ірак, Афганістан);
- 9) невдоволення діяльністю уряду іноземних держав, у зв'язку з чим здійснюються терористичні акти проти його представників і установ.

Чинником, що сприяє поширенню тероризму, науковці називають також корупцію. Вона є своєрідним каталізатором організованої злочинності, впливаючи на поширення тероризму. Цей вплив може бути прямим (пособництво безпосередньо терористам) або непрямим (наприклад, пособництво організованим злочинним формуванням, які займаються наркобізнесом, доходи від якого зосереджуються у руках терористів).

Причинами тероризму також науковці називають глобалізацію злочинності, що стало наслідком загальної світової глобалізації. Процеси світової глобалізації та інтеграції впливають на розвиток соціально-економічних і політико-правових процесів у державах. Попри це, вони впливають і на тероризм.

Отож комплексного монографічного дослідження причин тероризму не проводилось. Цьому питанню присвячено, як правило, лише незначну частину в розробках більш широкого спектру проблем. А серед окреслених причин тероризму вирізняються зазвичай

причини, притаманні злочинності загалом. Специфічні, притаманні насамперед виникненню та поширенню тероризму, причини та умови не вивчені.

Ще одна група досліджень – це наукові спроби з'ясувати власне питання кримінальної відповідальності за тероризм і вдосконалити законодавство у цій частині. До таких входять дослідження В. Ємельянова, а також С. Мохончука, в якому подано кримінально-правову характеристику тероризму, що правда за КК України 1960 р.

Нові для вітчизняного законодавства склади злочинів, що охоплюються поняттям «тероризм», також науково проаналізовані. Зокрема, М. В. Семикін, спершу на дисертаційному, згодом – на монографічному рівні проаналізував питання відповідальності за створення терористичної групи чи терористичної організації. Питання кримінально-правової протидії тероризму в Україні дослідив В. Кубальський. Питання кримінальної відповідальності за фінансування тероризму стали предметом дослідження Л. Новікової.

Окрім того, відповідні склади злочину аналізуються у всіх науково-практичних коментарях КК України, підручниках і посібниках з Особливої частини кримінального права України.

Отже, питанням сутності тероризму приділено значну увагу науковців. Але через множинність досліджень майже всі питання з приводу сутності тероризму, його видів і причин мають дискусійний характер.

Поступово в сучасному суспільстві пріоритетним стає і дослідження питання протидії тероризму, а також застосування заходів превентивного характеру, адже без вжиття певних заходів попередження проявам тероризму складно говорити про ефективну протидію їм.

Нині саме через велику кількість терактів у багатьох країнах світу, боротьба та протидія цьому явищу є пріоритетними напрямками діяльності ООН. Адже діяльність терористичних організацій становить загрозу безпеці всього світу. Так, основні вимоги до протидії тероризму (а саме його фінансування) зазначені у Резолюції 1267 (1999), яка була прийнята Радою Безпеки ООН 15.10.2017 і має обов'язкову силу для всіх держав-членів ООН, а також

і у Резолюції 1373 (2001), що була прийнята 28.09.2001 і яка спрямована саме на боротьбу із фінансуванням тероризму.

Насамперед важливо визначити саме поняття «протидія». Базовим (родовим) у визначенні поняття кримінально-правової протидії потрібно вважати термін «протидія злочинності», яку можна визначити як систему різноманітних видів діяльності та комплексних заходів (які здійснюються суспільством та державою), спрямованих на запобігання, усунення, нейтралізацію і обмеження (ослаблення) факторів, які детермінують злочинність²⁴.

Загалом, як зазначається в літературі, понятійний апарат діяльності з протидії злочинності розроблений недостатньо, деякі різноманітні терміни використовуються як рівнозначні, немає чіткого розмежування термінів, що входять до різних сфер протидії злочинності. Неточність тієї або іншої конкретної рекомендації може спричинити помилки, тоді як неправильність загального, засадничого теоретичного положення може негативно вплинути на галузь практичної діяльності²⁵. Як зазначає О. Ігнатов, змістовний бік поняття «протидія злочинності» містить два аспекти: кримінально-правовий і кримінологічний. Кримінологічний аспект становить діяльність правоохоронних і інших органів із виявлення детермінант злочинності, їх усунення, ослаблення, нейтралізації, а також запобігання виникненню нових. Кримінально-правовий аспект утворює діяльність органів кримінальної юстиції з виявлення й розслідування злочинів, виявлення винних осіб і притягнення їх до встановленої законом відповідальності, судовий розгляд кримінальних справ і призначення покарань. Діяльність із протидії злочинності, на його думку, можна розділити на низку складових: 1) кримінологічна експертиза проектів програм соціально-економічних перетворень (інших законопроектів), їх інформаційно-консультативне забезпечення; 2) запобігання злочинам; 3) виявлення й розкриття злочинів; 4) розслідування кримінальних справ; 5) судовий розгляд кримінальних справ; 6) покарання та виправ-

²⁴ Ігнатов О. М. Протидія злочинності: поняття та сутність. *Юридична Україна*. 2009. № 3 (75). С. 94.

²⁵ Лекарь А. Г. Некоторые вопросы деятельности органов МООП по предупреждению преступлений. *Вопросы предупреждения преступности*. М., 1965. Вып. 1. С. 6.

лення винних; 7) нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі (за процесом їх соціальної адаптації)²⁶.

Вчений констатує, що політика в сфері протидії злочинності здійснюється різноманітними засобами, зокрема кримінально-правовими, які виконують безпосередню роль (прямо реалізуються) у здійсненні діяльності, яка охоплює етапи від припинення, виявлення й розкриття злочинів до виконання кримінального покарання і нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, становить кримінально-правовий аспект протидії злочинності. Ця діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами – органами кримінальної юстиції (органами дізнання; органами досудового слідства; органами прокуратури при здійсненні нагляду за дізнанням, слідством і оперативно-розшуковою діяльністю й підтримки обвинувачення в суді; судами під час розгляду кримінальних справ)²⁷.

Загалом процес кримінально-правової протидії злочинності є предметом дослідження таких наук, як кримінально-правова, кримінальна процесуальна тощо. Власне, механізмом протидії є сукупність організаційно-правових та функціональних компонентів, які забезпечують ефективне виконання завдань і функцій системи протидії тероризму, нейтралізацію негативних наслідків тероризму та сприяння досягненню соціального компромісу²⁸. Метою ж протидії тероризму є насамперед зниження терористичних проявів та ризиків, і, окрім того, швидке припинення проявів терористичних актів та усунення їх наслідків.

Загалом протидія тероризму є насамперед показником рівня розвинутого, демократичного суспільства, незалежної та суверенної держави, а також і того, наскільки є захищеними права особи, показником рівня свідомості громадян, а також забезпечення збереження духовних та матеріальних цінностей суспільства.

²⁶ Ігнатів О. М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. О.: Юрид. літ. 2010. Вип. 55. С. 468.

²⁷ Там само. С. 469.

²⁸ Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2018. С. 20.

Власне, з огляду на важливість питання протидії та боротьби із тероризмом, у науковій доктрині цьому питанню також присвячено велике увагу. Так, у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників проблема протидії тероризму є актуальною для дослідження. Так, зокрема коло питань теорії і практики міжнародного тероризму, яке осмислюється, зокрема, у працях вітчизняних дослідників В. Антипенка²⁹, М. Гуцало³⁰, В. Крутова³¹ та інших, є доволі розмаїтим.

Також можна назвати і дослідження зарубіжних вчених і їх праці, як наприклад, К. Анкерсена та М. О'Лірі «Що таке глобальний терор?»³², О. Ашура «Дерадикалізація джихадизму: трансформація збройних ісламістських рухів»³³, Ф. Барнабі «Майбутнє терору»³⁴, Дж. Белла «Міста, тероризм та міські війни ХХІ ст.»³⁵, А. Гельке «Новий вік тероризму та міжнародна політична система»³⁶, М. Гонзалес-Перетс «Жінки й тероризм»³⁷, М. Гуса «Основи тероризму: концепції та суперечності»³⁸, А. Дольника «Розуміння

²⁹ Антипенко В. Теории мирового развития и антитеррористическое право. Логика сопрягаемости. К., 2007. 440 с.; Антипенко В. Оптимізація анти-терористичної системи держави в умовах міжнародної і регіональної інтеграції. К.: ДП «Друкарня МВС України», 2008. 406 с.

³⁰ Гуцало М. Процеси трансформації міжнародного тероризму та розвитку антитерористичної боротьби (на прикладі конфліктогенної ситуації на Балканах). *Стратегічна панорама*. 2008. № 3; Гуцало М. Світова матриця терористичної активності. *Стратегічна панорама*. 2009. № 2; Гуцало М. Організація протидії сучасному тероризму: навч. посіб. К.: Вид-во АРАТТА, 2009. 263 с.; Гуцало М. Європейська політика безпеки у сфері протидії тероризму. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1 (40).

³¹ Крутов В. Від патріотичного виховання, боротьби з тероризмом... до недержавної системи національної безпеки. К.: Преса України, 2009. 592 с.

³² Understanding global terror / ed. by Christopher Ankersen with Michael O'Leary. Cambridge: Polity, 2007. 244 p.

³³ The De-Radicalization of Jihadists: Transforming Armed Islamist Movements by Omar Ashour. London: Routledge, 2009. 224 p.

³⁴ Barnaby F. The future of terror. London: Granta, 2007. 242 p.

³⁵ Beall J. Cities, terrorism and urban wars of the 21st century. London: Destin, 2007. 252 p.

³⁶ Gonzalez-Perez M. Women and Terrorism: Female Activity in Domestic and International Terror Groups. London: Routledge, 2008. 176 p.

³⁷ Guelke A. The new age of terrorism and the international political system. London: I. B. Tauris, 2009. 238 p.

³⁸ Martin G. Essentials of terrorism: concepts and controversies. Los Angeles; London: SAGE, 2008. 343 p.

новацій тероризму: технологія, тактика та глобальні тенденції»³⁹, Т. Джонсона «Тероризм як засіб війни: зіткнення цінностей, стратегій і суспільств»⁴⁰, А. Крюгера «Що створює тероризм: економіка і коріння тероризму»⁴¹, М. Мерфі «Сучасне піратство і тероризм на морі: загроза для міжнародної безпеки»⁴², П. Неймана та М. Сміт «Стратегія тероризму: як він працює і чому зазнає поразки?»⁴³, Е. Хобсбаума «Глобалізація, демократія і тероризм»⁴⁴.

Варто згадати і наукову працю Дж. Боварда, а саме монографію «Тероризм та тиранія», де автором насамперед наводяться проблеми визначення тероризму, розкриваються основні підходи до юридичного визначення тероризму, а також і надаються рекомендації щодо заходів із протидії проявам тероризму, висвітлюються кримінально-правові засоби попередження тероризму. Ще один науковець І. Ільїнський у своїй праці «Про терор та тероризм» зазначає, що проблема боротьби з тероризмом є актуальною, проте у науці так і немає єдиного підходу до визначення його змісту⁴⁵.

Відомий американський вчений Дж. Саймон у своїй монографії «Терористична пастка» підкреслює те, що нові виклики міжнародного тероризму диктують необхідність прийняття нових, максимально ефективних заходів боротьби з ним. Однак складність і багатоаспектність детермінант сучасного міжнародного тероризму і небезпека його проявів обумовлюють необхідність не тільки вдосконалення силових і обмежувальних впливів на суб'єкти міжнародного тероризму, а й всебічний розвиток системи його профілактики. Останнє, на думку автора, повинно включати заходи соціально-економічної стабілізації міжнародної обстановки, процесів глобалі-

³⁹ Dolnik A. Understanding Terrorist Innovation: Technology, Tactics and Global Trends. London: Routledge, 2009. 204 p.

⁴⁰ Thomas A. Johnson. The War on Terrorism: a collision of values, strategies and societies. Boca Raton; London: CRC Press, 2009. 369 p.

⁴¹ Krueger A. What makes a terrorist: economics and the roots of terrorism. Princeton, New Jersey; Oxford: Princeton Univ. Press, 2007. 180 p.

⁴² Murphy Martin N. Contemporary piracy and maritime terrorism: the threat to international security. Abingdon: Routledge for the IISS, 2007. 108 p.

⁴³ Neumann P. R., Smith M. L. R. The Strategy of Terrorism: How it works, and why it fails. London: Routledge, 2009. 140 p.

⁴⁴ Hobsbawm E. Globalization, democracy and terrorism. London: Little Brown, 2007. 184 p.

⁴⁵ Ильинский И. М. О терроре и терроризме. М.: МГСА, 2001. 74 с.

зації, надання їй з боку світового співтовариства і провідних держав світу соціальної орієнтованості (як цього вимагають політичні та громадські діячі та рухи), а також заходи цілеспрямованої протидії поширенню духовних основ екстремізму в сучасному суспільстві⁴⁶.

Доволі великий внесок у кримінально-правову науку України з питань сутності та шляхів протидії тероризму зробив В. Ємельянов, який опублікував низку монографій з цієї проблематики⁴⁷.

Що стосується вітчизняних досліджень у сфері протидії тероризму, то 2000 р. з цієї тематики С. Мохончук⁴⁸ та Ю. Іванов захистили дисертації⁴⁹. Також важливим внеском у розробку стратегії та практики боротьби з тероризмом є праця Л. Машкова (2001 р.)⁵⁰.

⁴⁶ Шорі Лян Х. Ісламська держава: портрет сучасного терористичного підприємства. (Christina Schori Liang. / ISIL inc.: A portrait of a modern terrorist enterprise.). Global Terrorism Index. 2015. С. 76–80.

⁴⁷ Ємельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. 291 с.; Ємельянов В. П. Терроризм и преступления террористической направленности. Х.: Рубикон, 1997. 176 с.; Ємельянов В. П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монография. Х.: Право, 2014. 88 с.; Ємельянов В. П. Злочини терористичної спрямованості / НДІ вивчення проблем злочинності Академії правових наук України. Х.: Рубікон, 1997. 160 с.; Ємельянов В. П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства / за заг. ред. В. П. Ємельянова. Х.: Кроссрод, 2007. 216 с.; Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / кол. авт.: В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов, В. Я. Настюк та ін.; за заг. ред. В. С. Зеленецького, В. П. Ємельянова. Х.: Право, 2008. 96 с.

⁴⁸ Мохончук С. М. Уголовная ответственность за тероризм: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ун-т внутр. дел МВД Украины. Х., 1999. 187 с.

⁴⁹ Іванов Ю. А. Міжнародно-правове регулювання боротьби з тероризмом у сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2000. 16 с.

⁵⁰ Мошкова Л. І. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2001. 24 с.

Також ще 1999 р. кримінологічні проблеми боротьби з тероризмом досліджував доктор міжнародного права В. Антипенко, який здійснив розробку основних положень науки антитерористичного права. Власне, комплексне дослідження тероризму розглядається ним у добре відомих серед юристів-міжнародників монографіях «Сучасний тероризм: стан і можливості його упередження (кримінологічне дослідження)»⁵¹, «Боротьба із сучасним тероризмом: міжнародно-правові підходи»⁵², «Теорії світового розвитку і антитерористичне право. Логіка співставності»⁵³, «Антитерористична система держави»⁵⁴, «Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму»⁵⁵.

Цінність саме цих досліджень полягає в тому, що в них автор розуміє тероризм як міжнародне злочинне соціально-політичне явище і говорить про подвійну роль цього явища, а саме його жорстокість і так звану «витверезувальну» дію на суспільство. Тобто тероризм одночасно і порушує певний уклад суспільства, і показує реальну небезпеку самознищення, до якого підійшло людство.

Окрім наведеного вченого, питаннями міжнародного антитерористичного права в Україні цікавилися та досліджували у своїх працях такі вчені, як В. Дрьомін, В. Ємельянов, Н. Зелінська, О. Костенко, В. Ліпкан, С. Мохончук. Також окремим аспектам боротьби з тероризмом, а саме природі тероризму та причинам його виникнення, проявам тероризму і міжнародному правовому регулюванню боротьби з тероризмом, присвячені дослідження Т. Бояр-Созонович, В. Глушкова, В. Канціра, В. Кубальського, В. Литвиненка й А. Бова, Л. Новікової, М. Семикіна, О. Семенюка та ін.

⁵¹ Антипенко В. Ф. Современный терроризм: состояние и возможности его предупреждения (криминологическое исследование). К., 1998. 201 с.

⁵² Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом: международно-правовые подходы: монография. К., 2002. 723 с.

⁵³ Антипенко В. Ф. Теории мирового развития и антитеррористическое право. Логика соприкасаемости. К., 2007. 440 с.

⁵⁴ Антипенко В. Ф. Антитеррористическая система государства: монография. К.: ГП «Инф.-аналит. агентство», 2009. 419 с.

⁵⁵ Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом: международно-правовые подходы: монография. К., 2002. 723 с.

Питання кримінально-правової протидії тероризму в Україні дослідив В. Кубальський⁵⁶. Так, для більш чіткого розуміння сутності терористичних злочинів і визначення об'єкта антитерористичної діяльності В. Кубальський розробив класифікацію терористичних злочинів. Також дослідив питання обмеження прав і свобод громадян в умовах протидії тероризму, зокрема правового режиму антитерористичної операції, у зв'язку з чим запропонував зміни до антитерористичного законодавства, спрямовані на увідповіднення його до норм міжнародного права у цій сфері⁵⁷.

Значний науковий внесок у кримінологічне дослідження тероризму й аналіз терористичних загроз для України здійснив у своїх дослідженнях О. Семенюк. У своїй кандидатській дисертації «Запобігання тероризму Службою безпеки України» та наукових статтях він зосередився на вивченні організаційних, правових і кримінологічних шляхів, методів, заходів удосконалення наявних і розробці нових підходів до ефективного вирішення питань запобігання тероризму в Україні, дослідженні моральнопсихологічних і кримінально-правових ознак, що характеризують особу терориста і визначають типологічні особливості цієї категорії злочинців⁵⁸. Окрім того, цим вченим зроблено певну рівневу систему запобігання тероризму, яка опирається на аналіз природи та витоків, а також механізму формування та функціонування терористичних структур, мотивації суб'єктів терористичної діяльності тощо.

Дещо новий підхід до дослідження явища тероризму розроблено доктором юридичних наук В. Ліпканом, який, власне, досліджує проблеми теорії та практики боротьби з тероризмом та іншими формами екстремістської діяльності у поєднанні з проблемою

⁵⁶ Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2007.

⁵⁷ Кубальський В. Н. Протидія порушенням прав людини засобами кримінальної юстиції: монографія / кер. авт. кол. і відп. ред. О. М. Костенко. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. 172 с.

⁵⁸ Семенюк О. Г. Загальна характеристика сучасного тероризму. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 3. С. 140–143; Семенюк О. Г. Мотиви терористичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 2. С. 135–140.

національної безпеки. Характерною рисою є те, що В. Ліпкан вивчає тероризм, спираючись на кримінально-правову і кримінологічну методологію та використовуючи теоретико-методологічні засади синергетики⁵⁹, що надає його роботі оригінального та новаторського характеру.

У своїх роботах, з-поміж яких основними є «Тероризм і національна безпека України» (2000)⁶⁰, «Боротьба з тероризмом» (2002)⁶¹, вчений насамперед показує проблеми теорії та практики боротьби з тероризмом, а також надає власне бачення концепції дослідження тероризму, визначає систему характеристик тероризму, розглядає форми його прояву тощо.

Аналізуючи масив праць, написаних в Україні до початку 90-х років ХХ ст., в яких надається визначення тероризму, В. Ліпкан зазначає, що головна вада більшості визначень тероризму полягає в ототожненні його з політичними злочинами, приписуванні йому виключно політичних мотивів. Цей підхід не дає змоги досягнути саме ту небезпеку, якою є тероризм⁶².

Водночас дослідник не відмовляється від політичних характеристик тероризму. На його думку, тероризм припускає «політичні вимоги», тому не пов'язаний зі стихійними повстаннями та виступами населення; він може бути використаний організаціями будь-якого політичного забарвлення, але за своєю суттю є антитезою політичного вбивства, оскільки йому притаманна індиферентність щодо жертв, на противагу селективності при політичному вбивстві⁶³.

Питаннями забезпечення національної та державної безпеки, вирішення яких і сприяє ефективній протидії проявам тероризму займався видатний вчений О. Онищенко. Так, він розглядає питання антитерористичного права з позиції філософської та історичної

⁵⁹ Ліпкан В. А. Основи терорології (синергетична теорія тероризму): монографія. К.: КНТ, 2006. 84 с.

⁶⁰ Ліпкан В. А. Тероризм і національна безпека України: монографія. К.: Знання, 2000. 184 с.

⁶¹ Ліпкан В. А., Никифорчук Д. Й., Руденко М. М. Боротьба з тероризмом. К.: Знання України, 2002. 254 с.

⁶² Там само. С. 20.

⁶³ Там само. С. 29.

науки. З-поміж загроз національній безпеці, що створюють сприятливі умови для проявів тероризму, О. Онищенко виокремлює такі, що сприяють розпаду цілісного соціального організму українського суспільства, зокрема: деформація середнього класу, маргіналізація певних верств суспільства, влада олігархії, пропаганда федералістських і сепаратистських ідей, втрата незалежності вітчизняного інформаційного простору, руйнування вітчизняного науково-освітнього, культурного, технічного та технологічного простору і, нарешті, загроза моральних деформацій у суспільстві у вигляді поширення морального, правового та культурного нігілізму⁶⁴.

Також не менш важливі досягнення у питаннях протидії тероризму належать таким вченим, як В. Дрьомін і Н. Зелінська. Так, зокрема доктор юридичних наук В. Дрьомін досліджує причини виникнення та протидії тероризму. Вчений досліджує тероризм, розглядаючи його не лише як один з видів злочинної діяльності, а й як метод впливу на прийняття рішень, що використовується організованою злочинністю для досягнення суто кримінальних цілей⁶⁵.

Наголошуючи на активізації наукових пошуків у сфері протидії транснаціональній злочинності та тероризму, В. Дрьомін підтримує ідеї В. Антипенко.

Окрім наведених вчених, питаннями протидії тероризму займалася також і доктор юридичних наук Н. Зелінська. Так, власне науковець дослідила генезис та юридичну природу міжнародних злочинів у контексті міжнародної протидії злочинності. У межах дослідження міжнародної злочинності проаналізовано міжнародно-правове визначення тероризму та сформульовано пропозиції, спрямовані на забезпечення ефективності міжнародної співпраці у сфері

⁶⁴ Міжнародна кримінологія: стан і перспективи: зб. матеріалів круглого столу. О.: Фенікс, 2010. С. 27.

⁶⁵ Дрьомін В. Н., Дрьоміна Н. А., Зелінський С. А. Международное сотрудничество в борьбе с терроризмом. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. Одеса: Юрид. л-ра, 1998; Дрьомін В. Н. Социально-психологический механизм воспроизводства терроризма. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. О.: Юрид. л-ра, 2000. № 8. С. 78–83; Дрьомін В. Н. Террор как метод организованной преступности. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. Спеціальний випуск*. 2002. С. 140–142.

протидії злочинності⁶⁶. Так, Н. Зелінська вважає, що потрібно прийняти конвенцію про боротьбу з тероризмом, у якій би містилось її консенсусне визначення, і відповідно це допомогло б створити чіткі нормативні рамки міжнародного антитерористичного співробітництва і відповідно належно реагувати на можливі терористичні загрози.

Важливою ланкою у сфері глобальної протидії тероризму Н. Зелінська вважає формування антитерористичного фінансового режиму з використанням законодавчих, правоохоронних, розвідувальних, економічних сил, головною метою якого має бути підлив фінансової інфраструктури терористичних груп і створення системи захисту міжнародної і національної фінансових систем від використання терористичними групами та їхніми прихильниками⁶⁷. Н. Зелінська погоджується з В. Антипенком у тому, що досягнення повного кримінологічного осмислення тероризму можливе лише за умови його оцінки як міжнародного явища⁶⁸.

Питання історико-правового аспекту виникнення тероризму та умов його поширення висвітлив у своїх працях і професор В. Канцир, який розглядає тероризм як небезпечну форму злочинного посягання⁶⁹.

Варто зазначити важливість міжнародної протидії тероризму, яка, власне, повинна відбуватися шляхом укладання міжнародних договорів та участі держав у міжнародних організаціях, що спеціалізуються на протидії тероризму (Організація Об'єднаних Націй (ООН), Інтерпол, Європол тощо)⁷⁰.

⁶⁶ Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину: дис. ... д-ра юрид. наук. О., 2006. 486 с. URL: <http://www.lib.ua-tu.net/diss/content/243968.htm>.

⁶⁷ Зелінська Н. А. Международный и национально-правовой антитеррористический финансовый режим. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* Одеса, 2005. Вип. 27. С. 164–183.

⁶⁸ Міжнародна кримінологія: стан і перспективи: збірник матеріалів круглого столу. О.: Фенікс, 2010. С. 110–113.

⁶⁹ Канцир В. С. Тероризм як небезпечна форма злочинного посягання. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2010. № 1. С. 148–152.

⁷⁰ Кучерук М. М. Протидія тероризму в рамках сучасного міжнародного права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. С. 37–38.

Щодо власне принципів міжнародного співробітництва у сфері протидії тероризму, то наприклад такі вчені, як Л. Багрій-Шахматов та С. Сценко виокремлюють такі: 1) осуд терористів незалежно від цілей їх діяльності; 2) відмова від будь-яких форм (фінансова, військово-технічна тощо) сприяння терористам; 3) співробітництво на світовому рівні у боротьбі з фінансовими та технологічними можливостями сучасного тероризму; 4) захист світових культур та релігій від екстремістського впливу тероризму; 5) дотримання норм міжнародного права⁷¹. М. Кучерук відносить до переліку таких принципів наступні: «1) зобов'язання держав встановлювати на рівні національного законодавства покарання за «терористичні злочини»; 2) зобов'язання держав надавати взаємну допомогу під час розслідування «терористичних злочинів», запобігання їм, а також під час притягнення винних осіб до скоєння таких злочинів; 3) гарантування особі, яка вчинила «терористичний злочин» або яка обвинувачується в його вчиненні, дотримання її основоположних прав людини і громадянина; 4) попередження соціальних конфліктів, зокрема тих, що виникають на ґрунті расової, релігійної, етнічної ворожнечі тощо; 5) формування, у тому числі через ЗМІ, громадської думки щодо негативного ставлення до терористичної ідеології, а також навчання населення обґрунтовано безпечній поведінці під час терористичних загроз та атак»⁷².

Для тероризму є характерною асиметричність загрози, відповідно дуже важливо виробити саме міжнародні основи протидії тероризму. П. Уїтксон назвав її реалізацією сили слабкого проти слабкості сильного та порівняв боротьбу з тероризмом з роботою воротаря, який може блискуче захищати ворота своєї команди багато разів, проте глядачі запам'ятають той гол, який він пропустив⁷³.

⁷¹ Багрій-Шахматов Л. В., Сценко С. Л. Методи боротьби з тероризмом: погляд світового співтовариства. *Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників*: міжвід. наук. зб. К., 2000. Т. 19 (1). С. 340.

⁷² Кучерук М. М. Протидія тероризму в рамках сучасного міжнародного права: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2017. С. 42.

⁷³ Leader S. H. The Rise of Terrorism. URL: [http://www. securitymanagement.com/library/000339.html](http://www.securitymanagement.com/library/000339.html) (дата звернення: 01.03.2019).

Окремі зарубіжні дослідники порівнюють тероризм із війською. Зокрема, Х. Мюнклер писав, що тероризм більшою мірою орієнтований на асиметрію, оскільки терористи, які поступаються у технологічному та організаційному планах своїм противникам, які його перевершують у технологічному та організаційному планах, здані вести війну проти них, використовуючи для цього інфраструктуру розвинутих країн⁷⁴.

Під час дослідження питання протидії тероризму варто згадати праці вітчизняного науковця В. Ляшенка, зокрема «Державна політика запобігання тероризму в Україні», де на основі аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури, законодавства та матеріалів проведеного ним особисто соціологічного дослідження вказав на аспекти формування й реалізації державної антитерористичної політики в Україні, а також визначив роль саме органів державного управління та місцевого самоврядування в антитерористичній протидії. У цій же праці автор проаналізував зарубіжний досвід антитерористичної боротьби, досвід міжнародних антитерористичних організацій і напрями співробітництва України з Європейським Союзом і НАТО. Запропонував низку заходів щодо підвищення ефективності державної політики протидії тероризму⁷⁵.

Такі вітчизняні науковці у сфері державного управління, як Ю. Ковбасюк, К. Ващенко, Ю. Сурмін, М. Білинська, М. Іжа, В. Луговий, В. Загорський, В. Ландсман, А. Попок, С. Серьогін, І. Валентюк, вважають, що державна політика – це практична діяльність політичних суб'єктів і органів державної влади з реалізації виробленого політичного курсу та досягнення конкретних політичних цілей.

Вони констатують, що органи державної влади відіграють провідну роль у підготовці та виконанні державної політики. Саме в діяльності глави держави, уряду та парламенту знаходять

⁷⁴ Мюнклер Х. Тероризм сегодня. Война становится асимметричной. *International Politic*. 2004. № 1. Р. 28–29.

⁷⁵ Ляшенко В. М. Державна політика запобігання тероризму в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр. / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів, 2007. 218 с.

практичне вираження сутність і роль держави в суспільстві, види цілеспрямованого впливу на нього⁷⁶.

Під час дослідження питання можливості протидії тероризму саме завдяки державній політиці, потрібно згадати погляди окремих учених. Так, на думку О. Кілієвича і В. Тертички, засновниками такого напрямку вважаються Г. Ласвел (Harold Lasswell), Ч. Ліндблом (C. Lindblom), Е. Дроп (E. Dror), а також інші вчені зі США та Великобританії.

Боротьба з тероризмом є важливою складовою національної безпеки, відповідно важливе значення має державна політика протидії тероризму. Це поняття є рушійним при визначенні політики національної безпеки, основна мета якої полягає у захисті інтересів нації та визначенні політики керівництва з приводу обрання стратегії боротьби з тероризмом.

Власне суть державної політики протидії тероризму полягає у сукупності дій органів державної влади й елементів політичної системи суспільства, які повинні бути планомірними і проводитись задля забезпечення політичної та громадської безпеки, а також усунення причин тероризму та мінімізації або ж ліквідації терористичної загрози. Державна політика протидії тероризму охоплює роботу з політичного забезпечення антитерористичної діяльності спецслужб і силових структур, зниження терористичної загрози, а також іншу діяльність, що забезпечує захист життєво важливих інтересів держави та її громадян. Об'єктами державної політики протидії тероризму є соціальні верстви, незадоволені своїм соціально-економічним, соціально-політичним або будь-яким іншим положенням, соціальні групи, які побічно або латентно підтримують терористів, особи та організації, діяльність яких визнана терористичною, а також ідеологія тероризму, умови і причини, що сприяють виникненню терористичної загрози⁷⁷.

⁷⁶ Державна політика: підручник / ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. К.: НАДУ, 2014. С. 12.

⁷⁷ Методологічні рекомендації «Економічний аналіз бюджетних програм в соціально-гуманітарній сфері» до дисципліни «Публічні фінанси» / І. В. Розпутенко, Н. А. Малиш, О. І. Кілієвич та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, каф. екон. політики. К.: НАДУ, 2009. С. 95.

За визначенням О. Коротич, кожний конкретний державний механізм управління є сукупністю взаємоузгоджених методів управління, через використання яких здійснюється практичний вплив держави на суспільну життєдіяльність людей для забезпечення досягнення конкретної мети, що сприятиме розвитку країни в обраному стратегічному напрямку із додержанням низки визначальних принципів. Відповідно до низки методів управління, що входять до конкретного механізму державного управління, їх поділяють на адміністративні (організаційно-розпорядчі), правові, економічні, соціально-психологічні, морально-етичні та комплексні механізми управління⁷⁸.

Науковець І. Арістова вказала, що політичний механізм, який формує основи державної політики протидії тероризму, обґрунтовує вибір пріоритетних напрямів її подальшого розвитку і реалізації, тобто – це система організаційно оформлених цінностей, традицій, процедур, правил, зразків формування й функціонування вищих і центральних органів виконавчої влади, визначення й перерозподіли між ними основних елементів управлінського зв'язку (цілей, функцій, завдань, обов'язків, правил прийняття рішень, повноважень і відповідальності), прийняття й здійснення найважливіших політичних і адміністративних рішень, а також здійснення зовнішнього контролю за їхнім виконанням⁷⁹. Саме такий механізм спрямований на зміцнення суспільних відносин у сфері державної політики протидії тероризму та на нормативно-правове забезпечення її здійснення.

Тобто головною умовою формування та реалізації державної політики протидії тероризму є створення адекватної нормативно-правової бази. Відповідно, через складність правового забезпечення боротьби із проявами тероризму, проблема протидії цьому явищу вимагає значної уваги вчених та потребує подальших наукових досліджень у сфері координації діяльності владних структур,

⁷⁸ Коротич О. Б. Методологічні засади державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. Х.: Вид. ХарПІДУ НАДУ «Магістр», 2005. Вип. 3 (12). С. 246.

⁷⁹ Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Х.: Вид-во УВС, 2000. С. 115.

у межах компетенції яких є якраз протистояння тероризму, розв'язання проблем сучасного суспільства, які можуть призвести до проявів тероризму тощо, та вжиття низки заходів, які б проти-діяли будь-яким проявам цього явища.

1.2. Зміст та обсяг поняття тероризму

Входження України у міжнародне співтовариство передбачає певні зобов'язання щодо розробки ефективних заходів протидії терористичним проявам. Одним із таких заходів є створення чіткого й ефективного антитерористичного законодавства, насамперед його кримінально-правової частини, оскільки у нещодавно прийнятих міжнародних конвенціях, що присвячені питанням протидії тероризму, простежується тенденція до розширення кримінально-правового захисту від терористичних діянь. Водночас державам рекомендується установити нові кримінально-правові норми про відповідальність за терористичні діяння.

З урахуванням наведеного окреслюється така ситуація: визначити перелік терористичних злочинів нескладно, тоді чи можна їх сукупно або окремо вважати тероризмом? Спробуємо відповісти на це запитання. Для цього з'ясуємо зміст поняття «*терор*», оскільки саме воно є визначальним стосовно поняття *тероризму*, і в літературі часто одне поняття визначається через використання іншого.

Тероризм є складною суспільно-політичною та науковою проблемою, вирішення якої потребує застосування системно-комплексного міжгалузевого підходу. Причин цього декілька. По-перше, тероризм як складний багатоаспектний феномен досліджується низкою суспільних наук: філософією, соціологією, політологією, конфліктологією, історією, психологією, геополітикою, а також комплексом юридичних наук (кримінальним правом, міжнародним правом, адміністративним правом, кримінологією). Представники кожної з цих наук, вивчаючи тероризм, розробляють його поняття, зважаючи на специфіку та потреби конкретного дослідження.

Так, у політології тероризм розглядається як метод політичної опозиційної насильницької боротьби; у соціології – як найнебезпечніша соціальна дисфункція, вищий ступінь залякування або одна з крайніх форм девіантної поведінки; історичні науки досліджують тероризм як різновид державного й опозиційного терору тощо. У юридичних науках акцентується на конструкціях складів злочинів, що передбачають кримінальну відповідальність за терористичну діяльність, та загальних ознаках тероризму як кримінально-правового явища.

По-друге, різні законодавчі підходи до поняття тероризму й ознак складів терористичних злочинів у національних правових системах. Визначення тероризму в законодавчих актах низки країн суттєво відрізняється, крім того вони не завжди відповідають міжнародним актам щодо протидії тероризму. Через це аналогічні дії з ознаками тероризму за кримінальним законодавством різних держав можуть кваліфікуватися або як терористичний акт, або як інший злочин (наприклад, диверсія, бандитизм, посягання на життя державного чи громадського діяча тощо).

По-третє, не сприяло розробці однозначного тлумачення тероризму також пряме або непряме визнання справедливості боротьби народів за своє визволення за наявності суперечних міжнародно-правових принципів: право націй на самовизначення, з одного боку, та непорушність кордонів – з іншого. Як наслідок, приміром, терористи (бойовики), що діють на території Іраку, Афганістану, Близького Сходу та в інших країнах і регіонах, не завжди оцінюються як суб'єкти тероризму в цих та й деяких інших державах. І навпаки, так звані миротворчі акції з демократизації авторитарних країн окремими суспільствами та державами можуть оцінюватися як агресія або тероризм. Отже, заполітизованість і неоднозначність явища тероризму призводить до існування подвійних стандартів у керівництва окремих країн, які залежно від власних політичних чи економічних інтересів визнають ті чи інші угруповання або терористичними, або національно-визвольними. Через значні розбіжності на міжнародному рівні з питання законності застосування насильства в політичних цілях державами або революційними групами формулювання одного загальноприйнятого визначення тероризму нині залишається неможливим.

По-четверте, багатоаспектність та історична «еволюційність» тероризму. Це негативне соціальне явище має безліч форм виявів, починаючи від вибухів, підпалів, захоплення заручників, небезпечного застосування вогнепальної зброї і завершуючи погрозою застосування зброї масового ураження. У науковій літературі навіть зазначається, що дати визначення тероризму шляхом переліку певних діянь, у яких він виражається, або шляхом переліку альтернативних ознак загального характеру неможливо⁸⁰. Крім того, явище тероризму розвивається разом із науково-технічним прогресом, останнім часом з'являються нові форми його прояву (наприклад, кібертероризм, екологічний тероризм, біологічний тероризм та деякі інші види технологічного тероризму).

У літературі та законодавчих актах є чимало визначень поняття тероризму, які певним чином різняться між собою. Зокрема, тероризм визначається як політика і тактика терору⁸¹; здійснювання, застосування терору, діяльність і тактика терористів⁸² тощо.

На думку О. Свістильнікова та В. Шарутенко, для визначення сутності тероризму важливо визначити кордони цього поняття та відмежувати його від поняття «терор» і «терористичний акт»⁸³.

Д. Ковлагіна під тероризмом розуміє соціально-політичний процес, основу якого становить ідеологія насильства (ідейно-мотивоване насильство), спрямованої дії за допомогою підпорядкування собі чужої волі, пов'язане із залякуванням і (чи) іншими формами протиправних насильницьких дій⁸⁴.

⁸⁰ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / кол. авт.: В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов, В. Я. Настюк та ін.; за заг. ред. В. С. Зеленецького та В. П. Ємельянова. Х.: Право, 2008. С. 36.

⁸¹ Толковый словарь белорусского литературного языка / за ред. М. Р. Судник. Мн.: Белорусская Энциклопедия, 1996. С. 79.

⁸² Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда; Акад. наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наук. думка, 1970–1980. Т. 10: Т–Ф. 1979. С. 466.

⁸³ Свистильников А. Б., Шарутенко В. Н. К вопросу о разграничении понятий «тероризм» и «террористический акт». *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2010. № 4 (48). С. 78–81.

⁸⁴ Ковлагина Д. А. Понятие и существенные признаки терроризма. *Проблемы в российском законодательстве*. 2015. № 5. С. 137.

Дослідник М. Стрімска визначає сутність сучасного тероризму так: «Сучасний тероризм можна дефініювати як політично вмотивований та обґрунтований метод застосування радикального насильства, головна мета якого – досягнення певного психічного ефекту. Характерною рисою сучасного тероризму є комунікативність: поєднання насильницьких вчинків із політичним посланням, при чому це послання може бути, а часто і є, диференційованим із огляду на різні сектори цільової публіки. Його органічною частиною може бути як інтенсивне залякування, тероризування одних, так і підбурювання інших, потенційних спільників і наслідувачів терористів. Від останніх видів тероризму сучасний тероризм відрізняється насамперед систематичним використанням крайнього насильства, яке визначає також характер навмисне викликаного психічного ефекту»⁸⁵.

Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства ООН закріплює таке тлумачення тероризму: «...здійснення, організація, сприяння здійсненню, фінансування або заохочення агентами чи представниками однієї держави актів проти іншої держави, або попускання з їхнього боку здійсненню актів, спрямованих проти осіб або майна, і які за своїм характером мають за мету викликати страх у державних діячів, груп осіб або населення в цілому»⁸⁶.

У основному законодавчому акті США (Зведенні законів) під тероризмом розуміється зухвале політичне мотивоване насилля, що вчиняється проти сторони, що не воює, національними групами або таємними агентами з метою вплинути на громадськість⁸⁷.

Відомі американські дослідники А. Шмідт та А. Джонгмен, аналізуючи 109 визначень тероризму, зазначали, що більшість із них охоплюють такі елементи, як: «використання насильства або сили» (83,5% випадків), «політична вмотивованість» (65%), «створення обстановки страху та жаху» (51%), «загроза» (47%), «розрахований на психологічний ефект або передбачувану реакцію»

⁸⁵ Стрімська М. Політичний тероризм: проблеми його визначення. *Політологічний часопис*. І. 1994. № 2. С. 18.

⁸⁶ Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на 53-й сессии ООН. Т. 1. Нью-Йорк, 1999.

⁸⁷ Галченко С. С. Понятие терроризма в уголовном праве Англии, США и стран континентальной Европы. *Общество и право*. 2013. № 1 (43). С. 122.

(41,5%), «використання насильства стосовно одних осіб (невинних жертв) або майна з метою примусу до певної поведінки інших осіб (суб'єктів впливу)» (37,5%), «цілеспрямована, спланована, систематична, організована діяльність» (32%), «бойовий метод, стратегія, тактика» (30,5%), «з порушенням прийнятих правил, без гуманітарних обмежень» (30%), «примус, вимагання» (28%), «публічний характер» (21,5%), «свавілля; безособовий, випадковий, нерозбірливий характер» (21%), «цивільні особи, мирні суб'єкти як жертви» (17,5%), «залякування» (17%), «невинність жертв» (15,5%), «група, рух, організація як злочинець» (14%), «символічний аспект, демонстрація іншим» (13,5%), «непередбаченість, несподіваність виникнення насильства» (9%), «підпільний, прихований характер» (9%) тощо⁸⁸. Проте застосування крайнього насильства або загроза його застосування з метою залякування для досягнення публічних або політичних цілей є найпоширенішим визначенням тероризму в світовій та вітчизняній літературі.

Отже, вивчення та аналіз визначення терміна «тероризм» є, на думку вчених, передумовою аналізу концепта «тероризм», який, своєю чергою, стає перехідною ланкою до аналізу тероризму як політичного, економічного, соціального і кримінального явища⁸⁹. З огляду на це розгляд тероризму можливий у трьох значеннях:

- 1) вузькому (власному) розумінні;
- 2) широкому розумінні;
- 3) поширеному розумінні.

Так, тероризм у вузькому розумінні збігається з поняттям «терористичний акт», кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 258 КК України.

Тероризм у широкому розумінні охоплює тероризм у вузькому сенсі та всі інші злочини терористичної спрямованості. До категорії цих злочинів, крім терористичного акту, належать також інші злочини (наприклад, захоплення заручників, викрадення

⁸⁸ Schmid A. P., Jongman A. J. *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature*. New Brunswick: Transaction Books, 1988.

⁸⁹ Грачев С. И., Баймашев Ю. М. Проблемные аспекты при определении понятия «терроризм». *Вестник Казанского юридического института МВД России*. 2013. № 3 (13).

людини, захоплення будинків, споруд, водного або повітряного судна, залізничного рухомого складу тощо), якщо ці діяння вчиняються публічно і спрямовані на залякування населення з метою впливу на прийняття якогось рішення або відмови від нього. Отже, у широкому значенні під тероризмом потрібно розуміти вчинення або загрозу вчинення суспільно небезпечних діянь (вибухів, підпалів, знищення людей і речей), які посягають на громадську безпеку і спрямовані на створення обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого чи непрямого впливу на прийняття певного рішення або відмови від нього.

Тероризм у поширеному розумінні охоплює не тільки злочини терористичної спрямованості, а й інші діяння, що сприяють їм, і фактично відповідає категорії «терористична діяльність», яка використовується у Законі України від 20 березня 2003 р. № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом».

Відповідно до ст. 1 вказаного Закону, терористична діяльність – це діяльність, яка охоплює:

а) планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;

б) підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;

в) організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;

г) вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;

д) пропаганду і поширення ідеології тероризму;

е) фінансування тероризму;

є) інше сприяння тероризму.

Поняття «*тероризм*» доволі тісно пов'язане із поняттям «*терор*». Ці явища існували віддавна. Насиллям супроводжувалися більшість відомих подій, зафіксовані в історії людства, зокрема у таких формах, які сьогодні можна охарактеризувати як терор і тероризм. Проте, органічною частиною сучасного тероризму є і інтенсивне залякування, тероризування одних, і підбурювання

інших, потенційних спільників і послідовників терористів. Від попередніх видів тероризму сучасний відрізняється насамперед систематичним використанням крайнього насилля, яке визначає також характер навмисне викликаного психічного ефекту.

В академічному тлумачному словнику української мови пропонується таке тлумачення: «*Терор* – найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення, а тероризм – це практика терору»⁹⁰.

Отож у значній частині визначень тероризму міститься відсилання до іншого невизначеного поняття «*терор*».

Слово «*терор*» латинського походження (*terror*) і буквально означає страх, жах.

Словник сучасної української мови містить таке тлумачення поняття «*терор*»: 1) найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення; 2) надмірна жорстокість стосовно до когонебудь; залякування⁹¹.

В Українській радянській енциклопедії 1984 р. слово «*терор*» окреслюється як «політика залякування, насилля, розправи з політичними супротивниками аж до їх фізичного знищення, основний метод боротьби буржуазної контрреволюції, фашистських режимів проти прогресивних сил»⁹².

Загалом підходи до співвідношення понять «*терор*» і «*тероризм*» можна поділити на такі групи.

- 1) ототожнення цих понять, вживання їх як синонімів;
- 2) їх розмежування. Відтак розпочинається новий калейдоскоп підходів.

Учені, які вбачають відмінність між терором і тероризмом, розрізняють їх за різними критеріями. Наприклад, терор – це

⁹⁰ Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/teror>.

⁹¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. С. 1635.

⁹² Українська радянська енциклопедія / голов. ред. М. П. Бажан. К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1977–1985. Т. 11. Кн. 1: Стодола-Фітогеографія. 1984. С. 521.

відкриті, демонстративні дії, а тероризм реалізується в конспіративних, нелегальних діях⁹³. Інші дослідники вважають, що терор є насиллям і залякуванням, яке об'єктивно використовується сильнішим стосовно слабшого, а тероризм – це насилля і залякування, яке використовується слабшим стосовно сильнішого⁹⁴.

В. Ємельянов під час відмежування тероризму від терору вказує, що вони відрізняються так: «По-перше, тероризм – це одноразово здійснюваний акт або серія подібних актів, тоді як терор має тотальний, масовий, безперервний характер. По-друге, суб'єкти тероризму, на відміну від суб'єктів терору, не те, що безмежної, а взагалі жодної офіційно встановленої (виборним шляхом, унаслідок військової інтервенції і т. д.) влади над соціальним контингентом тієї місцевості, де розгортаються їхні дії, не мають. По-третє, суб'єктами терору виступають суспільно-політичні структури, а суб'єктами тероризму – фізичні осудні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності. По-четверте, якщо терор – соціально-політичний фактор дійсності, то тероризм – явище кримінально-правової властивості, і насильство у тероризмі має не загальне, а локальне застосування»⁹⁵.

Найбільш обґрунтованим є таке розмежування понять терору та тероризму: *терор* – це характеристика певного виду діяльності (надмірна жорстокість стосовно кого-небудь, створення атмосфери страху тощо). Натомість *тероризм* – це узагальнене позначення суспільно небезпечних діянь, які визнаються відповідною державою чи міжнародним співтовариством терористичними, злочинними (злочином чи сукупністю злочинів).

Тобто тероризм потрібно розуміти як синонім словосполучення «*терористичні злочини (терористичний злочин)*». Такий підхід обґрунтовується тим, що терористичні злочини не входять

⁹³ Задорожнюк І. Е. Выступление на «круглом столе» журнала «Государство и право»: «Терроризм: психологические корни и правовые оценки». *Государство и право*. 1995. № 4. С. 23.

⁹⁴ Bernard A. Strategia terroryzmu. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1978. 221 [3] s. (IPO Ideologia, Polityka, Obronność).

⁹⁵ Ємельянов В. П. Терор і тероризм: співвідношення і розмежування. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Спецвипуск. Х., 2002. С. 108.

до юрисдикції жодного міжнародного суду чи трибуналу. Терористичні злочини (визначені в універсальних документах про боротьбу з тероризмом) охоплюються дією національного кримінального законодавства з урахуванням відповідних міжнародних аспектів. Тобто теоретично, у національних законодавствах такі суспільно небезпечні діяння, з огляду на національні традиції та особливості побудови кримінального законодавства:

а) можуть бути названі по-різному (тероризм, терористичний акт тощо) і можуть вважатися кримінальним правопорушенням, злочином, деліктом;

б) можуть мати різну конструкцію (бути передбачені у одній статті або в декількох);

в) можуть мати і буквальне, порівняно з міжнародними актами у цій сфері, і розширене трактування; г) національне законодавство може самостійно встановлювати ознаки таких злочинів, а може відсилати до міжнародних актів тощо. Можна припустити, що в міжнародному праві і використано узагальнене поняття тероризму, яке позначає сукупність чи окремий терористичний злочин без деталізації їх (його) змісту за національним законодавством відповідної держави.

Окрім того, на підтвердження прийнятності цієї позиції можна зауважити, що у ст. 1 Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом зазначається, що «з метою видачі правопорушників Договірними Державами, жодний з наступних злочинів не розглядається як політичний злочин або як злочин, пов'язаний з політичним злочином, або як злочин, вчинений з політичних мотивів:

а) злочин, визначений в Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, підписаній в Гаазі 16 грудня 1970 р.;

б) злочин, визначений в Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, підписаній в Монреалі 23 вересня 1971 р.;

в) тяжкий злочин, пов'язаний з посяганням на життя, фізичну недоторканність або свободу осіб, які перебувають під міжнародним захистом, включаючи дипломатичних агентів;

г) злочин, пов'язаний з викраданням людей, захопленням заручників або тяжким незаконним затриманням;

г) злочин з використанням бомб, гранат, ракет, автоматичної вогнепальної зброї або вибухових листів чи посилок, якщо це призводить до загрози особам;

д) замах на вчинення будь-якого з наведених злочинів або участь як співучасника особи, що вчиняє або намагається вчинити такий злочин».

Тобто у вказаному документі міститься перелік злочинних діянь, стосовно яких цією Конвенцією встановлюються відповідні міжнародні процедури. Однак, з уваги на назву концепції, є всі підстави вважати, що ці злочини можна об'єднати збірним поняттям – *тероризм*.

Відтак казуїстичний підхід до визначення понять не характерний вітчизняній правовій науці. Тому спробуємо сформулювати змістовне визначення тероризму, дотримуючись положень національного законодавства, відобразивши в його понятті істотні ознаки, адже визначити зміст поняття – це відобразити сукупність істотних ознак, за якими узагальнюються і виділяються предмети в понятті.

Розроблення змістовного визначення поняття тероризму потрібно розпочати з оцінки насамперед офіційного визначення поняття тероризму, яке наведено у Законі України «Про боротьбу з тероризмом»: «Тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей»⁹⁶.

Таке визначення не може бути сприйняте як безапеляційне. Річ у тім, що з цього визначення можна зробити висновок про те, що законодавець істотними ознаками тероризму вважає такі: це вид злочинної діяльності; за суттю така діяльність полягає у вчиненні насильницьких дій чи залякуванні населення та органів влади; така діяльність характеризується відповідною злочинною метою. Але

⁹⁶ Багрий-Шахматов Л. В., Бердяга С. І. Постатейний науково-практичний коментар до Закону України «Про боротьбу з тероризмом». К.: Юстиніан, 2006.

ж цим ознакам можуть відповідати й інші види злочинної діяльності, наприклад бандитизм. Така діяльність також є злочинною й зазвичай полягає у застосуванні під час нападів насильства до жертв, характеризується певною злочинною метою – переважно збагачення, хоча може бути й інша. Тобто у законодавчому визначенні тероризму наведено недостатньо істотні його ознаки, що дало змогу б відмежувати такий вид злочинної діяльності від суміжних.

Отже, суттєвою ознакою сучасного тероризму є його зближення з організованою злочинністю. Такий зв'язок виявляється, по-перше, у переважній організованості терористичної діяльності. Вчинення терористичних актів потребує ретельної підготовки і планування, що можна зробити лише за наявності певної організації. Звісно, терористичні акти можуть вчинятися і терористами-одинаками, але такі акції останнім часом мають ситуативний характер. Отже, сьогодні терористична злочинність має переважно організований характер. По-друге, певний інтерес до організованої злочинності з боку терористичних організацій становлять її фінансові можливості та вміння «робити гроші».

Тероризм – це доволі дорогий спосіб злочинної діяльності. Він по-суті не може існувати без значного фінансування залучених найманців, виконавців терористичних акцій, їх підготовки, озброєння, забезпечення транспортом тощо. В умовах зниження підтримки тероризму деякими країнами терористичні організації вимушені самі займатися кримінальним бізнесом (торгівля наркотиками, зброєю, вибухівкою, сильнодіючими препаратами, людьми, людськими органами тощо). Отже, поряд із основним напрямом своєї діяльності терористичні організації займаються кримінальним бізнесом. Останні дослідження взагалі виявили й транснаціональні зв'язки терористичної злочинності.

Ще однією ознакою терористичної діяльності є її озброєний і законспірований характер. Для терористичних злочинів, окрім власне вчинення терористичного акту, характерний значний рівень латентності, що забезпечує нормальне функціонування терористичних організацій. Специфікою терористів є також їх добра озброєність і технічна оснащеність. У терористичній діяльності можуть використовуватися останні досягнення науки і техніки, сучасні кібертехнології (наприклад, коли вчиняється кібертероризм).

Важливою рисою сучасного тероризму є широке застосування засобів масової інформації. Терористи й надалі продовжують використовувати легальні мас-медіа для поширення відомостей про терористичні акти, їх значення, висувати вимоги до суб'єктів впливу тощо. Терористичні організації дуже часто створюють і власні засоби масової інформації на підконтрольних територіях (радіо, телебачення, газети), за допомогою яких поширюють свою ідеологію, втягують населення у терористичну діяльність. Засоби масової інформації також впливають на вибір цілей терористичних актів і постачають терористам детальну інформацію. Широке застосування в терористичній діяльності мають і інтернет-ресурси, зокрема, форуми, блоги, соціальні мережі, де терористи шукають співучасників і найманців тощо.

Значний інтерес для кримінологічного дослідження має віднесення терористичної діяльності до того чи іншого різновиду злочинності. У кримінології вирізнення порівняно однорідної групи злочинів, що утворює новий різновид злочинності, традиційно здійснюється на підставі таких критеріїв, як сфера функціонування і відтворення явища, цілісний механізм заподіяння шкоди однорідним суспільним відносинам, системність детермінант, типовість контингенту злочинців. Методологічна функція кримінологічної класифікації явищ і понять полягає у поглибленому пізнанні окремих їх аспектів, встановленні закономірних зв'язків між елементами, визначенні місця кожного елемента в єдиній структурі об'єкта дослідження, побудові логічно упорядкованої системи явищ і понять, що відображають їх предметну сутність та шляхи подальшого розвитку.

У кримінальному праві та кримінології є кілька поглядів на видову належність тероризму до інших різновидів злочинності. Так, відома думка, що терористична злочинність належить до політичної міжнародної злочинності, міжнародної злочинності, насильницької злочинності, а також є окремим різновидом злочинності. Вважаємо тероризм окремим різновидом злочинності.

Кримінальні форми прояву терористичної діяльності охоплюються як окремими складами терористичних злочинів, так і іншими складами злочинів, які також підпадають під ознаки терористичних злочинів. Окремі склади терористичних злочинів – це лише

ті склади, які передбачені ст.ст. 258–258-5 КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за терористичний акт (ст. 258 КК), втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4), фінансування тероризму (ст. 258-5 КК). В інших випадках терористичні злочини, тобто *злочини терористичної спрямованості*, та сприяння таким кваліфікуватимуться за статтями КК, що передбачають відповідальність за ті чи інші конкретні суспільно небезпечні діяння (посягання на життя державного чи громадського діяча, захоплення заручників, погроза вчинити викрадення або використання радіоактивних матеріалів, посягання на життя представника іноземної держави тощо), які містяться у різних розділах Особливої частини КК України.

Будь-яка терористична діяльність здійснюється цілеспрямовано й завжди передбачає наявність певної мети. Особливістю тероризму є те, що формування цілей здебільшого не пов'язане з конкретними проявами насильства, тобто між жертвами та метою, на яку спрямовують свої дії терористи, нема прямого зв'язку. Реально сам терористичний акт не призводить до досягнення декларованих цілей. Часто це лише привід для демонстрації терористами своїх вимог і можливостей. Отже, потрібно вирізняти головну та проміжні цілі терористичної діяльності.

Головна (генеральна, стратегічна, кінцева) мета тероризму полягає у досягненні певних політичних, релігійних чи інших соціальних змін. Вона формується ідеологією терористів, публічно оголошується як конкретна вимога, визначає суб'єктів впливу, а також контингент осіб, які можуть бути залучені до терористичної діяльності. Потрібно вказати на одну важливу особливість генеральної мети терористичної діяльності, яка має незаконний характер і у груповій свідомості терористів є недосяжною інакшим шляхом, ніж через застосування небезпечного насильства для залякування населення та представників влади.

Найпоширенішими цілями тероризму в світі є, наприклад, зміна державного устрою, прихід до влади певних політичних сил, відділення частини території держави з метою створення нової

самостійної держави або переходу до складу іншої держави, чи набуття статусу дуже широкої автономії, повалення світських режимів у ісламських країнах, припинення військових дій, звільнення певної категорії осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, тощо.

У деяких випадках мета терористичної діяльності може залишатися прихованою, а терористи оголошують інші «суміжні» цілі, які розраховані на підтримку певних верств населення, створення позитивного іміджу і сприяють досягненню реальної мети.

Стосовно *проміжних (тактичних, локальних) цілей тероризму*, то вони визначають конкретні його прояви. Так, відповідно до ст. 258 КК України, терористичний акт може бути вчинено з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Отже, якщо генеральна мета терористичної діяльності визначає її спрямованість та проміжні цілі, то останні окреслюють засоби її досягнення.

Як відомо, визначення будь-якого об'єкта як засобу можливе лише в контексті конкретної мети. Тобто певний предмет можна визначити як засіб лише, тому що він слугує меті. Засіб – це визначеність об'єкта через мету. З погляду генеральної мети, тероризм як процес є крайнім насильницьким засобом вирішення певного соціального конфлікту, а окремі його прояви є засобами досягнення тактичних цілей, визначаються ними й обумовлюються.

Терористична діяльність є застосуванням крайнього насильства або загрозою його застосування. Форми прояву такого насильства різноманітні та є самостійними діями, за вчинення яких передбачено кримінальну відповідальність. Але тероризм має свою специфіку. Відмінною його ознакою є те, що при вчиненні терористичних актів загальнонебезпечне насильство застосовується стосовно одних осіб (невинних жертв) або майна, а психологічний вплив із метою схилення до певної поведінки на тлі створеної в суспільстві обстановки страху чиниться на інших осіб (фізичних

або юридичних), від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень. Така непряма стратегія впливу може простежуватися у загальнокримінальній злочинній діяльності (наприклад, організована група пошкоджує один магазин як попередження для інших власників, з метою змусити їх платити гроші), але дуже рідко, тому що прямий вплив на суб'єкта за можливості є набагато ефективнішим.

Отже, зазначена стратегія характерна переважно терористичній діяльності. Її специфіка визначає й інші особливості тероризму як засобу досягнення певних цілей. Так, терористичні акти мають створювати обстановку страху, жаху, напруженості, що спрямована на залякування населення або якоїсь її частини. Цей стан породжується, по-перше, загальною небезпечністю терористичних діянь (що жорстокіше насильство та його наслідки, то більший психологічний ефект воно справить на третіх осіб), по-друге, випадковим і нерозбірливим характером вибору жертв, по-третє, несподіваністю та непередбачуваністю насильства.

Важливе значення має також публічний характер терористичних актів. Вони повинні викликати широкий суспільний резонанс, у зв'язку з яким, власне, і створюється стан страху. Є думка, що тероризм виник разом із засобами масової інформації й фактично неможливий без них. У публічності проявляється і ще одна ознака тероризму: за вчинені акти насильства хтось завжди бере на себе відповідальність, тому що вони є засобом досягнення мети, а не самоціллю⁹⁷.

Феномен сучасного тероризму полягає у тому, що загибель від терористичних актів ні в чому невинних людей відбувається на очах суперсучасних армій. Сучасні терористи розробляють або використовують наявні в комунікаційному просторі сценарії застосування звичайних, цивільних, порівняно доступних і дешевих технологічних розробок, наслідки застосування яких із руйнівною метою можна порівняти з наслідками війни.

Класичні військові схеми за цих умов не спрацьовують, і як результат – колективні системи безпеки виявляються не адекватними викликам часу та неспроможні активно протидіяти тероризму.

⁹⁷ Мокляк В. В. Сучасний тероризм як соціальне явище: сутність та форми прояву. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 147–156.

Сучасний тероризм за наявності незначних власних ресурсів здатен насильницькими методами вирішити конфлікт навіть із значно переважаючими силами завдяки двом особливостям, які відрізняють його від інших форм збройного вирішення конфлікту, а саме:

- цілковите ігнорування всіх правил ведення війни, починаючи від означення учасників бойових дій до використання цивільного населення ворога як захисного щита і заручників задля власних інтересів;

- нещадне використання цивільних ресурсів атакованого противника для досягнення власної мети.

Характерним змістом тероризму є свідомо спрямованість на чисельні людські жертви, руйнування матеріальних і духовних цінностей, провокація війни, недовіри і ненависті між соціальними, національними і релігійними групами, що сприяє виникненню і поглибленню антагонізму в світі.

Останні найсерйозніші і чисельні за кількістю жертв терористичні акти спрямовувались на невизначену кількість жертв, про що свідчить чіткий вибір об'єктів терористичних дій: вибухи в токійському і паризькому метро, вибухи посольств США в Кенії та Танзанії, вибухи в Москві та Міжнародному торговельному центрі в Америці.

Значно розширилися дії, які терористи можуть реалізувати проти людства: масові отруєння, радіоактивне зараження, зараження небезпечними хворобами, поширення епідемій та епізоотій тощо. Знаряддя для вчинення терористичних актів можуть бути вибухові пристрої широкого спектра дії, радіоактивні, отруйні й інші небезпечні хімічні речовини, не виключаючи і атомної зброї.

Отже, виокремимо такі *ознаки тероризму як злочинного діяння*:

- 1) тероризм є однією з форм організованого насильства;
- 2) у тероризмі здійснюється примус більш широкої соціальної групи, ніж безпосередні жертви насильства;
- 3) формування цілей здебільшого не пов'язано з конкретними проявами насильства, тобто між жертвою та метою, на яку спрямовують свої дії терористи, немає прямого зв'язку;
- 4) тактична мета тероризму полягає в тому, щоб привернути увагу до проблеми, стратегічна – досягти певних соціальних змін

(свобода, незалежність, звільнення з виправно-трудових установ певного контингенту осіб, революція тощо);

5) акти тероризму самі собою становлять традиційні форми загальнокримінальних злочинів;

6) тероризм паралізує протидію з боку громадськості;

7) знаряддям впливу тероризму є психологічний шок, який супроводжується усвідомленням того, що будь-хто може стати жертвою незалежно від того, до якої верстви суспільства належить;

8) будь-які правила чи закони не визнаються – жертвами терористичних актів можуть бути і дорослі чоловіки, і жінки та діти;

9) акцентується на ефекті раптовості, неочікуваності та несподіваності;

10) публічність є основною ознакою тероризму;

11) демонстративність актів тероризму – бажання справити враження на загал;

12) тероризм припускає «політичне вимагання», тому не пов'язаний зі стихійними повстаннями та виступами населення;

13) тероризм вимагає негайного виконання висунутих вимог. В іншому разі терористи реалізовуватимуть погрози та посилюватимуть ескалацію насильства;

14) може бути використаний організаціями будь-якого спрямування;

15) майже завжди бере на себе відповідальність за вчинені акти насильства, оскільки вони є засобом досягнення мети, а не самоціллю;

16) це антитеза політичного вбивства. Йому притаманна індиферентність щодо жертв, на відміну від селективності у політичному вбивстві;

17) розрив між безпосередньою жертвою насильства та групою, яка становить об'єкт впливу, мету насильства⁹⁸. Вказані ознаки загалом характерні тероризму.

⁹⁸ Ліпкан В. А. Тероризм: юридична дефініція та зміст. Тероризм і боротьба з ним: Президенту України, ВРУ, Уряду України, органам центр. і місцев. виконав. влади.; Аналіт. розробки, пропоз. наук. і практ. працівників: Міжвід. наук. зб. / за ред. А. І. Комарової, Ю. В. Землянського, В. О. Євдокимова та ін. К.: НДІ «Проблем людини», 2000. Т. 19 (1). С. 67.

До *сутнісних рис тероризму* також варто відносити такі:

а) організоване, ідеологічно обґрунтоване та систематичне насильство (тероризм найчастіше і визначається саме як «форма організованого насильства»), причому «насильство» у вузькому значенні як реальне застосування сили або ж пряма загроза її застосування для завдання фізичної шкоди чи матеріальних збитків;

б) наявність і прямого, і непрямого об'єктів нападу, своєрідна дистанція між безпосередніми жертвами терору («безневинно» віктимних) та особами (групами, організаціями, інституціями), які є дійсним об'єктом терористичного впливу;

в) відкрита чи латентна політична мотивація і спрямованість – тероризм аналізується переважно як форма політичного примусу чи шантажування державних або інших інституцій з метою задоволення висунутих терористами вимог;

г) порівняна нечисленність безпосередніх суб'єктів терористичної атаки (що слугує усталеним критерієм відмежування тероризму від інших форм політичної боротьби – воєн, національно-визвольних рухів, партизанської боротьби, політичних фронтів тощо);

г) прагнення до ефекту дестабілізації та невротизації суспільства, медіа-шоку, спрямованість на вибуховий соціальний резонанс за другорядного значення змісту бойової операції⁹⁹. Ця позиція більш прийнятна, проте також не може бути використана як беззастережна.

Із урахуванням наведених позицій у визначенні поняття тероризму потрібно брати до уваги таке. Перше, очевидно, що тероризм за характером є насильством особи чи групи осіб стосовно іншої особи чи групи осіб.

Ґрунтовно не аналізуючи поняття і види насильства, враховуючи наведений у ст. 1 Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом перелік злочинів, можемо припустити, що тероризмом є лише застосування такого насильства, яке і за відсутності інших ознак тероризму визнається злочинним.

⁹⁹ Арістова А. Релігійне підґрунтя міжнародного тероризму. URL: <http://dev1.religion.in.ua/main/analitica/11409-religijne-pidruntya-mizhnarodnogo-terorizmu.html>.

У чому важливість цієї ознаки? Віднедавна в літературі та законодавстві з-поміж видів насильства виокремлюють, наприклад, економічне насильство. Таке, якщо воно не призвело до настання фізичної шкоди потерпілому, злочинним не вважається. Відтак застосування економічного насильства, навіть за наявності інших ознак, навряд чи можна вважати тероризмом.

Тероризм завжди полягає у застосуванні фізичного або психічного насильства. В цьому аспекті може бути використана позиція О. Гуміна, який пропонує розмежувати кримінально-правове та кримінологічне поняття насильства. Під насильством у кримінально-правовому значенні ним пропонується розуміти умисний, суспільно небезпечний, кримінально-протиправний вплив на тіло або психіку іншої особи (осіб). Формою кримінального насильства є умисний злочин, який містить ознаки такого насильства або в диспозиції кримінально-правової норми, або (і) у фактичній характеристиці вчиненого діяння або (і) в якому насильство є способом досягнення мети. Виокремлено специфічні ознаки кримінально-правового та кримінологічного поняття насильства. Кримінологічне поняття насильства охоплює, крім насильства в кримінально-правовому розумінні, також внутрішні прояви насильницької поведінки особи. Це поняття слід трактувати ширше, ніж кримінально-правове, оскільки кримінологія має специфічний предмет, вивчає закономірність злочинності у всіх її проявах, детермінації і причинності: кримінологічне поняття насильства охоплює не тільки його кримінальні й передкримінальні прояви (адміністративно карані або такі, що ще не оцінюються як аморальні тощо) щодо інших людей, а також розширює коло можливих об'єктів насильницького впливу¹⁰⁰.

Загалом у науці кримінального права ретельно досліджені різні види насильницьких дій, виокремлені головні ознаки, характерні для будь-якого насильства: а) вплив на потерпілого всупереч його волі і б) спричинення йому фізичних або моральних страждань. Усі насильницькі дії поділяють на дві групи: фізичне

¹⁰⁰ Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2011. С. 27.

і психічне насильство. Фізичне насильство – це суспільно небезпечний вплив на організм іншої людини і на тіло людини, і безпосередньо на її внутрішні органи. Психічне насильство не порушує цілісності ні зовнішніх тканин, ні внутрішніх органів, а впливає лише на психіку людини, зумовлює різні почуття – страх, обурення, гнів.

Також потрібно ураховувати, що тероризм у будь-якому прояві – це завжди злочин. Про це зазначено і в міжнародних документах, і це має бути відображено у його понятті.

Окрім того, основу тероризму становить вчинення такого злочину, як *терористичний акт*¹⁰¹. Уперше в українському законодавстві відповідальність за терористичний акт як за самостійний склад злочину була передбачена лише у чинному КК України у ст. 258 КК, яка у початковій редакції передбачала: «1. Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привертання уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою...».

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21 вересня 2006 р. регламентація відповідальності за вчинення терористичних злочинів у КК України була істотно змінена: чч. 4–5 ст. 258 КК виключені, натомість КК доповнений чотирма новими статтями – ст.ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», 258-2 «Публічні заклики до вчинення теро-

¹⁰¹ Берверхов А. Г. «Тероризм» и «террористический акт»: криминологический и юридический анализ. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право»*. 2013. № 1 (13). С. 53–66.

ристичного акту», 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту». Проте і на цьому зміні в регламентації відповідальності за терористичні злочини не завершилися. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18 травня 2010 р. уточнена ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» (шляхом виключення з неї відповідальності за фінансування та матеріальне забезпечення тероризму), натомість КК України доповнено ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Відтак станом на сьогодні відповідальність за власне терористичні злочини передбачена у шести статтях КК України:

- ст. 258 «Терористичний акт»;
- ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту»;
- ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»;
- ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації»;
- ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»;
- ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Із назв статей, які закріплюють відповідні склади злочинів, можна зробити висновок, що «центральною» серед них є «терористичний акт», а інші – це криміналізовані у виді самостійних складів злочинів різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту, або готування до його вчинення. Зокрема, ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту» – це криміналізоване в самостійний склад злочину пособництво у терористичному акті; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» – також; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» – криміналізоване в самостійний склад злочину готування до терористичного акту; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» – очевидно, що це різновид пособництва; ст. 258-5 «Фінансування тероризму» – також.

Низка дослідників, фактично ототожнюючи терористичні акти і тероризм, акцентують на кримінальній сутності останнього. Зокрема, В. Комісаров і В. Ємельянов стверджують: «Для світової спільноти нині стало очевидним те, що тероризм – це різновид

звичайних кримінально караних діянь, що кваліфікуються за відповідною статтею кримінального закону, а не специфічна політична акція, що вимагає особливого підходу. Те, що низка терористичних дій здійснюється за політичними мотивами, не перетворює їх зі злочину на певну політичну боротьбу, що вимагає політичного притулку»¹⁰². Відтак, будь-який тероризм є кримінальним, оскільки жодного некримінального тероризму не існує.

Розуміння тероризму саме як традиційного злочину, що має лише специфічні кримінологічні особливості, є надзвичайно важливим насамперед для цілей ефективної співпраці з питань кримінального правосуддя. Зокрема, виділення *тероризму і злочинів терористичного спрямування* в групу політичних злочинів» (через ідеологічну складову тероризму як явища суспільно-політичного життя) наперед створює перешкоди в таких питаннях, як видача, а також взаємна правова допомога з кримінальних справ. Тому абсолютно обґрунтованим є підхід про тісний зв'язок тероризму з політикою і твердження про те, що він переважно має політичну мету і ґрунтується на політичних мотивах.

У міжнародних документах на це чітко вказується. Зокрема, у ст. 1 Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом зазначено, що «з метою видачі правопорушників Договірними Державами жодний з наступних злочинів не розглядатиметься як політичні злочини або як злочини, пов'язані з політичними злочинами, або як злочини, вчинені з політичних мотивів».

Із наведеного можна зробити висновок, що автори Конвенції припускають спроби визнання таких діянь політичними злочинами або злочинами, вчиненими з політичних мотивів, тобто, що в окреслених діяннях такої складової переважно немає.

Свого часу Р. Рейган у політичних дебатах стосовно нікарагуанських Контрас слушно зауважив, що якщо не провести чіткої межі, то «терорист із легкістю перетвориться на борця за свободу»¹⁰³.

¹⁰² Комиссаров В. С., Емельянов В. П. Террор, терроризм, «государственный терроризм»: понятие и соотношение. *Вестник Московского университета*. Серия 11. Право. 1999. № 5. С. 38.

¹⁰³ Даае К. Тероризм – поняття, теорії та стратегії протидії. Результати та проблеми соціально-наукових досліджень. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2002. № 25. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/daae.htm>.

Цікаві факти в цьому аспекті наводить Е. Агмад. У 1985 році Президент США Р. Рейган приймав у Білому домі групу бородатих чоловіч. Після цього прийому Р. Рейган розмовляв із пресою. Він указав на них і заявив: «Ці люди є моральним еквівалентом батьків-засновників Америки!» Бородані були афганськими моджахедами. Вони з автоматами в руках боролися проти Імперії Зла – і тому вони були моральним еквівалентом батьків-засновників. «У серпні 1998-го р. інший американський Президент, Клінтон, наказав американській військово-морській базі в Тихому океані здійснити ракетні удари з метою знищити Усаму бен Ладена і його людей в афганських таборах. Усама бен Ладен, по якому в Афганістані було випущено 80 американських ракет на ураження, лиш кілька років тому був названий Рейганом моральним еквівалентом Дж. Вашингтона і Т. Джефферсона». Екбаль Агмад робить висновки: «Терористи міняються. Учорашній терорист – сьогоднішній герой, а герой учора стає терористом сьогодні. Це серйозне питання постійно мінливого світу образів, де нам треба «тримати ніс за вітром», для того, щоб знати, що є тероризмом, а що – ні. Але набагато важливіше знати, що його породжує і як його зупинити»¹⁰⁴. Власне, така ситуація простежується і в сучасній Україні. Окремі політики і держави намагаються представити терористів як «борців» за свободу, самовизначення тощо. В цьому аспекті, очевидно, виникає питання про так званий «релігійний» тероризм.

Мета «релігійного тероризму» – встановлення панування відповідної релігії у певній державі чи регіоні, щоб саме ця релігія визначала політику відповідної держави.

На підтвердження цього можна навести також визначення ісламського тероризму як однієї з форм релігійного тероризму, відомого застосування мусульманами насилля для отримання різних політичних цілей в ім'я релігії. Тактика насильницьких розправ з опонентами, що має ідеологічне обґрунтування та виправдання в трактуваннях мусульманського віровчення, спрямована на захист ісламського світу від впливу чи агресії немусульманських країн та ідеологій, особливо західного світу¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Екбаль Агмад. Тероризм: у «них» і в «нас». *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2002. № 25. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/ahmad.htm>.

¹⁰⁵ Ісламський тероризм. *Вікіпедія*. URL: <http://uk.wikipedia.org/>.

Аналогічна ситуація і з так званим «етнічним тероризмом». Головна його мета – відділення від держави, що їх поневолює, або одержання повноцінної національної автономії для усунення дискримінації і гноблення, тобто суто політичні прагнення. Наявність такого тероризму – свідчення того, що проблеми поневолених націй та національних меншин, а також регіоналізації під час модернізації державного ладу в другій половині ХХ ст. залагоджені не були, а в низці випадків, навпаки, загострилися та проявилися з більшою агресивністю, особливо тоді, коли до національного фактора приєднався релігійний (конфлікти: католики – протестанти, мусульмани – християни, юдаїсти).

Ще однією істотною ознакою тероризму, яка, вважаємо, пов'язана з попередньою, про політичну мету та мотивацію тероризму є те, що кінцевим адресатом таких діянь є учасники (суб'єкти) політичного життя у відповідній державі, регіоні чи світі.

Суб'єктами політики традиційно визнаються люди, їхні організації, рухи, інститути, окремі особистості, що беруть участь у політичному житті суспільства та держави і чия активна практична діяльність спрямована на перетворення політичної й інших сфер життєдіяльності людей як відповідних об'єктів політики. Суб'єкти політики спроможні сформулювати і реалізувати власні цілі, мають усвідомлені інтереси і потреби, цілеспрямовану активність, тобто суб'єкти політики є головним регулятором взаємодії з об'єктом, керування ним¹⁰⁶.

Діяльність різноманітних суб'єктів у політиці може мати різноманітні цілі і різний ступінь активності. Остання різко зростає в кризові та перехідні періоди громадського життя та може мати і соціально-конструктивний підтверджувальний характер, і деструктивний, антисоціальний, що порушує встановлені в інтересах народу правові норми. Прикладом останнього може слугувати політичний тероризм. Політична активність виявляється в множині форм: переговорному процесі; діяльності політичних лідерів, еліт, партій, державного апарату; масових політичних діях (мітингах, демонстраціях, бунтах). Крайньою формою політичної активності

¹⁰⁶ Політологія: підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька. Х.: Право, 2001.

є соціальні революції, під час яких відбувається докорінне руйнування сформованих суспільних відносин¹⁰⁷.

Основна функція таких політичних суб'єктів, як держава та її органи, – організація і підтримка політичної влади. Суб'єкти політики також визначають, хто є головною особою, хто другорядною, а хто є масою, юрбою, пасивним об'єктом маніпулювання. Власне, внесення коректив (змін) у «потрібному напрямі» в діяльність саме таких суб'єктів, у їхні «цілі, усвідомлені інтереси і потреби, цілеспрямовану активність» і є, на нашу думку, метою тероризму. Якщо ж насильницькі дії спрямовані проти окремої особи чи навіть групи осіб, але вчиняються з іншою метою (помста, безпосереднє заволодіння майном, хуліганство тощо), то, вважаємо, не можуть визнаватись тероризмом.

Тобто *мета терористичної діяльності* полягає у впливі на суб'єктів політики задля зміни ними характеру своєї діяльності у «потрібному» напрямі, спонукання до певної діяльності. І, що важливо, адресатами такого впливу є не лише безпосередні жертви терористичних актів, а найчастіше інші особи, які є представниками відповідного суб'єкта політичної діяльності: влади, політичних партій, суспільно-політичних об'єднань тощо.

Так, *«політичний тероризм»* має на меті спонукання влади до прийняття відповідних рішень, наприклад, зміни державної влади, державного устрою тощо. *«Релігійний тероризм»* – також має на меті спонукання суб'єкта політичного життя – релігійне об'єднання насамперед і державу – до змін у діяльності. Першого суб'єкта – до припинення існування, державу – до обмеження діяльності відповідного релігійного об'єднання як умови припинення терористичної діяльності. *«Етнічний тероризм»* має також політичні цілі. Організації цього типу найбільш стійкі. Мішенню для проведення терористичних акцій зазвичай є чиновники, бізнесмени, поліцейські. Цей різновид тероризму є прагненням до зміни форми державного устрою, створення самостійної держави або досягнення часткових змін у становищі відповідних етнічних утворень – тобто також характеризується політичною метою.

¹⁰⁷ Політологія: підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька. Х.: Право, 2001.

Відмінною ознакою тероризму є *спосіб*, у який *терористи намагаються досягнути своєї мети* – спричинити страх у суспільстві: мовляв, якщо їхні вимоги не будуть виконані, то їхні злочинні насильницькі дії продовжуватимуться, тобто залякування і відповідних суб'єктів, і населення загалом.

Відтак, *терористичні злочини* – це злочини, спрямовані на залякування населення і вчинені з метою здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади або міжнародними організаціями.

Тобто є всі підстави вважати, що поняття «тероризм» і «терористичні злочини» потрібно розглядати як синоніми.

Проте осмислювати тероризм слід не тільки як суспільно-політичне явище, а й як *психологічне*, бо психологія вивчає відносини між людьми, а тероризм – це певний вид взаємодії між людьми. У вузькому розумінні тероризм є одним із радикальних способів розв'язання соціального конфлікту. В такому ракурсі розуміння цього явища дає змогу окреслити ефективні шляхи боротьби з ним та методи протидії, створити ефективну систему засобів його подолання. Як свідчать останні події в світі, такої системи ще не створено.

Із психологічного погляду важливо не лише виявити схильність до такої поведінки, а й підкреслити її соціальну деструктивність, оскільки тероризм – це майже завжди шлях до саморуйнування носіїв терористичної поведінки, яке обов'язково має статися, якщо зберігається громада цих носіїв або їхня спільність. Терорист або група його однодумців, які завжди сліпі у постановці та здійсненні своєї мети, навіть у випадку ретельного розроблення самого акту терору.

І один із важливих параметрів такої сліпоти – розбіжність мотивів, коли мала гомогенна (етнічно, соціально, релігійно) група ніби нав'язує свою волю громаді, яка гетерогенна, тобто відрізняється плюралізмом у постановці та здійсненні своїх цілей¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Задорожнюк І. Е. Выступление на «круглом столе» журнала «Государство и право»: «Терроризм: психологические корни и правовые оценки». *Государство и право*. 1995. № 4. С. 23.

Тероризм також треба розглядати як *прояв деструктивної правосвідомості*, виявляючи особливості способу мислення та мотиваційні механізми носіїв такого типу світосприйняття. Правосвідомість терористів здебільшого деформована, оскільки ними визнаються тільки їх права та вимоги.

Крім того, вони позбавляють основних природних прав тих людей, проти яких вчиняється терористичний акт: права на життя, на власний світогляд, на безпеку. Терористи своїми діями руйнівно впливають на суспільну й індивідуальну правосвідомість, оскільки підривають віру людини у справедливий правопорядок, у надійність правоохоронної системи.

Тероризм – це явище, яке набуває дедалі більш загрозливих масштабів у світі й для його викорінення слід докладати зусиль усієї міжнародної спільноти. Дедалі частіше організована злочинність набуває транснаціонального характеру, тому державі самотужки доволі складно, а іноді взагалі неможливо, ефективно боротися з цим явищем. Тероризм і організована злочинність загрожують стабільному розвитку соціальних, економічних, політичних та інших відносин.

Сучасний тероризм потрібно розглядати як організований вид злочинності. Нині ера терористів-одинаків минає. Терористична діяльність стає добре організованою (спланованою, належно матеріально забезпеченою тощо). Підготувати і вчинити терористичний акт без придбання зброї, вибухівки чи інших знарядь неможливо. А тіньовий ринок таких предметів контролюється організованою злочинністю. Відтак організовані засади проглядаються не тільки у власне тероризмі, а й у низці пов'язаних із ним злочинів.

Узагальнюючи наведене у цьому параграфі, можемо запропонувати таке визначення *тероризму* – *це передбачені нормами міжнародного та (чи) національного законодавства суспільно небезпечні діяння, що полягають у створенні умов, сприянні чи безпосередньому свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства або створенні реальної загрози його застосування з метою спонукання, шляхом залякування, політичних суб'єктів відповідної держави чи міжнародних суб'єктів до зміни їхньої діяльності, як умови їх припинення (невчинення).*

1.3. Становлення та розвиток відповідальності за злочини терористичного характеру в кримінальному законодавстві

Із погляду кримінально-правової характеристики тероризм повинен мати певний характер і чіткі межі. Це обумовлено формалізованістю українського права і необхідністю встановлення чітких підстав притягання до кримінальної відповідальності.

Зміна характеру терористичної загрози в Україні вкрай негативно позначилась на криміногенній ситуації. За даними Генеральної прокуратури України¹⁰⁹, в Україні зареєстровано кримінальні правопорушення за статтями КК України:

- 258 (терористичний акт): у 2013 р. – 4, у 2014 р. – 1515, у 2015 р. – 1305, у 2016 р. – 1869, у січні–квітні 2017 р. – 538;

- 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту): у 2013 р. – 0, у 2014 р. – 7, у 2015 р. – 1, у 2016 р. – 5, у січні–квітні 2017 р. – 0;

- 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту): у 2013 р. – 2, у 2014 р. – 5, у 2015 р. – 5, у 2016 р. – 5, у січні–квітні 2017 р. – 0;

- 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації): у 2013 р. – 1, у 2014 р. – 489, у 2015 р. – 877, у 2016 р. – 411, у січні–квітні 2017 р. – 130;

- 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту): у 2013 р. – 0, у 2014 р. – 12, у 2015 р. – 7, у 2016 р. – 4, у січні–квітні 2017 р. – 0;

- 258-5 (фінансування тероризму): у 2013 р. – 3, у 2014 р. – 60, у 2015 р. – 184, у 2016 р. – 99, у січні–квітні 2017 р. – 23.

Така динаміка вчинення терористичних злочинів не може не турбувати українське суспільство. Однак не менше занепокоєння викликають статистичні дані, які свідчать про існування відчутної різниці між кількістю зареєстрованих упродовж 2014 р. – 4 міс. 2017 р. терористичних злочинів та кількістю проваджень за цими правопорушеннями, які були передані до суду. Так, за даними

¹⁰⁹ Листи ГПУ від 27.08.2015 № 19/4–1222 вих. 15 та від 22.05.2017 № 19/4–741 вих. 17.

Генеральної прокуратури України¹¹⁰, у 2015 р. було обліковано 1295 кримінальних правопорушень за статтею 258 КК України, а надіслано до суду лише 35 проваджень, у 2016 р. ці дані становили відповідно 1865 і 20, за 4 місяці 2017 р. – 538 і 1 відповідно. Надзвичайно показовим видається порівняння кількості зареєстрованих правопорушень з кількістю засуджених осіб за ст.ст. 258, 258-1–258-5. Так, у 2014 р. зареєстровано 1515 терористичних актів (ст. 258 КК України), у 2015 р. – 1305 таких правопорушень, а у 2016 р. – 1869, однак за вчинення цих злочинів у 2014 р. жодна особа не була засуджена, у 2015 р. засуджено одну особу, а у 2016 р. – 7¹¹¹. Тож за час проведення в Україні антитерористичної операції зареєстровано 4689 терористичних актів, а засуджено за їх вчинення усього 8 осіб.

Тобто зусилля правоохоронних органів, спрямовані на розслідування терористичних актів, а також пов'язані з цим фінансові витрати, наразі не дають очікуваних результатів. Не менш показовими видаються статистичні показники щодо кількості зареєстрованих в Україні кримінальних правопорушень за ст. 258-3 КК України (створення терористичної групи чи терористичної організації). У 2014 р. таких злочинів зареєстровано 489, а у 2015 р. – 877. Отож спостерігалось суттєве (майже вдвічі) збільшення кількості задокументованих фактів створення терористичної групи чи терористичної організації. У 2016 р. кількість вказаних злочинів знизилася до показника 2014 р. та зупинилася на позначці 411. Однак за створення терористичної групи чи терористичної організації у 2014 р. жодну особу не було засуджено, у 2015 р. засуджено 12 осіб, а у 2016 р. – 59. Отже, за вчинення протягом зазначеного періоду 1777 злочинів засуджено всього 71 особу. Тож можна припустити, що зазначені статистичні показники свідчать про необхідність належного законодавчого закріплення процедури визнання організацій терористичними, що, як видається, дасть змогу поліпшити ефективність розслідування правопорушень, передбачених ст. 258-3 КК України. Нині з-поміж

¹¹⁰ Лист Генеральної прокуратури України від 22.05.2017 № 19/4–741 вих. 17.

¹¹¹ Додаток до листів ДСА від 03.09.2015 № інф /Д 414–15–393/15 та від 29.05.2017 № інф. /Д 420–17–406/17.

найактуальніших для України проблем у сфері протидії тероризму є питання відповідальності за фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України). Таких злочинів в Україні зареєстровано у 2014 р. – 60, у 2015 р. – 184, у 2016 р. – 99. Водночас за їх учинення засуджено лише шість осіб: у 2015 р. – дві та у 2016 р. – чотири особи. Практика застосування національного антитерористичного законодавства свідчить про недостатню ефективність діяльності органів досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст.ст. 258, 258-1–258-5 КК України. Причинами цього є: 1) незначна кількість фактів прояву терористичної діяльності в Україні до початку агресії з боку Російської Федерації. У 2013 р. в Україні таких злочинів зареєстровано лише 10. Тож, за відсутності практики застосування відповідних положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, співробітники правоохоронних органів зараз лише набувають необхідних практичних навичок розслідування терористичних злочинів; 2) більшість кримінальних правопорушень вчинені на тимчасово не підконтрольній державній владі території України; 3) особи, які вчинили терористичні злочини, переховуються на території самопроголошених ДНР та ЛНР, уникаючи таким чином кримінальної відповідальності; 4) відсутність у законодавстві України чіткого механізму визнання організації терористичною, що значно ускладнює процедуру притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України, а також негативно позначається на практиці застосування санкцій до осіб, які сприяють злочинній діяльності терористичних груп та терористичних організацій.

З-поміж чинників, які негативно впливають на ефективність розслідування терористичних злочинів, чільне місце посідає недостатньо зважена та необґрунтована державна кримінально-правова політика, що протягом останніх кількох років почала поступово втрачати державницький характер, стаючи заручницею перманентних політичних протистоянь. Непоодинокими є випадки безсистемних і науково не обґрунтованих змін окремих положень КК України.

У криміналізації того чи іншого суспільно небезпечного діяння законодавець зважає на необхідність забезпечення охорони

від злочинних посягань певної групи суспільних відносин, а не абстрактних інтересів. Ознаки конкретного злочину формулюються в нормах кримінального закону з урахуванням характеру і кола відносин, що охороняються. Тому, залежно від особливостей конкретного діяння (його спрямованості, способу здійснення, характеру можливої шкоди і так далі), об'єктивно неминучі відмінності в законодавчому наборі ознак тих або інших навіть однорідних злочинів. Тому в КК можна виокремити низку злочинів, які поряд із власне злочинами, які охоплюються поняттям тероризму, є за певних умов подібними до терористичних злочинів (їх найчастіше називають злочинами терористичної спрямованості). Отже, предметом аналізу є винятково склади злочинів, передбачені ст.ст. 258–258-5 КК. Така позиція обґрунтовується тим, що злочини, передбачені вказаними статтями, власне і охоплюються поняттям «тероризм». Інші ж злочини, за певних умов можуть бути «спрямовані на залякування населення і вчинені з метою здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади або міжнародними організаціями», не мати терористичного характеру, вчинятися, наприклад, із мотивів помсти тощо.

Уперше в українському законодавстві відповідальність за терористичний акт як за самостійний склад злочину була передбачена лише у чинному КК України. Ст. 258 КК України у початковій редакції передбачала:

«1. Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків, – караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що призвели до загибелі людини, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

4. Створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

5. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене в частині четвертій цієї статті, особа, крім організатора і керівника, яка добровільно повідомила про нього правоохоронний орган і сприяла припиненню існування або діяльності терористичної групи чи організації або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину».

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21 вересня 2006 р. регламентація відповідальності за вчинення терористичних злочинів у КК України була істотно змінена: чч. 4 та 5 ст. 258 КК виключені, натомість КК доповнений чотирма новими: ст.ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту». Проте і на цьому зміні в регламентації відповідальності за терористичні злочини не завершилися. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18 травня 2010 р. уточнена ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» (шляхом виключення з неї відповідальності за фінансування та матеріальне забезпечення тероризму).

Натомість КК України доповнено ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Відтак нині відповідальність за тероризм передбачена у шести статтях КК України:

- ст. 258 «Терористичний акт»;
- ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту»;
- ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»;
- ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації»;
- ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»;
- ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Здійснимо кримінально-правову характеристику окреслених положень КК України. Це дасть нам змогу з'ясувати:

а) чи всі діяння, які потребують криміналізації, отримали такий статус (вирішити питання про достатність криміналізації діянь, що охоплюються поняттям тероризму);

б) чи не надмірна криміналізація таких діянь (чи немає діянь, які без потреби отримали статус заборонених КК України).

Стаття 258 «Терористичний акт» передбачає відповідальність за «терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою».

Закріплення в кримінальному законі різних форм прояву тероризму обумовлено прагненням законодавця забезпечити належну охорону основних конституційних об'єктів – осіб, суспільства, держави. Оскільки безпека суспільства є самостійною соціальною

цінністю, віднесення терористичного акту до злочинів проти громадської безпеки є обґрунтованим. Під поняттям останньої зазвичай розуміють стан захищеності інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, спричинених криміногенною ситуацією, стихійним лихом, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями¹¹².

Об'єктивна сторона злочину виражається у таких формах: 1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; 2) погроза вчинення зазначених дій (ч. 1 ст. 258). З об'єктивної сторони, злочин, вчинюваний у першій формі, характеризується наявністю таких ознак: а) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій; б) створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 258); заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 258); спричинення загибелі людей (ч. 3 ст. 258); в) причиновий зв'язок між зазначеними діями та наслідками¹¹³. Відтак, терористичний акт створює небезпеку для великого кола осіб, може заподіювати значну чи тяжку шкоду, зокрема випадковим особам, які не пов'язані з інтересами терористів (винних)¹¹⁴.

Цей злочин «характеризується спрямованістю на заподіяння фізичної шкоди невизначено широкого кола осіб, і загальнонебезпечним способом пов'язаний із заподіянням шкоди особистості, відтак – із знищенням чи пошкодженням матеріальних об'єктів. Заподіяння шкоди матеріальним об'єктам за суттю є формою пси-

¹¹² Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 11.11.2010 № 550. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10>.

¹¹³ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2010. С. 256.

¹¹⁴ Шестопалова Л. Зміст понять «тероризм» і «терористичний акт». *Вісник Академії управління МВС*. 2008. № 3. С. 39–46. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ucnavs_2008_3_4.pdf.

хологічного тиску на людей, способом їх залякування. Це стосується не окремої, конкретної особистості, а суспільства загалом»¹¹⁵.

Аналізуючи об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 258 КК, потрібно вказати на такі моменти:

- у ч. 1 ст. 258 КК передбачено два, хоч і пов'язані, проте окремі склади злочинів: перший – матеріальний склад злочину (застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)), другий – формальний склад злочину (погроза вчинення зазначених дій з тією ж метою);

- суспільно небезпечне діяння в першому складі злочину є альтернативним, у другому – безальтернативним;

- альтернативним у першому складі злочину є і суспільно небезпечний наслідок;

- з огляду на зміст ч. 1 ст. 258 КК, терористичний акт може бути вчинений тільки у формі дії.

Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони першого складу злочину виникає у разі вчинення дій, які за характером є небезпечними для життя чи здоров'я людини або можуть заподіяти значну майнову шкоду чи настання інших тяжких наслідків. Попри те, що вичерпний перелік таких дій не встановлюється, як альтернативні та найбільш поширені і небезпечні окреслено:

- застосування зброї;
- вчинення вибуху;
- вчинення підпалу;
- вчинення інших дій.

¹¹⁵ Комиссаров В. С. Терроризм, бандитизм, захват заложника и другие тяжкие преступления против безопасности общества по новому УК РФ. М.: Кросна-Лекс, 1997. С. 56.

Суспільно небезпечний наслідок як ознака об'єктивної сторони у цьому ж складі злочину може виражатись у:

- небезпеці для життя людини;
- небезпеці для здоров'я людини;
- небезпеці значної майнової шкоди;
- небезпеці настання інших тяжких наслідків.

Щодо другого складу злочину, то суспільно небезпечне діяння полягає у погрозі вчинення дій, які за характером є небезпечними для життя чи здоров'я людини або можуть заподіяти значну майнову шкоду чи настання інших тяжких наслідків.

За такого викладу кримінально-правової норми про відповідальність за терористичний акт законодавець, з одного боку, підкреслює основну характерну властивість суспільно небезпечних дій – їх загальнонебезпечний характер, а з іншого – указує на обов'язкову властивість вибуху, підпалу або інших подібних дій – їх реальну здатність спричинити вказані у законі наслідки.

Кваліфікуючи діяння як застосування зброї, треба враховувати, що нею визнаються предмети, призначені для ураження живої цілі, вона може бути і вогнепальною (зокрема гладкоствольною), і холодною.

Під застосуванням зброї під час вчинення терористичного акту в літературі пропонується розуміти її використання за цільовим призначенням – здійснення вибухів, прицільних пострілів чи хаотична стрільба в місцях знаходження людей, спричинення ударів холодною зброєю¹¹⁶. Проте в одній із постанов Пленуму Верховного Суду України вказується, що застосування зброї передбачає не тільки заподіяння чи спробу заподіяння за її допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й погрозу нею¹¹⁷.

Враховуючи, що за погрозу (зокрема застосування зброї) відповідальність передбачена як за окреме діяння, під застосуванням

¹¹⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко та ін.; ред. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. 3-тє вид., переробл. та допв. К.: Атіка, 2003. С. 637.

¹¹⁷ Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 15. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>.

зброї пропонується розуміти використання зброї за призначенням для заподіяння іншій особі чи особам тілесних ушкоджень або смерті, пошкодження або знищення чужого майна. Для кваліфікації вчинення вибуху як терористичного акту його вид значення не має.

Інша форма вчинення терористичного акту – вчинення підпалу.

Підпал – це знищення або пошкодження майна вогнем, якщо існувала загроза життю та здоров'ю людей або загроза заподіяння значних матеріальних збитків¹¹⁸.

Для вчинення злочинів, які спрямовані на дезорганізацію роботи державних установ і громадських інституцій, зокрема таких, як диверсія (ст. 113 КК) і терористичний акт (ст. 258 КК), типовим є використання заздалегідь приготованих спеціальних запалювальних пристроїв, спрямованих на подальше загоряння і забезпечення конспірації під час вчинення злочинних дій.

Характерним прикладом із практики правоохоронних органів України є кримінальна справа про низку терористичних актів у маршрутних таксі у м. Вінниця 2003 р., де злочинцем (злочинцями) використовувалися спеціальні вибухові пристрої, які спричинили виникнення інтенсивної пожежі в автомобілі під час його руху. Проведеними вибухово-технічними і пожежно-технічними експертизами було встановлено, що пристрої були програмованої дії і виготовлялися особою, яка володіє спеціальними знаннями¹¹⁹.

Підпал – вкрай небезпечний злочин. Його підвищена небезпека обумовлюється тим, що спосіб учинення загрожує не тільки майну, на яке був спрямований намір злочинця, а й у низці випадків – життю і здоров'ю багатьох людей.

Такі злочини входять до небезпечних посягань на основи конституційного ладу і безпеку держави, економічну, екологічну та суспільну безпеку і суспільний порядок, на життя, здоров'я грома-

¹¹⁸ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: «Елтон-2», 2012. Т. 2. С. 598.

¹¹⁹ Колесников В. В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з пожежами, як елемент криміналістичної характеристики. *Форум права*. 2007. № 1. С. 107.

дян, їх майнові та інші права, що захищаються Конституцією України і міжнародним правом.

Аналіз світової практики доводить, що більшість актів тероризму вчиняються шляхом вибухів.

Погроза учинення вказаних дій є новою формою тероризму. Включення цієї форми діяння до КК обумовлено необхідністю, по-перше, криміналізації випадків учинення «застережливих» вибухів, підпалів і інших подібних дій, у результаті яких не створюється небезпека загибелі людей, спричинення значного майнового збитку тощо, але які, на думку винних осіб, призначені продемонструвати реальність їх намірів; по-друге, посилення відповідальності за тероризм шляхом перенесення моменту закінчення злочину з фактично закінчених дій на раніший момент – висловлювання відповідної погрози.

Під погрозою вчинення вказаних у диспозиції статті дій потрібно розуміти психічний вплив на людей у формі висловлення наміру вчинити вибух, підпал чи інші подібні дії, що вчиняються з певною метою. Однак погроза охоплює не лише висловлений намір вчинити терористичний акт, а й учинення дій, що свідчать про серйозність і реальність такого наміру, наприклад, придбання вибухових, біологічно небезпечних, радіоактивних речовин або зброї, скоєння «попереджувальних» вибухів або підпалів, виконання підготовчих дій із відключення об'єктів життєзабезпечення або порушення технологічних процесів, блокування транспортних комунікацій тощо.

Саме реальність наміру, що відображена у конкретних діях, відрізняє погрозу від висловлення у формі «голоного» умислу й надає їй кримінально-правового характеру. Ця ж ознака відрізняє погрозу вчинення терористичного акту від завідомо неправдивого повідомлення про загрозу терористичного акту (ст. 259 КК).

Науково-практичний коментар до КК України містить таке визначення поняття погрози за ч. 1 ст. 258: «Погроза вчинення загальнонебезпечних дій передбачає доведення до відома органів державної влади чи місцевого самоврядування, службових осіб, об'єднань громадян, юридичних або фізичних осіб наміру готовності винного вчинити зазначені дії. Погроза може бути виявлена

як безпосередньо, так і опосередковано, як відкрито, публічно, так і анонімно, усно чи письмово тощо»¹²⁰.

Потрібно зазначити, що у кримінальному законодавстві деяких країн кримінальна відповідальність за терористичний акт і погрозу його вчинення міститься у різних статтях. Так, у КК Республіки Білорусь відповідальність за тероризм передбачена у ст. 289, а за погрозу вчинення акту тероризму – у ст. 290. На думку законодавця цієї країни, погроза вчинення акту тероризму є менш суспільно небезпечною, ніж терористичний акт, тому санкції ст. 290 містять менш суворі покарання порівняно із санкцією ст. 289.

Під погрозою вчинення вказаних у ч. 1 ст. 258 КК дій потрібно розуміти психічний вплив на людей у формі висловлення наміру вчинити застосування зброї, вибух, підпал або інші подібні дії з визначеною у цій же статті метою. Проте загроза, відповідно до прийнятого в кримінальному праві підходу, охоплює не тільки висловлений намір вчинити акт тероризму, а і вчинення дій, що свідчать про серйозність і реальність такого наміру, наприклад, придбання вибухових, біологічно небезпечних, радіоактивних речовин або зброї, здійснення «застережливих» вибухів і підпалів, виконання підготовчих дій до відключення об'єктів життєзабезпечення або до порушення технологічних процесів, блокування транспортних комунікацій тощо. Саме реальність наміру, що об'єктивується в конкретних діях, відрізняє погрозу від виявлення наміру і надає їй кримінально-правового характеру.

Ч. 1 ст. 258 КК вказує на небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків. Вказані наслідки є об'єктивними змінами у навколишньому світі, вони виникають, коли є реальна загроза, високий ступінь імовірності заподіяння дійсної шкоди життю чи здоров'ю особи, власності, нормальному функціонуванню транспорту, зв'язку, забезпеченню споживачів водою, енергією, продуктами харчування тощо. Реальність загрози визначається з урахуванням

¹²⁰ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013.

місця та часу терористичного акту, наявності людей чи матеріальних цінностей, використовуваних знарядь і засобів, їх вражаючих властивостей і потужності тощо.

Якщо деталізувати вказані наслідки, то потрібно зазначити, що вони можуть виражатися у небезпеці спричинення особі смерті, тілесного ушкодження, серйозного порушення діяльності підприємств, установ, організацій, органів влади і управління, транспорту, зараження місцевості, розповсюдження епідемій тощо. Попри те, оскільки у тероризмі спосіб учинення злочину має загальнонебезпечний характер реальне спричинення або небезпека спричинення легкої шкоди здоров'ю, незначної майнової шкоди і інших подібних наслідків не утворюють суспільно небезпечного наслідку, передбаченого ст. 258 КК, оскільки не охоплюються поняттям «інші тяжкі наслідки».

Очевидно, якщо склад аналізованого злочину матеріальний, то обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони є також причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням (застосуванням зброї, вчиненням вибуху, підпалу або інших дій) та суспільно небезпечним наслідком (небезпекою для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків).

Отже терористичний акт потрібно вважати завершеним злочином із моменту настання, внаслідок застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу або інших подібних дій, вказаного суспільно небезпечного наслідку – виникнення реальної небезпеки, що перебуває у причинному зв'язку з вчиненими діяннями, або з моменту висловленої у будь-якій формі реальної погрози вчинення вказаних дій.

Суспільна небезпека зазначених дій полягає в тому, що вони не тільки створюють загрозу завдання шкоди життю чи здоров'ю людей, великих матеріальних збитків, а і спричиняють у людей відчуття страху за власну безпеку, підривають авторитет органів влади. Також підвищену суспільну небезпеку цього явища пов'язують із тим, що воно провокує владу на насильство у відповідь, дестабілізує демократичні засади суспільства, а отже, сприяє поширенню тоталітаризму та практики порушення прав і свобод людини та громадянина, деформує психологічний клімат соціуму. Проте техніко-юридичне виконання диспозиції ст. 258 КК України

має значні недоліки, зокрема неабиякий сумнів становить обґрунтованість віднесення порушення громадської безпеки та залякування населення до категорії цілей тероризму, оскільки порушення такої безпеки та залякування населення виконує роль інструменту для досягнення цілей тероризму та є наслідками вчинення терористичного акту, а не його цілями¹²¹.

Порушення громадської безпеки як бажаний для винних результат їхніх дій виражається в руйнуванні в конкретному населеному пункті, районі, регіоні й суспільстві мікроклімату, що сформувався загалом, з яким громадяни пов'язують своє спокійне існування, в зміні балансу психологічної рівноваги і стійкості на користь насильницьких методів вирішення соціальних конфліктів, дестабілізації ситуації тощо.

Залякування населення – це прагнення терориста викликати у населення терофобію, зробити його боязким, лякливим, посіяти страх, жах, паніку тощо.

Залякування населення пов'язано зі створенням нової соціально-психологічної атмосфери суспільного неспокою, коли основною психологічною домінантою стає страх, невпевненість громадян у безпеці свого життя і здоров'я, захищеності прав і свобод, невіра в ефективну діяльність правоохоронних органів тощо.

Провокація воєнного конфлікту – це вчинення дій, спрямованих на спонукання до початку бойових дій між збройними силами різних держав.

Провокація міжнародного ускладнення – дії, спрямовані на виникнення конфлікту (протиріч) між державами, народами, національними і соціальними групами без застосування засобів збройної боротьби.

Вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами виражається в спонуді, підштовхуванні відповідних суб'єктів до вчинення дій, потрібних і вигідних для терористів,

¹²¹ Лисенко А. М. Аналіз розвитку антитерористичного законодавства в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 327–333.

у створенні такої ситуації, коли органи влади вимушені ухвалювати незаконні рішення задля забезпечення безпеки громадян і суспільства. Конкретні рішення можуть бути різними: надання незалежності або автономії певній території, звільнення ув'язнених, майнове збагачення тощо.

Щодо привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), то це діяльність, спрямована на поширення, розголос, нагадування інформації серед невизначеного кола осіб про погляди винного (терориста).

На відміну від мети, мотиви, якими керуються винні особи, не є конститутивними ознаками терористичного акту і на кваліфікацію вчиненого не впливають. Проте їх установлення має важливе значення, оскільки, по-перше, їх кримінально-правове значення пов'язано з впливом на призначення покарання. Відповідно до КК, вони можуть бути визнані або пом'якшуючими, або обтяжуючими обставинами, і за наявності умов, указаних у КК, можуть істотно вплинути на вид або розмір покарання. По-друге, встановлення дійсних мотивів дає змогу визначити психологічне коріння тероризму, що дуже важливе як для розуміння суті злочину, так і для вироблення заходів превентивного характеру.

Ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту» передбачає відповідальність за «втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства».

Очевидно, що аналізована норма закріплює відповідальність за дві форми вчинення цього злочину: втягнення у вчинення терористичного акту та примушування до вчинення терористичного акту.

Проте навіть первинного аналізу цієї норми достатньо, щоб окреслити її неоднозначність: постає питання – спосіб (використання обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства) стосується обидвох форм вчинення цього злочину (і втягнення, і примушування) чи лише однієї (примушування)? Саме спосіб є обов'язковою ознакою злочину в другій формі.

Втягнення особи у вчинення терористичного акту – це активні дії, внаслідок яких іншу особу спонукають до участі в терористичному акті, у такої особи виникає бажання вчинити дії, передбачені у ст. 258 КК. На відміну від примушування, особа згодом вчиняє бажані для винного дії за власною волею. Втягнення полягає у впливі на свідомість конкретної особи завдяки переконуванню в доцільності, вигідності певної поведінки».

Висловлене у частині виділення такої форми втягнення, як схиляння, безпосередньо стосується й аналізу об'єктивної сторони втягнення у вчинення терористичного акту. Отже, схиляння – це одна із форм втягнення у вчинення терористичного акту, що відображається «в умисних діях, спрямованих на збудження бажання брати участь у вчиненні вказаного у законі злочину»¹²². І хоча поняття «схиляння» у законі не розкривається, але практика вважає схилянням будь-які дії, що стимулюють формування в особі прагнення брати участь у вчиненні злочину.

Ще однією формою втягнення є примушування. Як зазначає В. Ємельянов, такі поняття, як «примушування» та «втягнення», співвідносяться як частина й ціле, тому за наявності у тексті статті терміна «втягнення» термін «примушування» є зайвим, а, відповідно, зайвою є вказівка у тексті статті на способи примушування¹²³.

Під час встановлення змісту поняття «втягнення» слід урахувати також тлумачення, запропоноване Пленумом Верховного Суду України, для злочину, передбаченого ст. 304 КК, а саме: «За змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії».

¹²² Бриллиантов А. Вопросы соучастия при квалификации содействия террористической деятельности. *Уголовное право*. 2008. № 3. С. 25–30.

¹²³ Ємельянов В. П. Проблеми застосування антитерористичного законодавства України і шляхи його вдосконалення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 15. С. 99.

Злочин, відповідальність за який передбачена ст. 304 КК, вважається закінченим із моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну або іншу антигромадську діяльність, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній злочин або інші антигромадські дії.

Із урахуванням викладено *втягнення у вчинення терористичного акту можна визначити як вчинені з будь-яких мотивів дії, пов'язані з безпосереднім впливом на особу з метою викликати у неї рішучість взяти участь у вчиненні хоча б одного терористичного акту.*

Щодо об'єктивної сторони злочину в другій формі, то вона характеризується двома обов'язковими ознаками: суспільно небезпечним діянням і способом.

Закон передбачає вичерпний перелік альтернативних способів примушування: обман, шантаж, використання уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства.

Обман визначається як уведення особи в оману щодо певних фактів шляхом повідомлення неправдивих відомостей (активний обман) або неповідомлення відомостей про факти, які мали бути їй повідомлені (пасивний обман). Отже, у будь-якому разі *втягнення у вчинення терористичного акту – це навмисне перекручування обставин або приховування істини з метою введення особи, на яку намагаються здійснити вплив, в оману і втягнення її на цій підставі до терористичної діяльності.* Це можуть бути неправдиві повідомлення про те, що особа з будь-яких причин не підлягає кримінальній відповідальності або про те, що її участь у вчиненні терористичного акту схвалена авторитетною для неї особою. Різновидом обману є зловживання довірою. Останнє передбачає відносини довіри між винним та особою, яка втягується у вчинення терористичного акту. Довіра – це впевненість у чесності, порядності людини, віра в її щирість і сумлінність, совісність, добросовісність. Своєю чергою, зловживання довірою є обманом довіри, за якого винний використовує довірливі відносини¹²⁴.

¹²⁴ Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав / П. П. Андрушко та ін.; за ред. В. П. Тихого. Х.: Кроссроуд, 2008. С. 90.

Обман – це повідомлення завідомо неправдивих відомостей чи умовчювання про факти, які мали б істотне значення для поведінки особи, яку примушують до вчинення терористичного акту. За вчинення цього злочину обман може полягати у введенні в оману щодо характеру діянь (застосування зброї, вчинення вибухів, підпалів тощо), мети діянь тощо.

Ще одним прийомом здійснення впливу на особу, яку намагаються втягнути до вчинення терористичного акту, є шантаж. У перекладі з французької (*chantage* – вимагання, здирництво) шантаж означає погрозу розголошення компрометуючих або начебто компрометуючих, часто сфабрикованих, відомостей з метою досягти від особи, яку шантажують, учинення певних дій¹²⁵. У Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу роз'яснюється, що шантажем під час утягнення у вчинення терористичного акту визнається погроза розголошення відомостей, які шантажований чи його близькі родичі намагаються зберегти в таємниці¹²⁶. Отже, шантаж є різновидом погрози негативними наслідками у разі невиконання вимог шантажиста. Шантаж може виражатись у таких діях винного: 1) погрози викриттям у поведінці, яка компрометує особу, чи розголошенні відомостей, які компрометують особу; 2) погрози заподіяння іншої шкоди (знищення майна, заподіяння шкоди рідним чи близьким тощо); 3) залякування з метою створення вигідної для себе ситуації, аби потерпіла особа опинилася у залежному становищі¹²⁷.

Визначаючи зміст поняття використання уразливого стану, потрібно дотримуватися положень ч. 2 примітки до ст. 149 КК, в якій зазначається: «У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати

¹²⁵ Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія. Вид. 2, переробл. і допов. К.: Укр. радян. енцикл., 1983. С. 861.

¹²⁶ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 4, допов. Х.: Одиссей, 2008. С. 742.

¹²⁷ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: «Елтон-2», 2012. Т. 2. С. 30.

свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин»¹²⁸.

Уразливий стан може бути двох видів: фізіологічний та соціальний. Фізіологічний уразливий стан може мати активну чи пасивну форми. Пасивна форма фізіологічного уразливого стану є безпорадним станом. Безпорадний стан як пасивна форма фізіологічного уразливого стану відрізняється від активної форми останнього та від соціального уразливого стану насамперед тим, що людина, котра перебуває в такому стані через малолітній вік, розлад душевної діяльності, непритомний стан, наявність фізичних вад або тяжкого захворювання тощо, позбавлена можливості свідомо активно діяти. На відміну від інших проявів уразливого стану, вона не дає згоди впливати на себе. Тому вплив на особу, що перебуває в такому стані, може розглядатись як насильницький. Підвищений ступінь суспільної небезпечності впливу з використанням обстановки перебування особи в безпорадному стані, на відміну від випадків використання інших різновидів уразливого стану, потребує необхідності закріплення цієї форми впливу як кваліфікуючої ознаки складу злочину¹²⁹.

Застосування насильства означає заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв, незаконне позбавлення волі, зґвалтування, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинення інших насильницьких дій (використання електроструму, удушення тощо).

Погроза застосування насильства полягає у залякуванні потерпілої особи заподіянням фізичної шкоди. Погроза повинна стосуватися потерпілого, а не інших осіб, хоча б і близьких тому, хто має вчинити терористичний акт. Форма повідомлення – усно, письмово, конклюдентними діями – значення для кримінальної

¹²⁸ Козак В. А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними поняттями. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2013. Вип. 20. С. 76.

¹²⁹ Орлеан А. М. Використання уразливого стану як форма впливу на особу з метою її експлуатації: проблеми теорії та практики. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 127–134.

відповідальності не має. Важливо лише, щоб потерпілий сприйняв погрозу як реальну.

Якщо під час застосування вказаних способів виникають ознаки злочинів, які є більш небезпечними, ніж злочин, передбачений ст. 258-1 КК, то вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю цього злочину з відповідними іншими злочинами, передбаченими, зокрема, розділами II, III, IV Особливої частини КК.

Закінченим примушування чи втягнення потрібно вважати з моменту виконання дій, указаних у диспозиції. Злочин визнається закінченим не залежно від успішності (результативності) дій, тобто незалежно від того, чи вчинено терористичний акт.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що ст. 258-1 КК передбачає відповідальність за дві форми залучення інших осіб до вчинення терористичного акту – втягнення (коли особа добровільно або вимушено добровільно погоджується на вчинення терористичного акту) та примушування у визначений спосіб (залучення проти волі особи).

Ст. 258-2 КК «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» передбачає відповідальність за «публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами».

Об'єктом складу аналізованого злочину, як і двох попередніх, є суспільні відносини з приводу забезпечення громадської безпеки, захисту інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних діянь.

Як і у попередньому складі злочину, в ст. 258-2 КК передбачено дві альтернативні форми вчинення аналізованого злочину: 1) публічні заклики до вчинення терористичного акту; 2) розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів із такими закликами.

Щодо складу аналізованого злочину в формі публічних закликів до вчинення терористичного акту, то його специфічними ознаками є суспільно небезпечне діяння – публічні заклики. Публічні заклики передбачають хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення

їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військовослужбовців тощо) схилити певну кількість осіб до певних дій – у цьому випадку терористичного акту. Якщо такі заклики стосуються конкретної особи, вони кваліфікуються як підбурювання до вчинення терористичного акту.

Публічність є оціночною ознакою, і питання про її наявність має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням часу, місця, обстановки здійснення закликів тощо.

Заклики потрібно відрізняти від поширювання неправдивих чуток, що можуть спричинити паніку серед населення або порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена КУпАП.

Злочин у цій формі є закінченим із моменту висловлення винним відповідного заклику, спрямованого на його сприйняття більш-менш широкою аудиторією. Одиначний факт висловлення відповідних ідей кільком особам не може розглядатися як публічні заклики.

Конститутивними ознаками злочину в другій формі є: а) альтернативне суспільно небезпечне діяння (розповсюдження, виготовлення чи зберігання); б) засіб – матеріали із закликами до вчинення терористичного акту; в) спеціальна мета – розповсюдження матеріалів (під час вчинення виготовлення і зберігання).

Під розповсюдженням матеріалів, що містять такі заклики, потрібно розуміти безпосередню передачу чи доведення будь-яким способом їх змісту до відома інших осіб. Виготовлення матеріалів – це безпосереднє авторське створення або технічне їх виготовлення (друкування, виготовлення ксерокопій, фотомонтажної або аудіо-чи відеопродукції). Під зберіганням слід розуміти перебування таких матеріалів безпосередньо у винного (у його помешканні, автомобілі, за місцем роботи тощо) та вживання винним заходів щодо їх збереження.

Щодо кваліфікованого виду аналізованого злочину, то він виникає під час вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті з використанням засобів масової інформації.

Ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» передбачає відповідальність за «створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою

чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації». Проте, ця стаття є прикладом відходу українського законодавця від панівної у радянському кримінальному праві позиції, що ознакою злочинної організації, яка відрізняє її від інших форм співучасті особливого роду, є те, що факт створення останньої містить ознаки злочину. Створення ж організованої групи само собою не є злочинним, і таке створення слід кваліфікувати як готування до відповідного злочину, для вчинення якого створена група.

Окрім того, виникає колізія між положеннями Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та положеннями КК України. Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», терористична група – це група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів. Відповідно до положень ч. 3 ст. 28 КК, злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. З огляду на це під терористичною групою потрібно розуміти навіть не організовану, а групу осіб за попередньою змовою.

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», терористична організація – стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створено з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один із її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного із керівників (керівних органів) усієї організації. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК, злочинною організацією є стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності

інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Цю ситуацію потрібно вирішувати за правилом тлумачення законів, під час їх колізії на користь особи, стосовно якої вони застосовуються.

Об'єктивна сторона складу аналізованого злочину характеризується вчиненням принаймні одного з таких альтернативних діянь:

- створення терористичної групи чи терористичної організації;
- керівництво такою групою чи організацією;
- участь у такій групі чи організації;
- організаційне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації;
- інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

Під створенням терористичної групи чи терористичної організації потрібно розуміти дії, спрямовані на виникнення злочинної групи чи організації, якої раніше не існувало.

Керівництво такою групою чи організацією передбачає виконання організаційно-розпорядчих функцій стосовно групи, організації загалом чи її структурних підрозділів (має право віддавати вказівки, обов'язкові до виконання учасниками групи чи організації).

Участь у такій групі чи організації передбачає перебування в складі злочинної групи чи організації.

Організаційне й інше сприяння – це допомога групі, організації загалом, її підрозділам чи окремим учасникам, спрямована на забезпечення виникнення, існування і розвитку групи чи організації, можливості реалізації їх злочинних намірів. Це сприяння не повинно стосуватися конкретного терористичного акту, бо така допомога означає співучасть у злочині. Не утворює сприяння також фінансування терористичної групи чи організації, адже за такі діяння відповідальність передбачена в окремій статті КК.

Особливістю складу аналізованого злочину є те, що КК установлює умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення такого злочину у разі дотримання певних умов:

- особа не є організатором і керівником терористичної групи чи терористичної організації;
- особа добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність;
- сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, учинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації;
- в її діях немає складу іншого злочину.

Ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» передбачає відповідальність за вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а також використання особи з цією метою.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є суспільно небезпечне діяння, яке закон визначає як альтернативне. Відповідальність настає за вчинення принаймні одного з таких діянь:

- вербування;
- озброєння;
- навчання;
- використання особи для вчинення терористичного акту.

Вербування особи означає залучення її до вчинення терористичного акту за винагороду (на відміну від втягнення (ст. 258-1 КК), яке здійснюється шляхом використання інших засобів впливу на свідомість особи). Воно охоплює пошук осіб, які схильні до участі в терористичному акті, з метою отримання за це платні, перемовини з ними про умови виконання певних завдань терористичного характеру, оплати, винагороди тощо.

Термін «вербування» охоплює всі операції, які здійснюються з метою одержання або постачання іншим особам людей, які не пропонують свої послуги добровільно.

Під озброєнням у цій статті потрібно розуміти забезпечення зброєю, передавання її у володіння чи користування особи, групи, організації тощо.

Навчання – це організована, двостороння діяльність, спрямована на максимальне засвоєння та усвідомлення навчального матеріалу і подальшого застосування отриманих знань, умінь і навичок на практиці. Водночас не має значення предмет навчання – не обов'язково, щоб це була військова підготовка, може бути і психологічна підготовка, і мовна тощо.

Використання позначає процес або дію, коли людина для досягнення своєї мети вдається до допоміжних засобів або інструментів. Використання є синонімом до слова «застосування», проте перше зазвичай вживається тоді, коли треба підсилити значення користі, корисних наслідків для ініціатора застосування.

В процесі використання (застосування) є три складові:

а) ініціатор, який має волю і ставить мету (це може бути не тільки окрема людина, а й група, колектив, організація, структура людей);

б) засоби, інструменти, що задіяні в процесі (ці інструменти можуть бути і матеріальні, і нематеріальні), а також спосіб їх використання;

в) власне мета.

Проте, як ми аналізували, у ст. 258¹ КК передбачено відповідальність за «втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства», тобто також за використання.

Ст. 258-5 «Фінансування тероризму» передбачає відповідальність за «фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації)».

Аналізуючи цей склад злочину, потрібно вказати на колізію між поняттям «фінансування тероризму» в КК (яке наведено) та Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», в якому закріплюється, що фінансування тероризму – це надання чи збір будь-яких активів з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією; для організації, підготовки і вчинення окремим терористом,

терористичною групою або терористичною організацією визначеного КК України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій». Тобто КК указує на «вчинення дій», а у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» деталізується «надання чи збір активів будь-якого роду».

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 258-5 КК, характеризується вчиненням таких альтернативних діянь:

- збір фінансових чи матеріальних активів;
- надання фінансових чи матеріальних активів.

Особою, на користь якої вчиняються такі дії, може бути:

- терорист;
- терористична група (організація);
- особа, яка здійснює організацію;
- особа, яка здійснює підготовку терористичного акту;
- особа, яка здійснює вчинення терористичного акту;
- особа, яка здійснює втягнення у вчинення терористичного акту;
- особа, яка здійснює публічні заклики до вчинення терористичного акту;
- особа, яка здійснює сприяння вчиненню терористичного акту;
- особа, яка створює терористичну групу (організацію).

Аналізована стаття також містить заохочувальну норму. Ч. 4 ст. 258-5 КК передбачає такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину:

- особа не є організатором або керівником терористичної групи (організації);
- добровільно, до притягнення до кримінальної відповідальності, повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла;
- в її діях немає складу іншого злочину.

Отже, деталізоване закріплення в чинному КК України різних форм прояву тероризму обумовлено прагненням законодавця забезпечити належну охорону основних конституційних об'єктів – осіб, суспільства, держави – від насправді небезпечного явища і є позитивним моментом. Попри це, така деталізація видається надмірною, що може спричиняти проблеми у застосуванні аналізованих норм.

Відтак, за наявності інших ознак, *тероризмом потрібно визнавати вчинення таких діянь:*

- 1) застосування зброї;
- 2) вчинення вибуху;
- 3) вчинення підпалу;
- 4) вчинення інших дій;
- 5) погроза вчинення наведених дій;
- 6) втягнення у вчинення терористичного акту;
- 7) примушування до вчинення терористичного акту;
- 8) публічні заклики до вчинення терористичного акту;
- 9) розповсюдження матеріалів із публічними закликами до вчинення терористичного акту;
- 10) виготовлення матеріалів із публічними закликами до вчинення терористичного акту;
- 11) зберігання з метою розповсюдження матеріалів із публічними закликами до вчинення терористичного акту;
- 12) створення терористичної групи чи терористичної організації;
- 13) керівництво такою групою чи організацією;
- 14) участь у такій групі чи організації;
- 15) організаційне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації;
- 16) інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації;
- 17) вербування особи для вчинення терористичного акту;
- 18) озброєння особи для вчинення терористичного акту;
- 19) навчання особи для вчинення терористичного акту;
- 20) використання особи для вчинення терористичного акту;

21) збір фінансових чи матеріальних активів для окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації);

22) надання фінансових чи матеріальних активів для окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації).

Стан кримінально-правової регламентації відповідальності за тероризм у КК України цілком відповідає вимогам про достатність криміналізації таких діянь. Окрім того, криміналізація 22 діянь може, з одного боку, вважатись надмірною, але за такого підходу, з огляду на суспільну небезпеку тероризму, усувається можливість невизнання якихось діянь кримінально караними.

І навпаки, доцільності у розширенні переліку таких діянь немає. Певною мірою він заширокий. Відтак, *«центральною» з-поміж таких злочинів є терористичний акт, а інші – це криміналізовані у виді самостійних складів злочинів різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту, або готування до його вчинення.*

Зокрема, ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту» – це криміналізоване в самостійний склад злочину пособництво у терористичному акті; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» – також; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації» – криміналізоване в самостійний склад злочину готування до терористичного акту; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту» – це різновид пособництва; ст. 258-5 «Фінансування тероризму» – також. Навіть якщо і з'являться «нові форми» тероризму, то чинних статей буде цілком достатньо, щоб притягнути осіб до відповідальності. Отже, саме кримінальне законодавство загалом формує належну основу для боротьби з тероризмом в Україні.

1.4. Правові основи протидії тероризму на міжнародному рівні

Суверенна Україна поділяє глибоку стурбованість європейського та світового співтовариства з приводу поширення міжнародної злочинності та тероризму і має твердий намір стати цивілізованою правовою державою, використовувати міжнародний досвід правоохоронців у боротьбі з цими небезпечними явищами. Це пов'язано з непередбаченістю наслідків і великою кількістю жертв після актів тероризму, порівняно високою ефективністю в досягненні терористами обраної мети. Міжнародний тероризм – це злочин, загальним об'єктом якого є міжнародні відносини. Тероризм – акти насилля або погрози насиллям, мета яких – посіяти страх, спонукати до дій або утримання від них у потрібному терористам напрямі.

Терористичний акт завжди є актом насилля, агресії та має такі характеристики:

- насильницькі дії в різних формах і, як наслідок, вибір найефективніших форм для привернення уваги громадськості;
- терористичний акт спрямований проти особи або групи осіб;
- відсутність реальної можливості досягти обраної мети, не вдаючись до насильницького акту.

Зростання чисельності актів тероризму в сучасних умовах і дедалі жакливіші наслідки їх вчинення призводять до того, що деякі держави вважають за можливе використання будь-яких наявних у їхньому розпорядженні засобів для притягнення до відповідальності винних осіб. Так, наприклад, США залишають за собою право завдавати збройні удари по базах терористів на території тих держав, які їх фінансують чи активно підтримують. Водночас США посиляються на право на самооборону¹³⁰. Рада Безпеки ООН визнає за США таке право¹³¹.

¹³⁰ Авраменко О. Г. Для війни чи заради миру? *Політика і час*. К., 2006. № 2. С. 33–39.

¹³¹ Резолюція РБ ООН № 1373 від 28.09.2001. URL: <http://un.org/russian/document/scresol/res2001/res1373.htm>.

Визнання тероризму проблемою світового масштабу засвідчує прийняття низки нормативних актів на міжнародному рівні. Зокрема, прийнято близько півтора десятка універсальних міжнародно-правових документів, які становлять правову основу для діяльності держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародного права у боротьбі з одним із найбільших вад цивілізації – тероризмом.

Із 1963 до 2005 рр. на міжнародному рівні розроблено та прийнято понад 10 універсальних правових документів, які стосуються окремих аспектів запобігання та протидії тероризму. Це, наприклад, Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (Гаага, 1970), Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (Монреаль, 1971), Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (Нью-Йорк, 1973), Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (Нью-Йорк, 1979), Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (Відень, 1979), Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (Рим, 1988), Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (Нью-Йорк, 1997) та з фінансуванням тероризму (Нью-Йорк, 1999), серед останніх прийнято Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму (Нью-Йорк, 2005) та інші документи.

На регіональному рівні потрібно згадати про прийняту в рамках Ради Європи Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом (Страсбург, 1977). Майже всі з наявних універсальних антитерористичних конвенцій, спрямованих, зокрема, на формування внутрішнього антитерористичного законодавства країн-учасниць конвенцій, ратифіковані нашою державою. Однак цьому переліку міжнародних угод не притаманна системність, універсальні конвенції створюють так званий «секторальний режим» відповідальності, який не здатний забезпечити невідворотність покарання за всі, а не тільки зазначені види актів тероризму.

Водночас міжнародне співтовариство так і не спромоглося сформулювати загальноприйняте визначення поняття тероризму, хоча перші спроби в цьому напрямі і прийняття міжнародного

договору щодо боротьби з тероризмом на міжнародному рівні були зроблені в 30-х рр. XX ст. у рамках Ліги Націй, а саме: 1937 р. було відкрито для підписання Конвенцію про попередження і припинення тероризму, під яким розумілися «злочинні дії, спрямовані проти держави, ціль або характер яких полягають у тому, щоб викликати жах у певних осіб або серед населення». На жаль, цю Конвенцію хоч і підписали 24 держави, але ратифікувала лише Індія.

Після такої невдалої спроби міжнародне співтовариство так і не досягло однастайності щодо міжнародно-правового визначення тероризму, попри те, що спроб було немало. Отож у міжнародних документах нині міститься лише перелік злочинів, які визнаються терористичними.

Зокрема, у Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. указується, що для цілей цієї Конвенції термін «терористичний злочин» означає будь-який зі злочинів, викладених і визначених в одному з договорів, перелік яких наведено в Додатку. Тобто у назві цього документа йдеться про тероризм, а у тексті – про терористичні злочини. Це дає змогу висловити припущення, що ці поняття потрібно розглядати як синоніми.

Окрім того, незважаючи на те, що Рада Безпеки ООН розглядає акти міжнародного тероризму як загрозу міжнародному миру і безпеці, вони зазвичай не охоплюються категорією «основних міжнародних злочинів», таких, як геноцид, військові злочини, злочини проти людяності. Тому ці злочини не входять до юрисдикції жодного міжнародного суду чи трибуналу. Терористичні злочини (визначені в універсальних документах про боротьбу з тероризмом) потрапляють під дію національного кримінального законодавства з урахуванням відповідних міжнародних аспектів. Отже, зобов'язання притягувати до судової відповідальності осіб, причетних до тероризму, стосується виключно національних систем кримінального правосуддя.

У 1953 р. Комісією міжнародного права підготовлено Кодекс злочинів проти миру і безпеки людства, який не був однак ухвалений Генеральною Асамблеєю. Згодом, більш ніж через 40 років – у 1997 р. – Комісія підготувала новий проект кодексу, в котрому до злочинів проти миру та безпеки людства були віднесені *такі види злочинів*: агресія; погроза агресією; втручання у внутрішні

справи держави; колоніальне та інші види іноземного панування; геноцид, апартеїд, систематичні і масові порушення прав людини; виключно серйозні військові злочини; вербування, використання, фінансування та навчання найманців; міжнародний тероризм; незаконний обіг наркотичних засобів; навмисна і серйозна шкода навколишньому середовищу. Цей проект не реалізовано.

Проте з 1963 р. міжнародне співтовариство розробило низку універсальних правових документів про попередження терористичних актів. Варто зазначити, що 16 правових універсальних документів, а також ряд резолюцій РБ, які стосуються тероризму, сукупно становлять те, що прийнято називати універсальним правовим режимом боротьби з тероризмом.

Ці документи охоплюють такі незаконні терористичні акти: акти викрадення повітряних суден; акти авіаційного саботажу; акти насильства в аеропортах; акти проти безпеки морського судноплавства; акти проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі; злочини проти осіб, які користуються міжнародним захистом; акти незаконного захоплення і зберігання ядерних матеріалів; акти захоплення заручників; акти бомбового тероризму; акти фінансування скоєння терористичних актів і діяльності терористичних організацій; ядерний тероризм зі сторони окремих осіб або груп осіб. Також ці документи передбачають зобов'язання держав-учасниць вживати матеріальні та процесуальні кримінально-правові заходи протидії різним актам тероризму.

В універсальних документах терористичні злочини не кваліфікуються як злочини за міжнародним правом. У них тільки передбачаються зобов'язання держав-учасниць криміналізувати ці злочини відповідно до свого національного законодавства, здійснювати юрисдикцію стосовно злочинців згідно з встановленими умовами і створити міжнародні механізми співпраці, які дають змогу державам-учасницям або притягати до кримінальної відповідальності гаданих злочинців, або здійснювати їх видачу. Основна ціль усіх зазначених документів – це надання державами одна одній допомоги кримінально-процесуальними діями у випадку, наприклад, конфліктів національних юрисдикцій у тому розумінні, що основна відповідальність за боротьбу з цими злочинами є на

держав, які на національному рівні та в межах своєї юрисдикції повинні вживати заходів з їх припинення та попередження¹³².

Розглядаючи всезагальне визначення тероризму на глобальному рівні, варто взяти до уваги Проект Універсальної конвенції з міжнародного тероризму, який був представлений в ООН 28 серпня 2000 р. та відповідно до ст. 2 якої «особа скоює злочин по змісту цієї Конвенції, якщо вона незаконно та навмисно будь-якими засобами вчиняє діяння з ціллю спричинити: а) смерть або тяжке тілесне ушкодження будь-якій особі або б) серйозну шкоду державному або урядовому об'єкту, системі громадського транспорту або об'єкту інфраструктури з наміром спричинити значне руйнування таких місць, об'єкта або системи, або коли таке руйнування тягне або може потягнути завдання великої економічної шкоди, коли ціль такого діяння в силу його характеру або контексту полягає в тому, щоб залякати населення або змусити уряд чи міжнародну організацію вчинити певну дію або утриматися від її вчинення»¹³³. На жаль, нині ця Конвенція не прийнята.

Отже, незважаючи на доволі вагомую роботу ООН зі створення і розвитку міжнародно-правової бази співпраці у боротьбі з тероризмом, міжнародному співтовариству досі не вдалося узгодити загальнообов'язкове всезагальне визначення тероризму. Великі надії міжнародне співтовариство поклало і на прийняття Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, в Преамбулі якого декілька разів вживається термін «злочини, які викликають занепокоєність міжнародного співтовариства» (абз. 4, абз. 9). Незважаючи на те, що міжнародний тероризм викликає дедалі більшу занепокоєність міжнародного співтовариства і на те, що окремі держави такі, як Алжир, Індія, Шрі-Ланка і Туреччина наполягали на включенні тероризму до списків злочинів, і входять до компетенції МКС, цього не було зроблено.

Мовлячи про антитерористичну спрямованість міжнародного права, не потрібно забувати про можливості міжнародного гуманітарного права у боротьбі з тероризмом. Зокрема, у Женевських

¹³² Тузмухамедов Б. Р. Правовые аспекты борьбы с международным терроризмом. *Российский ежегодник международного права*. М., 2000. С. 286.

¹³³ Международно-правовые основы борьбы с терроризмом: сборник документов / состав. В. С. Овчинский. М.: ИНФРА-М, 2003. С. 117.

конвенціях і Додаткових протоколах до них декілька разів згадуються поняття «терор» і «тероризм». В обох Додаткових протоколах указано, що «цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів. Забороняються акти насильства чи погрози насильством, основною ціллю котрих є тероризувати цивільне населення» (ст. 51.2 Додатковий протокол I, ст. 13.2 Додатковий протокол II), проте у будь-якому випадку міжнародне гуманітарне право також не дає нам визначення поняття «тероризм».

На міжнародному рівні співробітництво держав у протидії та покаранні міжнародного тероризму тривалий час було пов'язане передусім з ідеєю постійно діючого Міжнародного кримінального суду (далі – МКС).

Планувалося включити злочин тероризму до Статуту МКС 1998 р., проте його включення до юрисдикції МКС стане насправді можливим лише після конвенційного закріплення на універсальному рівні складу цього злочину. Отже, кримінальна відповідальність за тероризм продовжує реалізовуватись насправді лише на національному рівні. Виняткове значення має подальше утвердження щодо тероризму принципу *aut dedere aut judicare*. Згідно з нормами міжнародного права, держави за порушення міжнародно-правових зобов'язань у сфері боротьби з тероризмом повинні нести міжнародну відповідальність. На жаль, міжнародні договори в цій сфері зазвичай не містять відповідних положень про відповідальність за їх порушення. Нині підлягають застосуванню загальні норми про міжнародно-правову відповідальність держав, хоча й у цій сфері виникають певні труднощі, у зв'язку з тим, що інститут міжнародно-правової відповідальності перебуває у стані кодифікації¹³⁴.

Закріплення у міжнародному договорі визначення тероризму як міжнародного злочину, тобто злочину, який загрожує мирному співіснуванню народів, підриває основи міжнародних відносин, є необхідним, причому це визначення повинне бути самостійним, а не пов'язаним зі злочином агресії. Відтак, наука міжнародного

¹³⁴ Іванов Ю. А. Відповідальність за тероризм у міжнародному праві. Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Спілка юристів України; «Юридична книга», 2000. Вип. 5. С. 365–373.

права має посилювати свій антитерористичний потенціал, зосереджуватися на боротьбі з тероризмом як складним явищем, а не просто на боротьбі з терористичними актами – окремими діями, проявами тероризму як такого (сучасні антитерористичні конвенції якраз спрямовані на боротьбу з терористичними актами).

Міжнародний тероризм необхідно розглядати як багаторівневе правопорушення, коли заподіюється шкода міжнародним зв'язкам, що позначається на такому:

- функціонуванні системи дипломатичних зв'язків;
- забезпеченні суверенітету держави;
- забезпеченні права нації на самовизначення;
- забезпеченні спеціальної правосуб'єктності міжнародної міжурядової організації;
- забезпеченні прав і свобод людини;
- нормальному функціонуванні міжнародних наземних, повітряних і морських комунікацій.

До основних *галузевих об'єктів тероризму* належать:

- суверенітет держави;
- система дипломатичних зв'язків;
- системи міжнародних наземних, повітряних і морських комунікацій.

Проблема класифікації та кваліфікації терористичного акту вирішується на основі аналізу відмінностей у суб'єкті здійснення та об'єкті спрямованості з урахуванням ступеня його небезпечності для міжнародних відносин. Визначальним моментом для кваліфікації теракту як міжнародного злочину є співвідношення його складу зі складом таких міжнародних злочинів, як злочини проти миру, військові злочини, проти людяності, геноцид, апартеїд.

Щодо терактів, які підпадають під дію міжнародного права, можна зробити такий висновок:

- 1) теракти можуть вчиняти і у мирний, і в воєнний час;
- 2) треба розрізняти теракти за суб'єктом учинення та об'єктом спрямованості:

за *суб'єктом* вчинення виокремлюють: теракти, вчинювані особами, які перебувають на службі та спеціально підготовлені для цієї мети – державний тероризм; теракти, вчинювані окремими індивідами чи групами осіб;

за об'єктом спрямованості вирізняють: теракти, вчинювані проти безпеки держави; теракти проти осіб; теракти проти власності держави або окремих фізичних чи юридичних осіб;

3) теракт підпадає під дію міжнародного права через:

- його вчинення суб'єктами міжнародного права;
- небезпеку для міжнародних відносин;
- наявність міжнародного елемента;
- зацікавленість держав унаслідок соціальної небезпеки того

чи іншого виду тероризму.

Міжнародний елемент означає, що теракт вчинюється:

– на території однієї чи кількох держав або ж на території, яка не підпадає під юрисдикцію жодної з них;

– іноземним громадянином або підданим, або має місце співучасть зазначених осіб;

– стосовно іноземного громадянина або власності іноземної фізичної, юридичної особи. Під терактами міжнародного характеру потрібно розуміти:

– насильницькі дії у вигляді спроби або вчинення нападу, захоплення, викрадення, заподіяння тілесних ушкоджень, вбивства або дій, які створюють загрозу офіційним представникам і членам їхніх сімей;

– захоплення, заподіяння шкоди та знищення власності, необхідної для здійснення політичних, економічних, торговельних, культурних відносин між державами, а також засобів, установ повітряного, водного, залізничного та автотранспорту, якщо дії характеризуються наявністю міжнародного елемента.

Отже, під терактом необхідно розуміти насильницькі дії стосовно осіб, групи осіб, класів, представників влади, держави, спрямовані на залякування або спонукання останніх до виконання вимог, досягнення цілей, що є в основі здійснення терористичного акту¹³⁵.

Не можна також цілком погодитися із поширеним твердженням про те, що ефективна протидія тероризму можлива лише на

¹³⁵ Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Д. Міжнародний тероризм: консолідований аналіз забезпечення безпеки: навч. посібник. К., 2009. С. 17–18.

основі законодавства, яке здебільшого враховує політичні фактори. Сучасні прояви цього явища повністю не охоплюються політичною концепцією розуміння зазначеного феномена. Наукове розуміння сучасного тероризму дещо ширше і в зв'язку з набуттям цим явищем нових рис і характеристик пов'язане з фундаментальними змінами у житті світового співтовариства у багатьох сферах суспільного життя.

Загальновідомо: легше попередити явище, ніж боротися з його негативними наслідками. Відтак удосконалення антитерористичного законодавства не вирішує всіх проблем, які створює сьогодні тероризм для окремих країн і світу. Адже закони, спрямовані на боротьбу з тероризмом, власне, мають на меті припинення терористичних проявів і покарання осіб. Окрім того, надважливо запобігати таким діям.

Розвиток співробітництва держав у цій галузі пройшов тривалий шлях. Спершу використовувалися найпростіші форми, наприклад, досягнення домовленості про видачу особи, котра вчинила злочин або інші дії, пов'язані з тим чи іншим злочином. Потім виникла необхідність обмінюватися інформацією, водночас обсяг цієї інформації постійно розширювався. Якщо раніше вона стосувалася окремих злочинів і злочинців, то поступово вона наповнюється новим змістом, стосується всіх сфер боротьби зі злочинністю, включаючи й боротьбу з тероризмом.

Сучасна система багатостороннього співробітництва в боротьбі з тероризмом сформувалася за останні 30 років. На глобальному рівні вона функціонує під егідою ООН та її спецпідрозділів (ІМО, ІКАО, та МАГАТЕ) на основі 11 універсальних конвенцій і протоколів про боротьбу з різними проявами тероризму на суші, морі та в повітрі. Ця взаємодія покладається на різні силові відомства держав-учасниць¹³⁶.

Провідна роль ООН у підтриманні міжнародного миру та безпеки, пов'язана також із забезпеченням глобального співробітництва та розвитку міжнародного права, зумовлює її першочергове

¹³⁶ Трофімцев В. А. Правові підстави міжнародної взаємодії протидії тероризму та шляхи їх удосконалення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 5. Т. 3. С. 74–77.

значення у сфері міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом. Водночас з-поміж шести головних органів ООН найважливішими, з погляду підтримання міжнародного миру та безпеки й забезпечення відповідного регулювання міжнародних відносин, є Рада Безпеки та Генеральна Асамблея. Водночас, розмежовуючи компетенцію цих двох органів, Статут ООН «зберігає пріоритет Ради Безпеки», яка, відповідно до п. 1 ст. 24 Статуту, несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки й діє від імені всіх членів ООН при виконанні обов'язків, що випливають з цієї відповідальності¹³⁷.

Водночас Генеральна Асамблея, в якій представлені всі держави-члени ООН, уповноважена обговорювати будь-які питання або справи в межах Статуту та давати рекомендації членам ООН і Раді Безпеки. Однак п. 1 ст. 12 Статуту передбачає, що коли РБ виконує свої функції стосовно певного спору або ситуації, ГА не має права давати рекомендації щодо них, якщо РБ не запросить про це. ГА може звертати увагу РБ на ситуації, які могли б загрожувати міжнародному миру та безпеці; вона уповноважена обговорювати загальні принципи співробітництва у справі підтримання міжнародного миру та безпеки; обговорювати будь-які питання, порушені перед нею та які належать до цієї сфери, і робити відповідні рекомендації (з урахуванням п. 1 ст. 12 Статуту). Водночас будь-яке питання у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки, щодо якого «необхідно вжити дію», передається нею на розгляд РБ, до або після обговорення.

09 грудня 1994 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила Декларацію про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму, в якій беззастережно засуджувалися акти, методи і практика тероризму. В ст. 3 Декларації зазначено: «Злочинні акти, спрямовані або розраховані на створення обстановки терору серед широкої спільноти, групи осіб або конкретних осіб із політичною метою, за жодних обставин не можуть бути виправдані, якими б не були міркування політичного, філософського, ідеологічного, расового,

¹³⁷ Грачова В. В. Роль Генеральної Асамблеї ООН та Ради безпеки ООН у забезпеченні міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 5–6 (70–71). С. 192–198.

етнічного, релігійного або будь-якого іншого характеру, що можуть вказуватися на їх виправдання». У Декларації також зобов'язано держави утриматися від організації терористичної діяльності, забезпечувати затримання, судове переслідування та видачу осіб, які вчинили терористичні акти. Державам також запропоновано стати учасниками всіх універсальних антитерористичних договорів.

17 грудня 1996 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила ще одну Декларацію, яка доповнила Декларацію 1994 р. У ній були розглянуті питання про сприяння у видачі осіб, які підозрюються у вчиненні терористичних актів, тією мірою, якою національне законодавство держави це допускає. Було наголошено на важливості застосування заходів щодо обміну спеціальними даними та інформацією про терористів, їх пересування, підтримку, яка їм надається, а також обміну інформацією про розслідування терористичних актів і судове переслідування за їх учинення.

16 грудня 1997 р. Резолюцією 52/164 Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом, у якій зазначено, що терористичні напади із застосуванням вибухових та інших смертоносних пристроїв набувають дедалі більших масштабів. У цій Конвенції уточнено окремі поняття, зокрема «вибухові та смертоносні пристрої», «місце громадського користування», «система громадського транспорту» тощо.

Варто також указати, що нині однією з найважливіших проблем, яка потребує вирішення, з метою протидії тероризму є вдосконалення міжнародного співробітництва у сфері перекриття фінансових потоків, спрямованих на підтримку терористів. Так, у Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму від 10 січня 2000 р. робиться чіткий наголос на необхідності поглиблювати міжнародне співробітництво в частині розробки та впровадження ефективних та дієвих заходів щодо недопущення фінансової підтримки тероризму, а також боротьби з ним шляхом переслідування і притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб. У ч. 1 ст. 8 Конвенції вказано: «Кожна держава-учасниця вживає відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства необхідних заходів для того, щоб визначити, виявити, заблокувати або заарештувати будь-які кошти, які використовуються або виді-

ляються з метою вчинення терористичних злочинів, а також надходження, отримані в результаті таких злочинів, з метою можливої конфіскації». У межах Конвенції були розроблені практичні заходи щодо створення ефективної системи контролю за фінансовими потоками і на міжнародному, і на внутрішньодержавному рівнях.

8 вересня 2006 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Глобальну контртерористичну стратегію. Це унікальний глобальний документ, який прагне зміцнити національні, регіональні та міжнародні зусилля по боротьбі з тероризмом. Уперше всі держави-члени ООН погодилися із загальним стратегічним підходом до боротьби з тероризмом, не тільки чітко оголосивши про те, що тероризм є неприйнятним у всіх його формах і проявах, а й висловивши рішучість зробити практичні кроки і на рівні окремих держав, і колективно, із запобігання тероризму та боротьби з ним. Ці кроки охоплюють широке коло заходів, що варіюються від зміцнення потенціалів окремих країн у боротьбі з терористичними загрозами до забезпечення координації контртерористичної діяльності в системі ООН. Раз на два роки Генеральна Асамблея проводить огляд Стратегії, актуалізуючи її статус та забезпечуючи відповідність пріоритетам держав-членів ООН. Вшосте 2017 р. був підготовлений огляд Глобальної контртерористичної стратегії ООН, що був відображений у відповідній резолюції ГА ООН та Доповідь Генерального секретаря ООН на цю тему.

Глобальна Контртерористична Стратегія ООН містить 4 основні компоненти:

- заходи щодо усунення умов, які сприяють поширенню тероризму;
- заходи із запобігання тероризму та боротьби з ним;
- заходи щодо зміцнення потенціалу держав із запобігання тероризму і боротьби з ним і зміцнення ролі системи ООН у цій сфері;
- заходи із забезпечення загальної поваги до прав людини і верховенства права як основи для боротьби з тероризмом.

Законодавчою основою Стратегії є універсальні документи ООН, що стосуються попередження міжнародного тероризму і боротьби з ним, вказані нами вище.

З-поміж останніх Резолюцій, прийнятих ГА ООН 15 червня 2017 р., вказано, що з метою ефективної боротьби із теро-

ризмом потрібно заснувати Контртерористичне управління під егідою ООН.

Акти ГА ООН можуть бути «першим етапом двоетапного процесу «рекомендаційна норма – норма міжнародного договору», не входячи водночас безпосередньо в договірний процес створення міжнародно-правових норм». Під час обговорення антитерористичних актів ГА ООН фактично відбувається узгодження позицій держав із певних питань, і їх згода щодо прийняття відповідного акта свідчить також про їхню згоду зі змістом норм, викладених у ньому, тому на момент розробки певного антитерористичного міжнародного договору може існувати узгоджена між державами модель поведінки.

Активна діяльність РБ ООН у сфері боротьби з тероризмом розпочалась у 1990-х рр. із запровадження низки антитерористичних санкцій, які допомогли «зміцнити зростаючий міжнародний консенсус» стосовно того, що тероризм – це «незаконна діяльність, яка потребує колективних міжнародних заходів протидії». У 1990-х – 2000-х рр. РБ прийняла значну кількість актів, що стосуються і конкретних ситуацій (терактів), і загальних питань боротьби з тероризмом (наприклад, у резолюції РБ ООН № 1269 (1999) від 19 жовтня 1999 р. визначено основні напрями та принципи міжнародної боротьби з тероризмом; у резолюції № 1456 (2003) від 20 січня 2003 р. РБ закликала держави «надавати одна одній сприяння в справі запобігання, розслідування, кримінального переслідування й покарання за акти тероризму»).

Важливим кроком стало підтвердження та посилення в актах РБ антитерористичних положень, вироблених Генеральною Асамблеєю (зокрема, резолюцією № 1377 від 12 листопада 2001 р. РБ прийняла декларацію про глобальні зусилля по боротьбі з тероризмом, в якій заявила про засудження «всіх актів, методів і практики тероризму як злочинних і таких, що не підлягають виправданню, незалежно від їхніх мотивів, у всіх їх формах і проявах, хоч би де і ким вони вчинялися», а також охарактеризувала акти міжнародного тероризму як такі, що «суперечать цілям та принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй» та є однією з «найсерйозніших загроз для міжнародного миру та безпеки»). У резолюції № 1624 (2005) від 14 вересня 2005 р. РБ звернула увагу на новий аспект,

який стосується «підбурювання до терористичних актів» та спроб «виправдання або уславлення (апології)» цих актів, та закликала держави «законодавчо заборонити підбурювання до вчинення терористичного акту або актів», «запобігати такій поведінці».

Зважаючи на це, акти РБ ООН, як і акти ГА ООН, відіграли важливу роль у забезпеченні мобілізації та координації міжнародних антитерористичних зусиль, визначенні основних принципів, напрямів і засобів міжнародної боротьби з тероризмом, будучи потужним засобом морально-політичного регулювання поведінки держав. Водночас специфічна роль РБ у сфері міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом зумовлена наявністю в неї виключного права визначати існування загрози миру й вирішувати, яких заходів потрібно вжити, та обов'язком держав-членів ООН підкорятися відповідним її рішенням і виконувати їх. Посилаючись на главу VII Статуту ООН як на підставу для вжиття нею дій, РБ ООН прийняла низку актів, що накладають на членів ООН правові зобов'язання загального характеру в сфері боротьби з тероризмом. Прийняття резолюцій щодо «абстрактної» загрози тероризму, які накладають на держави відповідні «загальні зобов'язання», є «надзвичайно інноваційним» пристосуванням Ради Безпеки ООН у сфері антитерористичної боротьби. Зокрема, у резолюції 1373 (2001) від 28 вересня 2001 р. РБ ООН зобов'язала держави вжити низку заходів, спрямованих на боротьбу з фінансуванням тероризму, а у резолюції 1540 (2004) від 28 квітня 2004 р. – на запобігання використанню ядерної, хімічної або біологічної зброї й засобів її доставки недержавними суб'єктами в терористичних цілях.

Окрім того, згаданими резолюціями РБ заснувала два спеціальні комітети для забезпечення контролю за їх здійсненням та закликала держави надати цим комітетам доповіді щодо кроків, які вживаються ними для їх здійснення. Отже, для регулювання міжнародної боротьби з тероризмом РБ використала «більш потужний», порівняно з рекомендаціями ГА, але «суперечливий» засіб, оскільки відповідні акти РБ «були прийняті в обхід традиційного міжнародного правотворчого процесу, що ґрунтується на згоді держав» (вони розглядаються як «квазізаконодавчі акти» або «правотворчі резолюції»). Водночас, така квазізаконодавча практика

РБ ООН була зумовлена зростанням рівня терористичної загрози у світі після терактів 11 вересня 2001 р. та необхідністю вжиття ефективних заходів протидії, що потребувало, зокрема, швидкого усунення певних прогалин у міжнародно-правовому регулюванні. Прийняття згаданої резолюції 1373 (2001), яка значною мірою відтворює зміст Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, було зумовлено прагненням РБ забезпечити скорішу реалізацію положень цієї конвенції, яка була прийнята у 1999 р., але до вересня 2001 р. ще не набула чинності.

У резолюції 1540 (2004) РБ висловила стурбованість «загрозою тероризму й небезпекою того, що недержавні суб'єкти... можуть набувати, розробляти, здійснювати обіг або застосовувати ядерну, хімічну й біологічну зброю та засоби її доставки», та вказала на «нагальну потребу вжиття всіма державами додаткових заходів для запобігання поширенню ядерної, хімічної або біологічної зброї й засобів її доставки», зокрема, не передбачених універсальними антитерористичними договорами. Водночас більшість держав-членів ООН сприйняли та підтримали вищезгадану практику РБ ООН, вживаючи визначені нею заходи та надаючи спеціальним комітетам відповідні доповіді. Наприклад, у Доповіді Комітету, заснованого резолюцією 1540 (2004) Ради Безпеки, представлений у 2011 р., вказано, що держави досягли значних успіхів «у здійсненні заходів із недопущення придбання недержавними суб'єктами ядерної, хімічної й біологічної зброї й засобів її доставки», що стало внеском «у зміцнення глобальних режимів нерозповсюдження та протидії тероризму»; водночас станом на 24 квітня 2011 р. 168 держав представили цьому комітету доповіді щодо виконання згаданої резолюції.

Отже, акти РБ ООН та ГА ООН як найбільш важливих головних органів ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки забезпечили мобілізацію та координацію міжнародних антитерористичних зусиль, визначення основних принципів, напрямів і засобів боротьби з міжнародним тероризмом. Водночас ГА ООН була органом, який опосередковує діяльність держав у процесі міжнародного правоутворення у сфері боротьби з тероризмом, та забезпечила напрацювання ними універсальної антитерористичної договірно-правової бази, тоді як РБ ООН запровадила

додаткові інноваційні засоби, спрямовані на її зміцнення та підвищення ефективності міжнародно-правового регулювання антитерористичної боротьби. Важливим напрямом подальших наукових досліджень у цьому контексті є вивчення особливостей універсального договірно-правового регулювання боротьби з тероризмом.

Питання протидії тероризму жваво обговорюється й на регіональному рівні. Так, 26 січня 1977 р. в Страсбурзі, під егідою Ради Європи була підписана Конвенція про боротьбу з тероризмом. Наразі при РЄ здійснюється відповідна діяльність у шести пріоритетних напрямках із метою можливої розробки документів або аналізу чинного законодавства. З метою забезпечення реалізації пріоритетних напрямів при Раді Європи створено декілька спеціальних міжурядових комітетів. Їхні повноваження відображають прагнення Ради Європи знайти рівновагу між боротьбою з тероризмом і дотриманням прав людини.

Важливим документом щодо дій по боротьбі з тероризмом стало Рамкове Рішення Ради Європейського Союзу від 13 червня 2002 р., в якому містяться положення, що стосуються законодавства держав-членів, призначене для співпраці в галузі боротьби з тероризмом. Воно визначає, які дії потрібно розглядати як терористичні злочини, вказує на необхідність визначення підстав для покарання за такі діяння, включаючи питання видачі, а також зобов'язує державу створити модель допомоги жертвам терористичних актів та їхніх сімей.

Інший документ було прийнято Європейською Радою на Брюссельському саміті 12 грудня 2003 р. «Стратегія європейської безпеки». Цей документ визначив нові глобальні виклики, що постали перед світовим співтовариством і відповідно головні загрози європейській безпеці. До них насамперед відносяться тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, регіональні конфлікти та організована злочинність. Ухвалення Європейської стратегії безпеки визначає чіткі політичні рамки для реалізації європейської безпекової та оборонної політики. Вона також містить перелік рекомендацій для розвитку практичної співпраці в контексті спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Наприклад стратегія Європейського Союзу щодо проблеми розповсюдження зброї масового ураження.

25–26 березня 2004 р. Європейською Радою за результатами саміту Європейського Союзу з метою протидії тероризму прийнято низку документів програмного характеру: Декларацію про боротьбу з тероризмом, Стратегічні цілі ЄС у боротьбі з тероризмом тощо. З-поміж основних заходів, що спрямовані на розвиток наявного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом, Декларація передбачає активізацію співпраці між Європолом, Євроюстом, розвідувальними структурами країн-членів ЄС і Радою керівників поліцейських підрозділів країн ЄС.

Пріоритетне значення надаватиметься подальшій розробці законодавства щодо недопущення фінансування тероризму й обміну інформацією з питань його фінансування; солідарність між державами в умовах загроз тероризму та зобов'язання робити все можливе для спільної боротьби з міжнародним тероризмом; зміцнення заходів безпеки на кордоні; збільшення ефективності ЄС та його органів щодо виявлення, судового переслідування та розгляду стосовно осіб, які вчинили терористичні акти, а також запобігання терористичним атакам.

Окрім того, Рада Європейського Союзу ухвалила 14 грудня 2004 р. передбачену в Плані дій Стратегію ЄС щодо боротьби з фінансуванням тероризму. Дуже важливим елементом у боротьбі з тероризмом в Європейському Союзі було прийняття у грудні 2005 р. Стратегії ЄС по боротьбі з тероризмом. У цій Стратегії вказано, що держави-члени несуть пряму відповідальність за боротьбу з тероризмом завдяки зміцненню національного потенціалу, покращенню європейського співробітництва, використанню спеціалізованих органів і заохоченню міжнародного партнерства. Відповідно до цього документа, запобігання тероризму зосереджується на ліквідації причин і факторів, що призводять до радикалізації та вербування до терористичних груп. Також акцент зроблено на відстеженні та кримінальному переслідуванні терористів, обмеженні джерел їх фінансування до доступу до засобів, які використовуються в атаках, розвиток технологічних можливостей для моніторингу антитерористичної діяльності, притягнення винних до відповідальності.

Ще одним документом стала Стратегія ЄС по боротьбі з радикалізмом і вербуванням у терористичні групи від 16 грудня

2005 р. Стратегія визначає боротьбу проти основних причин тероризму, включаючи активну профілактику розпалювання політичного насильства і вербування в терористичні структури шляхом політичного діалогу, створення правил запобігання розпалювання ворожнечі, сприяння мусульманським організаціям і групам, які відкидають спотворену, агресивну версію ісламу, запобігання можливостям набору нових членів тощо.

Різні інституції беруть участь у процесі зміцнення європейських можливостей у боротьбі з тероризмом. З 2001 р. у Генеральному секретаріаті Ради ЄС створено Об'єднаний Ситуаційний Центр INTSEN. INTSEN несе відповідальність за обмін та аналіз розвідки з питань внутрішньої і зовнішньої безпеки, включаючи тероризм.

З-поміж останніх ініціатив, пов'язаних із забезпеченням європейської безпеки, потрібно згадати також відкриття 1 січня 2016 р. Європейського центру Європолу по боротьбі з тероризмом, який надає платформу для обміну даними й оперативного співробітництва з моніторингу іноземних бойовиків і терористичних організацій, фінансування тероризму і торгівлі зброєю¹³⁸.

Комплексний аналіз законодавства Європейського Союзу свідчить, що протидія тероризму розглядається у контексті усунення глобальної загрози для цінностей демократії та верховенства права, запобігання можливим порушенням основних прав і свобод людини при реалізації антитерористичних заходів (зокрема запровадженню непропорційних обмежень на свободу пересування, у тому числі на міграцію та доступ до притулку, свободу волевиявлення, свободу об'єднань, свободу віросповідання, а також насильницькому зникненню і таємному утриманню, незаконному внутрішньодержавному переміщенню осіб, необґрунтованому використанню заходів безпосереднього примусу, застосуванню тортур чи нелюдського поводження або такого, що принижує гідність тощо), забезпечення ефективного судового контролю будь-

¹³⁸ Сягровець В. А. Міжнародне співробітництво у сфері протидії тероризму в Європі: аналіз нормативно-правової бази. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/2/5.pdf>.

яких адміністративних рішень, унеможливлення ґрунтованого на стратегічних або економічних інтересах толерантного ставлення до деспотичних і реакційних режимів, забезпечення безперервності міжкультурного та міжконфесійного діалогу, недопущення етнічного чи расового профілювання, викорінення сприятливих для виникнення і поширення тероризму соціальних чинників (злиднів, соціального відчуження, нерівності, дискримінації тощо), розбудови ефективних державних систем захисту й підтримки жертв тероризму, ліквідації підтримки тероризму та позбавлення його усіх джерел фінансування.

Характеризуючи сучасний стан законодавчого забезпечення протидії тероризму і екстремізму в Україні, необхідно зазначити, що воно передусім спрямоване на імплементацію в національне законодавство положень міжнародних Конвенцій та резолюцій Ради Безпеки ООН, створення нормативної бази щодо протидії фінансуванню терористичної діяльності.

Зазначимо, що базою для подальшого зміцнення антитерористичного потенціалу нашої держави є те, що нині Україна стала стороною всіх універсальних антитерористичних міжнародних договорів, зокрема й у сфері запобігання фінансуванню тероризму. Крім того, Антитерористичний центр при СБУ активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема Контртерористичним комітетом (КТК) і Управлінням із наркотиків та злочинності (УНЗ) ООН, контртерористичною мережею ОБСЄ, Комітетом експертів Ради Європи з питань боротьби з тероризмом (CODEXTER).

Так, Міжурядовому комітету експертів – *CODEXTER* – доручено координувати й аналізувати внесок Ради Європи у процес боротьби з тероризмом у правовій площині та насамперед у розробці пріоритетних напрямів протидії цьому явищу¹³⁹.

Протидію тероризму в рамках СНД поставлено також на правову основу: укладено Договір про співробітництво держав-учасників СНД в боротьбі з тероризмом. 1 червня 2000 р. на саміті СНД у Москві ухвалено рішення про створення Антитерористич-

¹³⁹ Борьба с терроризмом. Деятельность Союза Европы. URL: <http://www.antiterunity.org/ru/incolab/booklet.php>.

ного центру (АТЦ) держав-учасників СНД. Це рішення підписали глави всіх країн-членів Співдружності, крім Туркменії¹⁴⁰.

Згідно з Положенням про АТЦ СНД, однією із його функцій є участь у підготовці модельних законодавчих актів, нормативних документів, міжнародних договорів, які зачіпають питання боротьби з міжнародним тероризмом та іншими проявами екстремізму, а також участь у розробці міждержавних програм держав-учасників СНД по боротьбі з міжнародним тероризмом та іншими проявами екстремізму.

15 травня 1992 р. у Ташкенті главами шести держав-учасників СНД – Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану, Узбекистану – був підписаний Договір про колективну безпеку (ДКБ). 25 травня 2001 р. на сесії в Єревані Рада колективної безпеки затвердила Положення про Колективні сили швидкого розгортання (CSIS) Центральноазіатського регіону колективної безпеки, Положення про орган управління CSIS, Протокол про склад і дислокації національних формувань (контингентів CSIS) і Протокол про порядок формування і функціонування сил і засобів системи колективної безпеки. Серед останніх Рішень АЦ – Програма співробітництва держав-членів СНД у боротьбі з тероризмом та іншими насильницькими проявами тероризму на 2017–2019 рр., прийнята 16 вересня 2016 р.

Серед завдань у Програмі вказано, що така прийнята з метою підготовки пропозицій главам держав СНД щодо напрямів розвитку співробітництва у боротьбі з тероризмом та іншими насильницькими проявами екстремізму, розвиток нормативно-правової бази держав СНД, проведення узгоджених профілактичних оперативно-розшукових заходів та спецоперацій, взаємодія з міжнародними організаціями, підготовка кваліфікованих кадрів по боротьбі з тероризмом тощо.

Серед основних проблем кримінально-процесуального характеру на перший план висувається питання *інформаційного забезпечення боротьби з тероризмом*, передусім кримінально-процесуальні аспекти міжнародного співробітництва в боротьбі з цим явищем. Оскільки злочинці користуються у власних

¹⁴⁰ Антитеррористический Центр СНГ. URL: <http://www.atcsng.ru>.

інтересах юрисдикційною неможливістю для правоохоронних органів діяти через державні кордони з тією самою легкістю, що й вони¹⁴¹.

Законодавство більшості зарубіжних держав не зважає на потенційні можливості розвитку інформаційних технологій, які проте доволі активно використовуються терористичними угрупованнями. Так, відомо, що кожне терористичне угруповання має один або декілька власних сайтів в Інтернеті. Інформація, яку вони поширюють, відіграє певну психологічну роль, оскільки слугує і для поширення, і для залякування, що є однією з ознак тероризму.

І тут одним з важливих прикладів є досвід США, де тривалий час ведуть боротьбу з існуванням у мережі екстриміських сайтів. Так, 2004 р. потенційного терориста виявлено завдяки сайтам і форумам і заарештовано агентами спецслужб США¹⁴².

Розвиток інформаційних технологій є необхідним у розслідуванні багатьох транснаціональних злочинів, зокрема й актів тероризму. І держави роблять певні кроки до активнішого використання інформаційних технологій. Так, цивільно-процесуальне законодавство деяких європейських держав передбачає можливість використання в судочинстві ресурсів Інтернету. Наприклад, фінансовий суд Гамбурга з 2 серпня 1999 р. розпочав випробування системи безпаперового судочинства, вперше у ФРН апробується подання позовних заяв і обмін документами електронною поштою через Інтернет¹⁴³.

¹⁴¹ Коммюнике Конференции министров стран «восьмерки» по борьбе с транснациональной организованной преступностью (г. Москва, 19–20 октяб. 1999 г.). М., 1999.

¹⁴² Степанов-Егиянц В. Г. Организационно-правовые меры противодействия терроризму в США. Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права: учеб. пособие / науч. ред. проф. Н. Ф. Кузнецова; отв. ред. проф. В. С. Комиссаров. М.: Изд. Дом «Городец», 2009. С. 225–252.

¹⁴³ Цветков С. И. Проблемы международного сотрудничества в борьбе с легализацией преступных доходов. *Международное сотрудничество в борьбе с отмыыванием доходов, полученных незаконным путем*: матер. «круглого стола» (г. Москва, 25–26 июня 1998 г.). М., 1998.

Деякі автори пропонують для співробітництва в цій сфері використовувати наявну комп'ютерну мережу захищеного зв'язку Інтерполу¹⁴⁴.

У 2004 р. Рада Міністрів Організації з безпеки та співробітництва в Європі прийняла рішення № 3/04 «Боротьба з використанням Інтернету в терористичних цілях», в якому йшлося про масштабність використання мережі Інтернет терористичними організаціями для організації терористичних актів, збору фінансів, вербування прихильників та пропаганди і підбурювання до вчинення терористичних дій. Відповідно до цього документа, держави зобов'язались обмінюватись інформацією про використання Інтернету в терористичних цілях та про стратегії боротьби з цим явищем.

Також 2004 р. проведено спеціальну нараду ОБСЄ про взаємозв'язок між расистською, ксенофобською й антисемітською пропагандою в Інтернеті та злочинами, вчиненими на підставі ненависті.

У 2005 р. відбувся експертний семінар ОБСЄ щодо боротьби з використанням Інтернету в терористичних цілях, а у 2006 р. – спільний експертний семінар ОБСЄ та Ради Європи щодо попередження тероризму.

Окрім того, 2006 р. Радою Міністрів ОБСЄ прийнято більш розширене рішення № 7/06 «Протидія використанню Інтернету в терористичних цілях». Цей документ постановив активізувати діяльність ОБСЄ та держав-учасників у сфері протидії використанню Інтернету в терористичних цілях, закликав їх активізувати зусилля для захисту критично важливих інформаційних інфраструктур, наголосив на необхідності приєднання до Конвенцій Ради Європи про кіберзлочинність та про попередження тероризму.

У рамках Ради Європи 23 листопада 2001 р. прийнято Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність, що врегулювала

¹⁴⁴ Фисенко И. В. Система уголовного преследования за совершение международных преступлений: комиссии по расследованию и международные уголовные суды. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1998. № 4. URL: <http://www.un.minsk.by/publications/journal4/fisenko.htm>.

лише питання відповідальності за кримінальні злочини, пов'язані з комп'ютерними системами і даними, але залишила поза предметом свого регулювання питання відповідальності за інформаційний тероризм.

Нині єдиним документом, що регулює питання співробітництва держав у боротьбі з інформаційним тероризмом, є Угода між урядами держав-членів Шанхайської організації співробітництва про співробітництво у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки від 16 червня 2009 р. Ця угода визначає шість основних загроз у сфері міжнародної інформаційної безпеки, однією з яких є інформаційний тероризм, а також напрями співробітництва держав у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки.

До таких напрямів належать: «Протидія загрозам використання інформаційно-комунікаційних технологій в терористичних цілях; створення системи моніторингу та спільного реагування на загрози в інформаційному середовищі; обмін інформацією про законодавчу базу у цій сфері; вдосконалення міжнародно-правової бази та практичних механізмів співробітництва держав; взаємодія в рамках міжнародних організацій та форумів; обмін досвідом, підготовка спеціалістів у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки» тощо¹⁴⁵.

1.5. Запобігання тероризму в кримінальному законодавстві зарубіжних держав

Дослідження запобігання тероризму в кримінальному законодавстві зарубіжних держав зумовлено необхідністю осмислення норм вітчизняного законодавства у цій сфері, виявлення його переваг і недоліків, вивчення національних законотворчих тенденцій

¹⁴⁵ Угода між урядами держав-членів ШОС про співробітництво в області забезпечення міжнародної інформаційної безпеки від 16.06.2009. URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=28340.

і традицій та, врешті, визначення на цій основі шляхів удосконалення національного законодавства.

Предметом дослідження в цьому напрямі є норми кримінального законодавства зарубіжних держав і наших сусідніх, і низки інших, із сталими демократичними та правовими цінностями.

Для порівняння оберемо КК держав, які виникли та розвивались у подібних конкретно-історичних умовах і є на більш-менш однаковому рівні економічного, соціального, культурного та правового розвитку: Російської Федерації¹⁴⁶ (далі – РФ), Республіки Азербайджан¹⁴⁷ (далі – Азербайджан), Республіки Вірменія¹⁴⁸ (далі – Вірменія), Республіки Естонії¹⁴⁹ (далі – Естонія), Латвійської Республіки¹⁵⁰ (далі – Латвія), Республіки Узбекистан¹⁵¹ (далі – Узбекистан), Республіки Білорусія¹⁵² (далі – Білорусія), Республіки Казахстан¹⁵³ (далі – Казахстан), Республіки Грузія¹⁵⁴ (далі – Грузія),

¹⁴⁶ Кримінальний кодекс Російської Федерації (із змінами станом на 2016 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6436/file/RF_CC_1996_am2016_ru.pdf.

¹⁴⁷ Кримінальний кодекс Республіки Азербайджан (із змінами станом на 2013 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/4674/file/Azerbaijan_CC_am2013_ru.pdf.

¹⁴⁸ Кримінальний кодекс Республіки Вірменія (із змінами станом на 2008 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/4260/file/Armenia_CC_am2008_ru.pdf.

¹⁴⁹ Кримінальний кодекс Республіки Естонія (із змінами станом на 2002 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6462/file/Estonia_CC_as_of_2002_ru.pdf.

¹⁵⁰ Кримінальний кодекс Латвійської Республіки (із змінами станом на 2013 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/4796/file/Latvia_CC_am2013_lt.pdf.

¹⁵¹ Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан (із змінами станом на 2018 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/7979/file/Uzbekistan_CC_1994_am2018_ru.pdf.

¹⁵² Кримінальний кодекс Республіки Білорусія від 9 липня 1999 року (із змінами від 2017 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/7880/file/Belarus_CC_am2017_ru.pdf.

¹⁵³ Кримінальний кодекс Республіки Казахстан (із змінами станом на 2017 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6354/file/Kazakhstan_CC_2014_am2016_ru.pdf.

Литовської Республіки¹⁵⁵ (далі – Литви), Республіки Молдова¹⁵⁶ (далі – Молдова).

Аналіз кримінальних законів відповідних держав доречний з огляду на спільність історії, в тому числі правової. Для повноти дослідження розглянемо правовий досвід запобігання тероризму в кримінальних законах європейських держав: Королівства Норвегії¹⁵⁷ (далі – Норвегії), Федеративної Республіки Німеччина¹⁵⁸ (далі – ФРН), Республіки Франція¹⁵⁹ (далі – Франція).

Перед тим, як перейти до порівняльного дослідження варто окреслити особливості встановлення відповідальності за тероризм у КК України. Злочини, пов’язані з тероризмом, розміщено у Розділі 10 «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України.

Особливість кримінальної відповідальності за злочини, пов’язані з тероризмом, у КК України полягає в тому, що відповідні кримінально-правові заборони зосереджено в кількох статтях. Безпосередньо відповідальність за терористичний акт передбачено в ст. 258 КК України.

Відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту, сприяння його вчиненню, фінансування тероризму, публічні заклики до вчинення терористичного акту передбачено у інших

¹⁵⁴ Кримінальний кодекс Республіки Грузія (із змінами станом на 2016 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6464/file/Georgia_CC_1999_am2016_ru.pdf.

¹⁵⁵ Кримінальний кодекс Литовської Республіки (із змінами станом на 2015 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/7723/file/Lithuania_CC_2000_am2015_en.pdf.

¹⁵⁶ Кримінальний кодекс Республіки Молдова (із змінами станом на 2016 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/7411/file/Moldova_CC_2002_am03.2017_ru.pdf.

¹⁵⁷ Кримінальний кодекс Королівства Норвегії (із змінами станом на 2005 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/3523/file/Norway_General_Civil_Penal_Code_1902_amended_2005.

¹⁵⁸ Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина (із змінами станом на 2016 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/6386/file/Germany_CC_am2016_de.pdf.

¹⁵⁹ Кримінальний кодекс Республіки Франція (із змінами станом на 2006 р.). URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/3316/file/France_Criminal%20Code%20updated%20on%.

статтях в межах відповідного розділу. Статті, які передбачають такі норми, ще називають «обслуговуючі» ст. 258 КК України. Йдеться про такі статті: «Втягнення у вчинення терористичного акту» (ст. 258-1 КК); «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» (ст. 258-2 КК); «Створення терористичної групи чи терористичної організації» (ст. 258-3 КК); «Сприяння вчиненню терористичного акту» (ст. 258-4 КК); «Фінансування тероризму» (ст. 258-5 КК).

Порівнюючи національне законодавство із кримінальним законодавством зарубіжних держав, потрібно зауважити, що норми, які передбачають кримінальну відповідальність за різні прояви суспільно небезпечних діянь терористичного характеру, в своїх назвах, у назвах структурних підрозділів або в текстах диспозицій статей містять дещо різні найменування для їх означення: тероризм (КК Азербайджану, КК Вірменії, КК Латвії, КК Таджикистану, КК Узбекистану), терористичний акт (КК Білорусії, КК Казахстану, КК Грузії, КК Литви, КК Молдови, КК РФ, КК Франції), терористична дія (КК Норвегії), створення терористичних об'єднань (КК ФРН).

Видається, що більш вдалим позначенням аналізованих злочинів є поняття тероризм, або ж потрібно вказувати на терористичну діяльність загалом, адже, як слушно вказують у юридичній літературі, такий підхід узгоджується зі ст. 5 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, в якій ідеться про терористичний злочин (а не акт)¹⁶⁰.

У різних кримінальних кодексах зарубіжних держав законодавець неоднаково систематизує норми, що передбачають відповідальність за тероризм. У деяких кодексах відповідним нормам присвячено окремі розділи чи глави, а в інших такі норми розміщено у розділах, де передбачено посягання проти громадської безпеки, рідше у розділах про злочини проти громадського порядку, держави, миру та безпеки людства. Зокрема, у КК Вірменії, норми про тероризм є у Главі 23 «Злочини проти громадської безпеки»,

¹⁶⁰ Дудоров О. О., Калмиков Д. О. Злочини проти громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту: особливості кваліфікації. *Вісник асоціації кримінального права*. 2014. № 1 (2). С. 178.

у КК Норвегії, в межах Глави 14 «Злочини проти громадської безпеки», а в КК ФРН у Розділі 7 «Злочини проти громадської безпеки». КК Азербайджан та КК Казахстан розміщують норми про тероризм у Розділі 10 «Злочини проти громадської безпеки та громадського порядку». У КК Білорусії відповідні норми розміщено у Главі 17 «Злочини проти миру і безпеки людства», Главі 27 «Злочини проти громадської безпеки» та Главі 32 «Злочини проти держави». У КК Узбекистану відповідні норми розміщено у Главі 8 «Злочини проти миру і безпеки людства». У КК Грузії відповідальність за тероризм передбачено в окремій Главі 38, що називається «Тероризм». Аналіз кримінального законодавства дає змогу зробити висновок, що у більшості держав об'єктом кримінально-правової охорони у складах злочинів про тероризм здебільшого визначають громадську безпеку. Громадській безпеці як стану захищеності суспільства притаманна властивість комплексності об'єкта кримінально-правової охорони від неправомірного поводження з небезпечними предметами та загальнонебезпечними формами поведінки людей, що означає відсутність такої небезпеки для функціонування суспільства, зокрема життя та здоров'я людей, майнові інтереси фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування соціальних (державних і громадських) інститутів тощо.

Кількість статей про злочини, пов'язані зі тероризмом, також неоднакова у різних державах. Зокрема, КК Азербайджану передбачає лише три статті: «Тероризм» (ст. 214), «Фінансування тероризму» (ст. 214-1), «Завідомо неправдиве повідомлення про акт тероризму» (ст. 216). КК Вірменії передбачає лише одну статтю – «Тероризм» (ст. 217). КК Франції передбачає 5 статей (ст.ст. 245-1–245-5), КК ФРН передбачає дві статті (ст. 219а, 219b). Особливістю КК Казахстану є те, що у ньому передбачено кримінальну відповідальність за фінансування та інше сприяння не лише терористичній, а й екстремістській діяльності (ст.ст. 258–260 КК). КК Білорусії передбачає сім статей, у яких визначено злочинні діяння, які є у вітчизняному кримінальному законодавстві, водночас дві статті, присвячені міжнародному тероризму: «Акт тероризму щодо представника іноземної держави чи міжнародної організації» (ст. 124), «Акт міжнародного тероризму» (ст. 126) та «Акт терори-

зму щодо державного чи громадського діяча» (ст. 359). У КК Естонії передбачено дві статті – «Тероризм» (ст. 64-1) та «Терористичний акт проти представника іноземної держави» (ст. 65), що полягає у вбивстві та заподіянні тяжких тілесних ушкоджень з терористичною метою. КК Узбекистану передбачає три статті, з-поміж них «Тероризм» (ст. 155), «Проходження навчання, виїзд чи пересування з метою ведення терористичної діяльності» (ст. 155-2). Цікавим видається також підхід законодавця цієї держави, який визначив кримінальну відповідальність за неповідомлення відомостей і фактів про вчинені терористичні акти чи готування до них в окремій статті (ст. 155-1). Примітно також й те, що систему злочинів терористичного характеру за КК Узбекистану становить не лише три вищезазначені склади злочинів, а й вчинення низки інших посягань, а саме: посягання на президента Республіки Узбекистан (ст. 158), посягання на Конституційний устрій Республіки Узбекистан (ст. 159), диверсія (ст. 161), організація злочинного об'єднання (ст. 242), захоплення заручника (ст. 245), незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 254), розроблення, незаконне заволодіння бактеріологічною, хімічною чи іншими видами зброї масового знищення (ст. 255-1), угон чи захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 265). Законодавець Грузії передбачив відповідальність за посягання, пов'язані з тероризмом, аж у двадцять одній статті. Крім тих заборон, які криміналізовано у КК України, КК Грузії передбачає такі діяння: «Участь в міжнародному тероризмі» (ст. 323-2), «Неправдиве повідомлення про тероризм» (ст. 331), «Невжиття заходів щодо запобігання терористичному акту» (ст. 331-2). Окрім того, у Грузії передбачено відповідальність за різні незаконні діяння, якщо вони вчинені з терористичною метою: незаконні діяння з вогнепальною зброєю, бойовими припасами (ст. 323-1), захоплення заручника (ст. 329), протиправне заволодіння, водним, залізничним, автомобільним транспортом (ст. 329-1), захоплення або блокування об'єктів, які мають стратегічне чи особливе значення (ст. 330). Законодавець відповідної держави також виділяє відповідальність за різні види тероризму: «Технологічний тероризм» (ст. 324), «Кібертероризм» (ст. 324-1). Цікавим також видається підхід, згідно з яким передбачено відповідальність за окремі злочи-

ни, вчинені з метою вчинення посягань, визначених у межах глави про тероризм (крадіжка (ст. 330-2), вимагання (ст. 330-4), виготовлення підробленого документа (ст. 330-5)).

Цікавими видаються формулювання злочинних діянь, які становлять спеціальні види терористичних актів, зокрема «Акт міжнародного тероризму» та «Кібертероризм», «Технологічний тероризм» у кримінальних кодексах зарубіжних держав. Так, відповідно до ст. 126 КК Білорусії, акт міжнародного тероризму полягає у вчиненні вибуху, підпалу, затоплення чи інших діянь, загальнонебезпечним способом чи тих, які створюють загрозу загибелі людей, спричинення тяжкої шкоди на території іноземної держави чи території дипломатичного представництва, консульської установи іноземної держави, що знаходиться на території Білорусії. Для порівняння із загальним складом про акт тероризму, визначеного ст. 289 КК Білорусії, зазначене посягання відрізняється місцем вчинення суспільно небезпечних діянь (території іноземних держав, дипломатичних представництв іноземних держав тощо). Технологічний тероризм, за ст. 324 КК Грузії, полягає у незаконному заволодінні, зберіганні, носінні, перевезенні, збуті та використанні ядерної, радіологічної, хімічної чи бактеріологічної зброї з терористичною метою.

Своєю чергою, кібертероризм у ст. 324-1 КК Грузії визначено як протиправне заволодіння комп'ютерною інформацією, що охороняється законом, її використання чи погроза використання, що створило загрозу настання тяжких наслідків чи смерть людини, вчинене з метою залякування населення чи з метою впливу на органи влади.

Дещо по-іншому підходить до визначення злочинів терористичної спрямованості законодавець у ФРН, Франції та Норвегії. Наприклад, КК ФРН передбачає відповідальність за створення терористичної організації та участь у ній (розділ 129a) та діяльність терористичних організацій за кордоном (розділ 129b). Зазначений кодекс характеризується певними особливостями формулювання норм, відмінними від національного законодавства. Зокрема, у розділі 129b передбачено випадки, коли застосовуватиметься відповідне законодавче положення та певні винятки. Так, відповідне законодавче положення не поширюється на діяльність теро-

ристичних організацій за межами держав-членів Європейського Союзу, і якщо злочин не був вчинений за діяльність, здійснювану в межах ФРН. Водночас потрібно враховувати спрямованість такої організації проти фундаментальних цінностей державного порядку, що забезпечує людську гідність або мирне співіснування націй. КК Франції до терористичних актів, які можуть бути вчинені од-ноосібно чи колективно, відносить цілий перелік злочинних пося-гань, визначених у різних розділах відповідного нормативного акта (посягання на життя, власність, незаконне поводження зі зброєю, вибуховими пристроями, діяльність бойових організацій), за умови, що вони мають терористичну мету (ст. 421-1). Примітно, що окре-мими статтями визначено відповідальність за терористичний акт у вигляді забруднення атмосферного повітря, ґрунту, води, харчо-вих продуктів речовинами, що становлять небезпеку для життя людей, тварин чи навколишнього середовища (ст. 421-2), фінансу-вання терористичних актів (ст. 421-2-2), нездатність врахування витрачання коштів, що відповідають способу життя осіб, які пере-бувають у тісному контакті з особами, що вчиняють терористичні посягання (ст. 421-2-3).

Якщо розглянути визначення злочинних діянь основних складів злочинів про тероризм у кримінальних кодексах зарубіж-них держав, можна простежити і спільні, і певні відмінні ознаки. До спільних ознак потрібно віднести вказівки на такі дії, як вчи-нення вибуху, підпалу, застосування зброї чи інших дій, які ство-рювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків. Одразу ж слід зробити зауваження, що відкритий перелік дій, які можуть охоплюватися терористичним актом, за КК України, дає змогу охопити відповідним посяганням й інші форми, які окремо передбачено у кодексах зарубіжних держав. Зокрема, у ст. 323 КК Грузії передбачено діяння – напад на людину (ст. 323), у КК Естонії визначено діяння – напад на людину, підприємства, організації, вчинення дій, спрямованих на заволодіння майном (ст. 641), у КК Узбекистану тероризм полягає у насильстві, вико-ристанні сили, інших діях, що створюють небезпеку для особи чи власності (ст. 155), у КК Білорусії визначено діяння – вчинення

затоплення загальнонебезпечним способом, вказано також на заподіяння тілесних ушкоджень (ч. 1 ст. 289).

Характеризуючи злочинні діяння, спрямовані на вчинення тероризму, потрібно вказати на позитивний зарубіжний досвід окремих держав, які передбачають відповідальність за погрозу вчинення терористичного акту в окремій статті або в окремій частині статті про тероризм. Відповідно, цілком виправданою є та обставина, що відповідальність за погрозу вчинення терористичного акту менш сувора, порівняно із безпосереднім вчиненням терористичного акту. Так, у КК Білорусії такі дії визначено в ст. 290 «Погроза вчинення акту тероризму», а в КК Грузії в ч. 2 ст. 323 «Погроза вчинення дій, що становлять терористичний акт». Такий підхід видається більш прийнятним і справедливим та вартим наслідування.

Суспільно небезпечні наслідки, сформульовані у кодексах зарубіжних держав, доволі схожі до вказівки на наслідки у ст. 258 КК України. Деякою відмінністю характеризується вказівка на наслідки у КК Грузія. Зокрема, у КК України вказується «або вчинення інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків». Своєю чергою, за КК Грузії, йдеться про «вчинення інших дій, які спричинили загрозу смерті людини, завдання значної матеріальної шкоди чи настання інших тяжких наслідків». Тобто у КК Грузії нічого не вказано про загрозу заподіяння шкоди здоров'ю людини.

У більшості кодексів стаття про кримінальну відповідальність за тероризм чи терористичний акт складається з кількох частин (зокрема, ст. 278 КК Молдови містить шість частин, ст. 289 КК Білорусії – три частини, ст. 323 КК Грузії – три частини, частина друга містить ще три пункти), ст. 205 КК РФ передбачає три частини, кожна з яких містить по три – чотири пункти. У них зазвичай диференціюється відповідальність за тероризм (терористичний акт), визначено кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки аналізованих посягань. КК Грузії передбачає низку ознак у статтях про тероризм, які обтяжують відповідальність. Зокрема, це вчинення терористичного акту: групою осіб, неодноразово (ч. 2), заподіяння смерті людини або інших тяжких наслідків (ч. 3).

Відмінною кваліфікуючою ознакою від таких же ознак в КК України є вчинення діяння: із застосуванням зброї масового знищення (ч. 2). На застосування вогнепальної зброї або предметів, що використовуються як зброя, вказано також у ст. 214.2.3 КК Азербайджану та ч. 2 ст. 278 КК Молдови. У КК Вірменії вказано на тероризм, поєднаний з погрозою застосування зброї масового ураження або радіоактивних речовин (ч. 3 ст. 217). Ще однією відмінною кваліфікуючою ознакою в тероризмі є вчинення інших дій, які здатні спричинити масові людські втрати (ч. 3 ст. 217 КК Вірменії). У КК Білорусії однією з кваліфікуючих ознак є вказівка, порядок з тотожною повторністю, на однорідну та різнорідну нетотожну повторність вчинення акту тероризму. Така повторність буде мати місце, якщо особа раніше вчинила не лише злочини терористичні (ст.ст. 289–290-5, ст. 359), міжнародний тероризм (ст.ст. 124, 126), а й умисне приведення в непридатність транспортного засобу чи шляхів сполучення (ч. 4 ст. 309), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного або водного судна (ч. 3 ст. 311), якщо вони вчинені з терористичною метою. Своєю чергою, відмінною особливо кваліфікуючою ознакою терористичного акту в КК Білорусії (ч. 3 ст. 289) та КК РФ (ч. 3 ст. 205) визначено застосування об'єктів атомної енергії або з використанням радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, сильнодіючих, токсичних хімічних чи біологічних речовин. У частині вдосконалення відповідальності за вчинення терористичного акту можна запропонувати передбачити у ст. 258 КК України застосування зброї масового знищення як кваліфікуючу ознаку. Аналіз КК зарубіжних держав продемонстрував, що застосування зброї масового знищення в терористичному акті прописано у більшості кодексів зарубіжних держав. У національному законодавстві відповідна законодавча конструкція сприяла б відмежуванню терористичного акту (ст. 258 КК України) та застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України), тобто посягання проти миру і безпеки людства.

В особливий спосіб здійснено диференціацію кримінальної відповідальності за терористичний акт у КК Казахстану. Законодавець, на відміну від попередніх кодексів, визначив у окремій частині відповідальність за злочинні діяння у вигляді посягання на життя людини, посягання на життя державного чи громадського

діяча, посягання на життя людини, поєднане з нападом на осіб чи організації, що характеризуються міжнародним захистом, нападом на приміщення та конструкції, захоплення заручника, приміщень, будівель, засобів зв'язку та комунікації, угон чи захоплення повітряного судна, залізничного рухомого складу чи іншого громадського транспорту (ч. 4 ст. 255). Така відповідальність настає за умови, що вказані злочинні діяння вчинено з терористичною метою і передбачає більш суворе покарання, порівняно із вчиненням терористичного акту.

Загалом аналіз системи складів злочинів, що становлять тероризм, чи посягань терористичного характеру в кримінальному законодавстві зарубіжних держав дає підстави стверджувати, що окремими проявами тероризму може бути вчинення низки посягань, визначених КК України, а саме: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112), захоплення заручника (ст. 147), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443), напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист (ст. 444). Водночас розташування статей про відповідні злочини в КК України свідчить про те, що їхнім об'єктом кримінально-правової охорони визначено недоторканність життя вищих посадових осіб держави, воля особи, безпека руху чи експлуатація транспортних засобів, мирне співіснування та плідне співробітництво з іншими державами, безпека держави у політичній сфері. У такий спосіб не враховано тієї обставини, що зазначені посягання можуть бути вчинені з урахуванням цілей, які визначено у терористичному акті в ст. 258 КК України. Саме тому, з метою розмежування відповідних складів злочинів та задля уникнення помилок у кваліфікації, доречно передбачити посилену кримінальну відповідальність за злочинні діяння, встановлені ст.ст. 112, 147, 278, 443, 444, у випадку вчинення їх з терористичною метою, визначеною ч. 1 ст. 258 КК України.

Суб'єктом вчинення терористичного акту, відповідальність за який передбачено ст. 258 КК України, є фізична осудна особа, яка на час вчинення цього посягання досягла 14 років. Такий висновок випливає із ч. 2 ст. 22 КК України «Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність». До переліку злочинів, відпові-

дальність за які несуть особи, які досягли на час вчинення посягання 14 років, включено ст. 258 КК України «Терористичний акт». Таким самим шляхом пішов законодавець Азербайджану (ст. 214), РФ (ст.ст. 205, 205-3–205-5), де особа, яка вчинила тероризм, підлягає відповідальності з 14 років. Водночас у КК Республіки Вірменія суб'єктом посягання, передбаченого ст. 217 «Тероризм», визначено особу, яка на час вчинення цього посягання досягла 16 років (тобто суб'єкт загальний).

У цьому контексті доречно також зауважити, що за вчинення посягань терористичного характеру може нести відповідальність юридична особа. До юридичних осіб у такому випадку застосовуються кримінально-правові заходи. Такі заходи передбачено і в КК України, і в низці КК зарубіжних держав. Відповідно до положень КК України, у випадку вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5 КК України, до такої юридичної особи можуть бути застосовані такі кримінально-правові заходи, як: штраф, ліквідація та конфіскація майна. Ці ж положення прописані в КК Республіки Азербайджан, за винятком того, що в КК відповідної держави додатково передбачений ще один вид кримінально-правового заходу, що може бути застосований до юридичної особи за злочини, передбачені ст.ст. 214–216 – позбавлення юридичної особи права займатися певною діяльністю (ст. 95-5 КК Азербайджану). Своєю чергою, у п. 2 ст. 323 «Терористичний акт» КК Грузії зазначено, що за діяння, визначені відповідною статтею, до юридичної особи застосовується покарання у виді ліквідації або позбавлення права займатися діяльністю та штраф.

Майже в усіх розглянутих кодексах зарубіжних європейських держав формулювання підстав кримінальної відповідальності за тероризм пов'язано із обов'язковим зазначенням ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Найчастіше у відповідних нормах ідеться про певну мету вчинення розглядуваного злочину, інколи – про певний намір, зокрема наявність спеціальної мети. У абз. 1 параграфу 147 а КК Норвегії – про караність зазначених у цьому законів дій як терористичних, якщо вони вчинені з певним наміром, а саме: «а) грубо завадити здійсненню функції, що має основоположне значення для суспільства...; б) спричинити сильний

страх у населення; в) незаконно спонукати офіційну владу або міжнародні організації до здійснення, терпіння стосовно якоїсь дії або бездіяльності, що мають серйозне значення для Норвегії або організації, або іншої країни або міжнародної організації». У КК ФРН вказано на покарання за діяльність терористичних організацій, метою яких було вчинення широкого переліку злочинів, визначених розділом 129а (вбивства, заподіяння фізичної шкоди різного ступеня тяжкості, незаконне поводження зі зброєю, посягання проти волі особи, проти довілля, проти миру тощо). У КК Франції – про мету, що полягає у серйозному порушенні громадського порядку через залякування чи терор (ст. 421-1). У Пенітенціарному кодексі Естонії – про мету і мотив (в ч. 1 ст. 237 йдеться про вчинення певних дій «з метою провокації війни або міжнародного конфлікту або з політичних чи релігійних мотивів»¹⁶¹). У КК Грузії – про мету (в примітці 1 до ст. 323 вказано про залякування населення чи спонукання органу влади чи органу влади іноземної держави чи міжнародної організації до вчинення або невчинення будь-якого діяння щодо дестабілізації або знищення фундаментальних політичних, конституційних, економічних чи соціальних структур держави чи іноземної країни (міжнародної організації)). У КК Узбекистану про мету – ускладнення міжнародних відносин, порушення суверенітету чи територіальної цілісності, підрив безпеки держави, провокація війни, військового конфлікту, дестабілізації суспільно-політичної обстановки, залякування населення (ст. 155). Виняток становить КК Литви: у ст. 250 «Тероризм» описуються дії без вказівки на певну мету, мотив чи намір¹⁶². Вказівка на спеціальну мету, рідше мотиви вчинення тероризму чи терористичного акту, в кодексах зарубіжних держав дає змогу констатувати майже ідентичне формулювання мети вчинення терористичного акту з ст. 258 КК України. Так, у зазначеній статті вказано дослівно на мету – порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або

¹⁶¹ Правовые акты Эстонии. URL: http://www.riigikantselei.ee/arhiiv/rto/pae/2005/pae_nr17_06-12-2005.pdf.

¹⁶² Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Павилониса; предисл. Н. И. Мацнева; вступ. статья В. Павилониса, А. Абрамовичюса, Д. Дракшене; пер. с лит. В. П. Казанскене. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003.

з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Всі зазначені діяння, які становлять мету терористичного акту, з деякими незначними відмінностями прописано у аналізованих кримінальних кодексах зарубіжних держав.

Певний інтерес становлять умови звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення діянь з терористичною метою. Відомо, що чинний КК України передбачив у ч. 6 ст. 258 умову звільнення від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ч. 1 ст. 258 КК, лише у частині погрози вчинення терористичного акту, якщо особою було добровільно повідомлено правоохоронним органам про цей злочин, особа сприяла його припиненню або розкриттю, у разі якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо в діях особи немає складу іншого злочину. Водночас у КК Вірменії (ч. 4 ст. 217), КК Казахстану (ст. 255), КК Молдови (ст. 278), КК РФ (ст. 205) передбачено звільнення від відповідальності особи, яка брала участь у підготовці акту тероризму, якщо вона вчасно повідомила про це правоохоронців, що сприяло попередженню акту тероризму, якщо в діях цієї особи немає ознак іншого складу злочину. У КК Молдови, крім звільнення від відповідальності за підготовку до терористичного акту, передбачено, що до особи, яка вчинила терористичний акт, та її співучасника можуть бути застосовані мінімальні покарання, передбачені статтею про терористичний акт, якщо вони повідомили про вчинене правоохоронним органам і цим сприяли попередженню загибелі людей, заподіяння тілесних ушкоджень, спричинення іншої тяжкої фізичної шкоди, тяжких наслідків чи викриття інших злочинців (ч. 5 ст. 278 КК Молдови). У КК Азербайджану передбачено звільнення від кримінальної відповідальності і за тероризм (примітка до ст. 214), і за фінансування тероризму (примітка 2 до ст. 214-1). При чому ст. 214 КК Азербайджану передбачає звільнення від відповідальності особи, яка брала участь у підготовці терористичного акту. КК Білорусії

також передбачає звільнення від кримінальної відповідальності за підготовку до терористичного акту (ст. 289), якщо своєчасне повідомлення правоохоронних органів допомогло запобігти акту тероризму. Крім того, відповідний кодекс передбачає заохочувальні норми до статей, які становлять фактично підготовчі дії до терористичного акту, але одночасно є самостійними злочинами (фінансування терористичної діяльності (ст. 290-1), сприяння терористичній діяльності (ст. 290-2), проходження навчання чи іншої підготовки до терористичної діяльності (ст. 290-3), створення організації для здійснення терористичної діяльності або участь у ній (ст. 290-4), організація діяльності терористичної організації і участь у діяльності такої організації (ст. 290-5)).

Видається, що заохочувальна норма у кримінальних кодексах тих держав, де передбачено звільнення за підготовку до тероризму або терористичного акту, є більш вдалою порівняно з такою ж нормою у КК України. Адже складно уявити ситуацію, щоб особа, яка лише погрожувала вчинити терористичний акт, добровільно повідомляла про цей злочин правоохоронні органи, сприяла його припиненню або розкриттю. Тому більш практичним і дієвим варіантом видається підхід законодавця тих держав, у яких звільненню підлягає особа, яка брала участь у підготовці вчинення терористичного акту, однак своєчасне повідомлення про такі дії працівникам правоохоронних органів дало змогу уникнути вчинення терористичного акту та заподіяння тяжкої шкоди. У національному законодавстві ч. 6 ст. 258 КК доцільно змінити і передбачити звільнення до повідомлення про підозру особі, яка брала участь у підготовці вчинення терористичного акту за діяння, передбачені ч. 1 відповідної статті, якщо вона своєчасно повідомила про це правоохоронні органи, добровільно сприяла припиненню злочинної діяльності іншими співучасниками, і якщо внаслідок вжитих заходів було відвернено вчинення терористичного акту, за умов, що в її діях немає складу іншого злочину. Доречно також зауважити, що звільнення від кримінальної відповідальності слід також передбачити й за інші злочини, а саме: втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2), які можуть у низці випадків становити

самостійні види готування до вчинення терористичного акту. Кримінальні кодекси тих зарубіжних держав, які визначають звільнення від кримінальної відповідальності за підготовку до вчинення терористичного акту, одночасно передбачають звільнення за діяння щодо сприяння терористичній діяльності, втягнення до терористичного акту, публічні заклики до вчинення терористичного акту. Такий варіант видається більш прийнятним, оскільки у разі підготовки до вчинення терористичного акту є реальна загроза заподіяння шкоди для життя чи здоров'я людей, а також реальна ймовірність її відвернення. Остання обставина може спонукати винних повідомляти правоохоронні органи про підготовку до терористичних актів, адже своєчасне відвернення ними вчинення терористичного акту дає шанс на звільнення від кримінальної відповідальності (таке звільнення від відповідальності можна також розглядати як спеціальний вид добровільної відмови від вчинення злочину).

Отже, на основі проведеного порівняльного дослідження запобігання тероризму в кримінальному законодавстві зарубіжних держав можна зробити такі висновки. Кримінальна відповідальність за тероризм і різні його прояви передбачена у всіх проаналізованих кримінальних кодексах зарубіжних держав. Неоднаковими є підходи до місця злочинів, пов'язаних із тероризмом, у системі кримінального законодавства. Більшість кодексів зарубіжних держав передбачають об'єктом кримінально-правової охорони в аналізованих складах злочинів громадську безпеку, рідше громадський порядок та інтереси держави. У деяких нормативних актах посяганням терористичної спрямованості присвячено окремі розділи чи глави. Кримінальні кодекси у своїх назвах, у назвах структурних підрозділів або в текстах диспозицій статей про терористичну діяльність містять дещо різні найменування для означення відповідних посягань: терористичний акт, тероризм, діяльність терористичних об'єднань тощо. Хоча потрібно зазначити, що більш вдалим позначенням аналізованих злочинів є поняття тероризм, адже такий підхід узгоджується зі ст. 5 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, в якій йдеться про терористичний злочин, а не про терористичний акт. Дослідження також продемонструвало наявність розширеного та звуженого тлумачення основного складу злочину про тероризм або терористичний акт, різні підходи до визначення

системи злочинів, які можуть становити тероризм. У цьому контексті проаналізоване кримінальне законодавство можна поділити на дві групи. Першу групу становлять кодекси, де окремими проявами тероризму є посягання на життя людини, посягання на життя державного чи громадського діяча, посягання на життя людини, поєднане з нападом на осіб чи організації, що характеризуються міжнародним захистом, нападом на приміщення та конструкції, захоплення заручника, приміщень, будівель, засобів зв'язку та комунікації, угон чи захоплення повітряного судна, залізничного рухомого складу чи іншого громадського транспорту (КК Казахстану, КК Білорусії, КК Молдови). Другу групу становлять кодекси, де окремими проявами тероризму виділено значно ширший перелік злочинних діянь, у випадку вчинення їх з терористичною метою – посягання на життя, власність, незаконне поводження зі зброєю, вибуховими пристроями, діяльність бойових організацій, використання підроблених документів (КК Грузії, КК Франції, КК Норвегії). У низці держав виокремлюють також спеціальні види тероризму, нехарактерні для національного законодавства: «Кібертероризм», «Технологічний тероризм», «Акт міжнародного тероризму». Визначення у КК зарубіжних держав злочинних діянь, що становлять основний склад тероризму, зазвичай збігається із визначенням терористичного акту в ст. 258 КК України (вчинення вибуху, підпалу, застосування зброї). Водночас відкритий перелік дій, що можуть охоплюватися терористичним актом за КК України, дає змогу охопити відповідним посяганням й інші форми, які окремо передбачено у кодексах зарубіжних держав. Відповідальність за тероризм чи терористичний акт за більшістю кодексів зарубіжних держав настає з 16-річного віку, рідше з досягненням 14 років. Суб'єктом аналізованих посягань також може бути і юридична особа за більшістю кодексів зарубіжних держав, зокрема й України. У всіх кодексах зарубіжних держав обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складів злочинів терористичної спрямованості є спеціальна мета чи мотив. У цій частині можна констатувати майже ідентичне формулювання мети вчинення терористичного акту із національним законодавством (ст. 258 КК України). З урахуванням позитивного зарубіжного досвіду доцільно запропонувати певні шляхи вдосконалення кримінального законодавства про

тероризм. Цілком виправданий і вартий наслідування підхід законодавця низки зарубіжних держав, у яких передбачено менш суворий вид покарання за погрозу вчинення терористичного акту, порівняно із безпосереднім вчиненням терористичного акту (КК Грузії, КК Білорусії). Тому доречно змінити ч. 1 ст. 258 КК та виділити в окрему норму відповідальність за погрозу вчинення терористичного акту, оскільки суспільна небезпека таких дій є значно менша. В частині вдосконалення диференціації кримінальної відповідальності за вчинення терористичного акту можна запропонувати передбачити у ст. 258 КК України застосування зброї масового знищення як кваліфікуючу ознаку. В національному законодавстві відповідна законодавча конструкція сприяла б відмежуванню терористичного акту (ст. 258 КК України) та застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України), тобто посягання проти миру і безпеки людства. Порівняння системи складів злочинів, що становлять тероризм, чи посягань терористичного характеру в кримінальному законодавстві зарубіжних держав, дає підстави стверджувати, що окремими проявами тероризму за національним законодавством може бути вчинення низки посягань, визначених КК України, а саме: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112), захоплення заручника (ст. 147), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443), напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист (ст. 444). Водночас розташування статей про відповідні злочини в КК України свідчить про те, що їхнім об'єктом кримінально-правової охорони визначено недоторканність життя вищих посадових осіб держави, воля особи, безпека руху чи експлуатація транспортних засобів, мирне співіснування та плідне співробітництво з іншими державами, безпека держави у політичній сфері. У такий спосіб не враховано тієї обставини, що зазначені посягання можуть бути вчинені з урахуванням цілей, які визначено у терористичному акті в ст. 258 КК України. Саме тому з метою розмежування відповідних складів злочинів та задля уникнення помилок у кваліфікації доречно передбачити посилену кримінальну відповідальність за злочинні діяння, встановлені ст.ст. 112, 147, 278, 443, 444, у випадку вчинення їх з терорис-

тичною метою, визначеною ч. 1 ст. 258 КК України. У багатьох кодексах зарубіжних держав передбачено звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення підготовки до тероризму чи терористичного акту, фінансування терористичної діяльності, сприяння такій діяльності та втягнення у тероризм. Натомість, за національним законодавством таке звільнення від відповідальності передбачено лише у частині погрози вчинення терористичного акту. Тому видається перспективним змінити заохочувальну норму в ч. 6 ст. 258 КК України та передбачити звільнення до повідомлення про підозру особі, яка брала участь у підготовці вчинення терористичного акту за діяння, передбачені частиною першою відповідної статті, якщо вона своєчасно повідомила про це правоохоронні органи, добровільно сприяла припиненню злочинної діяльності іншими співучасниками, і якщо внаслідок вжитих заходів було відвернено вчинення терористичного акту, за умов, що в її діях немає складу іншого злочину. Звільнення від кримінальної відповідальності слід також передбачити й за інші злочини, а саме: втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2), які можуть у низці випадків становити самостійні види готування до вчинення терористичного акту.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте визначення поняття тероризму в філософському, політичному, психологічному та правовому аспектах.
2. Розкрийте етапи формування поняття «тероризм» у зарубіжній юридичній науці.
3. Охарактеризуйте кримінально-правове значення поняття тероризму в працях вітчизняних учених.
4. Розмежуйте поняття «терор», «тероризм», «бандитизм», «вбивство на замовлення».
5. Здійсніть аналіз поняття «терористичний акт» та назвіть різноманітні прояви співучасті у вчиненні терористичного акту або готування до його вчинення.

6. Розкрийте зміст поняття протидія тероризму.
7. Вкажіть, у чому полягає відмінність понять «протидія» та «боротьба» з тероризмом.
8. Назвіть основні праці вчених, де висвітлюються питання протидії злочинності.
9. Розкрийте зміст державної політики протидії тероризму.
10. Розкрийте поняття і зміст тероризму як явища реальної дійсності.
11. Охарактеризуйте кримінально-правове значення поняття тероризму.
12. Розмежуйте поняття «терор» і «тероризм».
13. Що є спільного між «бандитизмом», «вбивством на замовлення» та «тероризмом»?
14. Назвіть основні ознаки тероризму.
15. Охарактеризуйте тероризм у вузькому, широкому та поширеному значенні.
16. Назвіть основних дослідників у сфері тероризму як кримінально-правового поняття.
17. Охарактеризуйте основні сфери протидії сучасному тероризму.
18. Назвіть основні злочини, які охоплюються поняттям тероризму.
19. Охарактеризуйте відповідальність за терористичний акт як за самостійний склад злочину.
20. Проаналізуйте об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 258 КК України.
21. У яких формах виражається об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 258 КК України?
22. Окресліть стан кримінально-правової регламентації відповідальності за тероризм.
23. Окресліть ефективність міжнародно-правових норм щодо протидії тероризму.
24. Визначте перелік універсальних міжнародних договорів, спрямованих проти тероризму.
25. Назвіть універсальні та регіональні правові засоби протидії тероризму.

26. Назвіть основні аспекти вдосконалення міжнародно-правової бази та практичних механізмів співробітництва держав у сфері протидії тероризму.

27. Розтлумачте поняття «міжнародна інформаційна безпека».

28. Охарактеризуйте проблеми використання Інтернету в терористичних цілях та стратегії боротьби з цим явищем.

29. Сформулюйте дефініції таких понять: «міжнародний тероризм», «кібертероризм», «акт технологічного тероризму».

30. Здійсніть порівняльно-правовий аналіз системи злочинів терористичного характеру за КК України та КК зарубіжних держав.

31. Визначте недоліки законодавчої регламентації відповідальності за терористичні злочини в КК України та запропонуйте шляхи їх усунення.

Література до теми

1. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму: монографія. О.: Фенікс, 2011. 320 с.

2. Антипенко В. Ф., Антипенко А. В. Методологічні аспекти виокремлення міжнародної кримінології тероризму як напряму науки кримінологія. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. пр. К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, 2009. Вип. 87. Ч. II. С. 93–99.

3. Безверхов А. Г. «Тероризм» и «террористический акт»: криминологический и юридический анализ. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право»*. 2013. № 1 (13). С. 53–66.

4. Борьба с терроризмом. Деятельность Совета Европы. URL: <http://www.antiterunity.org/ru/incolab/booklet.php>.

5. Бриллиантов А. Вопросы соучастия при квалификации содействия террористической деятельности. *Уголовное право*. 2008. № 3. С. 25–30.

6. Броневицька О. М. Відповідність кримінального законодавства України чинним міжнародним договорам: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2011. 390 с.

7. Васильев Л. С. История Религий Востока. М.: Книжный Дом «Университет», 2004. 448 с.

8. Владленова І. В., Кальницький Е. А. Нанотероризм: нові можливості та соціальні загрози. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. 2011. № 9. С. 64–73.

9. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної

групи чи терористичної організації: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 232 с.

10. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. 291 с.

11. Емельянов В. П. Проблеми застосування антитерористичного законодавства України і шляхи його вдосконалення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 15. С. 99.

12. Іванов Ю. А. Відповідальність за тероризм у міжнародному праві. *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Спілка юристів України. «Юридична книга», 2000. Вип. 5. С. 365–373.

13. Ігнатів О. М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* 2010. Вип. 55. С. 466–471.

14. Ковлагина Д. А. Понятие и существенные признаки терроризма. *Пробелы в российском законодательстве*. 2015. № 5. С. 137.

15. Козак В. А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними поняттями: зб. наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди «ПРАВО». 2013. Вип. 20. С. 76.

16. Колесников В. В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з пожежами, як елемент криміналістичної характеристики. *Форум права*. 2007. № 1. С. 107.

17. Криворучко І. О. Протидія діяльності терористичних організацій: міжнародний вимір. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовт. 2018 р.). К.: Нац. акад. прокуратури України, 2018. С. 213.

18. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Елтон-2, 2012. Т. 2. С. 598.

19. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2010. С. 256.

20. Кримінальний кодекс України. *Науково-практичний коментар*: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013.

21. Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 180 с.

22. Кучерук М. М. Протидія тероризму в рамках сучасного міжнародного права: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2017. 212 с.

23. Лисенко А. М. Аналіз розвитку антитерористичного законодавства в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 327–333.

24. Ліпкан В. А. Теоретичні засади криміналізації тероризму. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 1999. № 2. С. 132–137.
25. Международно-правовые основы борьбы с терроризмом: сб. документов / состав. В. С. Овчинский. М.: ИНФРА-М, 2003.
26. Орлеан А. М. Використання уразливого стану як форма впливу на особу з метою її експлуатації: проблеми теорії та практики. *Публічне право*. 2013. № 4. С. 127–134.
27. Пасека О. Ф. Боротьба з тероризмом: міф чи реальність. *Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013–2014 років в Україні*: матер. міжнар. симпозіуму (м. Київ, 23–24 жовт. 2014 р.). К.: ВАІЕУ, 2014.
28. Печенюк І., Шевченко М. Витоки та сутність міжнародного тероризму. *Воєнна історія*. 2004. № 4. URL: http://warhistory.ukrlife.org/4_6_04_6.htm.
29. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / кол. авт.: В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов, В. Я. Настюк та ін.; за заг. ред. В. С. Зеленецького та В. П. Ємельянова. Х.: Право, 2008. С. 29–32.
30. Свистильников А. Б., Шарутенко В. Н. К вопросу о разграничении понятий «тероризм» и «террористический акт». *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2010. № 4 (48). С. 78–81.
31. Смолій В. А. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. К.: Наук. думка, 2002. 952 с.
32. Тузмухамедов Б. Р. Правовые аспекты борьбы с международным терроризмом. *Российский ежегодник международного права*. М., 2000.
33. Фисенко И. В. Система уголовного преследования за совершение международных преступлений: комиссии по расследованию и международные уголовные суды. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1998. № 4. URL: <http://www.un.minsk.by/publications/journal4/fisenko.htm>.
34. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
35. Цветков С. И. Проблемы международного сотрудничества в борьбе с легализацией преступных доходов. *Международное сотрудничество в борьбе с отмыванием доходов, полученных незаконным путем*: матер. «круглого стола» (г. Москва, 25–26 июня 1998 года). М., 1998.
36. Яценко С. С. Кримінально-правові заходи протидії тероризму: порівняльний аналіз кодексів європейських держав. *Законодавство України. Науково-практичні коментарі*. 2005. № 12. С. 45–52.

Тема 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

- 2.1. Система норм про злочини терористичного характеру в КК України
- 2.2. Кримінально-правова характеристика злочинів терористичного характеру за КК України
- 2.3. Розмежування складів злочинів терористичного характеру з суміжними посяганнями
- 2.4. Система заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму
- 2.5. Реалізація заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму

2.1. Система норм про злочини терористичного характеру в КК України

Сучасне кримінальне право вирізняє глибока диференціація відповідальності, спеціалізація норм, наповнення закону новими нормами, які, на жаль, часто є лише прагненням законодавця продемонструвати ефективну протидію, зокрема нововиниклим суспільно небезпечним проявам. Зрозуміло, що загалом диференціація кримінальної відповідальності об'єктивно необхідна, адже вона є способом реалізації принципу справедливості¹⁶³, дає змогу

¹⁶³ Князькова М. Г. Соотношение принципа справедливости с уголовно-правовыми принципами. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: материалы шестой Международной научно-практической конференции (29–30 января 2009 г.). М.: Проспект, 2009. С. 162.

адекватно відповідати на будь-які нові суспільно небезпечні виклики з боку злочинного середовища¹⁶⁴, правоохоронним органам і судам врахувати типові ознаки, які визначають ступінь і характер суспільної небезпеки посягання¹⁶⁵. Врешті, вона є необхідною умовою протидії злочинності на сучасному етапі розвитку правової системи¹⁶⁶. Однак науковці справедливо зауважують, що процеси диференціації часто відбуваються нормативно, соціально, та, врешті, й доктринально необґрунтовано¹⁶⁷; є широка (часто необґрунто-

¹⁶⁴ Тацій В. Я. Стабільність та динамізм кримінального законодавства як запорука його якості та ефективності. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 року) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 8.

¹⁶⁵ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 442.

¹⁶⁶ Марін О. К. Конструктивні аномалії кваліфікованих складів злочинів. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 року) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 160.

¹⁶⁷ Бойко А. И. Народ – власть – уголовно-правовая наука. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 року) / редкол.: В. Я. Тацій (гол. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 88; Болдарь Г. Є. Недоліки законодавчого викладення норм Розділу XV Особливої частини КК України з урахуванням міжгалузевого характеру зв'язків. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Луганськ (19–20 квітня 2012 року) / упорядн.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова; МВС України. Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 66; Гуторова Н. О. Методологічні проблеми педагогізації злочинів. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 року) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 217; Иногамова-Хегай Л. В. Рекомендации по квалификации преступлений и назначению наказаний в условиях меняющегося законодательства и нестабильной судебной практики. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали Міжнародної науково-практичної

вана) диференціація кримінальної відповідальності за окремі види злочинів¹⁶⁸; немає порівняно чітких загальновизнаних критеріїв виокремлення спеціальних норм, а це призводить до того, що вони створюються хаотично¹⁶⁹; одна і та ж сама кваліфікуюча ознака неоднаково впливає на збільшення ступеня суспільної небезпеки

конференції (11–12 жовтня 2012 року) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 408; Керимов Д. А. Кодификация и законодательная техника. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1962. С. 6; Лихова С. Я. Уголовный кодекс Украины: опыт практического экспериментирования. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: материалы Шестой Международной научно-практической конференции (29–30 января 2009 г.). М.: Проспект, 2009. С. 498–501; Навроцкий В. О. Середньострокові тенденції розвитку кримінального права України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23–24 вересня 2011 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 279, 281.

¹⁶⁸ Брыч Л. П. Преступления против здоровья и против безопасности жизни и здоровья по законодательству Украины. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. С. 11–12; Навроцкий В. О. Кримінальний кодекс України 2001 року: підсумки та перспекти. *Інтернет-видання «Юриспруденція on-line»*. URL: <http://www.lawyer.org.ua>; Навроцкий В. О. Середньострокові тенденції розвитку кримінального права України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23–24 вересня 2011 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 281; Навроцкий В. А. Общие, специальные и казуистические уголовно-правовые нормы. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: материалы шестой Международной научно-практической конференции (29–30 января 2009 г.). М.: Проспект, 2009. С. 123; Музика А. А. Уголовный кодекс Украины и «Кодификации» Реми Кабрияка: юбилейные размышления. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23–24 вересня 2011 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 275; Сингаївська І. В. Щодо питання кваліфікації злочинів з альтернативними діяннями. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23–24 вересня 2011 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 387.

¹⁶⁹ Джатиев В. С. Санкция нормы уголовного права: понятие, структура, формирование. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию*: материалы VI Российского конгресса уголовного права (26–27 мая 2011 года). М.: Проспект, 2011. С. 74; Навроцкий В. А. Общие, специальные и казуистические уголовно-правовые нормы. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: материалы шестой Международной научно-практической конференции (29–30 января 2009 г.). М.: Проспект, 2009. С. 124–125.

посягання¹⁷⁰; не завжди узгоджені санкції статей (або їх частин) Особливої частини КК України в нормах про основний і кваліфікований склади злочинів¹⁷¹, простежується їх розбалансованість, що проявляється у встановленні абсолютно різного покарання за посягання однакової (наближеної) небезпечності¹⁷².

А тому такі законотворчі процеси здатні руйнувати систему норм у кримінальному законі. Мало того, це ускладнює процес правозастосування. І водночас, слушно вказано у літературі, поява нових статей у КК України не супроводжується збільшенням кола кримінально караних діянь. Тобто все, що визнавалось злочинним і кримінально караним півтора сотні років тому, продовжує бути таким і зараз¹⁷³. Слушно вказує В. Навроцький на існування у кримінальному законі «корінних» норм, які охоплюють коло кримінально караних діянь, що визначають сутність кримінального права та спрямованість на реалізацію його основних завдань, забезпечення постулатів «не убий», «не вкради», «поважай безпеку інших людей», «будь лояльним до держави» тощо. Водночас вчений зауважує, що у сучасному кримінальному законі їх небагато – до

¹⁷⁰ Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: монография. Одесса: Юридична література, 2011. С. 441.

¹⁷¹ Азаров Д. С. Проблеми диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності з урахуванням ступеня тяжкості злочинів. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 року) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 257.

¹⁷² Готін О. М. Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності: монографія. МВС України, Луг. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; наук. ред. А. А. Музика. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. С. 222; Рябчинська О. П. Система покарань серед засобів кримінально-правового впливу. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 року) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 261; Скрекля Л. І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів, 2014. С. 9.

¹⁷³ Навроцкий В. А. Общие, специальные и казуистические уголовно-правовые нормы. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке*: материалы Шестой Международной научно-практической конференции (29–30 января 2009 г.). М.: Проспект, 2009. С. 123.

півсотні¹⁷⁴. Тож логічно виникає питання про доцільність криміналізації тих чи інших діянь, врешті, місце норм про такі у системі. А тому вивчення цих питань повинно бути науковим маяком.

Так, із прийняттям 2001 р. КК України у ньому містилася лише одна норма про терористичний акт (ст. 258). Втім, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21 вересня 2006 р. № 170-V кримінальний закон був доповнений ще чотирма нормами (ст.ст. 258-1–258-4) про різні види сприяння вчиненню терористичного акту. Водночас у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 258 Кримінального кодексу України» від 5 липня 2016 р. № 170-V зазначалося, що законопроект розроблено у зв'язку з підготовкою пропозицій про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму.

Внесення запропонованих змін до Кримінального кодексу має на меті виконання положень ст.ст. 5–7 зазначеної Конвенції, які передбачають встановлення кримінальної відповідальності за публічне підбурювання до вчинення терористичного злочину, за залучення до терористичної діяльності та за навчання терористичній діяльності.

Своєю чергою, поява ст. 258-5 КК України про фінансування тероризму зумовлена необхідністю виконання міжнародних зобов'язань. У Пояснювальні записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18 травня 2010 р. № 2258-VI зазначається, що проект акта розроблено Державним комітетом фінансового моніторингу України з метою імплементації в національне законодавство міжнародних стандартів боротьби із відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму та на виконання пункту 25 Розділу 2.1 «Політичний діалог та реформування» Заходів щодо виконання у 2006 році Плану дій Україна – ЄС, затверджених

¹⁷⁴ Навроцкий В. А. Общие, специальные и казуистические уголовно-правовые нормы. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Шестой Международной научно-практической конференции* (29–30 января 2009 г.). М.: Проспект, 2009. С. 122.

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 р. № 243-р.

Вочевидь, таке законодавче прагнення чітко виконати міжнародні зобов'язання супроводжувалося безапеляційним наповненням кримінального закону України новими нормами без урахування потенціалу кримінально-правової охорони чинної на той час редакції ст. 258 КК України, яка й так охоплювала більшість криміналізованих діянь (окрім публічних закликів до вчинення терористичного акту). Фактично всі криміналізовані діяння терористичного характеру становлять собою або ж готування до терористичного акту, або ж дії пособницького, підбурювального, організаційного характеру, за які можна було б притягнути до відповідальності, посилаючись на відповідні норми Загальної частини та ст. 258 КК України.

Утім, деякі науковці схвалюють самостійну криміналізацію таких посягань¹⁷⁵, вважають її кодифікацією антитерористичного законодавства¹⁷⁶. І навіть більше – пропонують доповнити кримінальний закон низкою інших норм про злочини терористичного характеру: навчання терористичному злочину; пропаганда і поширення ідеології тероризму; публічне виправдання тероризму; в'їзд в Україну або виїзд за кордон з терористичною метою¹⁷⁷, чи навіть

¹⁷⁵ Демидова Л. Фінансування тероризму: проблеми законодавства та правозастосування. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 р.). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 92.

¹⁷⁶ Серкевич І. Р., Серета В. В. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія: монографія / за заг. ред. В. С. Канціра. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 111.

¹⁷⁷ Смельянов В., Коростиленко А. Питання вдосконалення антитерористичного законодавства України у світлі міжнародно-правових норм. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 р.). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 108; Петриченко О. Криміналізація пропаганди тероризму: шляхи та перспективи реалізації. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 р.). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 260.

передбачити окремий розділ XXI «Терористичні злочини»¹⁷⁸. Окремі пропозиції зумовили навіть внесення відповідних законопроектів – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони публічної демонстрації терористичної атрибутики чи символіки» від 23 листопада 2015 р. № 3505; «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму» від 23 листопада 2015 р. № 3506.

Однак, схвалюючи чи критикуючи законодавчі рішення, норми все-таки доводиться застосовувати, незважаючи на їх виваженість. А тому встановлення системи норм про злочини терористичного характеру є передумовою вибору норми. Від правильного встановлення всієї «в'язки» норм, що передбачають відповідальність за юридичні різновиди певного злочину, визначення зв'язків між ними залежить правильність правозастосування.

Одразу варто обумовити, що в науці кримінального права сформувалося принаймні два підходи до розуміння системи норм про злочини терористичного характеру (тероризму)¹⁷⁹. Загалом можна виокремити такі.

Перший підхід визначає, що система норм про такі злочини закріплена у ст.ст. 258, 258-1–258-5 КК України. Тобто йдеться про власне терористичний акт та різні «обслуговуючі» терористичний акт діяння¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Ємельянов В. П., Новікова Л. В., Семикін М. Н. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства: монографія / за заг. ред. проф. В. П. Ємельянова. Х.: Кроссроуд, 2007. С. 201–210; Крайник Г. Щодо доцільності виокремлення розділу XXI «Терористичні злочини» у Кримінальному кодексі України. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 р.). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 182.

¹⁷⁹ Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. С. 15.

¹⁸⁰ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / В. С. Зеленецький та ін.; за заг. ред. В. С. Зеленецького та В. П. Ємельянова. Х.: Право, 2008. С. 75; Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навч. посіб. / за заг. ред. В. К. Грищука. Львів: ЛьвДУВС, 2011. С. 267.

Другий підхід виражає необхідність віднесення до норм про злочини терористичного характеру тих, які ознакою складу злочину називають залякування. Адже саме ця ознака є «ідентифікуючою», яка виокремлює терористичний акт як «збірний» злочин з-поміж інших загальнокримінальних посягань. До таких відносять злочини, передбачені ст.ст. 146, 147, 258, 261, 266, 277–280, 292, 341, 349, 439, 441, 443, 444, а також іншими статтями КК, якщо вони спрямовані на залякування населення і вчинені з метою здійснення впливу на прийняття рішень органами державної влади або міжнародними організаціями¹⁸¹. Так, вказується, що варто виокремлювати тероризм, злочини терористичної спрямованості і злочини з ознаками тероризування¹⁸².

Щоправда, є у літературі позиції, автори яких намагаються не вдаватися у глибину дискусії, роблять спроби і вузький, і широкий підхід розглядати як два виміри одного і того ж поняття¹⁸³, що вирізняється власне масштабом розуміння такого. Однак, видається, поняття має свій чітко визначений зміст та обсяг. А тому такі спроби розглядати поняття у широкому та вузькому розуміннях – алогічні.

Потрібно підкреслити, що законодавець не вносить ясності, що розуміти під злочинами терористичного характеру. Так, у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV вживаються поняття «тероризм», «терористичний акт» та «терористична діяльність». Водночас запропоновані дефініції лише вносять ще більшу плутанину у визначення понять (ст. 1 Закону). Так, зазначається, що терористичний акт – злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 КК України. А далі вказується, що у разі, коли терористична діяльність супроводжується

¹⁸¹ Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2007. С. 11.

¹⁸² Емельянов В. П. Тероризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття і співвідношення. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. № 19. С. 134.

¹⁸³ Кухар В. В. Поняття «тероризм» у доктрині кримінального права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. № 3. С. 24.

вчиненням злочинів, передбачених ст.ст. 112, 147, 258–260, 443, 444, а також іншими статтями КК України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до КК України. Тобто законодавець усвідомлює схожість цих посягань, необхідність їх розмежування або ж, можливо, і ототожнення. Однак, видається лише вказує на існуючу проблему, яку вирішувати тим, хто тлумачить чи застосовує норми.

Заслужують на увагу запропоновані у літературі алгоритми для відмежування злочинів терористичного характеру від інших злочинів, ознакою яких також є залякування. Вказується, що злочини терористичного характеру відрізняються від інших злочинів з ознаками тероризування наявністю двох рівнів залякування: 1) населення або якоїсь його частини, тобто невизначеної кількості осіб, які не мають жодного стосунку до конфлікту та 2) адресатів впливу, тобто осіб, від яких очікується певний результат. При вчиненні злочинів з ознаками тероризування без терористичної спрямованості залякування вчиняється тільки на рівні адресатів впливу¹⁸⁴. Продовжуючи цю позицію, В. О. Гацелюк зазначає, що Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму передбачає криміналізацію фінансування не лише актів тероризму, перелічених у відомому списку конвенцій, а й будь-якого іншого діяння, спрямованого на те, щоб спричинити смерть будь-якої цивільної особи або будь-якої іншої особи, яка не бере активної участі у воєнних діях у ситуації збройного конфлікту, або заподіяти їй тяжке тілесне ушкодження, коли мета такого діяння через його характер чи контекст полягає в тому, щоб залякати населення чи змусити уряд або міжнародну організацію вчинити будь-яку дію або утриматись від неї¹⁸⁵. Знов очевидним стає загальнопро-

¹⁸⁴ Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження / за ред. В. П. Ємельянова. Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2003. С. 52; Данильченко Ю. Б. До питання про сутнісні властивості тероризму. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (м. Харків, 18 квіт. 2019 р.). Х.: ХНУВС, 2019. С. 13.

¹⁸⁵ Гацелюк В. О. Правова оцінка діяльності самопроголошених організацій у документах Верховної Ради України та рішеннях українських судів: порівняльний аналіз. *Наше право*. 2016. № 2. С. 17.

мадський, а не адресноіндивідуалізований вектор залякування, який, проте, може вчинятися шляхом заподіяння шкоди конкретно визначеній особі.

Видається, що таке обґрунтування дає чіткі критерії та ключ до розмежування злочинів терористичного характеру та інших злочинів з елементами терору (залякування). Врешті, вказує на їх відмінність і самостійність. Саме тому в роботі витримано вузький підхід до розуміння системи норм про злочини терористичного характеру (ст.ст. 258–258-5 КК України). З огляду на це, спробуємо окреслити таку систему.

Першочергово варто уяснити, що таке система в загальному розумінні. Отож система (з грец. *systema* – поєднання, утворення) – це впорядкована множина взаємопов’язаних елементів, якій характерна певна структура й організація¹⁸⁶. У будь-якій системі оперують такими ключовими поняттями: елементи; зв’язки між елементами, структура (сітка зв’язків між елементами)¹⁸⁷. Так, елемент (з лат. *elementum* – первинна речовина) – порівняно неподільна частина цілого¹⁸⁸. Своєю чергою, структура – порівняно стійкий спосіб зв’язку елементів того чи іншого складного цілого; становить собою впорядкованість внутрішніх і зовнішніх зв’язків об’єкта, які сприяють її стабільності, стійкості та якісній визначеності¹⁸⁹. Зрозуміло, що елементами такої системи в праві є норми. Водночас у літературі слушно зазначається, що право становить собою гомогенну систему, тобто складається з однорідних елементів – норм права¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. М.: Изд-во «Наука», 1973. С. 194; Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основы философии: навчальний посібник. Харків: Право, 2003. С. 193.

¹⁸⁷ Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. М.: Изд-во «Наука», 1973. С. 194.

¹⁸⁸ Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основы философии: навч. посіб. Х.: Право, 2003. С. 193.

¹⁸⁹ Щерба С. П., Щедрін В. К., Заглада О. А. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. С. П. Щерби. К.: МАУП, 2004. С. 138.

¹⁹⁰ Марін О. К. Окремі думки щодо змісту системності в кримінальному праві. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.) / упорядн.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова; МВС України,

Усталено в теорії у межах галузі права норми систематизують за зв'язками в інститути, які регулюють однорідні відносини. Саме тріада «норма-інститут-галузь» стала алгоритмом, яким успішно послуговуються правознавці. Функціональність системи кримінального права забезпечується наявними між інститутами зв'язками¹⁹¹.

Проте кримінально-правова тканина має свою унікальність. Адже в межах інститутів вирізняються системними зв'язками норми про різні склади одного і того ж злочину (наприклад, у межах інституту злочинів проти життя можна виокремити систему норм про різні склади умисного вбивства). Узвичаєними є поділ кримінально-правових норм на загальні та спеціальні, норми про ціле та частину, про прості та кваліфіковані (особливо кваліфіковані, привілейовані) склади. Так, ще радянськими теоретиками права вказувалось, що необхідність чіткого, усестороннього нормування суспільних відносин, які би повною мірою відображали особливості тої чи іншої конкретної і водночас типової ситуації, зумовлює те, що законодавець поряд з основною (генеральною) нормою формулює приписи, що мають уточнити деталі регулювання, його можливі варіанти, обумовлені особливостями конкретних обставин¹⁹². Унаслідок такої конкретизації правового регулювання група приписів може утворювати своєрідну «в'язку», множину правових приписів, яка складається із однієї основної норми із «свитою» конкретизуючих приписів¹⁹³. Як результат своїх доктринальних пошуків С. Алексєєв запропонував поняття асоціації саме кримінально-правових норм як системи норм, що передбачають різні

Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 299.

¹⁹¹ Авраменко О. В., Парасюк Н. М., Телефонко Б. М. Кримінально-правовий інститут стадій злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія Юридична. 2015. № 1. С. 269.

¹⁹² Алексєєв С. С. Общая теория права: в 2-х томах. Том II. М.: Юрид. лит., 1982. С. 76; Бабаєв В. К. Советское право как логическая система: учеб. пособие. М.: Редакционно-издательский отдел Академии МВД СССР, 1978. С. 187.

¹⁹³ Алексєєв С. С. Структура советского права. М.: Юрид. лит., 1975. С. 113, 114, 116.

варіанти одного і того ж злочину, які пов'язані із різним ступенем суспільної небезпеки діяння¹⁹⁴.

Видається, що концепція асоціації кримінально-правових норм просто унікальна за своїм змістом, хоча й чомусь залишилася на периферії науки. Звичайно, спроба систематизувати кримінально-правові норми про різні склади одного злочину власне в асоціації кримінально-правових норм може бути сприйнята як гонитва за новим та спроба зламати той науковий бастіон, який авторитетно зводився в пенатах кримінально-правової доктрини. Втім, видається, саме асоціації кримінально-правових норм дають змогу систематизувати норми у групи про злочини, в які входять норми про їх юридичні різновиди (склади злочинів), є унікальним за своєю функціональністю інструментом упорядкування норм про різні склади одного злочину.

Загалом така постановка питання лише вкотре засвідчує нетотожність понять злочину і складу злочину. Хоча у доктрині висловлюються сумніви стосовно доцільності існування складу злочину як теоретичної конструкції¹⁹⁵. Зазначається, що це п'яте колесо у тележці¹⁹⁶, однак, водночас вказується, що доцільно визначати злочин певного виду і відповідно злочини цього виду¹⁹⁷.

Не вдаючись у деталі теорії асоціацій кримінально-правових норм¹⁹⁸, оскільки це не є предметом осмислення у цій праці (хоча,

¹⁹⁴ Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Т. II. М.: Юрид. лит., 1982. С. 77.

¹⁹⁵ Козлов А. П. Уголовная ответственность по УК Украины: взгляд со стороны. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 223.

¹⁹⁶ Козлов А. П. Понятие преступления. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. С. 183.

¹⁹⁷ Там само. С. 721.

¹⁹⁸ Яремко Г. З. Ядро асоціацій норм про різні склади одного злочину. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaaui/2013-2/19ygzdcn.pdf> (дата звернення: 01.09.2015); Яремко Г. З. Спільність об'єкта злочину в асоціаціях кримінально-правових норм про різні склади одного. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. Вип. № 4 (65). Луганськ, 2013. С. 188–196;

без сумніву, потребує пильної уваги, насамперед в умовах системного реформування законодавства про публічні правопорушення¹⁹⁹), визначимо поняття такої. Отож асоціації кримінально-правових норм – це системи заборонних норм, елементами якої є функціонально пов'язані генеральна й одна чи декілька варіант-

Яремко Г. З. Асоціації кримінально-правових норм: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право / гол. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Ужгородський національний університет. Вип. 20. Ч. II. 2012. С. 88–90; Яремко Г. З. Спільність суспільно небезпечного діяння в асоціації норм про різні склади одного злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична / гол. ред. М. М. Цимбалюк. Львів: ЛьВДУВС, 2013. Вип. 2. С. 377–387; Яремко Г. З. Асоціації кримінально-правових норм: постановка проблеми. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23–24 вересня 2011 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 477–480; Яремко Г. З. Асоціації кримінально-правових норм як системи диференційованої охорони правовідносин. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.) / упорядн.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 598–601; Яремко Г. З. Види асоціативних кримінально-правових норм-заборон. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 133–137; Яремко Г. З. Асоціація норм як основа для систематизації різних складів публічного правопорушення. *II Львівський форум кримінальної юстиції «Правова реформа у сфері кримінальної юстиції: ключові параметри та прогноз подальшого розвитку»*: збірка тез міжнародної науково-практичної конференції. К.: ВАТЕ, 2016. С. 189–192.

¹⁹⁹ Лашук Н. Р. Лібералізація відповідальності за публічні правопорушення у глобальному вимірі. *Гуманізація кримінальної відповідальності*: матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 16–17 листопада 2018 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2018. С. 124–127; Навроцкий В. А. Стратегия реформирования законодательства Украины о публичных правонарушениях. *Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции*: сб. науч. трудов. Науч. -практ. центр проблем укрепления законности и правопорядка Генер. прокуратуры Респ. Беларусь; редкол.: В. М. Хомич и др. Мн.: Изд. центр БГУ, 2016. Вип. 9. Т. 1: спец. юбилейн. изд. С. 189–196.

них щодо неї норм, які забезпечують диференційовану охорону однакових за характером суспільних відносин від різних складів одного злочину залежно від ступеня його суспільної небезпеки.

Водночас специфічним видом норм, які утворюють асоціацію норм, є так звані *sui generis* норми. Такі пов'язані зі законодавчими конструкціями особливого роду. *Sui generis* (букв. своєрідний, єдиний у своєму роді) – латинський вираз, що означає унікальність правової конструкції (акта, закону, статусу тощо), яка, незважаючи на наявність схожості з іншими подібними конструкціями, загалом не має прецедентів. Саме такі унікальні правові конструкції визначені законодавцем у частині формування системи норм про злочини терористичного характеру в КК України.

Щоправда, питання норм *sui generis* не надто ретельно вивчене в науці, є лише фрагментарні поодинокі нариси²⁰⁰. Так, Г. Єсаков указує, що злочином *sui generis* є суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною кримінального закону як злочин, який за відсутності такої норми кваліфікувався би як інший злочин з використанням Загальної частини кримінального закону про незакінчений злочин та (або) співучасть. Тобто злочин *sui generis* становить собою окремо виділене із норм Загальної частини кримінального закону суспільно небезпечне діяння, що є самостійним, особливим злочином, **виділеним від злочину, з якого він походить**²⁰¹ (виділено авт.: Я. Г.). Очевидно, що автором термін «*sui generis*» вживається щодо злочину, а не щодо норми. Видається, все-таки правильніше говорити не про своєрідність (унікаль-

²⁰⁰ Бантишев О. Ф. Використання окремих інститутів Загальної частини Кримінального кодексу України у правоохоронній діяльності. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 490; Яремко Г. З. Норми *sui generis* про незакінчене вбивство у кримінальному законі України. *Форум права*. 2012. № 3. С. 856–863. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12jgzkzu.pdf>.

²⁰¹ Єсаков Г. А. Преступления *sui generis* как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию*: материалы VI Российского конгресса уголовного права (26–27 мая 2011 г.). М.: Проспект, 2011. С. 252.

ність) злочину, а своєрідність (унікальність) конструкції норми про такий злочин (чи принаймні складу злочину).

Важливим є те, що вчений указує не лише на зв'язок норм *sui generis* із приписами Загальної частини кримінального закону, а й їх зв'язок із приписами Особливої частини, зазначаючи їх походження, виокремлення від «материнських» норм. Адже саме в Особливій частині кримінального закону містяться норми, які є основними (материнськими), оскільки передбачають відповідальність за відповідний закінчений злочин (тоді як норма *sui generis* – за цей же незакінчений злочин) або ж передбачають відповідальність за діяння виконавця злочину (тоді як норма *sui generis* – за здійснення функцій організатора, підбурювача, пособника злочину, вчиненого виконавцем).

Отож кримінально-правові норми *sui generis* – це норми, що входять в асоціацію норм про певний злочин, і які самостійно передбачають відповідальність за незакінчені злочини (поряд із наявністю генеральної норми про відповідний закінчений злочин) або ж ті, що передбачають відповідальність за здійснення функцій організатора, підбурювача, пособника злочину (за наявності генеральної норми про діяння виконавця такого злочину). Наявність таких своєрідних норм можна виявити шляхом уявного виключення їх із кримінального закону. Якщо у результаті такої мисленнєвої операції вчинене все-таки охоплюється іншою кримінально-правовою нормою з урахуванням норм Загальної частини КК України про незакінчений злочин (ст.ст. 14, 15) або ж про види співучасників (ст. 27), то є саме *sui generis* норма.

Виділення таких злочинів пов'язано або з необхідністю приписки їх на ранній стадії, або караність таких діянь з використанням Загальної частини явно не відповідає суспільній небезпечності вчиненого діяння²⁰². Отож виділення норм *sui generis* зумовлено особливою суспільною безпекою відповідних діянь. А тому можливе покарання при кваліфікації злочинних діянь за нормою *sui generis* повинно бути суворіше, ніж покарання, що було

²⁰² Есаков Г. А. Преступления *sui generis* как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию*: материалы VI Российского конгресса уголовного права (26–27 мая 2011 г.). М.: Проспект, 2011. С. 253.

б можливим при застосуванні Особливої частини кримінального закону у взаємозв'язку із Загальною²⁰³. Як вказується у літературі, за допомогою юридичних конструкцій (пов'язаних із моментом закінчення злочину) можна посилювати чи послаблювати відповідальність без зміни санкції норми²⁰⁴. Без сумніву, це забезпечує диференціацію відповідальності. Адже незакінчене посягання може бути покаране як закінчене.

Спроекуємо такі теоретичні моделі норм *sui generis* на визначену систему норм про злочини терористичного характеру (ст.ст. 258–258-5 КК України). Одразу варто зазначити, що законодавець розуміє тероризм (злочини терористичного характеру) як родове поняття, виділяючи водночас різні його юридичні склади. Так, у ч. 1 ст. 258-5 КК України йдеться про фінансування **тероризму** (виділено авт.: Я. Г.), при цьому деталізується, що це дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення:

- окремого терориста;
- терористичної групи (організації);
- організації, підготовки або вчинення терористичного акту;
- втягнення у вчинення терористичного акту;
- публічних закликів до вчинення терористичного акту;
- сприяння вчиненню терористичного акту;
- створення терористичної групи (організації).

Тобто фактично законодавець указує на фінансування інших злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-4 КК України. І водночас послуговується узагальненим терміном «тероризм». Це законодавче свідчення існування асоціації норм про злочини терористичного характеру (тероризм). Так, В. А. Ліпкан вказує на існування ядра злочинів терористичного характеру²⁰⁵.

²⁰³ Есаков Г. А. Преступления *sui generis* как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию*: материалы VI Российского конгресса уголовного права (26–27 мая 2011 г.). М.: Проспект, 2011. С. 253.

²⁰⁴ Безверхов А. Г. О юридических конструкциях и их классификации в учении о составе преступления. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию*: материалы VI Российского конгресса уголовного права (26–27 мая 2011 г.). М.: Проспект, 2011. С. 97.

²⁰⁵ Боротьба з тероризмом / за заг. ред. В. А. Ліпкана, Д. Й. Никифорчука, М. М. Руденка. К.: Знання України, 2002. С. 57.

Щоправда, в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV, тлумачачи поняття терористичної діяльності, таким поняття, крім перелічених, законодавець охоплює також організацію незаконних збройних формувань, пропаганду і поширення ідеології тероризму. Вочевидь, не будучи криміналізовані, пропаганда та поширення ідеології тероризму не можуть тягнути кримінальної відповідальності. Лише за «резервною» ст. 300 КК України про незаконні дії з творами, що пропагують культ насильства. Стосовно організації незаконних збройних формувань – то, видається, норму про створення таких (ст. 260 КК України) теж немає підстав відносити до норм про злочини терористичного характеру. Адже у КК України є норма «спецпризначення» про створення власне терористичної групи чи терористичної організації. Такі хиткі законодавчі підходи лише засвідчують необхідність чіткої розробки поняття чи то тероризму, чи то терористичної діяльності.

Та й у спеціальній літературі часто позиції невиважені до кінця. Наприклад, вказується, що фінансування тероризму, з одного боку, є одним із різновидів терористичної діяльності, а з іншого – одним зі способів сприяння тим чи іншим різновидам терористичної діяльності²⁰⁶. Не може одне і те саме поняття бути видом родового і водночас способом учинення інших його видів. Видається, що будь-яке фінансове сприяння на попередніх стадіях готування до терористичного акту – це пособництво. А такі наукові висновки – результат намагання з благоволінням протактувати законодавчу позицію. Натомість, вочевидь, варто вказувати на хиби та шляхи їх подолання.

Отож ядром системи норм про злочини терористичного характеру, так званою материнською, генеральною нормою, є норма про терористичний акт, закріплена у ст. 258 КК України. Йдеться про застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків,

²⁰⁶ Новікова Л. В. Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2007. С. 3.

якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою (ч. 1 ст. 258 КК України). Водночас варіантними нормами про терористичний акт є норми, закріплені у чч. 2 та 3 ст. 258 КК України. Йдеться про:

1) терористичний акт, вчинений повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 258 КК України);

2) терористичний акт, що призвів до загибелі людини (ч. 3 ст. 258 КК України).

Вочевидь, за своєю природою терористичний акт є збірним злочином, охоплює злочини, передбачені іншими кримінально-правовими нормами (проти життя, здоров'я, власності, довкілля, безпеки руху тощо), якщо такі вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами тощо. Тобто фактично норма про терористичний акт є спеціальною (варіантною) щодо відповідних загальних норм про умисне вбивство, умисні тілесні ушкодження, погрози, умисне знищення чи пошкодження майна, блокування транспортних комунікацій тощо. Вочевидь, що характер суспільної небезпеки злочинів терористичної спрямованості обумовлений їх багатооб'єктністю²⁰⁷. Вони одночасно посягають на громадську безпеку, а також нормальне

²⁰⁷ Дьяков С. В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность. М.: Издательство НОРМА, 1999. С. 54.

функціонування органів влади, життя та здоров'я громадян, власність фізичних та юридичних осіб²⁰⁸. Водночас, будучи варіантною (спеціальною) нормою щодо норм про такі злочини, норма про терористичний акт є генеральною (материнською) для інших злочинів терористичного характеру (ст.ст. 258-1–258-4 КК України). Такі норми про інші злочини терористичного характеру є фактично, як вказувалось, *sui generis* нормами, будучи деталізованими. Їх можна поділити на норми про співучасть у терористичному акті (пособництво, підбурювання, організацію); норми про готування до терористичного акту. Водночас деякі норми про співучасть у терористичному акті можуть бути і формою готування до такого. Наприклад, втягнення особи у вчинення терористичного акту – це фактично підбурювання до злочину і водночас готування до нього. Як зазначається науковцями, сутність втягнення у вчинення терористичного акту, як і деяких інших злочинів терористичного характеру, передбачених ст.ст. 258-2, 258-4, 258-5, полягає в «обслуговуванні» терористичного акту, сприянні йому²⁰⁹.

Отож до таких *sui generis* норм про злочини терористичного характеру є підстави віднести норми про:

1) втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства (ч. 1 ст. 258-1 КК України);

2) втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 ст. 258-1 КК України);

²⁰⁸ Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження / за ред. проф. В. П. Ємельянова. Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2003. С. 23.

²⁰⁹ Данилевський А. О. Щодо співвідношення складів злочинів, передбачених у статтях 258 та 258-1 КК України. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 жовтня 2012 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х.: Право, 2012. С. 347.

3) створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України);

4) вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а так само використання особи з цією метою (ч. 1 ст. 258-4 КК України);

5) вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а так само використання особи з цією метою, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища (ч. 2 ст. 258-4 КК України);

6) фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації) (ч. 1 ст. 258-5 КК України);

7) фінансування тероризму, вчинене повторно або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди (ч. 2 ст. 258-5 КК України);

8) фінансування тероризму, вчинене організованою групою чи в особливо великому розмірі, або якщо вони призвели до інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 258-5 КК України).

Вочевидь, що це «в'язка» норм, які передбачають відповідальність за діяння, які залишатимуться кримінально караними навіть за їх відсутності. Тому доцільність їх самостійної криміналізації може бути обумовлена лише прагненням законодавця посилити відповідальність. Адже, як вказує М. Хавронюк, сенс диференціації кримінальної відповідальності у тому, що вона у дзеркалі покарання об'єктивно відбиває різновиди злочинної поведінки²¹⁰.

²¹⁰ Хавронюк М. І. Диференціація кримінальної відповідальності чи кримінальна безвідповідальність. URL: <http://www.zakonoproekt.org.ua>.

Проте караність не є предметом осмислення у цій структурній частині роботи. Втім, навіть біглий огляд показує законодавчо невиважені кроки. Наприклад, за правилами призначення покарання за незакінчений злочин (ч. 2 ст. 68 КК України) особі, яка брала участь у готуванні терористичного акту, не може бути призначене покарання більше п'яти років позбавлення волі. Стільки ж максимум передбачає санкція ч. 1 ст. 258-1 КК України (за втягнення у вчинення терористичного акту, що є підшукуванням співучасників, тобто формою готування до вчинення злочину). Хоча за загальним правилом *sui generis* норма мала б посилювати відповідальність. В іншому випадку зводиться нанівець «*sui generis*» характер норми.

Окрім того, наприклад, у ст. 22 КК України з-поміж злочинів, відповідальність за які може наставати з чотирнадцяти років, вказано лише на терористичний акт (ст. 258 КК України). Тобто відповідальність за інші злочини терористичного характеру (передбачені ст.ст. 258-1–258-5 КК України) може наставати з шістнадцяти років. Принагідно варто зазначити, що до введення таких норм у КК України відповідальність могла наставати і за готування чи організаційні, підбурювальні, пособницькі дії до терористичного акту, тобто з чотирнадцяти років. Фактично введення таких норм *sui generis* послабило, а не посилило відповідальність осіб, які можуть вчиняти діяння, передбачені такими нормами. І це неабиякий вияв законодавчої непослідовності, неправильного використання законотворчого механізму норм *sui generis*, які є нормами «спецреагування» на особливо суспільно небезпечні посягання на попередніх стадіях їх вчинення чи з урахуванням виду співучасника.

Варто зауважити, що у літературі теж ставиться під сумнів виваженість самостійної криміналізації таких діянь терористичного характеру. Зокрема, вказується на соціальну та юридичну необґрунтованість надання, приміром, діям пособника значення самостійного складу злочину, а також спричинену цим конкуренцію²¹¹.

²¹¹ Парог А. И. Сомнительная коррекция института соучастия. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию*: материалы VI Российского конгресса уголовного права (26–27 мая 2011 г.). М.: Проспект, 2011. С. 114–115.

Окреме місце посідають норми про публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами (ч. 1 ст. 258-2 КК України); а також публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами, вчинені з використанням засобів масової інформації (ч. 2 ст. 258-2 КК України). Описані у вказаних нормах діяння не є ні підбурюванням до злочину, оскільки підбурювання завжди адресно спрямоване, ні пособництвом, адже такими діями навряд чи можливо створити умови для вчинення терористичного акту.

Отож, з урахуванням стану кримінально-правового регулювання, видається, асоціація норм про злочини терористичного характеру вирізняється тим, що має «ядро» («материнську», генеральну норму) та систему «варіантних» (обслуговуючих) *sui generis* норм. Тобто ядром системи є норма про терористичний акт (ст. 258 КК України), який як «збірний» злочин, що охоплює низку інших злочинних посягань, вирізняє вектор залякування – не просто адресатів впливу, тобто осіб, від яких очікується певний результат, а й власне населення або якоїсь його частини, тобто невизначеної кількості осіб, які не мають жодного стосунку до конфлікту. А варіантними *sui generis* нормами є ті, що закріплені в ст.ст. 258-1–258-5 КК України, і передбачають відповідальність за готування та співучасть (за винятком виконавця) у вчиненні терористичного акту, а також публічні заклики до такого.

Варто зауважити, що є окремі чинники, які руйнують асоціацію норм про злочини терористичного характеру як систему. Наприклад, різний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинення терористичного акту та інших злочинів терористичного характеру. Питання ж виваженості покарань, яке розкрито в іншій структурній частині цієї роботи, взагалі є лакмусом того, чи можна вважати такі норми системою чи просто «в'язкою».

Загалом, резюмуючи дослідження системи норм про злочини терористичного характеру в кримінальному законі України, видається, слід погодитися з невітнішим, проте справедливим висновком, що кримінальне право чекає свого Менделєєва, вимагає

розроблення аналога його Періодичної таблиці елементів, де «атомна вага» – оцінка суспільної небезпеки діяння – слугувала б чітким критерієм формування системи кримінальної відповідальності²¹². Допоки наукою та законодавцем не буде розроблено чітко структуроване розуміння місця кожної норми у механізмі кримінально-правової охорони, будь-які спроби вивести систему норм нагадуватимуть намагання силоміць втиснути той чи інший пазл у не своє, проте вільне місце.

2.2. Кримінально-правова характеристика злочинів терористичного характеру за КК України

Кримінально-правова характеристика є однією із фундаментальних категорій кримінального права. З навчальною метою можна зазначити, що застосування кримінального закону зводиться до двох стадій – кримінально-правової кваліфікації діяння і призначення покарання. Належне встановлення наявності чи відсутності складу злочину в діянні особи є запорукою правильної кримінально-правової кваліфікації. У ч. 1 ст. 2 КК України передбачено, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Автор цього тексту поділяє позицію, що розкриття кримінально-правової характеристики передбачає визначення елементів складу злочину.

Об'єкт складів злочинів терористичного характеру

Практично аксіоматично в теорії кримінального права є те, що основний безпосередній об'єкт злочинів терористичного характеру – це громадська безпека.

Визначення поняття «громадська безпека» містяться, зокрема, в нормативно-правових актах, де зазначається, що громадська

²¹² Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Елтон 2, 2012. Т. 1. С. 26.

безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки²¹³ (це поняття громадської безпеки стосується безпосередньо випадків підготовки і проведення футбольних матчів, однак, видається, що може бути придатним для більш широкого розуміння); захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань, надзвичайних ситуацій, які створюють загрозу спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну значної кількості осіб²¹⁴.

По суті, таке ж розуміння цього питання наявне і в судовій практиці.

Так, в Аналізі судової практики розгляду кримінальних справ (проваджень), пов'язаних з проявами тероризму у період 12 місяців 2012 р. та I півріччя 2013 р., що здійснив суддя судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду міста Києва С. І. Стрижко, зазначено наступне: «За таких обставин, місцевим судам та судам апеляційної інстанції, перш за все, слід враховувати, що злочинні дії, пов'язані із проявами тероризму, створюють загальну небезпеку, можуть заподіяти чи заподіюють для життя чи здоров'я людей значну та тяжку шкоду для життя чи здоров'я людей, власності, довкіллю, нормальному функціонуванню органів влади, підприємств, установ чи організацій, характеризується невідторжним використанням зброї та насильства, а відтак направлені проти суспільства в цілому, а не будь-якої конкретної особи (осіб). Таким чином безпосереднім об'єктом злочину, за ст. 258 КК України, є громадська безпека, оскільки під тероризмом, як правило,

²¹³Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 8 липня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17> (дата звернення: 01.11.2019)

²¹⁴Про затвердження порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2019-%D0%BF> (дата звернення: 01.11.2019)

розуміють залякування населення та органів влади з метою досягнення злочинних намірів»²¹⁵.

Ба більше, майже така ж позиція наявна і в кримінально-правовій літературі. Так, П. Матишевський, характеризуючи громадську безпеку як об'єкт злочинів, давав таке її визначення: «Громадська безпека передбачає введення певної системи заходів і створення необхідних умов, що забезпечують спокійне і безперешкодне функціонування державних і громадських підприємств, закладів і організацій, а також спокій громадян»²¹⁶.

Злочини терористичного характеру за своїм змістом є багатоб'єктними.

Загалом можна погодитися із вищезазначеною позицією, але з певним уточненням. Видається, що основним безпосереднім об'єктом складу злочину «терористичний акт» є громадська безпека, а основними безпосередніми об'єктами інших злочинів терористичного характеру є реальна можливість заподіяння шкоди громадській безпеці.

Як додатковий об'єкт складу злочинів терористичного характеру можуть бути життя, здоров'я, майно, діяльність органів влади або управління, міжнародних організацій, фізичних та юридичних осіб.

Об'єктивна сторона складів злочинів терористичного характеру

Терористичний акт

З об'єктивного боку, терористичний акт може набувати таких форм: 1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких

²¹⁵ Аналіз судової практики розгляду кримінальних справ (провадження), пов'язаних з проявами тероризму у період 12 місяців 2012 року та I півріччя 2013 року суддею судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду м. Києва. URL: <http://www.apcourtkiev.gov.ua/wp-content/uploads/2015/06/Analiz-syd-1.doc> (дата звернення: 01.11.2019)

²¹⁶ Матишевский П. С. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М.: Юрид. лит., 1964. С. 8.

наслідків; 2) погроза вчинення зазначених дій. Тобто це один із небагатьох злочинів із матеріально-формальним складом. Коли має місце вчинення цього злочину діями, які наявні у першій формі, то він є закінчений із моменту настання відповідних суспільно небезпечних наслідків, а в другій формі – з моменту вчинення відповідної суспільно небезпечної дії. Автор цього тексту поділяє позицію, відповідно до якої злочинів безнаслідкових не існує. Завжди при вчиненні будь-якого злочину відбуваються певні негативні зміни в об'єкті кримінально-правової охорони. У злочинах із формальним складом відповідні суспільно небезпечні наслідки є за межами відповідного складу злочину, не будучи його обов'язковою ознакою.

Інші дії, які створювали небезпеку, – це вчинки, внаслідок яких виникала реальна загроза настання наслідків у вигляді смерті чи завдання тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження майна, порушення руху транспортних засобів, роботи підприємств, установ, організацій.

Створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків означає такі зміни у навколишньому світі, коли виникає реальна загроза заподіяння шкоди життю чи здоров'ю людей, власності, нормальному функціонуванню транспорту, зв'язку, забезпеченню споживачів водою, енергією, продуктами харчування тощо.

Погроза вчинення вказаних дій – психічний вплив на людей у формі висловлення наміру вчинити з відповідною метою вибух, підпал чи інші подібні дії. Ця погроза спрямована на створення у відповідного адресата враження про реальну готовність вчинити вказані загальнонебезпечні дії незалежно від того, чи мав винний насправді намір реалізувати заявлену ним погрозу.

Реальність загрози визначається з урахуванням місця і часу терористичного акту, наявності людей чи матеріальних цінностей, використовуваних знарядь та засобів, їх вражаючих властивостей і потужності тощо²¹⁷.

Погроза вчинення терористичного акту за формою може бути будь-якою (усна, письмова, із використанням засобів зв'язку

²¹⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-ге вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2018. С. 867.

тощо). Вона може висловлюватися відкрито або анонімно, одній людині або широкому колу осіб²¹⁸.

Варто акцентувати, що терористичний акт може бути вчинений тільки шляхом дії.

Дії, які становлять об'єктивну сторону терористичного акту, можна поділити на фізичні та інформаційні.

Фізичні або енергетичні дії полягають у використанні мускульної, фізичної сили, спрямованої на вчинення злочинного посягання і відтак на зміну зовнішньої, фізичної сторони об'єктів матеріального світу. Інформаційні дії полягають у такій суспільно небезпечній поведінці, що спрямована на передачу відповідної інформації іншим особам, і виражається у словесній формі, а також у формі різноманітних дій, які містять інформацію: смислових жестів, виразних рухів тощо²¹⁹.

Після набрання чинності КК України доповнено ст.ст. 258–258-5, якими встановлено відповідальність за діяння, що за своєю сутністю є діяннями, вчиненими співучасниками у злочині, передбаченому ст. 258 КК України.

Втягнення у вчинення терористичного акту

Цей склад злочину становить собою по суті підбурювання до вчинення терористичного акту. Об'єктивна сторона цього злочину полягає у втягненні особи у вчинення терористичного акту і примушуванні до вчинення терористичного акту. Втягнення особи у вчинення терористичного акту – це дії, внаслідок яких іншу особу спонукають до участі в терористичному акті, у такої особи виникає бажання вчинити дії, які передбачені в ст. 258 КК України.

На відміну від примушування, особа згодом вчиняє бажані для винного дії за власною волею. Втягнення полягає у впливі на свідомість конкретної особи завдяки переконуванню в доцільності, вигідності певної поведінки. Воно може здійснюватися шляхом умовлянь, підкупу, розпалювання почуття помсти, заздрощів або

²¹⁸ Сопов Д. В. Уголовная ответственность за терроризм: проблемы квалификации: дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. М., 2004. С. 84.

²¹⁹ Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. С. 198–199.

інших низьких спонукань, розповідей про легкість і доступність певних дій, навчання способам і прийомам їх виконання тощо.

Наявне роз'яснення Пленуму Верховного Суду України щодо розуміння втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Так, беручи до уваги п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2, можна указати, що під втягненням варто розуміти певні дії суб'єкта злочину, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на потерпілого з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах²²⁰. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями суб'єкта злочину і виникненням у потерпілої особи бажання вчинити протиправні дії.

Примушування до вчинення терористичного акту полягає у діях, унаслідок яких інша особа всупереч своєму бажанню повинна вчинити терористичний акт. Способами такого примушування є обман, шантаж, використання уразливого стану, фізичне насильство чи погроза його застосування. Обман традиційно в кримінально-правовій літературі визначається як уведення особи в оману щодо певних фактів шляхом повідомлення неправдивих відомостей (активний обман) або неповідомлення відомостей про факти, які мали бути їй повідомлені (пасивний обман). Зазвичай є саме активний обман. Мовити про пасивний обман можна лише у разі, коли винна особа була зобов'язана повідомити ті чи інші відомості, однак не виконала свого обов'язку, маючи реальну можливість це зробити. В обох випадках потерпіла особа сприймає факти у викривленому вигляді. Обман – неправдиві слова, вчинки, дії тощо; невідповідність істині; те, чого немає насправді; брехня²²¹. Таке ж по суті розуміння цього способу вчинення злочину наявне

²²⁰ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>.

²²¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 810.

в роз'ясненні Верховного Суду України, а саме у п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10²²². «Це можуть бути неправдиві повідомлення про те, що особа з будь-яких причин не підлягає кримінальній відповідальності або про те, що її участь у вчиненні терористичного акту схвалена авторитетною для неї особою»²²³.

Шантаж – це по суті один із видів погрози розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти у таємниці.

Стосовно уразливого стану, то його дефініція міститься у п. 2 примітки до ст. 149 КК України, де вказано, що під уразливим станом особи потрібно розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин. Тут ідеться, що це варто розуміти під уразливим станом особи у ст.ст. 149 та 303 цього Кодексу. Водночас видається, що розглядуване поняття у всіх нормах КК України повинне мати однаковий зміст, принаймні з двох підстав: по-перше, це пояснюється універсальністю і цілісністю права; по-друге, у протилежному разі не зрозуміло, який зміст потрібно вкладати у нього в решті випадків, що спричинило б суперечки серед науковців і проблеми для практичних працівників. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови з-поміж кількох значень слова «уразливий» найбільш близьким до вищезазначеного розуміння є таке – який є наслідком або виявленням відчуття болю, образи²²⁴.

Під фізичним насильством у кримінально-правовій літературі розуміється кримінально протиправний вплив на організм іншої

²²² Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

²²³ Канцір В., Серкевич І. Втягнення у вчинення терористичного акту: об'єктивна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 123.

²²⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 206.

людини, який вчиняється проти її волі і спричиняє їй фізичну шкоду: смерть, погіршення здоров'я, порушення тілесної недоторканості, позбавлення особистої свободи (волі)²²⁵.

При погрозі застосувати фізичне насильство суб'єкт злочину висловлює намір застосувати фізичне насильство до відповідної особи, яку намагається втягнути у вчинення терористичного акту.

Таке фізичне насильство чи погроза його застосувати має бути переборним, тобто особа, яку примушують, повинна мати можливість керувати своїми діями. Якщо ж воно було непереборним, тобто особа була позбавлена можливості керувати своїми діями (бездіяльністю) на свій розсуд, то буде мати місце опосередковане виконання терористичного акту з боку суб'єкта, який примушував іншу особу до вчинення злочину. Це пояснюється тим, що у цьому разі особа, яка позбавлена можливості керувати своїми діями (бездіяльністю), на свій розсуд діє за відсутності вини, яка є головною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину. А як відомо, відповідно до ст. 2 КК України, підставою для притягнення до кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. У такому випадку вчинене кваліфікуватиметься лише за відповідною частиною ст. 258 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 258-1 КК України не потребує. Тоді, коли має місце вчинення закінченого терористичного акту чи замаху на нього – це підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів, а в інших випадках – лише за ст. 258-1 КК України.

Публічні заклики до вчинення терористичного акту

Насамперед варто зазначити, що назва цієї статті є вужчою, ніж її диспозиція. Оскільки назва цієї статті «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», а у змісті цієї статті йдеться про публічні заклики до вчинення терористичного акту, розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами. Повністю погоджуємось із З. Тростюк стосовно того, що тут і в низці інших випадків не належно

²²⁵ Гришук В. К. Способи вчинення злочину: насильство, напад, обман. Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія: Правознавство. 1996. Вип. 4–5. С. 329.

виконано описову та інформативну функції²²⁶. Звісно, що в таких випадках доцільно віддавати перевагу диспозиції відповідної статті.

Отже, об'єктивна сторона цього складу злочину передбачає можливу наявність чотирьох форм: 1) публічні заклики до вчинення терористичного акту; 2) розповсюдження матеріалів із такими закликами; 3) виготовлення таких матеріалів; 4) їх зберігання.

Публічні заклики до вчинення терористичного акту передбачають відкрите звернення до невизначеного або до значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляд чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій схилити певну кількість осіб до певних дій.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «публічний» визначається так: «Який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний»²²⁷, а поняття «заклик» – так: «Звертання до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання; відозва, гасло. Прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе»²²⁸.

Тобто при вчиненні аналізованого злочину в такій формі відбувається звернення до широкого кола осіб для того, щоб було вчинено терористичний акт. Злочин варто вважати закінченим із моменту проголошення цих закликів.

Доцільно акцентувати, що, на відміну від складу злочину, передбаченого в ст. 258-1 КК України, у розглядуваному складі злочину відповідний вплив адресовано невизначеному колу осіб, а не конкретній фізичній особі, що не дає змоги мовити про наявність суб'єктивної ознаки співучасті, а відповідно інституту співучасті загалом.

Видається правильним погляд, відповідно до якого норми кримінального закону не можуть тлумачитися поширювально, а відтак кримінально караним діянням у цьому складі злочину

²²⁶ Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. К.: Атіка, 2003. С. 66.

²²⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1187.

²²⁸ Там само. С. 395.

є публічні заклики саме і лише до вчинення складу злочину, передбаченого в ст. 258 КК України, а не будь-якого злочину терористичного характеру. Навряд чи така позиція законодавця є правильною, адже, по-перше, публічні заклики до вчинення інших злочинів терористичного характеру можуть бути не менш суспільно небезпечними за своїм характером; по-друге, відповідно до ст. 5 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. рекомендовано встановити в національних законодавствах відповідальність за публічні підбурювання до вчинення терористичного злочину, а не лише терористичного акту²²⁹.

Розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту (звернень, листівок, гасел, листів, комп'ютерних компакт-дисків тощо) полягає у доведенні їх змісту – заклику до вчинення терористичного акту (актів) – до відома невизначеної або певної групи осіб.

Виготовлення матеріалів охоплює і авторство (створення текстів, виготовлення оригіналів), і тиражування чи розмноження відповідної продукції з метою її розповсюдження.

Зберігання означає утримання матеріалів у відомому для суб'єкта злочину місці, які згодом мають бути розповсюдженими, в цілості – недопущення пошкодження таких матеріалів унаслідок дії природних чи технічних факторів убезпечення їх від сторонніх осіб.

Вчинення аналізованого злочину в формі розповсюдження, виготовлення чи зберігання зазначених матеріалів є закінченим із моменту початку вказаного діяння.

Створення терористичної групи чи терористичної організації

Цей злочин терористичного характеру може полягати в таких формах: 1) створення терористичної групи чи терористичної організації; 2) керування терористичною групою чи терористичною організацією; 3) участь у терористичній групі чи терористичній організації; 4) матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи або терористичної організації.

²²⁹ Про запобігання тероризму: Конвенція Ради Європи від 16 травня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712.

Насамперед варто з'ясувати змістове навантаження зазначених форм злочинної діяльності. Терористична група чи терористична організація – це злочинні об'єднання, створені з метою вчинення терористичних злочинів.

У кримінально-правовій літературі наявна позиція, відповідно до якої терористична група є видом організованої групи, а терористична організація – видом злочинної організації²³⁰.

У п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 роз'яснено, що під організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК) належить розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення ряду злочинів або тільки одного, який потребує ретельної довготривалої підготовки²³¹.

Така ж сама позиція наявна і в постанові Верховного Суду²³². Єдність судової практики є надзвичайно важливою у сучасній демократичній і правовій Україні.

Це є запорукою довіри громадян до держави в особі її судових органів. Найбільш вагомим засобом забезпечення єдності судової практики є Верховний Суд як найвищий суд у системі судоустрою України. Стаття 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. передбачає, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Згідно із ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII, Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних

²³⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-ге вид., перероб. та доп.) / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. К.: Дакор, 2008. С. 917.

²³¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>.

²³² Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2018 р. (справа № 338/378/16-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78192638>.

спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом²³³.

На основі очевидно такого розуміння терористичної групи у Великій українській юридичній енциклопедії зазначено, що під терористичною групою треба розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох або більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення низки терористичних злочинів або тільки одного, який потребує ретельної довготривалої підготовки²³⁴. Доволі сумнівна видається позиція Верховного Суду, оскільки, згідно з ч. 3 ст. 28 КК України, злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для **вчинення цього та іншого (інших) злочинів** (виділено – *Р. М.*), об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Отже, як впливає зі змісту наведеної норми, принаймні умисел винних осіб має бути спрямований на вчинення **кількох злочинів** (виділено – *Р. М.*). Окрім того, відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV, терористична група – група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів²³⁵.

Таку групу потрібно вважати утвореною з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення першого злочину за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності. Також не можна погодитися із твердженням про те, що терористична організація – це внутрішньо і зовнішньо стійке ієрархічне об'єднання п'яти і більше осіб або двох і більше організованих груп, метою діяльності якого є вчинення терористичних злочинів чи тільки одного, що вимагає ретельної довготривалої підготовки, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб,

²³³ Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

²³⁴ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Х.: Право, 2017. С. 929–930.

²³⁵ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

або забезпечення функціонування як самої терористичної організації, так і інших терористичних груп²³⁶. Згідно із ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV, терористична організація – стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів²³⁷. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації.

Під створенням терористичної групи чи терористичної організації варто розуміти сукупність дій з організації стійкого злочинного об'єднання для вчинення терористичного акту. Керування терористичною групою і терористичною організацією передбачає вчинення сукупності дій, спрямованих на управління їх функціонуванням як стійких об'єднань осіб. Участь у терористичній групі чи терористичній організації, поряд зі вступом до них, може виявлятися в різних діях. Сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (матеріальне, організаційне або ж інше сприяння) передбачає забезпечення відповідних умов для створення або діяльності такого об'єднання. Матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації передбачає надання для відповідних цілей матеріальних засобів. Організаційне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації може виражатися у різноманітних діях: допомога в підшукуванні осіб для терористичного об'єднання або в підготовці і проведенні певних заходів зі згуртування терористів, упорядкування, узгодження дій тих чи інших осіб для створення або діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Інше сприяння цьому злочину передбачає вчинення різноманітних дій з забезпечення відповідних

²³⁶ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2017. С. 930.

²³⁷ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

умов для створення чи діяльності того чи іншого терористичного об'єднання, які не охоплюються матеріальним та організаційним сприянням створенню або діяльності терористичних груп чи терористичних організацій. Створення терористичної групи чи терористичної організації або участь у ній, а так само сприяння її створенню або діяльності визнаються закінченим злочином безвідносно до того, чи розпочали її учасники вчинювати конкретні терористичні злочини.

Доцільно зауважити, що встановлення у кримінальному провадженні передбачених у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV ознак певної організації (наявність стійкого об'єднання трьох і більше осіб; розподіл функцій між цими особами; існування обов'язкових правил поведінки при підготовці та вчиненні терористичних актів) та відповідної мети її діяльності (порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень, вчинення або невчинення дій органами державної влади та місцевого самоврядування) є підставою для визнання відповідної діяльності терористичною. При цьому таке визнання здійснюється судом у конкретному провадженні на підставі наявних матеріалів. Існування окремого судового рішення, рішення органу законодавчої чи виконавчої влади про визнання діяльності терористичною для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 258-3 КК не вимагається²³⁸.

У контексті розглядуваного складу злочину цікаво навести рішення Європейського суду з прав людини, оскільки відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV, суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права²³⁹. Так, у рішенні Європейського суду з прав людини від 2 грудня 2014 р. у справі «Гюлер і Угур проти Туреччини» йшлося про засудження заявників за пропаганду

²³⁸ Постанова Верховного Суду від 5 липня 2018 р. (справа № 225/6151/15-к). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75241808>.

²³⁹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

сприяння терористичній організації через їх участь в релігійній службі, організований на території політичної партії в пам'ять трьох членів незаконної організації (РПК), убитих силами безпеки. Заявники стверджували, що підставою для звинувачення була їх участь в релігійній службі, яка полягала у звичайному публічному прояві їх релігійної практики. Вони також стверджували, що їх засудження не було передбачуваним з урахуванням формулювання Закону про боротьбу з тероризмом. Суд визнав, що вирок до тюремного ув'язнення, винесений щодо заявників, був втручанням у право на свободу сповідання релігії незалежно від того, що особи, в пам'ять яких була проведена служба, були членами незаконної організації або того, що служба була проведена на території політичної партії, де демонструвались символи незаконної організації. Суд постановив, що в цій справі було порушення ст. 9 (право на свободу думки, совісті і релігії) Конвенції, встановивши, що втручання, яке розглядається, не було «передбачене законом», оскільки положення національного законодавства, на якому воно було засновано, не відповідало вимогам прозорості та передбачуваності²⁴⁰.

Сприяння вчиненню терористичного акту

Потрібно зазначити, що зміст ст. 258-4 КК України є вужчим, ніж її назва, враховуючи, що до сприяння вчиненню теракту можна віднести, крім згаданого втягнення, публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3), фінансування тероризму (ст. 258-5)²⁴¹.

Цей склад злочину становить собою за правовою природою пособництво у вчиненні терористичного акту.

Він може бути вчинений шляхом здійснення таких суспільно небезпечних дій: вербування, озброєння, навчання особи, використання особи.

Вербування особи означає залучення її до вчинення терористичного акту за винагороду (на відміну від втягнення (ст. 258-1),

²⁴⁰ Тероризм і Європейська конвенція з прав людини. URL: <https://www.echr.com.ua/publication/terorizm/>.

²⁴¹ Вітенко В. До питання про момент закінчення сприяння вчиненню терористичного акту. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 1. С. 122.

яке здійснюється шляхом використання інших засобів впливу на свідомість особи). Воно охоплює пошук осіб, які схильні до участі в терористичному акті з метою отримання за це оплати, перемовини з ними про умови виконання певних завдань терористичного характеру, оплату винагороди тощо²⁴².

Озброєння передбачає надання будь-якої (вогнепальної чи холодної) зброї, вибухових речовин, вибухових пристроїв тощо з метою вчинення терористичного акту.

Навчання передбачає передачу відповідних знань, навичок, необхідних для використання при вчиненні терористичного акту (проведення занять з фізичної чи психологічної підготовки, тактики ведення певних бойових дій, стрільби з різноманітних видів зброї тощо).

Використання особи – надання сприяння у вчиненні терористичного акту шляхом залучення іншої особи до виконання його об'єктивної сторони, або ж до вербування, фінансування, матеріального забезпечення, озброєння, навчання учасників терористичного акту. Водночас можливо, що особа, яку використовують, і не поінформована про призначення своїх дій – того, що її поведінка об'єктивно сприяє вчиненню терористичного акту²⁴³.

Тоді, коли має місце вчинення закінченого терористичного акту чи замаху на нього – це підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів, а в інших випадках – лише за ст. 258-4 КК України.

Фінансування тероризму

Законодавство України дає визначення терміна «тероризм» у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV, де зазначено, що це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або

²⁴² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2018. С. 871.

²⁴³ Там само.

погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей²⁴⁴. Однак визначення такого терміна не міститься в КК. Навіть у ст. 258-5 КК, якою передбачена відповідальність за фінансування тероризму, не розкрито його зміст.

Цей злочин полягає у вчиненні активних дій, спрямованих на матеріальне або фінансове забезпечення: окремого терориста, терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації).

Згідно із ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV, фінансування тероризму – надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково: для будь-яких цілей окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією; для організації, підготовки і вчинення окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією визначеного КК України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби здійснення таких дій²⁴⁵.

Отже, кримінальний закон визначає два способи фінансування – надання активів і збір таких активів із усвідомленням їх подальшого використання для вчинення відповідного терористичного злочину.

Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму настає незалежно від того, чи була використана для скоєння терористичного діяння фінансова чи матеріальна допомога²⁴⁶.

²⁴⁴ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

²⁴⁵ Там само.

²⁴⁶ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. Х.: Право, 2017. С. 1006.

«Фінансування тероризму, зазначає Л. Новікова, – за своєю суттю є нічим іншим як співучастю у підготовці злочину терористичного характеру. Саме так воно і кваліфікується відповідно до чинного КК України, якщо це не фінансування тих дій, котрі вказані у ст.ст. 258-3 і 258-4 КК, і котрі, своєю чергою, за суттю теж є одним із різновидів готування до злочинів терористичного характеру». Для того, щоб особі поставити за вину фінансування тих терористичних дій, які охоплюються ознаками ст. 258-3 КК, необхідно встановити, що особа цілком усвідомлювала не лише суспільну небезпечність і незаконність надання або збирання коштів для підтримки терористичного формування, а й суспільну небезпечність існування такого формування, а також тих дій, які може вчинити це формування. А щоб особі поставити за вину фінансування терористичних дій, які не охоплюються ст. 258-3 КК, необхідно відповідно до чинного КК України встановити не лише терористичний характер злочину, що фінансується, а й те, на фінансування якого злочину, передбаченого якою саме статтею КК, був спрямований умисел винної особи. В іншому разі взагалі неможливо притягти особу, яка фактично фінансує терористичну діяльність, до кримінальної відповідальності за вчинене, тим паче тоді, коли її дії припинені на стадії збирання коштів для підтримки терористичної діяльності, але особа ще не визначилась, який саме злочин терористичного характеру вона хоче фінансувати²⁴⁷.

Суб'єкт складів злочинів терористичного характеру

Суб'єкт цієї групи злочинів є загальним, тобто фізичною осудною особою, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність.

Поняття «фізична особа» використовують на противагу поняттю «юридична особа», яке позначає юридичну фікцію. Остання за чинним кримінальним законодавством не може бути суб'єктом злочину. Традиційно в теорії кримінального права вважається, що визнання юридичних осіб суб'єктами злочину суперечило б принципам кримінального права (принцип особистої відповідальності

²⁴⁷ Новікова Л. В. Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму. Х., 2006. С. 142.

особи за вчинений злочин, за яким жодна інша особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ті діяння, які вона не вчиняла, та принцип наявності вини, за яким кримінальній відповідальності підлягають лише особи, які вчинили злочин умисно або з необережності). За ті чи інші злочинні діяння, що сталися у ході діяльності юридичної особи, відповідає винна фізична особа, яка вчинила такі діяння.

Водночас варто зазначити, що впродовж останніх кількох років думка про доцільність запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб висловлюється окремими науковцями. Основні їх аргументи зводяться до того, що, по-перше, низка міжнародно-правових актів рекомендують державам-учасникам запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб. До таких актів належать: Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією Ради Європи від 27 січня 1999 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р., Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р., Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. У Концепції реформування кримінальної юстиції України, яка затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008, вказано на потребу реалізації питання кримінальної відповідальності юридичних осіб. По-друге, в окремих зарубіжних державах запроваджено інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб (Бельгія, Мальта, Франція, Польща, Швеція, Румунія тощо)²⁴⁸.

Нині в КК України зrealізовано ідею, відповідно до якої до юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Так, зокрема, згідно із п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України, підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст.ст. 258–258-5 цього Кодексу.

²⁴⁸ Гришук В. К., Пасєка О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 4, 5, 102.

Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Осудність є юридичною підставою вини та кримінальної відповідальності. Важливо наголосити, що питання про осудність вирішують щодо тієї чи іншої особи на час учинення нею суспільно небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), передбаченого КК України, а не взагалі. На перший погляд може видатися, що цей момент не принциповий і не суттєвий. Проте, це не зовсім так, адже цілком можлива ситуація, коли особа під час вчинення одного злочину є осудною, а іншого – ні. За межами ставлення до конкретного діяння питання осудності не має жодного кримінально-правового значення²⁴⁹.

Традиційно в кримінально-правовій літературі критерії осудності поділяють на: юридичний (психологічний) і медичний (біологічний), як такі, що впливають із чинного кримінального законодавства.

Юридичний критерій осудності характеризують двома ознаками: інтелектуальною і вольовою. Інтелектуальна ознака – здатність особи під час учинення злочину усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку здійснюваних дій (бездіяльності) та їх наслідків. Вольова ознака – здатність особи під час вчинення злочину керувати своїми діями (бездіяльністю), діяти відповідно до своєї волі. Ці ознаки взаємозалежні й обов'язкові для визнання особи осудною. Відсутність однієї з них свідчить про те, що особу не можна визнати осудною. Медичний критерій осудності характеризує психічний стан (здоров'я) особи під час вчинення нею злочину. Медичний критерій потрібно розглядати не ізольовано, а сукупно з юридичним критерієм, утворюючи таким поєднанням чи цією конструкцією формулу осудності²⁵⁰.

Ч. 2 ст. 19 КК України передбачає, що неосудною є особа, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння не могла

²⁴⁹ Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. С. 87.

²⁵⁰ Павлов В. Г. Суб'єкт преступлення: монографія. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. С. 110.

усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

У п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 3 червня 2005 р. № 7 передбачено, що неосудність та обмежена осудність є юридичними категоріями, а тому визнання особи неосудною чи обмежено осудною належить виключно до компетенції суду²⁵¹.

Під віком людини розуміють певний період її розвитку²⁵²; певний етап її розвитку, який характеризує ступінь формування її особистості²⁵³; якісно визначений етап становлення і розвитку особи, період із характерними йому особливостями сприйняття людиною навколишнього світу²⁵⁴.

Можемо говорити про чотири підходи до визначення віку. Згідно із хронологічним – це кількість років, які прожила та чи інша людина, біологічним (медичним) – рівень фізичного розвитку, психологічним – рівень інтелектуального (розумового) розвитку, соціальним – рівень соціальної адаптації в суспільстві. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови, крім цього, виділяється ще й освітній вік – рівень розвитку навчальних умінь, який визначається стандартизованими тестами²⁵⁵.

За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістна-

²⁵¹ Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>.

²⁵² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2018. С. 81.

²⁵³ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Олександр, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. Вид. 3-тє, переробл. та допов.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. К.: Юридична думка, 2004. С. 102.

²⁵⁴ Филонов В. П. Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение: монография. Донецк: Донеччина, 1999. С. 505.

²⁵⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 187.

дцять років. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за вчинення злочинів, вичерпний перелік яких міститься в ч. 2 ст. 22 КК України. Із розглядуваних злочинів у зазначеному переліку міститься лише склад злочину «терористичний акт», який передбачений законодавцем у ст. 258 КК України. Тобто кримінальна відповідальність за вчинення інших злочинів терористичного характеру може наставати лише після досягнення особою шістнадцятирічного віку.

У кримінально-правовій літературі висловлюється думка, відповідно до якої особи, що досягли до часу вчинення злочину 12-річного віку, повинні підлягати кримінальній відповідальності за вбивство, умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, викрадення людини, зґвалтування, насильницькі дії сексуального характеру, розбій, вимагання із заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого, тероризм, захоплення заручників²⁵⁶.

Така позиція видається необґрунтованою і помилковою з таких підстав. «По-перше, міжнародні нормативно-правові акти не передбачають обов'язковості використання диференційованого підходу до встановлення мінімального віку суб'єкта складу злочину. По-друге, диференційований підхід щодо встановлення мінімального віку суб'єкта складу злочину залежно від певних видів складів злочинів спричиняє проблему щодо формування переліку складів злочинів, кримінальна відповідальність за які може наставати зі зниженого мінімального віку суб'єкта складу злочину. По-третє, вікова періодизація психічного розвитку є умовною та не визначає чітких меж вікових періодів. Тому й не варто класти її в основу диференційованого підходу. По-четверте, диференційований підхід не вирішує питання «вікової незрілості»²⁵⁷.

Суб'єктивна сторона складів злочинів терористичного характеру

Загальноприйнятим у доктрині кримінального права та слідчо-судовій практиці є твердження, що суб'єктивна сторона

²⁵⁶ Селезнева Н. А. Ответственность несовершеннолетних по уголовному праву России: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. М., 2004. С. 28.

²⁵⁷ Вовк М. З. Кримінально-правова характеристика віку особи: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів, 2016. С. 68.

злочину – це психічне відображення об’єктивних ознак злочину, тобто психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків. Суб’єктивна сторона злочину характеризується такими ознаками: а) вина, б) мотив злочину та в) мета злочину.

У цьому контексті насамперед варто зазначити, що всі розглядувані злочини є з формальним складом, тобто суспільно небезпечні наслідки відповідних діянь винесено законодавцем за рамки складу злочину, а відповідно їх настання не є обов’язковим для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Тобто психічного ставлення до суспільно небезпечних наслідків немає у таких злочинах.

«Усвідомлення суспільної небезпечності цього діяння та бажання вчинити його і становлять зміст інтелектуального та вольового моментів умислу в формальному складі злочину. Тому непрямого умислу при вчиненні злочинів з таким складом не може бути, адже передбачення як різновид психічного ставлення до дійсності згідно зі ст. 24 КК України стосується лише наслідків суспільно небезпечної дії чи бездіяльності, які у злочинах з формальним складом перебувають за межами об’єктивної сторони»²⁵⁸.

Ба більше, у складах злочинів, передбачених у ст.ст. 258, 258-2, 258-4, 258-5 КК України, наявна пряма вказівка законодавця на мету вчинення відповідних суспільно небезпечних діянь, що також загальновизнано в теорії кримінального права і є підставою визнання наявності лише прямого умислу у відповідному складі злочину.

Верховний Суд слушно зазначив, що умисна форма вини передбачає правильне відображення у свідомості суб’єкта і фактичних, і юридичних ознак злочину, обов’язковою передумовою чого є осудність. Мотив злочину – це усвідомлене особою внутрішнє спонукання, яке зумовлює намір діяти певним чином. Мету становить конкретно сформульоване уявлення про бажаний наслідок свого діяння та спрямованість на його досягнення в обраний спосіб. Мотивованість та цілеспрямованість є ознаками усвідомленої

²⁵⁸ Ломако В. А. Зміст умислу і його види: текст лекцій. Х.: Юридичний інститут, 1991. С. 11.

вольової діяльності людини. Прояв таких ознак є неможливим у разі порушень психічних функцій, за яких особа нездатна усвідомлювати характер і значення своїх діянь та керувати ними. Із станом неосудності несумісні наявність у свідомості чітко сформованого умислу в розумінні ст. 24 КК України, а також мети і мотиву як ознак суб'єктивної сторони злочину. Отже, лише стосовно осудної особи можна встановлювати наявність умисної форми вини²⁵⁹.

2.3. Розмежування складів злочинів терористичного характеру з суміжними посяганнями

Потреба в розмежуванні складів злочинів терористичного характеру з іншими складами злочинів обумовлена тими самими причинами, що й стосовно інших складів злочинів – наявність у них спільних ознак²⁶⁰. Розмежування відповідних складів злочинів на рівні тлумачення дасть змогу встановити правильне співвідношення між порівнюваними складами злочинів і виявити закономірності, які характеризують таке співвідношення, з метою уникнення труднощів, які можуть виникнути під час кримінально-правової кваліфікації злочинів терористичного характеру.

Основний склад злочину «Терористичний акт» (ст. 258 КК України) має спільні ознаки з такими складами злочинів, як диверсія (ст. 113 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України), піратство (ст. 446 КК України), умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України), хуліганство, вчинене із застосуванням вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ч. 4 ст. 296 КК України). Склад злочину, передбачений ст. 258-1 КК України, «Втягнення у вчинення терористичного акту» має спільні ознаки зі складом злочину,

²⁵⁹ Постанова Верховного Суду від 26 червня 2019 р. (справа № 202/5997/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82769692>.

²⁶⁰ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 111.

передбаченим ст. 304 КК України, «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність». Основний склад злочину «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» (ст. 258-2 КК України) має спільні ознаки із кваліфікованим складом злочину, передбаченим ч. 2 ст. 109 КК України «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій». Склад злочину «Сприяння вчиненню терористичного акту» (ст. 258-4 КК України) має спільні ознаки з такими складами злочинів, як: втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України), сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК України). Склад злочину «Фінансування тероризму» (ст. 258-5 КК України) має спільні ознаки зі складом злочину, передбаченим ст. 110-2 КК України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України».

Співвідношення складу злочину «Терористичний акт» (ст. 258 КК України) та складу злочину, передбаченого ст. 113 КК України, «Диверсія».

Родовим об'єктом диверсії є суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України: її суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності²⁶¹. Родовим об'єктом терористичного акту є громадська безпека – стан захищеності життєдіяльності людей від джерел підвищених небезпек (злочинних об'єднань, терористів, зброї та інших смертоносних предметів), за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння ними шкоди²⁶². Безпосередній об'єкт диверсії відрізняється від безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 258 КК України, і визначається залежно від формулювання інших ознак складу злочину. Зокрема, основним безпосереднім об'єктом диверсії є безпека держави в економічній, екологічній, воєнній або будь-якій іншій сфері відповідно до спрямованості

²⁶¹ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін., за ред. проф. В. Я. Тація. Харків: Право, 2015. С. 75.

²⁶² Там само. С. 285.

конкретного акту диверсії, а терористичного акту – є громадська безпека в частині захищеності суспільства від вчинення терористичних актів.

Функцію спільної ознаки у парі порівнюваних складів злочинів виконує суспільно небезпечне діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони. За «явищною стороною»²⁶³, тобто за формою суспільно небезпечне діяння, яке полягає у вчиненні вибухів, підпалів та інших дій у складах злочинів, передбачених ст.ст. 113 і 258 КК України, виконує функцію спільної ознаки. Однак, за сутнісною ознакою, тобто за змістом порівнювані склади злочинів відрізняються. Відмінність їх полягає у спрямованості суспільно небезпечного діяння. У терористичному акті суспільно небезпечне діяння, яке позначене термінологічним зворотом «вчинення вибухів, підпалів та інших дій», спрямоване на створення небезпеки для життя чи здоров'я людини; на заподіяння значної майнової шкоди; на настання інших тяжких наслідків. У диверсії суспільно небезпечне діяння спрямоване на заподіяння шкоди окремим об'єктам національної безпеки. Тобто відмінність диверсії і терористичного акту полягає у сутнісній (змістовній) стороні суспільно небезпечного діяння. Однак, як вказано у кримінально-правовій літературі, суспільно небезпечне діяння може виконувати функцію спільної ознаки навіть тоді, коли діяння у порівнюваних складах злочинів є тотожними лише за формою²⁶⁴.

Спостерігається також збіжність ознак суб'єкта (суб'єктом диверсії та терористичного акту може бути фізична особа, яка досягла 14-річного віку) та суб'єктивної сторони – в частині вини (суспільно небезпечні діяння характеризуються умисною формою вини і вчиняються з прямим умислом) у порівнюваних складах злочинів.

Щодо мети злочину, то в науці кримінального права немає одностайності щодо того, чи може вона бути критерієм розмежування складів злочинів, передбачених ст.ст. 113 та 258 КК України. У диспозиції ст. 113 КК України зазначено, що метою диверсії

²⁶³ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 416–417.

²⁶⁴ Там само. С. 441.

є ослаблення держави, а метою терористичного акту у складі злочину, передбаченому ст. 258 КК України, є порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади або органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, а також привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Науковці зазначають, що порівняння змісту мети у складі диверсії і мети у складі терористичного акту свідчить, що окремі прояви мети як ознаки терористичного акту є конкретними проявами мети ослаблення держави, що називають метою диверсії²⁶⁵. Мета порушення громадської безпеки може одразу бути досягнена після вчинення терористичного акту, зокрема після вчинення вибухів або підпалів, які одночасно в конкретному випадку підпадають під ознаки складів злочинів, передбачених ст.ст. 113 та 258 КК України²⁶⁶. Щодо інших видів мети, то їх потрібно розглядати у кожному конкретному випадку з погляду того, чи є конкретна мета проявом реалізації мети ослаблення держави²⁶⁷.

Наприклад, *Куп'янським міськрайонним судом Харківської області ОСОБУ 2 визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 258 КК України, яка, маючи проросійські погляди й не підтримуючи проведення Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, з метою перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України, порушення громадської безпеки, залякування населення та привернення уваги громадськості до своїх політичних поглядів, прийняла рішення про здійснення дій, спрямованих на дестабілізацію обстановки в Харківській області, а саме вчинення вибухів, спрямованих на зруйнування або пошкодження об'єктів залізничної дороги, розта-*

²⁶⁵ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 541.

²⁶⁶ Климосюк А. С. Співвідношення диверсії (ст. 113 КК України) і терористичного акту (ст. 258 КК України). *Проблеми законності*. 2018. Вип. 140. С. 87.

²⁶⁷ Там само.

шованих у Куп'янському районі Харківської області, а саме колію на залізничному мосту, що проходить над річкою Піщанка, розташованому на 5-му пікеті 15-го кілометра перегону «Скороший – Олега Крючкова» ділянки «Куп'янськ – Святогірськ» ВП «Куп'янська дирекція залізничних перевезень» ДП «Південна залізниця» Куп'янського району Харківської області²⁶⁸.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про залізничний транспорт» № 273/96-ВР, залізничний транспорт є однією з важливих базових галузей економіки України, забезпечує її внутрішні та зовнішні транспортно-економічні зв'язки і потреби населення у перевезеннях. Діяльність залізничного транспорту як частини єдиної транспортної системи країни сприяє нормальному функціонуванню всіх галузей суспільного виробництва, соціальному і економічному розвитку та зміцненню обороноздатності держави, міжнародному співробітництву України²⁶⁹. Крім того, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 999 «Про визначення критеріїв віднесення об'єктів державної власності до таких, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави» підприємства залізничного транспорту загального користування віднесені до об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави. Залізнична колія розташована на ділянці «Куп'янськ – Святогірськ» ДП «Південна залізниця» Куп'янського району Харківської області є магістральними залізничними коліями загального користування та належать до об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави.

Враховуючи вищевикладене діяння ОСОБИ 2, яке полягало у вчиненні вибухів, спрямоване на зруйнування або пошкодження об'єктів народногосподарського значення, і вчинялося з метою перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України, порушення громадської безпеки, залякування населення та привернення

²⁶⁸ Вирок Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 14.12.2016 р. у справі № 628/3295/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. Веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63399437>

²⁶⁹ Про залізничний транспорт: Закон України від 4 лип. 1996 р. № 273/96-ВР. Веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80>.

уваги громадськості до своїх політичних поглядів, дестабілізації обстановки і таким чином ослаблення держави. В цьому випадку мета як ознака терористичного акту є конкретним проявом мети ослаблення держави. Основним безпосереднім об'єктом злочину в розглядуваному випадку є суспільні відносини щодо охорони об'єктів національної безпеки (магістральна залізнична колія загального користування як об'єкт державної власності), а додатковим об'єктом є громадська безпека. Тому дії ОСОБИ 2 суд повинен був кваліфікувати як закінчений замах на диверсію (ч. 2 ст. 15 і ст. 113 КК України). Саме така правильна кримінально-правова кваліфікація відображена в іншому постановленому вирокі Червонозаводського районного суду м. Харкова²⁷⁰. Здійснюючи кримінально-правову кваліфікацію, правозастосувач повинен з'ясувати, чи є конкретна мета проявом реалізації мети ослаблення держави як ознаки диверсії. Таким чином норма про диверсію і норма про терористичний акт співвідносяться як ціле і частина. Норма про частину, в цьому випадку норма про терористичний акт, хоч і містить конкретизуючі ознаки, у потенційній конкуренції залишається нормою про частину²⁷¹.

Спільними ознаками терористичного акту та бандитизму є родовий і безпосередній об'єкти злочину, конкретний вияв яких полягає у тому, що діяння у складах бандитизму і терористичного акту посягають на громадську безпеку як стан захищеності життєдіяльності людей від джерел підвищених небезпек. Також спільною ознакою є суб'єкт злочину (особа, яка досягла 14-річного віку). Розмежувальними ознаками у парі порівнюваних складів злочинів є суспільно небезпечне діяння та мета злочину. З об'єктивної сторони бандитизм характеризується: організацією озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; участю в такій банді; або участю у вчинюваному нею нападі. Зі змісту ст. 257 КК України очевидно, що бандитизм, який полягає у вчиненні конкретних дій, спрямований проти тих

²⁷⁰ Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 09.10.2018 р. у справі № 646/6255/18/ Єдиний державний реєстр судових рішень. Веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77280683>.

²⁷¹ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 333.

осіб, через посягання на які банда власними діями досягає бажаного результату²⁷². Банда вчиняє збройні напади як основну мету своєї діяльності, тобто сенс цієї діяльності полягає у вчиненні цих нападів заради них самих²⁷³.

Суспільно небезпечне діяння у складі злочину, передбаченому ст. 258 КК України, спрямоване на створення небезпеки для життя і здоров'я людини, заподіяння майнової шкоди або настання інших тяжких наслідків. Тобто, як зазначає В. Ємельянов, шкода заподіюється безневинним жертвам і (або майну), а бажаний результат винні особи прагнуть досягнути через дії третіх осіб, які завжди дистанційовані від місця насильницьких подій²⁷⁴.

Функцію розмежування у парі порівнюваних складів злочинів виконує мета злочину. Диспозиція ст. 257 КК України передбачає мету організації банди та участі у ній – вчинення нападу на підприємство, установу, організацію чи на окрему особу. Отже, суспільно небезпечне діяння та мета злочину у парі порівнюваних складів злочинів є несумісними за змістом, а їхнє співвідношення має взаємовиключний характер. Відповідно склад злочину, передбачений ст. 257 КК України, з одного боку, і склад злочину, передбачений ст. 258 КК України, з іншого – є суміжними.

Спільні та розмежувальні ознаки склад злочину «Терористичний акт» (ст. 258 КК України) має зі складом злочину, передбаченим ст. 446 КК України «Піратство». Піратство – це злочин міжнародного характеру, за вчинення якого кримінальна відповідальність встановлена відповідно до Женевської конвенції про відкрите море від 29 квітня 1958 р. та Міжнародної конвенції з морського права від 10 грудня 1982 р. Розмежування піратства (ст. 446 КК України) з таким суміжним складом злочину, як терористичний акт (ст. 258 КК України) потрібно здійснювати за ознакою суб'єктивної сторо-

²⁷² Ємельянов В. П. Терористичний акт: загальне поняття, відмежування від суміжних злочинів та шляхи вдосконалення складу злочину. *Вісник асоціації кримінального права*. 2015. № 1 (4). С. 238.

²⁷³ Іваненко І. В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса, 2003. С. 10.

²⁷⁴ Ємельянов В. П. Терористичний акт: загальне поняття, відмежування від суміжних злочинів та шляхи вдосконалення складу злочину. *Вісник асоціації кримінального права*. 2015. № 1 (4). С. 238.

ни – метою, яка у диспозиції ст. 446 КК України сформульована як одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди.

Ознаки об'єктивної сторони і суб'єкта у порівнюваних складах злочинів можуть бути схожими. Зокрема, «наси́льство» у складі злочину, передбаченому ст. 258 КК України, насамперед є характеристикою діяння, тому що злочин, учинений таким способом, вважатиметься закінченим із моменту фактичного застосування насильства, шляхом застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя і здоров'я людини, заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків. Щодо поняття «наси́льство» у складі злочину, передбаченому ст. 446 КК України, то воно також є характеристикою діяння, оскільки назване як одна із альтернативних форм суспільно небезпечного діяння. Отже, суспільно небезпечне діяння у парі порівнюваних складів злочинів виконує функцію спільної ознаки.

Спільні ознаки кваліфікований склад терористичного акту (ч. 3 ст. 258 КК України) має з кваліфікованим складом злочину, передбаченим п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство, вчинене способом небезпечним для життя багатьох осіб). Застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу або інших дій, що призвели до загибелі людей, є суспільно небезпечним діянням у складі злочину, передбаченому ч. 3 ст. 258 КК України «Терористичний акт». Така сама за змістом ознака може бути способом вчинення злочину, передбаченого п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство, вчинене способом небезпечним для життя багатьох осіб). Зокрема, відповідно до п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2²⁷⁵, умисне вбивство, вчинене способом небезпечним для життя багатьох осіб, тоді, коли для позбавлення життя іншої особи винний застосовує такий спосіб убивства, який є небезпечним для життя не тільки цієї особи, а й інших людей (наприклад, застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу). Водночас безпека для життя інших людей має бути реальною. Реальна безпека для життя людей створюється і під час вчинення

²⁷⁵ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 № 2. Веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.

терористичного акту в формі застосування зброї, вчинення вибухів, підпалів або інших дій, що призвели до загибелі людей (ч. 3 ст. 258 КК України). Зазначене дає підстави стверджувати, що суспільно небезпечне діяння виконує функцію спільної ознаки у парі порівнюваних складів злочинів. Стосовно суспільно небезпечних наслідків Л. Брич зазначає, що у порівнюваних складах злочинів вони охоплюють не лише шкоду життю, а й шкоду іншого характеру, яка не належить до особистих благ людини. Суспільно небезпечні наслідки і потерпілий (індивідуально невизначене коло осіб) у складі злочину, передбаченому ч. 3 ст. 258 КК України, вказують на ширше, ніж в умисному вбивстві з обтяжуючими ознаками, коло об'єктів²⁷⁶. Терористичний акт, що призвів до загибелі людини, можна відрізнити від умисного вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб, за тим, що злочин, передбачений п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України, спрямований на заподіяння шкоди конкретному потерпілому. Потерпілим же від злочину, передбаченого ч. 3 ст. 258 КК України, як підкреслює науковець, є індивідуально невизначене коло осіб²⁷⁷. Отже, склад злочину, передбачений п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України, з одного боку, і склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 258 КК України, з іншого – перебувають у потенційній конкуренції кримінально-правових норм як частини і цілого.

Є потреба у розмежуванні складів злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 258 і ч. 4 ст. 296 КК України, оскільки в обох нормах ідеться про діяння, вчинені із застосуванням зброї, які створювали реальну небезпеку для життя та здоров'я людини.

Злочинне діяння, яке полягає у застосуванні зброї як одна з альтернативних форм суспільно небезпечного діяння у складі терористичного акту, та хуліганські дії, вчинені із застосуванням вогнепальної зброї, є однаковими за їхніми зовнішніми проявами і вказує на спільну сутність діяння. Відрізняються порівнювані склади злочинів за ознаками суб'єктивної сторони. Так, обов'язковою конститутивною ознакою складу терористичного

²⁷⁶ Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті людини. *Вісник Львівського ун-ту*. Серія юридична. 2008. Вип. 46. С. 185.

²⁷⁷ Там само.

акту є мета – порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або вплив на прийняття рішення чи вчинення або невчинення дій органами державної влади або органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Мета хуліганства у ч. 4 ст. 296 КК України прямо не вказана. Проте її встановити можна виходячи зі змісту суспільно небезпечного діяння, яке полягає у діях, вчинених із застосуванням зброї ..., спрямованих на завдання тілесних ушкоджень.

Обов'язковою ознакою хуліганства є мотив злочину – явна неповага до суспільства. Такий мотив може проявлятися у бешкетуванні, прагненні винного протиставити себе суспільству, виявити жорстокість, цинізм, продемонструвати свою грубу силу, зневагу, зухвалість стосовно оточення. Мотив терористичного акту в диспозиції ст. 258 КК України не зазначений. Проте, як відомо, безмотивованих злочинів не має. Для того, щоб зробити висновок, що злочинне діяння терориста було спрямоване на досягнення мети, зазначеної в диспозиції ст. 258 КК України, потрібно встановити мотиви, які спонукали його до вчинення цього злочину. Мотив терористичного акту полягає у прагненні до реалізації злочинних намірів, пов'язаних із метою діяння, та до задоволення потреби в насильстві, невіддільному від агресії і жорстокості. За наявності в особи певних мотивів, що не збігаються зі спеціальною метою злочину (мається на увазі метою терористичного акту), вчинене має кваліфікуватися за іншими статтями²⁷⁸. У контексті зазначеного слід послатися й на роз'яснення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство»²⁷⁹, в якій зазначено, що суди мають відрізнити хуліганство від інших злочинів залежно від спрямованості умислу, мотивів, цілей винного та обставин учинення ним

²⁷⁸ Савченко А. В. Мотив мотивація злочину: монографія. К.: Атіка, 2002. С. 104.

²⁷⁹ Про судову практику у справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 № 10. Веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>.

кримінально караних дій. Як хуліганство кваліфікують дії винного, коли вони були поєднані з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства та супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом²⁸⁰. Так, Верховним Судом України у порядку, визначеному главою 32-1 КПК України, за наявності підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України, розглядалася кримінальна справа про перегляд рішення суду касаційної інстанції за заявою ОСОБА 1, яка вироком Вишгородського районного суду Київської області від 14 червня 2011 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Київської області від 1 вересня 2011 р., засуджена за ч. 4 ст. 296 КК України²⁸¹.

Так, ОСОБА 1 в нічний час, будучи у стані алкогольного сп'яніння, перебував на вулиці Ягідній у місті Вишгороді Київської області, де вигулював свою собаку. При собі мав вогнепальну зброю – гладкоствольний пістолет, заряджений гумовими кулями не смертельної дії. Намагаючись відігнати від себе зграю бездомних собак, ОСОБА 1 здійснив кілька пострілів із пістолета, порушивши спокій і відпочинок жителів вулиці, зокрема й потерпілих ОСОБА 3 та ОСОБА 4. У відповідь на зауваження ОСОБА 3 про неприпустимість пострілів із вогнепальної зброї у нічний час у людному місці ОСОБА 1 висловився на його адресу брутальною (нецензурною) лайкою і почав провокувати бійку. Коли на вулицю вийшли спершу ОСОБА 4, зять ОСОБА 3, а потім і ОСОБА 3, ОСОБА 1 продовжив грубо порушувати громадський порядок. Із мотивів явної неповаги до суспільства, ігноруючи правила співжиття, взаємоповаги, засади моральності, з особливою зухвалістю в людному місці затіяв бійку з ОСОБА 4. Спрямував пістолет на нього й пострілом у ліве стегно заподіяв йому легке тілесне ушкодження. Потім спрямував зброю в голову ОСОБА 4, але той відвів її від себе й вибив із руки ОСОБА 1. У ході штовханини підійшов

²⁸⁰ Про судову практику у справах про хуліганство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10. Веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va010700-06>.

²⁸¹ Постанова Верховного Суду України від 4 жовтня 2012 р. у справі № 5-17кп12. Веб-сайт. URL: <https://www.legalife.com.ua/2017/11/27/vsu-dlia-kvalifikatsii-dii-osoby-za-st-296-k/>.)

ОСОБА 3 й хотів відтягнути ОСОБА 1 від ОСОБА 4, але той у відповідь завдав йому удар рукою в живіт, від якого ОСОБА 3 упав і розбив собі коліно. На шум бійки з будинку вибігли дружина ОСОБА 3 та дружина ОСОБА 1, які припинили хуліганські дії останнього. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 28 лютого 2012 р. касаційні скарги прокурора, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, та засудженого ОСОБА 1 залишив без задоволення, а судові рішення – без змін²⁸².

Із приводу оспорюваного рішення Верховний Суд України у своїй постанові зазначив, що ознаки складу злочину суспільно небезпечного діяння, вчиненого ОСОБА 1, сумісні з ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 296 КК України, і в точній відповідності із цією нормою отримали кримінально-правову оцінку. Верховний Суд України у своїй постанові зазначив, що правильну кримінально-правову оцінку хуліганства і розмежування його з іншими складами злочинів належить проводити за ознаками, які, відповідно до закону про кримінальну відповідальність, охоплюються поняттям складу злочину. В основі розмежування складу хуліганства від інших складів злочинів, окрім інших ознак, є об'єкт злочину, який визначає правову природу (характер) кожного з цих діянь та їхню суспільну небезпечність, і така ознака суб'єктивної сторони, як його мотив. Так, об'єктом захисту є громадський порядок, який потрібно розуміти як стан суспільних відносин, який відображається у безпечності громадського спокою, охороні здоров'я, честі та гідності людини, її прав та свобод, зокрема, права на відпочинок, усталених правил співжиття, комунікації (спілкування), у поведінці в побуті, у повазі та ставленні членів спільноти один до одного. Посягання на ці відносини здійснюються в активній формі, переважно з ініціативи правопорушника або через використання незначного (нікчемного) приводу, як правило, відбуваються в публічних (громадських, людних) місцях, супроводжуються ненормативною (брутальною, нецензурною) лексикою та/або фізичним насильством, зокрема із використанням травмуючих властивостей таких

²⁸² Постанова Верховного Суду України від 4 жовтня 2012 р. у справі № 5-17кц12. Веб-сайт. URL: <https://www.legalife.com.ua/2017/11/27/vsu-dlia-kvalifikatsii-dii-osoby-za-st-296-k/>.

предметів, як вогнепальна зброя, і призводять до заподіяння моральної та матеріальної шкоди. Особливість мотиву хуліганства полягає у причинній зумовленості. Спонуки вчинити такі дії можуть бути різні. Поєднає їх те, що вони здебільшого позбавлені будь-якої необхідності, часто виникають через бажання особи показати свою вищість (винятковість), чи з розгнущаного самолюбства, пов'язаного з неповагою до особи, людської гідності, байдужим ставленням до законів і правил поведінки²⁸³.

Співвідношення складу злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, та складу злочину, передбаченого ст. 304 КК України. Спільними ознаками у парі порівнюваних складів злочинів є зміст суспільно небезпечного діяння. За своїм змістом поняття, в яких виражено суспільно небезпечне діяння, однакові: втягнення особи у вчинення терористичного акту в складі злочину, передбаченому ст. 258-1 КК України, та втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність у складі злочину, передбаченому ст. 304 КК України.

Зазначене дає підстави стверджувати, що «спільність змісту суспільно небезпечного діяння може бути передумовою такого співвідношення між складами злочинів, котре визначає конкуренцію норм, що їх містять, як частини і цілого»²⁸⁴. Норма про склад злочину, передбачений ст. 258-1 КК України, співвідноситься як частина з цілим із нормою про склад злочину, передбачений ст. 304 КК України.

Ст. 304 КК України охоплює втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність і цілком можливим є втягнення неповнолітнього у терористичну діяльність. Прикметно, що у ст. 258-1 КК України нічого не вказано про втягнення неповнолітньої особи у вчинення терористичного акту.

Отже, за загальним правилом, під час кваліфікації втягнення неповнолітнього у вчинення терористичного акту «застосовуватися повинна та стаття Особливої частини КК України, яка найбільш

²⁸³ Постанова Верховного Суду України від 4 жовтня 2012 р. у справі № 5-17кп12. Веб-сайт. URL: <https://www.legalife.com.ua/2017/11/27/vsu-dlia-kvalifikatsii-dii-osoby-za-st-296-k/>.

²⁸⁴ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 436.

повно охоплює всі ознаки вчиненого діяння»²⁸⁵. В зазначеному випадку – це ст. 304 КК України. З приводу конкретизації змісту суспільно небезпечного діяння у складі втягнення у вчинення терористичного акту не вказує на те, що норма, в якій закріплений відповідний склад злочину (ст. 258-1 КК України), буде спеціальною щодо норми про склад злочину, передбачений ст. 304 КК України.

Основний склад злочину, передбачений ст. 258-2 КК України, «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» має спільні ознаки із такими складами злочинів, як: публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України) та заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України). У наведених випадках спільною ознакою є форма суспільно небезпечного діяння, що відображає збіжність явищної сторони відповідної ознаки злочину²⁸⁶. Відрізняються зазначені склади злочинів за змістом суспільно небезпечного діяння, тобто за тим, до вчинення яких конкретних дій здійснюються публічні заклики. Публічні заклики у складі злочину, передбаченому ч. 2 ст. 109 КК України, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади із застосуванням фізичного чи психічного насильства до представників державної влади, осіб, що виконують функцію охорони конституційного ладу і державної влади чи інших осіб, які перешкоджають вчиненню цього злочину²⁸⁷. Сутність діяння у складі злочину, передбаченому ст. 258-2 КК України, полягає у підбурюванні до вчинення терористичного акту. А сутність діяння у складі злочину, що передбачене ст. 295 КК України, полягає у здійсненні публічних закликів до вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян. Отже, наявність спільних і розмежувальних ознак у парах порівнюваних складів злочинів дає підстави вважати, що співвідносяться вони як суміжні.

²⁸⁵ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2009. С. 278.

²⁸⁶ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 425.

²⁸⁷ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація. Х.: Право, 2015. С. 27.

Співвідношення складу злочину, передбаченого ст. 255 КК України («Створення злочинної організації»), та складу злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України («Створення терористичної групи чи терористичної організації»). Зазначені склади злочинів перебувають у співвідношенні загальної і спеціальної кримінально-правової норми, де загальною є норма про кримінальну відповідальність за створення злочинної організації, «обсяг якої є ширший, а зміст вужчий»²⁸⁸, а спеціальною – норма, яка регламентує кримінальну відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, в якій законодавець, як підкреслює О. Марін, «спеціально наголошує на певних ознаках, з якими пов'язується відповідальність саме за цією кримінально-правовою нормою»²⁸⁹. У розглядуваному випадку такою ознакою є зміст суспільно небезпечного діяння, вираженого у формі створення, керівництва й участі у терористичній групі чи терористичній організації. Терористична група і терористична організація є спеціальними видами злочинних об'єднань, передбачених ст. 28 КК України. Спеціальні ознаки терористичних об'єднань передані Законом України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV²⁹⁰, відповідно до якого терористична група – група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів, а терористична організація – це стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації.

Співвідношення складу злочину, передбаченого ст. 257 КК України («Бандитизм»), та складу злочину, передбаченого

²⁸⁸ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2009. С. 268.

²⁸⁹ Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія. К.: Атіка, 2003. С. 112.

²⁹⁰ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. Веб-сайт: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 09.11.2019).

ст. 258-3 КК України («Створення терористичної групи чи терористичної організації»). Одним із основних правил порівняння, як зауважує Л. Брич, є те, що «порівнювати предмети і явища можна за такими ознаками, які дійсно мають приблизно однаково важливе і суттєве значення»²⁹¹. Тож буде проаналізовано одне з понять, використане законодавцем для описання суспільно небезпечного діяння у диспозиції ст. 257 КК України. У тлумачному словнику української мови під «організацією» (за знач. організувати, організовувати) розуміють: створювати, засновувати щонебудь, залучаючи до цього інших, спираючись на них²⁹². Своєю чергою, синонімом до слова «створення» (за знач. формувати, утворювати, класти початок існуванню чого-небудь, засновувати) є слово організовувати. Таким чином, за «явищною стороною»²⁹³ суспільно небезпечне діяння виконує функцію спільної ознаки у парі порівнюваних складів злочинів. Однак за сутнісною стороною суспільно небезпечного діяння порівнювані склади злочинів відрізняються. Відмінність їх полягає у спрямованості суспільно небезпечного діяння. Так, суспільно небезпечне діяння у складі злочину, передбаченому ст. 257 КК України, спрямоване на організацію (створення) озброєної організованої групи чи озброєної злочинної організації з метою нападу. А діяння у складі злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України, спрямоване на створення терористичної групи чи терористичної організації.

Порівнюючи склади злочинів, передбачені ст.ст. 257 і 258-3 КК України, потрібно вказати, що визначальною ознакою, яка впливає на розуміння цієї відмінності, є мета як ознака суб'єктивної сторони складу злочину. Метою організації озброєної банди є напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а метою створення терористичної групи чи терористичної організації є вчинення терористичного акту. Враховуючи зазначене, склад злочину, передбачений ст. 258-3 КК України, з одного боку,

²⁹¹ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 45.

²⁹² Академічний тлумачний словник української мови: веб-сайт: URL: <http://sum.in.ua/s/orghanizovuvaty> (дата звернення: 09.11.2019).

²⁹³ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 416–417.

і склад злочину, передбачений ст. 257 КК України, з іншого – є суміжними.

Склад злочину, передбачений ст. 258-4 КК України («Сприяння вчиненню терористичного акту»), має спільні та розмежувальні ознаки зі складами злочинів, передбачених ст. 256 КК України («Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності»), ст. 258-1 КК України («Втягнення у вчинення терористичного акту»). Спільними ознаками складів злочинів, передбачених ст.ст. 256 та 258-4 КК України, є об'єкт складу злочину – громадська безпека як стан захищеності життєдіяльності людей від джерел підвищених небезпек, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння ними шкоди, а також суб'єкт складу злочину. Розмежувальною ознакою у парі порівнюваних складів злочинів є суспільно небезпечне діяння, яке у складі сприяння вчиненню терористичного акту полягає у вербуванні, озброєнні, навчанні особи до вчинення терористичного акту, а також використання особи для вчинення терористичного акту. Зазначені дії за своїм змістом близькі до дій з організації та керівництва злочинною діяльністю. В контексті цього потрібно зазначити позицію В. Ємельянов, який стверджує, що назва ст. 258-4 КК України «Сприяння вчиненню терористичного акту» не відповідає змісту її диспозиції, яка містить не ознаки сприяння терористичним діям, а ознаки самостійних терористичних діянь або співучасті у них. Суспільно небезпечне діяння у складі злочину, передбаченому ст. 256 КК України, полягає у заздалегідь не обіцяному сприянні учасникам злочинних організацій та укритті їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій з створення умов, які сприяють їх злочинній діяльності. У зв'язку з цим науковець вказує на необхідність увідповіднення положення ст. 258-4 КК України до положення ст. 256 КК України²⁹⁴.

²⁹⁴ Ємельянов В. П. Проблеми застосування деяких складів злочинів. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (15 грудня 2017 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 75.

У науці кримінального права дискусійним є питання законодавчого формулювання суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 258-4 КК України. Однією із альтернативних форм суспільно небезпечного діяння у складі злочину, передбаченому ст. 258-4 КК України, є вербування особи з метою вчинення терористичного акту, а також використання особи з цією метою. Під поняттям вербування (за знач. вербувати) у словнику української мови розуміють наймати, набирати людей на роботу, залучати до якоїсь діяльності, до участі у якій-небудь організації²⁹⁵. У кримінально-правовій літературі під вербуванням особи для вчинення терористичного акту розуміють найом особи за матеріальну вигоду для вчинення терористичного акту²⁹⁶. Щодо суспільно небезпечного діяння у складі злочину, передбаченому ст. 258-1 КК України, то воно може виражатися у двох формах, а саме: втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування особи до вчинення терористичного акту. Під поняттям втягнення (за знач. втягнути, втягувати) у словнику української мови розуміють тягнути кого-, що-небудь у середину чогось, силою вводити кого-небудь у середину, залучати, притягати, заохочувати когось до участі в чому-небудь²⁹⁷. При втягненні у вчинення терористичного акту винний скоює ті чи інші дії щодо фізичного або психічного впливу на особу, щоб схилити її до вчинення терористичного акту, викликати у неї прагнення взяти участь у вчиненні терористичного акту²⁹⁸. Такі злочинні дії можуть супроводжуватися застосуванням фізичної сили, завданням удару, побоїв, тілесних ушкоджень, введенням у організм різноманітних препаратів або здійснюватися шляхом психічного впливу на психіку потерпілого. Натомість вербування для вчинення терористичного акту передбачає можливість брати або приймати кого-небудь на роботу на певних умовах

²⁹⁵ Академічний тлумачний словник української мови. Веб-сайт: URL: <http://sum.in.ua/s/verbuvaty> (дата звернення: 09.11.2019).

²⁹⁶ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін., за ред. проф. В. Я. Тація. Х.: Право, 2015. С. 302.

²⁹⁷ Академічний тлумачний словник української мови. Веб-сайт: URL: <http://sum.in.ua/s/vtjaghuvaty> (дата звернення: 09.11.2019).

²⁹⁸ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін., за ред. проф. В. Я. Тація. Х.: Право, 2015. С. 297.

(однією з таких умов може бути і оплата праці). Із буквального тлумачення змісту понять (втягнення та вербування) випливає, що аналізовані поняття не є сумісними. Відповідно, за явищною стороною суспільно небезпечного діяння порівнювані склади злочинів збігаються, однак, за сутнісною стороною вони відмінні. Відповідно суспільно небезпечне діяння у парі порівнюваних складів злочинів виконує функцію розмежувальної ознаки.

«Фінансування тероризму» (ст. 258-5 КК України) та «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» (ст. 110-2 КК України) потрібно розмежовувати як суміжні склади злочинів. Функцію розмежувальної ознаки виконує суспільно небезпечне діяння. У розглядуваному випадку суспільно небезпечні діяння, будучи однаковими за формою (фінансове або матеріальне забезпечення), відрізняються між собою за змістом. Так, фінансове або матеріальне забезпечення у складі злочину, передбаченому ст. 110-2 КК України, спрямоване на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, тоді як діяння у складі злочину, передбаченому ст. 258-5 КК України, спрямоване на фінансове та матеріальне забезпечення тероризму. Отже, зміст суспільно небезпечного діяння вказує на відмінну мету як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони порівнюваних складів злочинів.

У результаті дослідження визначено коло складів злочинів, з якими злочини терористичної спрямованості мають спільні ознаки, що обумовило необхідність розмежування між ними. З'ясування змісту та функцій ознак у парах порівнюваних складів злочинів дало змогу встановити типи співвідношення складів злочинів терористичної спрямованості зі складами злочинів, що мають із ними спільні ознаки. Зокрема, норма про терористичний акт та норма про диверсію співвідносяться як частина і ціле; кваліфікований склад злочину, передбачений п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України, з одного боку, і склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 258 КК України, з іншого – перебувають у потенційній конкуренції кримінально-правових норм як частини і цілого.

Аналіз змісту конститутивних ознак складу злочину дав змогу встановити, що склад злочину «Терористичний акт», окрім спільних, має і розмежувальні ознаки. Зокрема, склад терористичного акту має спільні та розмежувальні ознаки з такими складами злочинів як: «Бандитизм» (ст. 257 КК України), «Хуліганство» (ч. 4 ст. 296 КК України), «Піратство» (ст. 446 КК України). Відповідно, порівнювані склади злочинів є суміжними.

З'ясовано, що норма про склад злочину, передбачений ст. 258-1 КК України, співвідноситься як частина з цілим із нормою про склад злочину, передбачений ст. 304 КК України.

Наявність спільних і розмежувальних ознак у парах порівнюваних складів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 109 КК України та ст. 258-2 КК України, а також ст. 258-2 КК України та ст. 295 КК України, дає підстави вважати, що співвідносяться вони як суміжні.

Склади злочинів, передбачені ст.ст. 255 і 258-3 КК України, перебувають у співвідношенні загальної і спеціальної кримінально-правової норми, де загальною є норма про кримінальну відповідальність за створення злочинної організації, а спеціальною – норма, яка регламентує кримінальну відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації. Натомість, склад злочину, передбачений ст. 258-3 КК України, з одного боку, і склад злочину, передбачений ст. 257 КК України, з іншого – є суміжними.

Також як суміжні співвідносяться: склад злочину, передбачений ст. 258-4 КК України, зі складами злочинів, передбачених ст.ст. 256 та 258-1 КК України, та склад злочину, передбачений ст. 258-5 КК України, зі складом злочину, передбаченим ст. 110-2 КК України.

2.4. Система заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму

Кримінально-правова політика у сфері протидії тероризму реалізується у декількох напрямках, зокрема визначення кримінальної протиправності терористичних діянь, встановлення караності, а також застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

Головним завданням реалізації кримінально-правової політики у цих напрямках є ефективний кримінально-правовий вплив на злочинність, зокрема тероризм. В. Туляков справедливо зазначає, що «ефективність кримінально-правового впливу пов'язана з оцінкою комунікаційного ефекту кримінально-правового регулювання, кримінально-політичною обстановкою, особливостями правореалізації і праворозуміння на декількох рівнях соціальної взаємодії, кореспондуючи відчуттям індивідуальної чи мережевої безпеки суб'єктів кримінально-правових відносин»²⁹⁹. Кримінально-правова характеристика системи заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму, дасть змогу визначитися із якістю лише однієї грані кримінально-правового впливу на злочинні прояви тероризму. В подальших наукових розробках на підставі цього можна буде запропонувати можливі заходи щодо збільшення цього законодавчого впливу.

2.4.1. «Кримінально-правовий вплив» та «заходи кримінально-правового характеру»: співвідношення понять

Законодавчої дефініції поняття «кримінально-правовий вплив» немає, що є приводом для ще більших наукових дискусій. У цій науковій царині О. Козаченко виокремлює три види наукових підходів до визначення кримінально-правового впливу³⁰⁰. Перша група науковців визначають розглядуване поняття через вказівку на його складність і системність та одночасно вказують на коло заходів кримінально-правового впливу. Так, В. Грищук

²⁹⁹ Туляков В. Сингулярність кримінального права та державний примус. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 23.

³⁰⁰ Козаченко О. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 33–34.

вирізняє такі засоби кримінально-правового впливу, що передбачені чинним законодавством про кримінальну відповідальність, а саме: 1) звільнення від кримінальної відповідальності; 2) покарання; 3) звільнення від покарання; 4) звільнення від відбування покарання; 5) пом'якшення покарання; 6) судимість; 7) примусові заходи медичного характеру та примусове лікування; 8) примусові заходи виховного характеру³⁰¹. М. Хавронюк поділяє заходи кримінально-правового впливу на такі види: 1) заохочувальні; 2) примусові; 3) квазі заходи³⁰². Недоліком визначення поняття через його обсяг є відсутність формулювання загальних ознак, за допомогою яких можна встановити співвідношення заходів кримінально-правового впливу з іншими правовими заходами.

Інші науковці уже формулюють поняття «заходів кримінально-правового впливу». Так, наприклад, Н. Гуторова вважає, що такими є «встановлені кримінальним законодавством заходи, які застосовуються в разі вчинення передбаченого КК діяння і полягають у погіршенні правового статусу особи»³⁰³. І. Митрофанов зазначає, що такі заходи «полягають у передбаченій цим Кодексом негативній, справедливій і невідворотній оцінці (засудженні) вчиненого діяння та особи, що його вчинила, а також у необхідних випадках – у позбавленні чи обмеженні прав і свобод цієї особи»³⁰⁴. А. Березовський відкидає таку характеристику і зазначає, що заходи кримінально-правового впливу відповідно до вузького підходу, втілюють у собі конкретні предметно сутнісні заходи, передбачені нормами кримінального права³⁰⁵. У розглядуваному напрямі

³⁰¹ Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. К.: Ін Юре, 2006. С. 141.

³⁰² Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони будуть? *Юридичний вісник України*. 2013. № 21 (934). С. 6–7.

³⁰³ Гуторова Н. О. Заходи кримінально-правового характеру. *Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (7 лютого 2014 р.). Одеса: ВД «Гельветека», 2014. С. 18–20.

³⁰⁴ Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини: монографія. Кременчук, 2009. С. 451.

³⁰⁵ Березовський А. А. Методологічні передумови дослідження проблеми кримінально-правового впливу на злочини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 1. С. 35.

визначення наукової дефініції «заходи кримінально-правового впливу» немає загальної категорії, що характеризує ці заходи.

Третя група науковців визначає поняття «кримінально-правового впливу» через змістовні ознаки. О. Ус зазначає, що кримінально-правовий вплив потрібно розглядати у широкому та вузькому розумінні. У першому значенні під цією категорією розуміється діяльність держави в особі її законодавчого, виконавчого та спеціально уповноважених органів щодо розробки і практичного застосування заходів ідеологічного та кримінально-правового характеру, спрямованих на формування суспільної свідомості з метою мінімізації злочинності, усунення причин та умов її існування. Кримінально-правовий вплив у вузькому значенні О. Ус визначає як діяльність держави, в особі спеціально уповноважених органів, щодо застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачених кримінальним законом заходів³⁰⁶.

О. Козаченко є прихильником двоаспектності розглядуваного поняття. З огляду на це науковець зазначає, що «під кримінально-правовим заходом слід розуміти систему прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну постзлочинну поведінку, за умови, що такий вплив здійснюється на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства»³⁰⁷.

О. Козаченко характеризує кримінально-правові заходи за допомогою таких ознак: 1) кожний захід кримінально-правового впливу формується на засадах необхідного збалансування закладеного в них примусового та заохочувального потенціалу, шляхом

³⁰⁶ Ус О. В. Кримінально-правовий вплив: сутність і зміст. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 жовтня 2013 р.)*. С. 217.

³⁰⁷ Козаченко О. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова*. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 34.

поєднання прийомів і способів здійснення правового впливу; 2) зазначені заходи застосовуються виключно державою в особі її повноважених органів та посадових осіб та тільки на підставі закону; 3) підставою застосування кримінально-правових заходів є визначена законом поведінка особи у формі і протиправної, і правомірної постзлочинної поведінки; 4) кожний захід, їх система повинні відповідати вимогам, визначеним рівнем розвитку культури суспільства³⁰⁸.

Зазначені наукові позиції, без сумніву, мають цінність. Водночас думається, що насамперед потрібно визначити поняття «кримінально-правовий вплив», при цьому не ототожнюючи його із «заходами кримінально-правового впливу». Під кримінально-правовим впливом потрібно розуміти окремий напрям кримінально-правової політики держави, який реалізується уповноваженими органами державної влади, спрямований на охорону найбільш цінних суспільних відносин і запобігання вчиненню кримінальних правопорушень з метою досягнення соціально корисного результату.

Будь-яка діяльність як процес, що триває, реалізується у певних формах. На думку А. Денисової, формами правового впливу є такі: 1) активна форма, яка передбачає безпосереднє використання засобів такого впливу в процесі їх здійснення; 2) пасивна форма, тобто опосередкований вплив права на суспільні відносини. При цьому не відбувається безпосереднього правового втручання в суспільні відносини, однак факт наявності права є фактором, що змушує суб'єкта вести себе відповідно до таких засад поведінки, що юридично закріплені, й утримуватись від учинення проступків протиправного характеру³⁰⁹.

Пасивний кримінально-правовий вплив відбувається у випадку утримання осіб від порушення кримінально-правових заборон, а також у випадку врегулювання суспільних відносин, щодо яких є дозвіл. Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, злочинність діяння,

³⁰⁸ Козаченко О. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 48.

³⁰⁹ Денисова А. М. Правовий вплив: природа та функціональне призначення. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2012. № 55. С. 5.

а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим кодексом.

З огляду на це, активними формами кримінально-правового впливу є діяльність держави у таких напрямках: 1) встановлення злочинності діяння; 2) визначення караності; 3) застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

Утім лише цими формами не може вичерпуватися кримінально-правовий вплив. Тому слушною є позиція А. Березовського, який зазначає, що у ширшому значенні кримінально-правовий вплив містить заходи кримінально-правового характеру, правову культуру, правосвідомість³¹⁰. Схожої позиції дотримується А. Ященко³¹¹.

У чинному КК України термін «заходи кримінально-правового характеру» вжито лише у назві Розділу XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру» та Розділу XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» Загальної частини КК України. Вчення про «заходи кримінально-правового характеру» в доктрині кримінального права активізувалося після зміни назви Розділу XIV та включення у структуру кримінального закону нового Розділу XIV-1 відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 р. № 222-VII. Водночас були науковці, які провадили наукові розвідки у цьому напрямі значно раніше.

У цьому контексті доцільно навести деякі наукові позиції щодо дефініції «заходи кримінального характеру». О. Козаченко під кримінально-правовими заходами розуміє передбачені КК України (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння з метою реалізації як цілей кримінальної відповідальності та покарання, так і з метою відновлення порушеного права, надання медичної

³¹⁰ Березовський А. А. Кримінально-правовий вплив: проблеми визначення *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 143–147.

³¹¹ Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права*. 2013. № 3. С. 775–783.

допомоги, перевиховання тощо³¹². Є. Вечерова зазначає, що заходами кримінально-правового характеру є передбачені КК України (Загальною та Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить усі ознаки складу злочину³¹³.

Н. Орловська указує, що «на відміну від вказівки на вплив, вказівка на характер підкреслює або переважно нормативно-правову складову, унормування у КК (хоча й тут виникає питання: а яким ще може бути характер заходу, регламентований в КК?), або певне, особливе, цілеспрямоване (виховний характер, медичний характер тощо)»³¹⁴.

На думку А. Ященка, під заходами кримінально-правового характеру потрібно розуміти засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значущих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покаранням чи, навіть взагалі, з її не притягненням до такої відповідальності, і спрямовані на досягнення соціально корисних цілей³¹⁵.

І. Лозінська під кримінально-правовими заходами розуміє передбачені КК України (Загальною та Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка скоїла кримінальне правопорушення. На думку науковиці, ці засоби за характером можуть бути і примусовими, і заохочувальними, які своєю чергою застосовуються за наявності суспільно корисних вчинків як пов'язаних

³¹² Козаченко О. В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 238–242.

³¹³ Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124–126.

³¹⁴ Орловська Н. А. Актуальні проблеми кримінально-правового регулювання спеціальної конфіскації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 2. С. 137.

³¹⁵ Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права*. 2013. № 3. С. 777. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf (дата звернення: 01.11.2019).

із кримінальним правопорушенням, так і не пов'язаних, а лише зовні схожих на нього (необхідна оборона, крайня необхідність)³¹⁶.

Під заходами кримінально-правового характеру потрібно розуміти окремі форми кримінально-правового впливу, які передбачені системою норм кримінального закону, шляхом реалізації яких забезпечується врегулювання суспільних відносин, які виникають у результаті утримання від вчинення кримінальних правопорушень, а також тих, які виникають унаслідок порушення встановлених кримінально-правових заборон.

Відтак простежується, що поняття «кримінально-правовий вплив» і «заходи кримінально-правового характеру» є нетотожними. Думається, що ці поняття співвідносяться як ціле та частина. М. Хавронюк у цьому аспекті зазначає, що заходи кримінально-правового характеру є складовою кримінально-правового впливу³¹⁷. Тобто у вузькому значенні кримінально-правовий вплив реалізується через конкретні заходи кримінально-правового характеру, які передбачені КК України³¹⁸. Втім, завдання у них спільні, а саме охорона найбільш цінних суспільних відносин, яким заподіюється шкода чи створюється загроза заподіяння істотної шкоди, а також запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

2.4.2. Класифікація заходів кримінально-правового характеру в науці кримінального права

Заходи кримінально-правового характеру, які передбачені КК України, доцільно класифікувати. Для цього в науці кримінального права виокремлюють низку критеріїв.

³¹⁶ Лозінська І. А. До питання про поняття та зміст заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. С. 189.

³¹⁷ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. С. 290.

³¹⁸ Парасюк Н. М. Погляд на кримінально-правову природу заходів кримінально-правового впливу. *Сучасна університетська правова освіта і наука: 85-річчю НАУ присвячується!:* матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.). Тернопіль: Вектор, 2018. Т. 1. С. 340–343.

Первинний натяк на класифікацію зроблено у тексті КК України. Вказівка у назві розділу XIV Загальної частини на «інші заходи кримінально-правового характеру» дає змогу сформулювати висновок про те, що, крім вказаних, є основні заходи, про що також пише Г. Яремко³¹⁹. Придатним для такої класифікації є критерій юридичної значущості заходу кримінально-правового характеру, відповідно до якого М. Хавронюк виділяє основні та додаткові заходи³²⁰.

До основних науковець відносить звільнення від кримінальної відповідальності, різні види кримінально-правового компромісу, покарання, пробацію, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру. М. Хавронюк зазначає, що з реалізацією основних заходів кримінально-правовий конфлікт може вважатися загалом вичерпаним. Додаткові заходи кримінально-правового характеру мають другорядне, допоміжне значення для вирішення кримінально-правового конфлікту, а саме: судимість, примусове лікування, спеціальна конфіскація, нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі³²¹.

За критерієм зв'язку із кримінальною відповідальністю М. Хавронюк вирізняє три групи заходів кримінально-правового характеру: 1) заходи, пов'язані із кримінальною відповідальністю (форми реалізації кримінальної відповідальності) – покарання, пробація чи її аналоги, звільнення від покарання, звільнення від подальшого відбування покарання чи заміна покарання більш м'яким, судимість, заходи кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб; 2) заходи, не пов'язані із кримінальною відповідальністю – примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру, закриття кримінального провадження через відсутність вимоги потерпілого та інші види компромісу; 3) заходи ніби пов'язані із кримінальною відповідальністю, але можуть бути і не пов'язані із нею, якщо застосовуватимуться до осіб, визнаних неосудними, і до осіб, які виконали склад кримі-

³¹⁹ Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. № 4 (25). С. 90.

³²⁰ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіге, 2014. С. 291.

³²¹ Там само.

нального правопорушення до досягнення ними віку кримінальної відповідальності³²².

Залежно від характеру впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, науковець також виокремлює: 1) заохочувальні – звільнення від кримінальної відповідальності, відсутність вимоги потерпілого, інші заходи; 2) примусові – покарання, пробація та її аналоги, судимість, примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру, інші заходи; 3) квазі-заходи.

Не виокремлюючи критерію для класифікації, А. Яценко поділяє всі заходи кримінально-правового характеру на дві великі групи – каральні та некаральні³²³. До каральних заходів А. Яценко відносить: 1) кримінальне покарання (ст.ст. 50, 51 КК України); 2) види покарань, які реалізуються через його корегування або заохочення позитивної поведінки особи (ч. 3 ст. 74, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, ст. 82 тощо). Своєю чергою, некаральні заходи включають такі: 1) некаральні заходи, які реалізуються через кримінальну відповідальність та 2) некаральні заходи, які реалізуються поза межами кримінальної відповідальності. Науковець називає розгалужену систему кожної групи заходів кримінально-правового характеру. До некаральних заходів, які реалізуються через кримінальну відповідальність, науковець відносить: 1) заходи заохочення (стимулювання) позитивної постзлочинної поведінки (ч. 4 ст. 74, ст.ст. 75, 79, 81, 104, 107 КК України); 2) заходи, основані на гуманістичних засадах і недоцільності здійснення кримінального провадження (ч. 2 ст. 74, ч. 5 ст. 74, ст.ст. 83–87, 106 КК України); 3) примусові заходи медичного характеру, що застосовуються замість покарання або поряд з ним (ст. 20, пп. 2, 3 ч. 1 ст. 93 КК України); 4) примусове лікування, що застосовується поряд з покаранням (ст. 96 КК України); 5) примусові заходи виховного характеру, що застосовуються замість покарання, а не поряд з ним, на чому наполягають окремі науковці (ст. 105 КК України); 6) обмеження, що

³²² Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. С. 294.

³²³ Яценко А. М. Класифікація заходів кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 3. Т. 2. С. 126.

застосовуються при звільненні від відбування покарання з випробуванням (ст. 76 КК України); 7) спеціальна конфіскація (ст. 96-1, 96-2 КК України); 8) судимість; 9) заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб (штраф, конфіскація майна, ліквідація – ст.ст. 96-6–96-9 КК України). Некаральними заходами, які реалізуються поза межами кримінальної відповідальності, є: 1) заходи заохочення (стимулювання) позитивної постзлочинної поведінки та суспільно корисних вчинків (ст. 17, чч. 1, 2 ст. 31, ст.ст. 36–47, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114 КК України тощо); 2) заходи, основані на гуманістичних засадах та недоцільності здійснення кримінального провадження (ст.ст. 48, 49, 106 КК України); 3) примусові заходи медичного характеру, що застосовуються до неосудних (ч. 2 ст. 19, п. 1 ч. 1 ст. 93 КК України); 4) примусові заходи виховного характеру, що застосовуються у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК України) та до особи, яка не досягла віку, з якого може настати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК України); 5) заходи, основані на недоцільності здійснення кримінального провадження стосовно юридичних осіб (ст. 96-5 КК України)³²⁴.

Г. Яремко поділяє всі заходи кримінально-правового характеру залежно від суб'єктів, до яких вони можуть застосовуватися. До особи, яка вчинила злочин, можуть бути застосовані такі заходи: 1) призначення покарання; 2) призначення покарання із звільненням від його відбування; 3) відбування призначеного покарання із звільненням від подальшого його відбування; 4) відбування призначеного покарання із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким; 5) судимість; 6) призначення примусових заходів медичного характеру поряд із покаранням (до особи, яка вчинила злочин у стані обмеженої осудності (ч. 2 ст. 20, п. 2 ст. 93) або вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання (ч. 3 ст. 19, п. 3 ст. 93); 7) призначення примусового лікування поряд із покаранням (ст. 96); 8) застосування спеціальної конфіскації

³²⁴ Ященко А. М. Класифікація заходів кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 3. Т. 2. С. 126–127.

(ст. 96-1); 9) застосування примусових заходів виховного характеру у порядку звільнення від покарання неповнолітнього, який вчинив злочин (ст. 105)³²⁵. Ці заходи є формою реалізації кримінальної відповідальності. Якщо ж особа вчинила суспільно небезпечне діяння, яке не містить усіх ознак складу злочину, то до неї можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру: 1) призначення примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння (ч. 2 ст. 19, п. 1 ст. 93); 2) застосування спеціальної конфіскації (ст. 96-1); 3) застосування примусових заходів виховного характеру до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого в Особливій частині КК України (ч. 2 ст. 105)³²⁶. Вказані заходи не є кримінальною відповідальністю. Третю групу утворюють лише заходи кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватися до юридичних осіб.

За способом правового впливу О. Козаченко пропонує поділити всі заходи кримінально-правового характеру на два самостійні види: примусові та заохочувальні. Своєю чергою, примусові кримінально-правові заходи науковець пропонує поділити на дві групи: 1) каральні, метою застосування яких є каральний вплив на правопорушника (покарання та судимість); 2) некаральні заходи, які позбавлені мети карати (примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальні кримінально-правові заходи (за КК України – інші заходи кримінально-правового характеру), примусові заходи виховного характеру, компенсаційні кримінально-правові заходи, превентивні заходи, заходи забезпечення, заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб)³²⁷.

Кримінально-правовий аналіз проведених класифікацій дає змогу констатувати, що у КК України сформовано загалом розга-

³²⁵ Яремко Г. З Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. № 4 (25). С. 94.

³²⁶ Там само.

³²⁷ Козаченко О. В. Спеціальна конфіскація в системі заходів кримінально-правового впливу. *Новітні кримінально-правові дослідження*: зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 21–22.

лужену систему заходів кримінально-правового характеру. Підставами для застосування заходів кримінально-правового характеру є: 1) вчинення особою діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК України; 2) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, яке не містить усіх ознак юридичного складу злочину. Поширення кримінально-правового впливу на другу категорію осіб сприяє усуненню їх небезпечного стану або можливості подальшого продовження їх протиправної діяльності.

Держава не обмежується виключно каральними заходами кримінально-правового впливу, але передбачає низку інших заходів. Як зазначено, науковці переважно виділяють лише примусові та заохочувальні заходи. Втім, як видається, доцільніше стверджувати, що змістом заходів кримінально-правового впливу є не лише примус і заохочення, а й пом'якшення. А. Яценко зазначає, що державний примус зводиться до обмежень або повного позбавлення прав і свобод суб'єкта і виявляється у кримінальному покаранні, примусових заходах медичного характеру та виховного характеру, примусовому лікуванні, спеціальній конфіскації, заходах, що застосовуються до юридичних осіб. Заохочення та пом'якшення, на думку науковця, може здійснюватися через позитивну або соціально корисну поведінку особи. Заходи заохочення охоплюють передбачені КК України випадки звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання або його відбування чи навіть непрямого звільнення особи до кримінальної відповідальності. Пом'якшення здійснюється завдяки застосуванню заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від покарання або його подальшого відбування (чч. 1, 3 ст. 74 КК України), припинення застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 95 КК України)³²⁸.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими

³²⁸ Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права*. 2013. № 3. С. 781. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf (дата звернення: 01.11.2019)

явищами» від 06 грудня 2017 р. № 2227-VIII з-поміж інших змін КК України було доповнено окремим Розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи». Єдина ст. 91-1 цього розділу передбачає можливість застосування до засудженого, який вчинив злочин, пов'язаний з домашнім насильством, певних обов'язків одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі або із звільненням від кримінальної відповідальності чи звільненням від покарання. Такі обов'язки є обмежувальними заходами. Доцільно з'ясувати кримінально-правову природу цих заходів. Застосовуючи системне тлумачення кримінально-правових норм, потрібно зробити висновок, що обмежувальні заходи не є іншими заходами кримінально-правового характеру, оскільки ст. 91-1 не увійшла у структуру Розділу XIV Загальної частини КК України «Інші заходи кримінально-правового характеру». Використання у назві обмежувальних заходів однойменного терміна «захід» не дає змоги автоматично вважати їх самостійним заходом кримінально-правового характеру.

Обмежувальні заходи є обов'язками, які суд додатково покладає на особу, яка вчинила домашнє насильство. Застосування цих обов'язків спрямовано передусім на убезпечення жертви домашнього насильства. Обмежувальні заходи за змістом збігаються із аналогічними видами обмежувальних приписів, які передбачені ч. 2 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 1 цього Закону, обмежувальний припис стосовно кривдника – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи. Такі заходи також застосовуються відповідно до норм цивільно-процесуального законодавства. Обмежувальні заходи як перелік певних обов'язків передбачені нормами кримінального та іншогогалузевого законодавства. Тобто обмежувальні заходи є міжгалузевим інститутом. З огляду на це їх зміст полягає не в обмеженні прав та інтересів особи, яка вчинила злочин, пов'язаний із домашнім насильством. Застосовуючи обмежувальні заходи, суд намагається убезпечити потерпілу особу від цього злочину. Роль заходу кримінально-правового характеру тут виконує

призначене покарання, звільнення від покарання або звільнення від кримінальної відповідальності.

Система обмежувальних заходів охоплює вичерпний перелік обов'язків, які можуть бути покладені на особу, до яких віднесено: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження програми для кривдників або пробачійної програми. Законодавець передбачає можливість застосування одночасно одного або декількох заходів. Ця система також є недосконалою, оскільки обмежувальні заходи, які передбачені у пп. 2, 3, 5, за змістом співзвучні із обов'язками, які суд може покласти на особу у випадку звільнення від відбування покарання з випробуванням, що передбачені такими пунктами: 1) виконувати заходи, передбачені апробаційною програмою (п. 4 ч. 2 ст. 76 КК України); 2) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля (п. 6 ч. 2 ст. 76 КК України).

Строк обмежувального припису, відповідно до ч. 4 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII, встановлюється від одного до шести місяців. Тоді як, відповідно до ч. 3 ст. 91-1 КК України, заходи, передбачені частиною першою цієї статті, можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців. Тобто як кримінально-правові обов'язки обмежувальні заходи мають меншу тривалість (це не враховуючи строку можливого продовження застосування обмежувальних заходів).

Отож міжгалузевий характер обмежувальних заходів, а також мета їх застосування не дають підстав для їх віднесення

до окремого самостійного виду заходу кримінально-правового характеру. Їх застосування має кримінально-правове значення лише у зв'язку із застосуванням заходів кримінально-правового характеру, визначених у ч. 1 ст. 91-1 КК України. Основна їх мета – підсилення захисту потерпілої особи від домашнього насильства.

Проведення загальної характеристики системи заходів кримінально-правового характеру дає змогу визначитися із особливостями кримінально-правового впливу стосовно осіб, які вчинили злочини терористичного характеру (ст.ст. 258–258-5 КК України).

2.4.3. Основні заходи кримінально-правового характеру, передбачені КК України, за вчинення злочинів терористичного характеру

Залежно від різних критеріїв заходи кримінально-правового характеру можуть бути віднесені до різних класифікаційних груп. Це цілком обґрунтовано з огляду на можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до різних обставин, що мають кримінально-правове значення. Визначення видів заходів кримінально-правового характеру стосовно осіб, які вчинили злочини терористичного характеру, доцільніше проводити, виділяючи основні та інші заходи кримінально-правового характеру.

Основні заходи кримінально-правового характеру реалізуються у процесі застосування кримінальної відповідальності. До таких заходів потрібно віднести: покарання, звільнення від покарання та його відбування, пом'якшення покарання та судимість. Своєю чергою, ці заходи можна класифікувати залежно від їх опису в статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за злочин. З огляду на це лише покарання є тим заходом кримінально-правового характеру, який передбачений у санкції кримінально-правової норми.

Система покарань за вчинення злочинів терористичного характеру відображена загалом у 13 санкціях. За вчинення цього виду злочинів передбачено такі види покарань:

1) позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 1 ст. 258 КК України);

2) позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 258 КК України);

3) позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна або без такої (ч. 3 ст. 258 КК України);

4) позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 1 ст. 258-1 КК України);

5) позбавлення волі на строк від чотирьох до семи років з конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 258-1 КК України);

6) виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої (ч. 1 ст. 258-2 КК України);

7) обмеження волі на строк до чотирьох років або позбавлення волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 258-2 КК України);

8) позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 1 ст. 258-3 КК України);

9) позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з конфіскацією майна або без такої (ч. 1 ст. 258-4 КК України);

10) позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 258-4 КК України);

11) позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна (ч. 1 ст. 258-5 КК України);

12) позбавлення волі на строк від восьми до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна (ч. 2 ст. 258-5 КК України);

13) позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися пев-

ною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна (ч. 2 ст. 258-5 КК України).

Із урахуванням такої караності всі злочини терористичного характеру за ступенем тяжкості можна поділити на такі види:

1) злочини середньої тяжкості – ч. 1 ст. 258-1, чч. 1, 2 ст. 258-2 КК України;

2) тяжкі злочини – ч. 1 ст. 258, ч. 2 ст. 258-1, чч. 1, 2 ст. 258-4, чч. 1, 2 ст. 258-5;

3) особливо тяжкі злочини – ч. 2 ст. 258, ч. 3 ст. 258, ч. 1 ст. 258-3, ч. 3 ст. 258-5 КК України.

Суспільна небезпека злочинів терористичного характеру високо оцінена законодавцем. По-перше, особливо тяжким злочином визнається не лише кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів, а й передбачена караність за таким ступенем основного складу злочину, а саме: створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України). По-друге, переважно у санкціях статей міститься максимальний розмір покарання, який відповідає певному виду злочину за ступенем тяжкості, наприклад, до п'яти років позбавлення волі за середньої тяжкості злочин (ч. 1 ст. 258-1 КК України), до десяти років позбавлення волі за тяжкий злочин (ч. 1 ст. 258 КК України) та до п'ятнадцяти років позбавлення волі за особливо тяжкий злочин (ст. 258-3 КК України). По-третє, значне посилення санкцій відбувається у кваліфікованих складах злочинів. За вчинення терористичного акту, що призвело до загибелі людей, передбачене як одне із покарань довічне позбавлення волі.

Санкція розкриває правовий аспект кримінального покарання, вказуючи на його вид і обсяг, виконуючи водночас роль моделі кримінального покарання, передбаченого за вчинений злочин³²⁹. Ця частина кримінально-правової норми є мірилом тяжкості злочинів. Кожна держава має зацікавленість у формуванні системи кримінально-правових санкцій, за допомогою якої можна ефективно реалі-

³²⁹ Денисова Т. А. Поняття кримінально-правової санкції. *Право та державне управління*: зб. наук. праць. 2011. № 1. С. 83.

зовувати загальну та спеціальну превенцію у протидії злочинності. Визначний вплив на характер і розмір санкцій має соціальний зміст злочину, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки, а також інші обставини, які відображаються на кримінально-правовій політиці у протидії злочинам. Однак, для ефективного впливу на злочинність, а також з метою належної диференціації кримінальної відповідальності й індивідуалізації покарання, необхідно, щоб конструювання санкцій кримінально-правових норм відповідало певним правилам.

Насамперед, як правильно зазначає Ю. Пономаренко, побудова санкцій статей Особливої частини КК України повинна здійснюватися з урахуванням встановлених у статтях Загальної частини розмірів (особливо максимальних) видів покарань³³⁰. Проведений аналіз санкцій кримінально-правових норм, які передбачають злочини терористичного характеру, дає змогу встановити, що при їх конструюванні використано такі види покарань:

1) основні види покарань – виправні роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі;

2) додаткові види покарань – конфіскація майна, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Проектуючи на розглядувані санкції положення Загальної частини КК України, можна констатувати, що законодавцем належно витримано вимоги щодо строків цих видів покарань і немає випадків перевищення мінімального або максимального їх розміру. Водночас також потрібно наголосити на дотриманні ще одного правила конструювання санкцій, яке полягає у розумному звуженні меж покарання, що цілком дозволяє суду провести належну індивідуалізацію покарання за злочини терористичного характеру.

Натомість треба зауважити на особливості передбачення у санкціях норм про злочини терористичного характеру додаткових

³³⁰ Пономаренко Ю. А. Значення системи покарань для диференціації кримінальної відповідальності в санкціях статей Особливої частини КК України. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 р.)*. Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 189.

видів покарань. Використання у санкції статей цих норм конфіскації майна як додаткового виду покарання не повною мірою відповідає змісту норми, передбаченої ч. 2 ст. 59 КК України. За загальним правилом, конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. Однак, за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки, конфіскація може бути встановлена незалежно від ступеня їх тяжкості. При конструюванні санкцій норм про злочини терористичного характеру законодавець витримав вимогу щодо відсутності обмежень за ступенем тяжкості злочинів, оскільки передбачив конфіскацію майна не лише за злочини тяжкі та особливо тяжкі, а й за такі злочини середньої тяжкості:

1) втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства (ч. 1 ст. 258-1 КК України);

2) публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами (ч. 1 ст. 258-2 КК України);

3) ті самі дії, передбачені ч. 1 ст. 258-2, вчинені з використанням засобів масової інформації (ч. 2 ст. 258-2 КК України).

Конфіскація майна є видом покарання, що має майновий характер. Її завданням є позбавити засудженого всього або частини майна, що є його власністю, тобто фактично показати, наскільки невідгідним є становище особи, в якій вилучили не лише майно, здобуте злочинним шляхом (спеціальна конфіскація), а й його майно. З огляду на ч. 2 ст. 59 КК України конфіскацію майна, що є власністю засудженого, може бути застосовано не лише з урахуванням ступеня тяжкості злочину, а й з урахуванням корисливого мотиву.

Майже загальноприйнятим у кримінальному праві є розуміння корисливого мотиву як бажання винного одержати у зв'язку із вчиненням злочину матеріальні блага для себе або інших осіб, одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди (абз. 1 п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову

практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р. № 2). В цьому розумінні злочини терористичного характеру не належать до корисливих злочинів*.

Розглядувана прогалина має бути усунута законодавцем. Якщо, зважаючи на підвищену суспільну небезпеку злочинів терористичного характеру, законодавець бажає підсилити цю ознаку також і конфіскацією майна як додатковим видом покарання, тоді потрібно уточнити у ч. 2 ст. 59 КК України, що за злочини проти громадської безпеки цей вид покарання може застосовуватися «незалежно від ступеня їх тяжкості та мотиву вчинення злочину». В цьому контексті також вбачається за доцільне уточнити спосіб вказівки на конфіскацію майна як виду покарання у санкціях злочинів терористичного характеру. В ст.ст. 258–258-4 зазначається «з конфіскацією майна або без такої», тобто такий вид покарання є додатковим факультативним. І лише у ст. 258-5 КК України вказано «та з конфіскацією майна». Тобто лише щодо фінансування тероризму конфіскація визначається законодавцем як додаткове обов'язкове покарання. Аналізуючи практику призначення покарання за фінансування тероризму, І. Криворучко позитивно оцінює застосування конфіскації майна як додаткового виду покарання та пропонує вказати у ч. 1 ст. 258-3 КК України на його обов'язковий характер³³¹.

Щодо інших злочинів терористичного характеру, якщо суд застосує конфіскацію майна, то таке рішення має бути додатково обґрунтованим. Н. Орловська, яка досліджувала санкції, робить висновок про те, що «за злочин з відносно меншим ступенем тяжкості є сенс конструювати санкції з факультативними додатковими покараннями, за злочини з відносно більшим ступенем тяжкості – з обов'язковими»³³².

* За винятком ч. 2 ст. 258-5 КК України, відповідно до якої кваліфікуючою ознакою фінансування тероризму визнано вчинення цього злочину з корисливих мотивів.

³³¹ Криворучко І. О. Протидія діяльності терористичних організацій в Україні засобами кримінальної юстиції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2019. С. 184.

³³² Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2012. С. 30.

Потрібно зважати на те, що кримінально-правова природа конфіскації майна є дещо відмінною від інших видів покарання, оскільки вона полягає не так у обмеженні прав і свобод засудженого, як у їх позбавленні. В. Шаблистий акцентує на тому, що загальна конфіскація майна як вид покарання має бути скасована через її невідповідність Конституції України. На думку науковця, саме спеціальна конфіскація є ефективним заходом протидії злочинам, насамперед корисливим тяжким і особливо тяжким³³³.

Факультативна конфіскація майна може бути оцінена як порушення принципу юридичної визначеності, що є однієї із засад верховенства права. Одним із проявів цього принципу є вимога про чітке формулювання правової норми, щоб можна було зрозуміти, які наслідки з цього випливають. У рішенні ЄСПЛ від 25 березня 1988 р., прийнятому у справі «Олссон проти Швеції» (номер справи: 10465/83), зазначається, що норма національного закону не може розглядатися як «право», якщо її не сформульовано з достатньою точністю так, щоб громадянин мав змогу, якщо потрібно, з відповідними рекомендаціями, до певної міри передбачати наслідки, що її може потягнути за собою вчинена дія³³⁴.

Інша сторона окресленої проблеми полягає у тому, що право на мирне володіння майном, яке закріплено у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., може бути обмежене у випадках правомірного позбавлення власності з боку держави, а саме у випадку конфіскації та експропріації майна. Однак, навіть у цих випадках порушення конвенційної норми буде у тому випадку, коли не була дотримана розумна пропорційність між втручанням у права фізичної особи та інтересами суспільства, а також, коли є істотний дисбаланс між тягарем, що довелося понести приватній особі, і цілями інтересів суспільства, які мають на увазі. ЄСПЛ вважає, що конфіскація майна як вид

³³³ Шаблистий В. В. Конфіскація та спеціальна конфіскація як можливий наслідок вчинення корупційного правопорушення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 137.

³³⁴ Рішення ЄСПЛ у справі «Олссон проти Швеції» від 25.03.1988 (номер справи: 10465/83). URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/09/olsson-protyv-shvetsyyu> (дата звернення: 01.11.2019).

покарання є правомірним лише у тих випадках, коли повністю доведено злочинний характер походження відповідного майна³³⁵.

Наступне на що треба звернути увагу в контексті формулювання межі кримінально-правового впливу щодо злочинів терористичного характеру є відсутність єдиних підходів до встановлення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового виду покарання. Судова практика притримується положення про те, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується як додаткове покарання лише в тих випадках, коли вчинення злочину було пов'язане із службовим становищем засудженого або із заняттям ним певною діяльністю. Тому, якщо спеціальним суб'єктом злочину визнається службова особа, то цілком логічно, що вплив на такий злочин має відбуватися, зокрема, із застосуванням такого виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Службова особа як спеціальний суб'єкт безпосередньо вказаний у двох кваліфікованих складах злочинів терористичного характеру, а саме: 1) втягнення у вчинення терористичного акту службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 ст. 258-1 КК України); 2) сприяння вчиненню терористичного акту, вчиненого службовою особою з використанням свого службового становища (ч. 2 ст. 258-4 КК України). Однак, у санкціях цих норм немає додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У диспозиціях ст. 258-5 КК України безпосередньо не акцентується на вчиненні злочину певними спеціальними суб'єктами, які використовують можливості свого статусу для вчинення злочину, однак у санкції трьох частин цієї статті є вказівка на розглядуваний додатковий вид покарання.

Як видається ефективним є той кримінальний закон, в якому не порушується системність норм, тобто є чіткий взаємозв'язок між його частинами. Законодавчо передбачена можливість призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні

³³⁵ Шаблистий В. В. Конфіскація та спеціальна конфіскація як можливий наслідок вчинення корупційного правопорушення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 137.

посади або займатися певною діяльністю, зокрема, й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. Водночас суд має обґрунтувати неможливість збереження за засудженим права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та врахувати особу винного, характер злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, а також інші обставини. Цього цілком достатньо для того, щоб відмовитися від вказівки у санкціях норм на позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання у тих випадках, коли таке покарання може бути факультативним. Так вдасться усунути наявний дисбаланс у караності злочинів, а також значно розвантажити норму від зайвих формулювань. В. Тютюгін позитивно оцінює використання додаткових покарань і зазначає, що ці види покарань спрямовані на індивідуалізацію карального та виправного впливу, закріплення результатів, що досягаються під час відбування основного покарання³³⁶. Тому доцільно доповнити ч. 2 ст. 258-1 та ч. 2 ст. 258-4 вказівкою у санкції «з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю».

Чергове правило конструювання санкцій статей полягає у тому, що мінімальна межа санкції частини статті, що встановлює покарання, не повинна заходити за максимальну межу покарання, встановленого за менш небезпечне діяння³³⁷. Цьому правилу кореспондує інше, відповідно до якого мінімальна межа покарання, встановленого за небезпечніше діяння, повинна бути верхньою межею покарання за менш небезпечне діяння³³⁸. Йдеться про так звану в науці кримінального права «драбину» санкцій за основний

³³⁶ Тютюгін В. И. К вопросу о системе наказаний и порядке их назначения в проекте УК Украины *Проблеми законності: республік. міжвідом. наук. зб.* 2000. Вип 45. С. 158.

³³⁷ Філей Ю. В. Вплив принципу диференціації кримінальної відповідальності на побудову кримінально-правових санкцій. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум (11–12 вересня 2009 р.)*. Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 242.

³³⁸ Павлик Л. В. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2013. С. 182.

та кваліфіковані склади злочинів, тобто визначеність покарань або «у стик» або «з перекриттям». Вимоги цих правил дотримано лише при конструюванні санкцій ст. 258-5 КК України. У ч. 1 ст. 258-5 КК України верхня межа покарання становить «до восьми років», а у ч. 2 нижня межа покарання – «від восьми років». Відповідно у ч. 2 верхня межа покарання у виді позбавлення волі – «до десяти років», а у ч. 3 нижня межа цього ж покарання – від 10 років. У всіх інших санкціях норм про злочини терористичного характеру розглядувані правила не виконуються. Так, наприклад, за ч. 1 ст. 258 КК України терористичний акт карається позбавленням волі від п'яти до десяти років. Тоді, як у ч. 2 цієї статті межа покарання у виді позбавлення волі становить «від семи років до дванадцяти років». У ч. 3 ст. 258 КК України передбачено основне покарання у виді позбавлення волі строком від семи до дванадцяти років. Порушення принципу диференціації кримінальної відповідальності полягає у тому, що за вчинення терористичного акту, що призвів до заподіяння значної майнової шкоди, може бути призначене суворіше покарання, ніж за теж саме діяння, але, яке призвело до загибелі людини.

Щодо правила конструювання санкцій статей за певним видом, то науковці зазначають, що у санкціях статей має бути закріплена альтернатива основним видам покарань³³⁹. Санкції кримінально-правових норм, які передбачають злочини терористичного характеру, є загалом відносно визначеними – 10 санкцій. Альтернативними є лише 2 санкції, які передбачені чч. 1 та 2 ст. 258-2 КК України*.

Усі санкції цих норм є кумулятивними, оскільки поряд із основним покаранням передбачені одне або два додаткових

³³⁹ Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів). К.: АртЕк, 1997. С. 129; Хавронюк М. І. Щодо відповідності санкцій кримінально-правових норм суспільній небезпеці діянь. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2002. № 1. С. 100.

* Орловська Н. А. відносить санкцію ч. 3 ст. 258 КК України, яка передбачає позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна або без такої, до відносно визначених з елементами абсолютної визначеності.

покарання. Думається, що у питанні альтернативності санкцій має бути дотриманий зважений підхід залежно від ступеня тяжкості злочину. Тому доцільно у цьому питанні прислухатися до Н. Орловської, яка стверджує, що чим тяжчим є злочин, тим менша кількість видів основних покарань має бути передбачена у санкції³⁴⁰. В контексті злочинів терористичного характеру, які посягають на громадську безпеку та низку інших об'єктів, доцільно зберігати більшість санкцій саме відносно визначеними.

Ефективність протидії злочинності також залежить значною мірою від процесу застосування кримінально-правової норми. Соціальна обґрунтованість санкцій має бути перевірена на підставі аналізу реальних показників стану та динаміки злочинів терористичного характеру. Натомість санкцією не вичерпуються можливі негативні наслідки вчиненого злочину. В своєму арсеналі суд має також інші заходи впливу на злочинність.

2.4.4. Інші заходи кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися за вчинення злочинів терористичного характеру

У кримінально-правовій доктрині немає наукової єдності позицій щодо поняття і видів інших заходів кримінально-правового характеру. Головна проблема полягає в особливій кримінально-правовій природі цих заходів, які, як свідчить їх назва, мають бути відмінними від основної правової категорії, якою є кримінальна відповідальність і форми її реалізації.

Н. Орловська доречно зауважує, що «оскільки покарання є головним примусовим інструментом кримінального права,

³⁴⁰ Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса, 2012. С. 30.

«іншість» усіх примусових заходів, відмінних від покарання, визначається відносно покарання, а не в межах (усередині) їх сукупності»³⁴¹.

Науковці у питанні визначення поняття інших заходів кримінально-правового характеру акцентують на різних ознаках, а саме на: суб'єктах, до яких вони мають застосовуватися; меті цих заходів; їх співвідношенні із покаранням тощо. А. Яценко розуміє під іншими заходами кримінально-правового характеру передбачені кримінальним законом відмінні від покарання примусові, заохочувальні або такі, що ґрунтуються на гуманістичних засадах і недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, засоби впливу, що застосовуються судом до особи в разі вчинення злочину або суспільно небезпечного діяння чи діяння, зовні схожого з ним, із метою відновлення доконфліктного стану порушених правовідносин, захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нових злочинів або суспільно небезпечних діянь через виправлення в окремих випадках порушників³⁴².

Науковець виокремлює такі ознаки цих заходів: 1) регламентуються в КК України, але не вичерпуються розділами XIV та XIV-1 Загальної частини; 2) застосовуються судом і у примусовому порядку, і за згодою потерпілого та (або) особи, до якої вони застосовуються; 3) передумовою їх застосування є вчинення особою злочину або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, чи діяння, зовні схожого з ним; 4) їх метою є відновлення доконфліктного стану порушених злочином або суспільно небезпечним діянням правовідносин, захист охоронюваних законом прав та інтересів особи, обов'язкове лікування, а також запобігання вчиненню нових злочинів або суспільно небезпечних діянь через виправлення в окремих випадках порушників закону³⁴³.

³⁴¹ Орловська Н. А. Актуальні проблеми кримінально-правового регулювання спеціальної конфіскації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 2. С. 137.

³⁴² Яценко А. М. Інші заходи кримінально-правового характеру: поняття та види. *Право та державне управління*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 147.

³⁴³ Там само.

В. Борисов і В. Батиргараєва називають інші заходи кримінально-правового характеру передбачені кримінальним законодавством примусові некаральні заходи, що застосовуються судом від імені держави до фізичних або юридичних осіб за вчинення забороненого КК суспільно небезпечного діяння з метою усунення причин і умов, що призвели до його вчинення й здатних у разі їх збереження призвести до скоєння нового суспільно небезпечного діяння, та гарантування в окремих випадках безпеки особи, до якої вживаються такі заходи, надання їй необхідної допомоги, а також гарантування безпеки інших осіб³⁴⁴.

Ю. Пономаренко також погоджується із науковцями у тому, що інші заходи кримінально-правового характеру – це передбачені кримінальним законом примусові заходи. Крім того, він уточнює, що розглядувані заходи застосовуються судом до фізичної або юридичної особи з метою усунення умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь. Ю. Пономаренко також виокремлює ознаки інших заходів кримінально-правового характеру: 1) усі вони передбачаються виключно законом про кримінальну відповідальність; 2) їх перелік є вичерпним; 3) застосовуються у примусовому порядку, тобто незалежно від згоди або бажання будь-яких осіб, зокрема й тих, до яких вони застосовуються. Окремі з таких заходів обмежують особу в її правах чи покладають на неї додаткові обов'язки (примусові заходи медичного або виховного характеру), інші – не спрямовані на обмеження прав людини (спеціальна конфіскація майна); 4) застосовуються судом від імені держави; 5) підставою застосування таких заходів є вчинення фізичною особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, або може й не мати його; 6) метою їх застосування є не кара або виправлення особи, яка вчинила злочин, а усунення умов, що сприяли вчиненню суспільно небезпечного діяння і можуть стати криміногенними чинниками у майбутньому³⁴⁵.

³⁴⁴ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. Х.: Право, 2017. С. 404.

³⁴⁵ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. С. 467–468.

Запропонована Ю. Пономаренком система кримінально-правових ознак є доволі репрезентативною, оскільки дає змогу не лише згідно з цим визначити види інших заходів кримінально-правового характеру, що є примусовими, а й розмежувати їх, наприклад, із покаранням тощо.

Відповідно до запропонованих ознак, Ю. Пономаренко вирізняє такі види інших заходів кримінально-правового характеру: 1) примусові заходи медичного характеру (ст.ст. 92–95 КК України); 2) примусове лікування (ст. 96 КК України); 3) спеціальна конфіскація (ст.ст. 96-1, 96-2 КК України); 4) примусові заходи виховного характеру (чч. 2–4 ст. 105 КК України); 5) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (штраф, конфіскація майна, ліквідація) (ст.ст. 96-7–96-9 КК України)³⁴⁶.

Загалом позитивно оцінюючи таку класифікацію, все-таки потрібно зауважити, що поза увагою залишився заохочувальний захід кримінально-правового характеру, який не є формою реалізації кримінальної відповідальності. Йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності. Як усі інші заходи кримінально-правового характеру звільнення від кримінальної відповідальності є формою реалізації охоронних кримінально-правових відносин.

Звільнення від кримінальної відповідальності може відноситися до інших заходів кримінально-правового характеру за сукупністю таких ознак: 1) передбачається нормами Загальної та Особливої частин КК України; 2) застосовується за ухвалою суду; 3) підставою для застосування його є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки складу злочину; 4) є гуманним актом держави й одним із способів економії кримінально-правової репресії; 5) змістом його є заохочення, що обумовлюється відмовою держави від засудження особи та від застосування до неї покарання; 6) застосовується за згодою особи, яка вчинила злочин; 7) реалізується відповідно до норм кримінального процесуального законодавства України; 8) не спричиняє судимості. Звільнення

³⁴⁶ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. С. 469.

від кримінальної відповідальності не є виправданням особи у вчиненому злочині та не містить реабілітуючих підстав. Однак, так держава намагається дати додатковий шанс особі для її виправлення й відтак попередити вчинення цієї особою нових злочинів.

З-поміж інших заходів кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися до фізичних осіб, лише спеціальна конфіскація та звільнення від кримінальної відповідальності залежать від характеру вчиненого злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. Спеціальна конфіскація є окремим видом інших заходів кримінально-правового характеру, що полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна. Відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України, спеціальна конфіскація застосовується до обмеженого кола злочинів, які вичерпно визначені у цій же кримінально-правовій нормі. Аналіз змісту цієї норми дає змогу встановити, що вчинення злочинів терористичного характеру не визнається підставою для застосування спеціальної конфіскації. Однак, чи є це правильним?

В. Шаблистий зазначає, що європейське законодавство визначає конфіскацію майна виключно щодо вузького кола злочинів, де може бути застосована конфіскація майна, а саме: фінансування тероризму, або доходів, одержаних у результаті цього злочину³⁴⁷. Для цього науковець послуговується ч. 2 ст. 2 Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 р., відповідно до якої кожна Сторона забезпечує свою спроможність здійснювати пошук, відстежування, визначати, заблокувати, заарештовувати й конфісковувати майно, законного або незаконного походження, використане або призначене для використання будь-яким чином цілком або частково, для фінансування тероризму, або доходи, одержані в результаті цього злочину, та

³⁴⁷ Шаблистий В. В. Конфіскація та спеціальна конфіскація як можливий наслідок вчинення корупційного правопорушення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 130–138.

забезпечити із цією метою співробітництво в якомога більшому обсязі³⁴⁸. Міжнародно-правовий акцент на тому, що кожна держава-учасниця вживає відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства належних заходів для конфіскації коштів, які використовувались або були виділені з метою вчинення фінансування тероризму, і надходжень, отриманих в результаті таких злочинів, зроблено у ч. 1 ст. 8 Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.)³⁴⁹. Отже, конфіскація майна розглядається міжнародним співтовариством і країнами-членами ЄС як ефективний засіб протидії міжнародним злочинам у сфері фінансування тероризму. Кримінально-правова природа конфіскації майна як додаткового виду покарання за кримінальним законодавством є відмінною від спеціальної конфіскації. Відтак, вказівку у санкціях норми про фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України) на конфіскацію майна не слід вважати належним виконанням обов'язку, взятого на себе державою при ратифікації вказаних документів. З огляду на зазначене видається обґрунтованим передбачити серед підстав застосування спеціальної конфіскації ст. 258-5 КК України.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України, вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст.ст. 258–258-5 КК України, визнається матеріальною підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. В цю категорію юридичних осіб потрапляють: суб'єкти приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи, організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, інші юридичні особи, що створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права.

³⁴⁸ Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, ратифікована законом України від 17.11.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_948 (дата звернення: 01.11.2019).

³⁴⁹ Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12.1999, ратифікована Законом України від 12.09.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_518 (дата звернення: 01.11.2019).

Тому підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб є злочини, вчинені спеціальним суб'єктом, тобто уповноваженою особою юридичної особи, якою, згідно з приміткою 1 до ст. 96-3 КК України, визнаються службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи. У концепції застосування цих заходів законодавець пропонує розмежовувати правові наслідки вчинення злочину від імені та в інтересах юридичної особи. Наявну в кримінальному законодавстві прогалину щодо тлумачення поняття «вчинення злочину від імені юридичної особи» намагаються заповнити науковці. В. Грищук, О. Пасека вважають, що уповноважена особа, яка діє від імені юридичної особи, має право виражати волю юридичної особи щодо виникнення, зміни чи припинення її прав та обов'язків. Це право у неї може виникнути із низки підстав, а саме: на підставі установчих документів, закону, договору доручення чи на підставі іншого договору, яким конкретній фізичній особі уповноваженим органом юридичної особи дозволяється діяти як її представникові³⁵⁰.

Із змісту п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України випливає, що вчинення злочину терористичного характеру в інтересах юридичної особи не визнається підставою для застосування таких заходів. Науковці незгодні із законодавцем і акцентують на тому, що наявність такої обмежувальної вказівки унеможливує застосування заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб у випадку, передбаченому п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України³⁵¹. Зважаючи на специфіку злочинів терористичного характеру, складно уявити ситуацію, коли, наприклад, фінансування тероризму може вчинятися

³⁵⁰ Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: міжнародний досвід та основні теоретичні підходи: наук.-практ. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2017. С. 280.

³⁵¹ Загінєй З. А. Основні недоліки нормотворчої техніки інституту застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 66; Гладун О. З. Відповідальність юридичних осіб за вчинення злочинів терористичної спрямованості від їх імені. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки: зб. наук. праць*. 2017. Вип. № 5. С. 110.

уповноваженою особою юридичної особи офіційно від імені юридичної особи шляхом переведення коштів через офіційні банківські установи. І. Криворучко пропонує змінити підставу застосування заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб, передбачену п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України, вказавши, що ці заходи стосовно юридичних осіб застосовуються у випадку вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст.ст. 258–258-5 КК України³⁵².

До системи заходів кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватися до юридичних осіб, відповідно до ч. 1 ст. 96-6 КК України, віднесено: штраф, конфіскацію майна та ліквідацію. Лише конфіскація майна є додатковим заходом кримінально-правового характеру.

У кримінальному законодавстві немає вказівки щодо переліку злочинів, вчинення яких є матеріальною підставою для застосування штрафу як заходу кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 96-7 КК України, суд застосовує штраф виходячи з двократного розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди. З огляду на це положення потрібно констатувати, що штраф може застосовуватися до юридичних осіб лише у випадку вчинення уповноваженою особою злочинів, передбачених чч. 1, 2 ст. 368-3, чч. 1, 2 ст. 368-3, чч. 1, 2 ст. 368-4, ст.ст. 369, 369-2 КК України. Тому й штраф як захід кримінально-правового характеру не може застосовуватися стосовно юридичних осіб у випадку вчинення уповноваженою особою одного із злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5 КК України. За вчинення цих злочинів уповноваженою особою до юридичної особи може застосовуватися ліквідація, оскільки про це безпосередньо зазначено у ст. 96-9 КК України.

Конфіскація є додатковим заходом кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи.

³⁵² Криворучко І. О. Протидія діяльності терористичних організацій в Україні засобами кримінальної юстиції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2019. С. 133.

У випадку вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені юридичної особи одного із злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5 КК України, конфіскація застосовується у разі ліквідації юридичної особи. 3. Загиней зауважує на те, що конфіскація всього майна суперечить цивільному та господарському законодавству, відповідно до якого визначено черговість задоволення вимог кредиторів. У зв'язку із проведенням цієї процедури майна юридичної особи може не виявитися, що унеможливить фактичне виконання конфіскації майна як заходу кримінально-правового характеру³⁵³.

2.4.5. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів терористичного характеру

Особливістю реалізації кримінально-правового впливу у сфері протидії тероризму є застосування заохочення, що реалізується через спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів:

- 1) терористичного акту (ч. 6 ст. 258 КК України);
- 2) створення терористичної групи чи терористичної організації (ч. 2 ст. 58-3 КК України);
- 3) фінансування тероризму (ч. 4 ст. 258-5 КК України).

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності регламентується нормами Загальної та Особливої частин КК України. Загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності мають спільні ознаки, наприклад: 1) застосовуються судом від імені держави за згодою особи, яка вчинила злочин; 2) відбувається відмова держави від осуду поведінки особи та від застосування до неї кримінальної відповідальності. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачаються

³⁵³ Загиней З. А. Основні недоліки нормотворчої техніки інституту застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 73.

в окремих частинах статей Особливої частини КК України, застосовуються незалежно від ступеня тяжкості злочину, стосуються виключно складу злочину, ознаки якого описані у цій нормі та пов'язані із певним видом посткримінальної поведінки особи. Системний аналіз загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені ст.ст. 45–49 КК України, дає змогу визначитися із застосуванням їх до осіб, які вчинили злочини терористичного характеру. Відтак звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України) та звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України) за наявності вказаних у цих нормах підстав можна застосувати до осіб, які вчинили втягнення у вчинення терористичного акту (ч. 1 ст. 258-1 КК України) та публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України). Особи, які вчинили злочини терористичного характеру, звільняються від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України).

Кримінально-правова природа спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності полягає у тому, як зазначає П. Хряпінський, що, не відіграючи провідної ролі у протидії злочинності, притаманними їм засобами спеціальні види сприяють виконанню основного соціального завдання кримінального права, яким є захист найбільш важливих соціальних цінностей від злочинних посягань³⁵⁴. Передбачення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за окремі злочини терористичного характеру виконує особливу місію – попередження заподіяння тяжких наслідків через відмову від кримінальної репресії стосовно певного кола осіб, посткримінальна поведінка яких дає змогу уникнути значних перепон у розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів. Таким чином держава інформаційно-виховними заходами кримінально-правового регулювання стимулює особу, яка вчинила злочин терористичного характеру, до співробітництва у питанні протидії злочинності. За відсутності таких компромісних норм

³⁵⁴ Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України: навч. посібник. Запоріжжя: КСК Альянс, 2010. С. 28.

в особи, яка вчинила злочин терористичного характеру, взагалі не було б підстав для уникнення кримінального переслідування. З іншого боку, звільнення від кримінальної відповідальності за ці злочини потрібно визнати обґрунтованим та справедливим лише у тих випадках, якщо воно не створює перепони для охорони найбільш цінних суспільних відносин від злочинних посягань і водночас сприяє виправленню винного, попередженню вчинення нових злочинів.

Звільнення від кримінальної відповідальності відбувається лише за наявності відповідних підстав і умов, зміст яких визначено у кримінально-правовій нормі. Відповідно до судового роз'яснення, умовою звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення нею певного умисного злочину, незалежно від того закінчено його чи ні, вчинений він одноособово чи у співучасті (абз. 3 п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»).

Умови спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за злочини терористичного характеру сформульовані з урахуванням ознак того чи іншого складу злочину. Відповідно до ч. 6 ст. 258 КК України, умовою звільнення від кримінальної відповідальності є: 1) вчинення злочину, передбаченого ч. 1 цієї статті, лише в одній із форм об'єктивної сторони, а саме у виді погрози здійснення терористичного акту та 2) відсутність в її діяннях ознак іншого складу злочину. В процесі реалізації цього компромісу потрібно також встановити, що особа раніше не вчиняла діянь, передбачених ст. 258 КК України, а також те, що погроза вчинення терористичного акту висловлена нею одноособово та не призвела до заподіяння майнової шкоди чи інших тяжких наслідків або до загибелі людей.

У змісті умов звільнення від кримінальної відповідальності за ст.ст. 258-3 та 258-5 КК України зроблено виняток щодо переліку осіб, які можуть стати учасниками такого компромісу. Звільненню від кримінальної відповідальності за цими статтями підлягає будь-яка особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, в діяннях якої немає ознак іншого складу злочину.

Умовою звільнення від кримінальної відповідальності, за ч. 2 ст. 258-3 КК України, є вчинення одного з таких діянь:

- 1) участь у терористичній групі чи терористичній організації;
- 2) організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

У цих пунктах йдеться про дві особи, які виконують різні функції. Перша із них є учасником злочинного угруповання, яка ввійшла до складу терористичної групи або терористичної організації, погодилася виконувати певну роль, одержала відповідні знаряддя, знайома з іншими учасниками, які визнають її членство. Інша особа, яка не є таким членом, але сприяє діяльності злочинно об'єднання.

Водночас застосування цього виду звільнення не передбачає автоматичного звільнення від кримінальної відповідальності за участь в інших злочинах, вчинених терористичною групою чи терористичною організацією³⁵⁵.

Особливістю ч. 4 ст. 258-5 КК України, порівняно з іншими заохочувальними нормами цього розділу, є віднесення до умов звільнення ширшого кола діянь, тобто всіх, які передбачені у ст. 258-5 КК України. Це можуть бути і ознаки простого (ч. 1 ст. 258 КК України), і кваліфікованих складів злочинів (чч. 2, 3 ст. 258-5 КК України).

Фінансування тероризму є своєрідною мультизагрозою. Від того, наскільки матеріально сильною є терористичне угруповання, залежить тривалість його злочинної діяльності та масштаби заподіяних наслідків. Фінансово можуть підтримуватися злочинні угруповання, які діють за межами конкретної держави. У зв'язку з такими економічними вливаннями їх злочинна діяльність може набути міжнародного характеру. Внутрішня загроза від фінансування тероризму в межах окремої держави має деструктивний вплив на стан безпеки та сприяє масовому поширенню страху у суспільстві. Через належне фінансування для вчинення терористичних актів можуть залучатися найсучасніша зброя, інформацій-

³⁵⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2017. С. 592.

но-телекомунікаційні технології та навіть можуть фінансуватися розробки нових комп'ютерних загроз тощо.

Фінансова основа тероризму є рушієм терористичної загрози. 29 березня 2019 р. Рада Безпеки ООН схвалила нову резолюцію про боротьбу із фінансуванням тероризму. Україна стала одним із спів-авторів цього документа. Резолюція вимагає від усіх країн, щоб їх національне законодавство було достатнім для покарання відповідальних за фінансування терористичних організацій або окремих терористів, які виступають із будь-якою метою. Члени Ради Безпеки ООН наголосили державам на необхідності виявляти всі канали фінансування тероризму і винних притягати до кримінальної відповідальності.

Нейтралізувавши джерело фінансування, можна значно знизити терористичну загрозу. Ступінь суспільної небезпеки особи, яка забезпечує фінансування терористичної групи чи терористичної організації, є співрозмірною із небезпекою від діянь організатора чи керівника цих злочинних угруповань. Відтак, з боку держави є занадто ризиковано йти на компроміс із фінансово незалежною особою, яка причетна до формування терористичних небезпек. Наявність у КК України заохочувальної норми за фінансування тероризму свідчить про недооцінювання законодавцем усієї небезпеки цього злочину.

Щодо визначення кола осіб, які підлягають звільненню за ч. 2 ст. 258-3 КК України, науковці дискутують. Так, А. Вознюк вважає, що участь у терористичній групі чи терористичній організації є більш суспільно небезпечним діянням, ніж саме створення злочинного угруповання, від якого лише є загроза заподіяння шкоди³⁵⁶. Ю. Баулін теж вважає, що за створення терористичної групи та терористичної організації потрібно звільняти від кримінальної відповідальності³⁵⁷.

Інші науковці вбачають підвищену суспільну небезпеку від дій організатора як від особи, яка генерує злочинні ідеї та керує

³⁵⁶ Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинного об'єднання та участь у них. К.: ФОП Маслаков, 2018. С. 136.

³⁵⁷ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. С. 237.

їх втілення³⁵⁸. При застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності має бути забезпечено розумний баланс інтересів. Намагаючись розкрити злочини, не варто забувати про забезпечення справедливої сатисфакції. Треба брати до уваги те, як до такого прощення ставитиметься суспільство, потерпілі, жертви вчиненого злочину. І тому ступінь небезпеки організатора і керівника терористичної групи і терористичної організації, безумовно, є вищим від інших учасників, оскільки саме вони згенерували ідею поширення неспокою, страху та постійної напруги серед членів суспільства. Бо лише інформація про те, що в країні діє терористична загроза змушує кожного вживати додаткових заходів для забезпечення власної безпеки.

У науковій літературі висловлено пропозицію про виключення із ч. 4 ст. 258-5 КК України вказівки на те, що звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), мотивуючи тим, що фінансування тероризму не передбачає особливої форми співучасті, як у випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України³⁵⁹. Для такого твердження немає жодних підстав. Розглядувана вказівка має особливе значення для того, щоб не уникнули кримінальної репресії організатори чи керівники терористичної групи чи терористичної організації, які вчинили злочин за ч. 1 ст. 258-3 КК України, та, крім того, здійснювали фінансування тероризму. За жодне із цих діянь вказані особи не можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності.

І. Криворучко пропонує уніфікувати передумови звільнення від кримінальної відповідальності за злочинну діяльність усіх видів

³⁵⁸ Кваша О. О. Організатор злочину (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 1999. С. 4; Криворучко І. О. Протидія діяльності терористичних організацій в Україні засобами кримінальної юстиції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2019. С. 155; Хавронюк М. І. Кримінально-правові засоби протидії організований злочинній діяльності: досвід зарубіжних країн і законодавчі пропозиції для України. *Кримінальне право України*. 2006. № 1. С. 97.

³⁵⁹ Криворучко І. О. Протидія діяльності терористичних організацій в Україні засобами кримінальної юстиції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2019. С. 157.

злочинних угруповань, відповідальність за які передбачена у Розділі IX «Злочини проти громадської безпеки», сформулювавши заохочувальну норму в ч. 2 ст. 255 КК України та вказавши, що вона поширюється на злочини, передбачені у ст.ст. 257, 258-3, 260 КК України³⁶⁰.

Лише умовами не вичерпуються випадки звільнення від кримінальної відповідальності. У конструкцію заохочувального припису також входять спеціальні підстави. Підставою такого звільнення може бути або певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує, або настання певної події (абз. 4 п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»). Підстава звільнення від кримінальної відповідальності є особливою законодавчою конструкцією, яка складається із декількох обов'язкових елементів (видів поведінки), сукупність яких є обов'язковою для встановлення у процесі реалізації компромісу.

Щодо визначення підстав для застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, то науковці порушують питання про те, що вказані заходи є «спеціальними видами дійового каяття» відносно «загальних підстав дійового каяття». На переконання В. Навроцького, позитивна посткримінальна поведінка за будь-якого виду дійового каяття характеризується такими ознаками: 1) вчинення закінченого злочину незалежно від того, яку роль виконувала особа у вчиненні злочину та може стосуватися і виконавця злочину, і інших співучасників; 2) такий злочин законодавцем віднесено до тих, правові наслідки яких погашаються подальшою поведінкою особи – позитивна посткримінальна поведінка має кримінально-правове значення щодо доволі обмеженого кола злочинів, визначеного законодавцем в Особливій частині КК України; 3) виконання особою, яка вчинила злочин, чітко визначених у КК дій, які оцінюються як позитивна – бажана з погляду інтересів держави і суспільства – поведінка; 4) заохочення особи,

³⁶⁰ Криворучко І. О. Протидія діяльності терористичних організацій в Україні засобами кримінальної юстиції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2019. С. 150.

яка вчинила певний злочин, до відповідної поведінки за допомогою застосування звільнення від кримінальної відповідальності³⁶¹. Система ознак, сформульована вченим, дає змогу зробити висновок, що єдиною ознакою, за якою потрібно розмежовувати «загальне дійове каяття» та «спеціальне дійове каяття», є правовий режим заохочення. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям належить до дискреційних повноважень суду, а спеціальні види звільнення є обов'язковими для правозастосовного органу.

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності за погрозу здійснення терористичного акту (ч. 6 ст. 258 КК України) є: 1) до повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину особа добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин; 2) сприяла його припиненню або розкриттю; 3) завдяки такому повідомленню та сприянню, а також ужитим заходам вдалося відвернути небезпеку для життя чи здоров'я людини, заподіяння значної майнової шкоди, настання інших тяжких наслідків. Невиконання хоча б однієї з цих підстав унеможливило застосування такого спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності.

Заохочувальна норма про звільнення від кримінальної відповідальності за участь у терористичній групі чи терористичній організації, а також за організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації відрізняється тим, що охоплює також альтернативну підставу. Так, відповідно до ч. 2 ст. 258-3 КК України, звільненню підлягає особа, яка зреалізувала такі підстави:

1) добровільно повідомила правоохоронним органам про терористичну діяльність терористичної групи чи терористичної організації;

2) сприяла припиненню діяльності терористичної групи або терористичної організації або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації.

³⁶¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. С. 230.

Тут доцільно було б уточнити, що повідомлення має надійти у правоохоронні органи до притягнення до кримінальної відповідальності. Відсутність цієї вказівки дає підстави для поширювального тлумачення заохочувальної норми та нівелює таку ознаку, як «добровільність» надання відповідної інформації.

Найбільш лояльною є підстава спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за фінансування тероризму. Особа може бути звільнена у зв'язку з тим, що вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла припиненню цієї діяльності або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла. Нормотворчим недоліком цієї норми є відсутність адресата, якому має бути здійснено повідомлення, а також відсутність врахування посткримінальної поведінки особи для виявлення та розкриття злочину. Тобто особа, яка фінансувала тероризм, може бути звільнена від кримінальної відповідальності незалежно від того, чи вдалося їй припинити злочин.

Ключовою підставою для всіх спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за злочини терористичного характеру є «добровільність повідомлення» про вчинення злочину. Підлягати звільненню від кримінальної відповідальності може особа, яка певною мірою перестала бути суспільно небезпечною, з огляду на переосмислення своєї поведінки та підкріплення цього стану активними діями, спрямованими на сприяння правоохоронним органам у розкритті злочину.

Відтак не слід визнавати підставою для звільнення повідомлення зроблене з власної волі, але під час досудового розслідування. Тому так важливо у кожній підставі для спеціального звільнення від кримінальної відповідальності уточнити, що повідомлення має відбуватися до моменту притягнення до кримінальної відповідальності.

Адресат повідомлення інформації відсутній лише у ч. 4 ст. 258-5 КК України. У інших спеціальних видах звільнення від кримінальної відповідальності ним є правоохоронні органи. В науці висловлюється позиція про те, що при звільненні від кримінальної відповідальності не має значення, якому адресату

здійснено повідомлення³⁶². Не варто переоцінювати діяльність інших органів та вірити в ілюзію виконання ними обов'язку щодо повідомлення правоохоронних органів про одержану інформацію. Між усіма владними установами є чіткий розподіл функцій і завдань. Повідомлення про злочин має здійснюватися органам, які протидіють злочинності. Вся суть звільнення не обмежується виключно донесенням інформації, а дуже важливим є вжиття заходів для припинення злочинного стану. Ефективність цієї діяльності унеможлиблюється через неналежність інформації, її недостатність тощо. І лише правоохоронні органи можуть констатувати, який обсяг інформації буде достатнім для попередження злочину. Допущення до переліку адресатів будь-яких інших органів державної влади зведеться до того, що особи, які вчинили злочин, вимагатимуть свого звільнення, оскільки ними виконані всі умови щодо повідомлення. А те, що не вдалося вчасно зреагувати, то це відбулося від неналежного спрацювання службової особи органу державної влади, якій була повідомлена важлива інформація.

Зміст повідомлення конкретизується у заохочувальних нормах по-різному: «про цей злочин» (ч. 6 ст. 258 КК України), «про відповідну терористичну діяльність» (ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5 КК України). У контексті, наприклад, повідомлення про терористичну діяльність терористичної групи або терористичної організації виникає запитання, чи повинна особа повідомити про все, що вчинило злочинне угруповання, про злочинну діяльність усіх учасників, чи лише слід обмежитися своєю участю у вчинюваних злочинах? Думки науковців є різними. Але доречно зауважити, що спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів терористичного характеру має своїм завданням не лише вплинути на злочинний стан окремої особи.

³⁶² Житній О. О. Про деякі проблеми звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні злочинів проти громадської безпеки. *Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України*: Міжнар. наук.-практ. семінар (1–2 жовт. 2002 р.). Х., 2003. С. 92; Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. С. 246–247; Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинного об'єднання та участь у них. К.: ФОП Маслаков, 2018. С. 159–160.

Законодавець має більш стратегічну мету – домогтися припинення терористичної загрози. І тому, якщо допуском до звільнення від кримінальної відповідальності є лише повідомлення інформації, що стосується власного злочину, то цього буде недостатньо для реагування на злочини інших осіб. Відтак, у повідомленні має міститися найбільш повна інформація, яка стала відомою особі у зв'язку з її злочинною поведінкою до моменту дійового каяття. Приховування будь-яких фактів має бути оцінене як відсутність добровільності для співпраці та має виключати застосування звільнення від кримінальної відповідальності.

Посткримінальна поведінка особи, яка претендує на звільнення від кримінальної відповідальності, не обмежується виключно інтелектуальним сприянням, тобто повідомленням важливої інформації. Про сприяння розкриттю і припиненню злочину зазначається у ч. 6 ст. 258 та у ч. 2 ст. 258-3 КК України. Таке сприяння, зокрема, може бути і фізичним, а саме: представлення документів, здача зброї, повернення здобутих злочинним шляхом цінностей, вказівка на місце перебування інших співучасників тощо.

Результативність дійового каяття також має впливати на прийняття рішення про застосування звільнення від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності, за ч. 6 ст. 258 КК України, допускається, «якщо внаслідок цього і вжитих заходів була відвернена небезпека для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків». У цьому формулюванні яскраво виражена мета спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Відсутність такого застереження в інших спеціальних видах звільнення від кримінальної відповідальності може призвести до низької результативності у протидії злочинам терористичного характеру.

Отож КК України містить низку засобів, за допомогою яких можна протидіяти терористичній загрозі. Виправданою є законодавча політика у тому напрямі, що поряд із примусовими заходами кримінально-правового характеру передбачається можливість відмовитися від осуду поведінки особи та від застосування покарання задля захисту життя людей, усунення загроз майнового чи іншого характеру. Однак, потрібно також наголосити, що у системі заходів кримінально-правового характеру є ще дуже багато «білих плям»,

які сповільнюють процес ефективної реалізації кримінально-правових норм. Це декларує українська кримінальна наука, яка як і законодавець, переймається проблемою забезпечення надійної охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, захисту конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

2.5. Реалізація заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму

Розгляд питання про реалізацію заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму, доцільно розпочати зі визначення того, що ж потрібно розуміти під реалізацією заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму.

Визначення цього поняття охоплює з'ясування трьох аспектів:

- 1) що означає реалізація заходів кримінально-правового характеру і в чому вона полягає;
- 2) якою є система заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму;
- 3) які елементи становлять систему норм про злочини терористичного характеру в КК України.

Питання щодо системи норм про злочини терористичного характеру в КК України та заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму, розглянуті у попередніх підрозділах підручника, а саме: 2.1 і 2.4, тому вкотре дублювати ці питання не доцільно. Варто лише зазначити, що до системи норм про злочини терористичного характеру, які розглядаються у цьому підручнику, належать ст.ст. 258–258⁵. Заходи кримінально-правового характеру варто поділяти на:

– основні: покарання, звільнення від покарання та його відбування, пом'якшення покарання та судимість;

– інші заходи кримінально-правового характеру: примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, примусові заходи виховного характеру, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб;

– звільнення від кримінальної відповідальності.

З'ясування змісту поняття реалізації заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму, потрібно розпочати зі встановлення значення терміна «реалізація». У Новому тлумачному словнику української мови термін «реалізувати» роз'яснюється як: 1) здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя, виконувати завдання, плани тощо³⁶³. Отож йдеться про втілення в життя кримінально-правових норм, тобто застосування заходів кримінально-правового характеру до випадків вчинення суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із тероризмом. А саме йдеться про правозастосовну практику у відповідній частині – втілення у життя приписів правових норм, які передбачають відповідальність за тероризм.

Така реалізація здійснюється на підставі норм кримінального та кримінального процесуального законодавства. Варто погодитися з думкою, висловленою з цього приводу Г. Яремко, яка зауважує на три моменти.

По-перше, підставами застосування заходів кримінально-правового характеру стосовно осіб, які вчинили злочин (тобто підставами кримінальної відповідальності), є:

- 1) матеріальні – вчинення злочину;
- 2) процесуальні – наявність обвинувального вироку, який набув законної сили (ч. 1 ст. 369, ч. 2 ст. 373 КПК України).

По-друге, підставами застосування заходів кримінально-правового характеру стосовно осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, яке не містить усіх ознак складу злочину, є:

- 1) матеріальні – вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить певні ознаки складу злочину, передбаченого КК України (декілька ознак або всі необхідні ознаки за винятком однієї, або лише одну ознаку), але не містить його складу;

³⁶³ Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклали В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. К.: Аконіт, 2001. Т. 3. С. 104.

2) процесуальні – ухвала суду (ч. 2 ст. 369 КПК України).

По-третє, підставами застосування заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб є:

1) матеріальні – вчинення уповноваженою особою юридичної особи від її імені лише певних злочинів (ст. 96-3 КК України);

2) процесуальні – наявність обвинувального вироку, який набув законної сили, в якому поряд із визнанням обвинуваченого (який від імені юридичної особи вчинив відповідний злочин) винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, міститься рішення про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (абз. 3 підп. 2 п. 4 ст. 374 КПК України)³⁶⁴.

2.5.1. Реалізація основних заходів кримінально-правового характеру щодо протидії тероризму

Підставою застосування кримінальної відповідальності є наявність вироку суду, що набрав законної сили. За даними, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень, станом на 1 листопада 2019 р., розміщено 30 обвинувальних вироків, які набрали законної сили (далі – вирoki) щодо вчинення терористичного акту (ст. 258 КК України); 4 вирoki щодо вчинення публічних закликів до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України); 421 вирок щодо створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України); 5 вироків щодо сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України) та 17 вироків щодо фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України)³⁶⁵.

Кримінальна відповідальність реалізується в межах певних форм. Погоджуємось із думкою тих авторів, які вважають, що

³⁶⁴ Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. № 4. С. 89–92. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaa_u_2014_7_4_15.pdf (дата звернення: 01.11.2019).

³⁶⁵ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/1> (дата звернення: 01.11.2019).

кримінальна відповідальність реалізується у таких формах: 1) осуд особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання; 2) засудження особи з призначенням їй покарання та його реальним відбуванням; 3) засудження особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється³⁶⁶.

Варто зазначити, що кримінальна відповідальність за злочини терористичного спрямування фактично реалізовувалася лише в двох формах. Нами не виявлено вироків, які б містили осуд особи, що вчинила злочин, без призначення їй покарання.

Тому розпочнемо розгляд із другої форми реалізації кримінальної відповідальності, а саме *засудження особи з призначенням їй покарання та його реальним відбуванням*. Ця форма превалює над іншими формами відповідальності за злочини терористичної спрямованості. Зокрема:

1) із 38 осіб, засуджених за вчинення терористичного акту, 37 (97%) особам призначено покарання з реальним його відбуванням:

– за ч. 1 ст. 258 КК України засуджено 5 осіб: троє осіб, двоє за готування, одна за замах на вчинення терористичного акту. Їм призначені покарання у виді позбавлення волі: 2 (40%) – у максимальних межах і 1 (20%) з урахуванням ст. 69 КК України – нижче від найнижчої межі 3 роки і 6 місяців³⁶⁷. Додаткові покарання не призначалися;

– за ч. 2 ст. 258 КК України засуджено: 24 особи, а саме: 8 осіб за готування до злочину, 12 осіб за замах, 4 особи за закінчений терористичний акт. Їм призначені покарання у виді позбавлення волі у таких межах: 14 особам (58,3%) – мінімальний розмір, (йдеться про нижню межу покарання, передбачену санкцією ч. 2 ст. 258 КК) – 7 років позбавлення волі і нижче. Найменша три-

³⁶⁶ Пономаренко Ю. А. *Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2013. Вип. 20. С. 65–72; Устрицька Н. І. *Форми реалізації кримінальної відповідальності: деякі міркування. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 50–53.

³⁶⁷ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55748107> (дата звернення: 01.11.2019).

валість становила 2 роки позбавлення волі³⁶⁸. Оскільки в 11 випадках покарання призначалося на підставі угоди про визнання вини та з врахуванням положень ст. 69); 5 особам (20,8%) призначено покарання у максимальному розмірі – 12 років позбавлення волі. До двох осіб були застосовані додаткові покарання: позбавлення звання капітана міліції та конфіскація майна;

– ч. 3 ст. 258 КК України засуджено 8 осіб: 6 осіб за замах, 2 особи за закінчений терористичний акт, а 2 особам (25%) призначено покарання у максимальному розмірі – 15 років позбавлення. Довічне позбавлення волі, а також покарання у мінімальному розмірі не призначене. Додаткове покарання у виді конфіскації майна було призначено 5 особам;

2) із 6 засуджених за публічні заклики до вчинення терористичного акту 4 особам (66,6%) призначено покарання з реальним його відбуванням:

– ч. 1 ст. 258-2 засуджено 5 осіб за закінчений злочин, 1 особі (25%) призначено мінімальне покарання – виправні роботи з відрахуванням 20% заробітної плати в дохід держави. Найтяжче покарання, яке було призначене, – 2 роки позбавлення волі (у санкції максимальне покарання – 3 роки позбавлення волі). Додаткове покарання у виді конфіскації майна не призначалося;

3) із 12 засуджених за публічні заклики до вчинення терористичного акту 12 особам (100%) призначено покарання з реальним його відбуванням:

– ч. 1 ст. 258-2 засуджено 12 осіб за закінчений злочин. Їм призначені покарання у виді позбавлення волі у таких межах: 9 особам (58,3%) – мінімальний розмір (йдеться про нижню межу покарання, передбачену санкцією ч. 1 ст. 258-2 КК) – 8 років позбавлення волі і нижче. Найменша тривалість – 3 роки і 3 місяці позбавлення волі³⁶⁹. Оскільки в 11 випадках покарання призначалося на підставі угоди про визнання вини та з врахуванням положень ст. 69; 5 особам (20,8%) призначено покарання у максимальному

³⁶⁸ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55748107> (дата звернення: 01.11.2019)..

³⁶⁹ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81765238> (дата звернення: 01.11.2019).

розмірі – 12 років позбавлення волі. До двох осіб були застосовані додаткові покарання: позбавлення звання капітана міліції та конфіскація майна;

4) за опрацьованими І. Криворучком 75 вироками, в яких призначалося покарання особі за вчинення злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 258-3 КК, у 10 виробах (14%) суди призначали особі покарання у виді позбавлення волі з верхньої частини покарання (від 11,5 років до 15 років): позбавлення волі на строк 15 років – 2 вироки, на строк 13 років – 2 вироки, на строк 12 років – 1 вирок, на строк 11 років – 5 вироків. У 32 виробах (43%) суди призначали особі покарання з нижньої частини покарання (від 8 до 11,5 років). Відповідно найбільше вироків, в яких особам призначали покарання у виді позбавлення волі на мінімальні строки, передбачені у санкції ч. 1 ст. 258-3 КК: 8 років – 18 вироків, на строк 9 років – 8 вироків, на строк 10 років – 6 вироків³⁷⁰;

5) із 5 засуджених за сприяння вчиненню терористичного акту, 1 особі (20%) призначено покарання з реальним його відбуванням:

– ч. 2 ст. 258-4 КК України засуджено 1 особу за сприяння вчиненню терористичного акту та призначено покарання наблизжене до мінімального – 5 років 1 місяць позбавлення волі (мінімальне 5 років) із конфіскацією майна³⁷¹;

6) з 18 засуджених за фінансування тероризму 12 особам (66,6%) призначено покарання з реальним його відбуванням:

– ч. 1 ст. 258-5 КК України засуджено 3 особи за закінчений злочин. Їм призначені, з врахуванням ст. 69 КК України, покарання у виді штрафу від 5000 до 25000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (мінімальне покарання – 5 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та з конфіскацією майна);

³⁷⁰ Криворучко І. О. Кримінально-правові санкції у статтях Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за діяльність терористичних організацій. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету* / ред. кол.: Б. В. Щур, О. С. Котуха та ін.]. Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2018. Вип. 7. С. 186.

³⁷¹ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48175001> (дата звернення: 01.11.2019).

– ч. 2 ст. 258-5 КК України засуджено 9 осіб: 1 особа за замах, 8 осіб за закінчений злочин, 8 особам призначено мінімальне покарання і нижче, з врахуванням ст. 69 КК України. Мінімальне покарання призначене за цей злочин – штраф 1180 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян без додаткових покарань³⁷². Максимальне – 9 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Водночас санкція статті передбачає позбавлення волі на строк від восьми до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Із наведеного очевидно, що за злочини, передбачені ст. 258 КК України, покарання призначені непропорційно.

1. За менш суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 258 КК України), у 40% випадків призначене максимальне покарання, передбачене у санкції статті, а за кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 258 КК України) максимальне покарання, передбачене у санкції, призначалося лише у 20,8% випадків.

2. За менш суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 258 КК України), у 20% випадків призначене мінімальне покарання, передбачене у санкції статті, а за кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 258 КК України) мінімальне покарання, передбачене у санкції призначалося лише у 58% випадків.

3. Мінімальний розмір покарання, призначеного за ч. 2 ст. 258 КК України (2 роки позбавлення волі), значно нижчий за мінімальне покарання, призначене за ч. 1 ст. 258 КК України (3 р. 6 місяців).

4. Мінімальний розмір покарання, призначеного за кваліфікований склад злочину, ч. 2 ст. 258-5 КК України (штраф у розмірі 1180 неоподаткованих мінімумів доходів громадян), значно нижчий за мінімальне покарання, призначене за ч. 1 ст. 258-5 КК України (штраф у розмірі 1180 неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

5. Щодо 30% осіб, винних у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5 КК України, покарання призначено на підставі ст. 69 КК України.

³⁷² Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72538175> (дата звернення: 01.11.2019).

Третьою формою реалізації кримінальної відповідальності є засудження особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється. Незважаючи на тяжкість злочинів терористичного спрямування, а більшість із них є тяжкими та особливо тяжкими, суди часто звільняють осіб, які вчинили ці діяння, від покарання на підставі ст. 75 КК України, зокрема:

- Колегія суддів Галицького районного суду міста Львова звільнила від відбування покарання у виді позбавлення волі на 5 років особу, винну у правопорушенні, передбаченому в ч. 2 ст. 258 КК України, призначене покарання на підставі угоди про визнання вини із врахуванням ст. 69 КК України на підставі ст. 75 КК України з призначенням дворічного іспитового строку³⁷³;

- Нахімовський районний суд м. Севастополя звільнив у 2013 р. від відбування покарання у виді обмеження волі до 2 років особу, винну в правопорушенні, передбаченому у ч. 1 ст. 258-2 КК України, призначене покарання на підставі угоди про визнання вини на підставі ст. 75 КК України з призначенням дворічного іспитового строку³⁷⁴;

- Приморський районний суд м. Одеси звільнив від відбування покарання у виді позбавлення волі на 3 роки особу, винну у правопорушенні, передбаченому у ч. 2 ст. 258-2 КК України, призначене покарання на підставі угоди про визнання вини із врахуванням ст. 69 КК України на підставі ст. 75 КК України з призначенням дворічного іспитового строку³⁷⁵;

- засуджених за ст. 258-4 чотирьох осіб звільнено від відбування покарання;

- засуджених за ст. 258-5 шістьох осіб звільнено від відбування покарання.

Отже, найпоширенішою формою реалізації кримінальної відповідальності у злочинах терористичного спрямування є засудження винного з призначенням йому покарання, яке він реально відбуває. Водночас покарання, призначені за досліджувані злочини, зазвичай призначалися ближче до мінімальної межі санкції та доволі часто з урахуванням ст. 69 КК України, що свідчить про необхідність перегляду санкцій.

³⁷³ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74148055> (дата звернення: 01.11.2019).

³⁷⁴ Там само.

³⁷⁵ Там само.

2.5.2. Реалізація інших заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму

Застосування примусових заходів медичного характеру за злочини терористичної спрямованості

Відповідно до ч. 2 ст. 513 КПК України, суд постановляє ухвалу про застосування примусових заходів медичного характеру, визнавши доведеним, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу, яка унеможливило застосування покарання.

У Єдиному державному реєстрі судових рішень стосовно злочинів терористичного спрямування виявлено 5 ухвал щодо розгляду питань про застосування примусових заходів медичного характеру. З-поміж них у 2 ухвалях суди відмовили у застосуванні примусових заходів медичного характеру і ці рішення були підтверджені в апеляційному порядку. В 2 ухвалях примусові заходи медичного характеру були застосовані до осіб, визнаних неосудними у вчиненні злочину (госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом, госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом). До 1 особи були застосовані примусові заходи медичного характеру у зв'язку з захворюванням на психічну хворобу після вчинення нею злочину, але до постановлення вироку суду (госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом).

Варто зазначити, що всі ці рішення прийняті щодо суспільно небезпечних діянь, передбачених ч. 1 ст. 258-3 КК України. В одному випадку йдеться про участь у діяльності терористичної організації протягом квітня-липня 2014 р.³⁷⁶, в іншому про сприяння діяльності терористичної організації з 21.03.2015 р. по 21.04.2015 р. шляхом особистого спостереження з використанням прийомів і методів вивідування, дотримуючись правил конспірації, здобувала дані щодо місць дислокації Збройних Сил України, Національної

³⁷⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42958000> (дата звернення: 01.11.2019).

Гвардії, правоохоронних органів та інших військових формувань, переміщення їх техніки, озброєння, оснащення та особового складу в зоні проведення антитерористичної операції (поблизу й на території населених пунктів Курахове, Успенівка та Єлизаветівка Мар'їнського району Донецької області) та передавала ці дані невстановленій особі – члену вказаної терористичної організації³⁷⁷. Тобто йдеться про вчинення триваючих злочинів. З огляду на це виникає питання, в який саме період вказані особи перебували в стані неосудності. Судами ці питання не порушувалися. Лише були констатовані рішення, що в цих осіб наявні психічні захворювання та на момент учинення суспільно небезпечних діянь вони перебували у стані неосудності. Такий підхід судів до розгляду цього питання видається неправильним.

У цьому питанні потрібно погодитися із думкою В. Бурдіна, що під час вирішення питання про осудність особи необхідно з'ясовувати її можливість усвідомлювати свої діяння, передбачати їхні наслідки та керувати ними на початку вчинення суспільно небезпечного діяння. Це правило стосується всіх складів злочинів незалежно від конструкції об'єктивної сторони та фактичної тривалості вчинення злочину. В тих випадках, коли на початку вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, особа могла усвідомлювати значення цього діяння, передбачати його наслідки та керувати ним, але до його закінчення втратила якусь з цих можливостей, її потрібно вважати осудною. У таких випадках залежно від конкретних обставин справи особа підлягатиме кримінальній відповідальності за незакінчений злочин.

Окрім того, у разі вчинення триваючих злочинів, коли фактична тривалість суспільно небезпечного діяння не має значення, особа підлягатиме кримінальній відповідальності за закінчений злочин навіть тоді, коли до припинення суспільно небезпечного діяння втратить можливість здійснювати свідомо-вольовий контроль над ним³⁷⁸.

³⁷⁷ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54590578> (дата звернення: 01.11.2019).

³⁷⁸ Бурдін В. М. Осудність та неосудність у кримінальному праві України: проблеми теорії і практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів, 2011. С. 18.

Із наведеного очевидно, що випадки застосування примусових заходів медичного характеру є поодинокими і лише за суспільно небезпечні діяння, передбачені ч. 1 ст. 258-3. Рішення судів викликають певні запитання.

Застосування спеціальної конфіскації

Відповідно до ч. 2 ст. 96-1 КК України, спеціальна конфіскація застосовується на підставі таких рішень суду:

- 1) обвинувального вироку суду;
- 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру.

У випадках, коли об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту, вона може бути застосована на підставі:

- 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, аніж звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 2) ухвали суду, постановленої в порядку ч. 9 ст. 100 КПК України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними.

У вивчених нами рішеннях, які є у Єдиному державному реєстрі судових рішень, спеціальна конфіскація на підставі ст.ст. 96-1, 96-2 КК України була застосована лише раз за злочин, передбачений ч. 1 ст. 258 КК України.

Вона полягала у конфіскації Сєверодонецьким міським судом Луганської області грошових коштів: купюри номіналом 1 долар США у кількості 4 штуки; купюри номіналом 500 гривень у кількості 8 штук; купюри номіналом 200 гривень у кількості 1 штука; купюри номіналом 50 гривень у кількості 9 штук; купюри номіналом 20 гривень у кількості 1 штука; купюри номіналом 5 гривень у кількості 2 штуки; купюри номіналом 2 гривні у кількості 1 штука; купюри номіналом 1 гривня у кількості 1 штука,

мобільний телефон марки «Samsung» з сім-картою, які були на зберіганні в приміщенні для зберігання речових доказів, вилучених під час здійснення кримінального провадження слідчого відділу 3 управління (з дислокацією у м. Северодонецьк Луганської області) ГУ СБ України в Донецькій та Луганській областях³⁷⁹.

Водночас судом таке рішення не було мотивовано. В мотивувальній частині щодо застосування цієї конфіскації містилися лише витяги зі ст.ст. 96-1, 96-2 КК України з інформацією, в яких випадках вона може застосовуватися. Інформації ж про те, що це за майно і чому воно підлягає спеціальній конфіскації, не наведено. Такі дії суду видаються неправильними.

Із наведеного очевидно, що інститут спеціальної конфіскації у злочинах терористичного спрямування ще не запрацював.

Інші заходи кримінально-правового характеру, зокрема заходи кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб, заходи виховного характеру, спрямовані на протидію тероризму, не застосовувалися.

2.5.3. Реалізація звільнення від кримінальної відповідальності за злочини терористичної спрямованості

Відповідно до ч. 3 ст. 287 КПК України, суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє винного від кримінальної відповідальності.

Станом на 1 листопада 2019 р. судами винесено 207 ухвал про звільнення від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст.ст. 258–258-5 КК України:

- ч. 2 ст. 258 КК України – 1 ухвала про звільнення від кримінальної відповідальності;
- ч. 1 ст. 258-3 КК України – 190 ухвал;
- ч. 1 ст. 258-5 КК України – 9 ухвал;

³⁷⁹ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73316765> (дата звернення: 01.11.2019).

- ч. 2 ст. 258-5 КК України – 5 ухвал;
- ч. 3 ст. 259-5 КК України – 2 ухвали³⁸⁰.

Із вищенаведеного очевидно, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень виявлено лише 1 випадок звільнення від кримінальної відповідальності за злочини терористичного спрямування, в яких не передбачені спеціальні види звільнення. Йдеться про звільнення 2 осіб від відповідальності за готування до вчинення терористичного акту на підставі ст. 17 КК України у зв'язку з добровільною відмовою від доведення злочину до кінця³⁸¹.

Така ситуація прогнозована і пояснюється:

1) ступенем тяжкості вчинених злочинів. Більшість злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5 КК України, є тяжкими або особливо тяжкими. До злочинів середньої тяжкості належать лише ч. 1 ст. 258-1 та ст. 258-2 КК України. Кількість кримінальних проваджень щодо цих посягань є мінімальною;

2) умисною формою вини. Найпоширеніші підстави звільнення від кримінальної відповідальності на підставі положень Загальної частини КК України передбачені щодо діянь з необережною формою вини;

3) співвідношенням строку давності притягнення до кримінальної відповідальності й порівняно недавнім їх поширенням на територію України.

Інші звільнення від кримінальної відповідальності здійснені на підставі спеціальних норм, прописаних у ч. 2 ст. 258-3 та ч. 4 ст. 258-5 КК України, де передбачені спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників терористичних організацій. У частині випадків суди посилались і на положення Загальної частини КК України, зокрема ст. 44 КК України.

З аналізу ухвал суду, проведених І. Криворучком, вбачається, що суди враховували такі додаткові обставини під час звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 258-3 КК: припинення участі у складі ТО (або вихід з її складу) (25 ухвал або 25%), відсутність шкоди, спричиненої злочином (12 ухвал або

³⁸⁰ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/1> (дата звернення: 01.11.2019).

³⁸¹ Там само.

12%), повне визнання своєї вини (11 ухвал або 11%), щире каяття (11 ухвал або 11%), вчинення злочину особою, яка раніше до кримінальної відповідальності не притягалася (9 ухвал або 9%), чи особою, яка не має судимості (8 ухвал або 8%), неучасть особи у вчиненні певних злочинів (7 ухвал або 7%), відсутність потерпілих (5 ухвал або 5%), наявність на утриманні малолітньої дитини, позитивна характеристика з роботи (по 1 ухвалі або по 1%).

Отже, суди, звільняючи особу від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 258-3 КК, враховували, крім передумов і підстав, визначених у ній, ще й ті обставини, що передбачені у ч. 1 ст. 45 КК та в інших статтях Особливої частини КК України. Приймаючи рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 258-3, суди враховували обставини, які не зазначені у статті, на підставі якої приймалося процесуальне рішення, однак ці обставини містяться в іншій статті. Наприклад, звільняючи особу від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 258-3 КК України, суди враховували те, що особа добровільно вийшла зі складу ТО. Ця ознака міститься у ч. 6 ст. 260 КК України³⁸².

Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 258-3 та ч. 4 ст. 258-5 КК України не можливе щодо організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації. Відповідно видається неправильним рішення колегії суддів Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області, яким було звільнено від кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 27 – ч. 3 ст. 258-5 КК України керівника організованої групи «Торговий дом», яка вчиняє фінансування терористичної організації, на підставі ч. 4 ст. 358-5 КК України³⁸³.

З наведеного очевидно, що звільнення від кримінальної відповідальності застосовується приблизно у 1/3 рішень щодо злочинів терористичного спрямування. У 99% випадків застосовуються

³⁸² Криворучко І. О. Протидія діяльності терористичних організацій в Україні засобами кримінальної юстиції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2019. С. 149.

³⁸³ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76693006>(Звільнення (дата звернення: 01.11.2019).

спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені у ст.ст. 258-3, 258-5 КК України.

Вивчення реалізації заходів кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію тероризму, дає змогу дійти висновків про їх недостатню поширеність, незважаючи на ситуацію, яка виникла в Україні у зв'язку з агресією Російської Федерації, адже безумовна більшість аналізованих діянь пов'язана з діяльністю терористичних організацій ДНР і ЛНР.

Водночас дослідження рішень судів, спрямованих на протидію тероризму, свідчить про поблажливе ставлення до осіб, які вчинили такі злочини, адже покарання призначаються ближче до мінімальних меж санкцій статей, а також широко застосовуються інститути звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

Питання для самоконтролю

1. Які підходи до системи норм про злочини терористичного характеру є у науці?
2. Що таке асоціація кримінально-правових норм?
3. Яка відмінність між злочинами терористичного характеру й іншими злочинами, ознакою яких є залякування? Назвіть злочини з ознаками залякування.
4. Що таке *sui generis* норми? Проілюструйте на нормах про злочини терористичного характеру.
5. Які критерії виокремлення *sui generis* норм у кримінальному законі? Оцініть доцільність виокремлення таких норм про злочини терористичного характеру.
6. Назвіть норми, за якими б кваліфікувалися діяння, що охоплюються поняттям терористичного акту, за відсутності ст. 258 КК України. Яке співвідношення між такими нормами та нормою, закріпленою у ст. 258 КК України?
7. Назвіть злочини терористичного характеру.
8. Зазначте об'єкт складів злочинів терористичного характеру.
9. Назвіть ознаки терористичного акту.

10. Охарактеризуйте поняття «терористична група» і «терористична організація».

11. Які недоліки законодавчої регламентації відповідальності за злочини терористичного характеру?

12. Визначте типи співвідношення складу злочину, передбаченого ст. 258 КК України «Терористичний акт» зі складом злочину, передбаченим ст. 113 «Диверсія», а також складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 258 КК України, зі складом злочину, передбаченим п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України «Умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб»?

13. Розмежуйте склад злочину, передбачений ст. 258 КК України «Терористичний акт», зі складами злочинів, передбачених ст. 257 КК України «Бандитизм», ст. 296 КК України «Хуліганство», ст. 446 КК України «Піратство».

14. Як співвідноситься склад злочину, передбачений ст. 258-1 КК України «Втягнення у вчинення терористичного акту», зі складом злочину, передбаченим ст. 304 КК України «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»?

15. Як співвідноситься склад злочину, передбачений ст. 258-2 КК України зі складами злочинів, передбачених ч. 2 ст. 109 КК України та ст. 295 КК України?

16. Визначте типи співвідношення складу створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України) зі складами злочинів, що мають із ним спільні ознаки.

17. Назвіть спільні та розмежувальні ознаки складів злочинів, передбачених ст. 258-4 КК України «Сприяння вчиненню терористичного акту», та ст. 256 КК України «Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності».

18. Визначте тип співвідношення складу злочину, передбаченого ст. 258-5 КК України «Фінансування тероризму», та складу злочину, передбаченого ст. 110-2 КК України ««Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України».

19. Які можете виокремити основні наукові позиції щодо визначення поняття «кримінально-правовий вплив»?

20. Які можете виокремити форми реалізації кримінально-правового впливу?

21. Яке визначення заходів кримінально-правового характеру можете сформулювати?

22. За якими ознаками слід провести співвідношення між такими поняттями, як «кримінально-правовий вплив» і «заходи кримінально-правового характеру»?

23. Наведіть критерії для класифікації заходів кримінально-правового характеру, які вживаються в кримінально-правовій доктрині.

24. Яке значення наведені класифікації мають для визначення системи заходів кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватися до осіб, які вчинили злочини терористичного характеру?

25. Наведіть власні аргументи щодо кримінально-правової природи обмежувальних заходів.

26. Охарактеризуйте систему покарань, які передбачені за вчинення злочинів терористичного характеру.

27. Визначте значення додаткових покарань у питанні протидії злочинам терористичного характеру.

28. Які наукові підходи до визначення інших заходів кримінально-правового характеру можна виокремити?

29. Оцініть роль спеціальної конфіскації у протидії фінансуванню тероризму.

30. Виокремте проблемні аспекти щодо умов і підстав спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за злочини терористичного характеру.

31. З реалізацією яких заходів кримінально-правового характеру пов'язана протидія тероризму?

32. Яка форма реалізації кримінальної відповідальності переважає щодо злочинів терористичного спрямування?

33. У чому полягають особливості звільнення від кримінальної відповідальності за прояви тероризму?

34. Які злочини, передбачені ст.ст. 258–258-5 КК України, вчиняються найчастіше?

35. З якими подіями пов'язане вчинення 99% проявів тероризму?

Література до теми

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. 296 с.
2. Березовський А. А. Кримінально-правовий вплив: проблеми визначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 4. С. 143–147.
3. Березовський А. А. Методологічні передумови дослідження проблеми кримінально-правового впливу на злочини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 1. С. 35–38.
4. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. Х.: Право, 2017. 1064 с.
6. Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124–126.
7. Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 124–126.
8. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них. К.: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
9. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань: монографія. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.
10. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинно-го об'єднання та участь у них. К.: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
11. Гладун О. З. Відповідальність юридичних осіб за вчинення злочинів терористичної спрямованості від їх імені. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 109–118.
12. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. К.: Ін Юре, 2006. 568 с.
13. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: міжнародний досвід та основні теоретичні підходи: наук.-практ. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2017. 296 с.
14. Гуторова Н. О. Заходи кримінально-правового характеру. *Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (7 лютого 2014 р.)*. Одеса: ВД «Гельветека», 2014. С. 18–20.
15. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 231 с.
16. Денисова А. М. Правовий вплив: природа та функціональне призначення. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2012. № 55. С. 3–10.

17. Денисова Т. А. Поняття кримінально-правової санкції. *Право та державне управління*: зб. наук. праць. 2011. № 1. С. 81–86.
18. Денисова Т. А. Тероризм в Україні: проблеми призначення покарання його виконання та відбування. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3(5). С. 65–74.
19. Драний В. В. Кримінально-правова характеристика фінансування тероризму: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2013. 183 с.
20. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. 944 с.
21. Емельянов В. П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монография. Х.: Право, 2014. 88 с.
22. Емельянов В. П. Терористичний акт: загальне поняття, відмежування від суміжних злочинів та шляхи вдосконалення складу злочину. *Вісник асоціації кримінального права*. 2015. № 1 (4). С. 233–244.
23. Житній О. О. Про деякі проблеми звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні злочинів проти громадської безпеки. *Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України*: Міжнар. наук.-практ. семінар (1–2 жовт. 2002 р.). Х., 2003. С. 91–94.
24. Загиней З. А. Основні недоліки нормотворчої техніки інституту застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 58–78.
25. Загиней З. А. Предикатний злочин уповноваженої особи як підстава застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 119–130.
26. Зеленецький В. С. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом: наук.-практ. посіб. Х.: Кроссруд, 2006. 80 с.
27. Кваша О. О. Організатор злочину (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 1999. 18 с.
28. Климосюк А. С. Співвідношення диверсії (ст. 113 КК України) і терористичного акту (ст. 258 КК України). *Проблеми законності*. 2018. Вип. 140. С. 78–92.
29. Козаченко О. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. 768 с.
30. Козаченко О. В. Спеціальна конфіскація в системі заходів кримінально-правового впливу. *Новітні кримінально-правові дослідження*: зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 21–25.
31. Козаченко О. В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 238–242.
32. Криворучко І. О. Фінансування терористичної організації (ст. 258-5 КК України): огляд судової практики. *Актуальні проблеми кримінально-*

правової охорони громадської безпеки: матеріали Міжнар. кругл. столу (м. Харків, 18 трав. 2018 р.). Х.: Юрайт, 2018. С. 140–143.

33. Криворучко І. О. Протидія діяльності терористичних організацій в Україні засобами кримінальної юстиції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2019. 315 с.

34. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.

35. Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2007. 199 с.

36. Лозінська І. А. До питання про поняття та зміст заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. С. 185–192.

37. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія К.: Атіка, 2003. 224 с.

38. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини: монографія. Кременчук, 2009. 488 с.

39. Мошончук С. М. Кримінальна відповідальність за тероризм: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 1999. 17 с.

40. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.

41. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

42. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.

43. Новікова Л. В. Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2007. 199 с.

44. Орловська Н. А. Актуальні проблеми кримінально-правового регулювання спеціальної конфіскації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 2. С. 135–144.

45. Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2012. 40 с.

46. Павлик Л. В. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2013. 248 с.

47. Парасюк Н. М. Погляд на кримінально-правову природу заходів кримінально-правового впливу. *Сучасна університетська правова освіта і наука: 85-річчю НАУ присвячується!*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.). Тернопіль: Вектор, 2018. Т. 1. С. 340–343.

48. Пономаренко Ю. А. Значення системи покарань для диференціації кримінальної відповідальності в санкціях статей Особливої частини КК України. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум* (11–12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 188–190.

49. Серкевич І. Р., Серета В. В. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія: монографія / за заг. ред. В. С. Канціра. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 188 с.

50. Туляков В. Сингулярність кримінального права та державний примус. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. 768 с.

51. Тютюгин В. И. К вопросу о системе наказаний и порядке их назначения в проекте УК Украины. *Проблеми законності: республік. міжвідом. наук. зб.* 2000. Вип 45. С. 158.

52. Ус О. В Кримінально-правовий вплив: сутність і зміст. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 жовтня 2013 р.). С. 213–217.

53. Філей Ю. В. Вплив принципу диференціації кримінальної відповідальності на побудову кримінально-правових санкцій. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: міжнародний симпозіум* (11–12 вересня 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 240–243.

54. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів). К.: АртЕк, 1997. 208 с.

55. Хавронюк М. І. Кримінально-правові засоби протидії організований злочинній діяльності: досвід зарубіжних країн і законодавчі пропозиції для України. *Кримінальне право України*. 2006. № 1. С. 84–99.

56. Хавронюк М. І. Щодо відповідності санкцій кримінально-правових норм суспільній небезпеці діянь. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2002. № 1. С. 101–109.

57. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України: навч. посібник. Запоріжжя: КСК Альянс, 2010. 270 с.

58. Шаблістий В. В. Конфіскація та спеціальна конфіскація як можливий наслідок вчинення корупційного правопорушення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 130–138.

59. Яремко Г. З Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. № 4 (25). С. 89–96.

60. Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права*. 2013. № 3. С. 775–783. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf (дата звернення: 01.11.2019).

61. Яценко А. М. Інші заходи кримінально-правового характеру: поняття та види. *Право та державне управління*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 143–148.

62. Яценко А. М. Класифікація заходів кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 3. Т. 2. С. 123–127.

Тема 3

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРОРИЗМУ

- 3.1. Тероризм як вид злочинності: кримінологічний аналіз*
- 3.2. Кримінологічний портрет особи злочинця-терориста*
- 3.3. Детермінанти злочинності терористичного характеру на сучасному етапі*

3.1. Тероризм як вид злочинності: кримінологічний аналіз

Для пізнання сутності явищ кримінальної реальності, зокрема тероризму, потрібно розглянути надбання кримінологічної науки. Першочергового значення набуває дослідження природи, тенденції розвитку і кількісних та якісних параметрів терористичної злочинності. Комплексні знання про визначальні особливості злочинності загалом та окремі її прояви формуються за допомогою такої категорії, як кримінологічна характеристика злочинності. За своєю природою та призначенням кримінологічна характеристика злочинності є певною інформаційною моделлю, яка охоплює опис кількісних та якісних властивостей і ознак, закономірностей розвитку та відтворення всіх злочинних проявів або їх певних видів, що мають місце у реальній дійсності.

Кримінологічна характеристика терористичної злочинності охоплює аналіз статистичних даних, що містяться на сайті Генеральної прокуратури і стосуються окремих складів злочинів, які прямо передбачають кримінальну відповідальність за злочини

терористичної спрямованості. Відповідно до кримінального закону, поняття тероризм охоплює посягання, які передбачені ст. 258 «Терористичний акт»; ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту»; ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту»; ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації»; ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»; ст. 258-5 «Фінансування тероризму».

Водночас з терористичною метою можуть бути вчинені інші злочини, наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), захоплення заручників (ст. 147 КК України) тощо. Як зазначає Ю. Б. Данильченко, абсолютна більшість терактів учиняється сукупно з іншими злочинами, а саме із:

1) незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України) – 98%;

2) незаконним виготовленням бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 263-1 КК України) – 14%;

3) злочинами проти основ національної безпеки, приміром дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України) та диверсія (ст. 113 КК України) – 4%³⁸⁴.

Вказані злочини, по суті, мають забезпечувальний щодо вчинення терористичних актів характер. Проте, виокремити в офіційній статистиці з-поміж наведених вище злочинних діянь ті злочини, які були засобом залякування населення та вчинені з метою примушування адресатів до прийняття вигідних для терористів рішень, неможливо.

Отож кримінологічна характеристика терористичної злочинності охоплює аналіз її рівня. Рівень злочинності – це кримінологічний показник, що виражає загальну кількість учинених злочинів та осіб, які їх скоїли, за певний проміжок часу в державі або

³⁸⁴ Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2018. С. 87–88.

в її окремому регіоні (області, регіоні, місті)³⁸⁵. Рівень терористичної злочинності наведено у таблиці 1.

У таблиці 2 наведено відомості про кількість осіб, яким вручено повідомлення про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ст.ст. 258–258-5 КК України. А у таблиці 3 подано відомості про кількість засуджених осіб, які вчинили злочини, передбачені ст.ст. 258–258-5 КК України.

Таблиця 1

Рівень терористичної злочинності 2013–2019 рр.

Вид злочину/період	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (станом на вересень)
Терористичний акт (ст. 258 КК України)	4	1499	1295	1865	1385	950	824
Втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України)	0	7	1	2	1	0	1
Публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України)	1	4	4	2	0	5	0
Створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України)	1	478	849	391	277	175	132
Сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України)	0	11	7	1	2	0	2
Фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України)	1	54	138	84	74	51	22
Усього обліковано кримінальних правопорушень	7	2053	2294	2345	1739	1181	981

³⁸⁵ Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія: навч.-метод. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 18.

Таблиця 2

**Відомості про кількість осіб, яким вручено
повідомлення про підозру у вчиненні злочину, передбаченого
ст.ст. 258–258-5 КК України у 2013–2019 рр.**

Вид злочину/період	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (станом на вересень)
Терористичний акт (ст. 258 КК України)	–	55	50	25	23	13	6
Втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України)	–	1	–	–	–	–	–
Публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України)	1	–	2	1		4	–
Створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України)	–	274	547	160	117	66	48
Сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України)	–	5	6	–	1		–
Фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України)	–	5	10	8	17	14	1
Усього осіб	1	340	615	194	158	97	55

Як бачимо, спостерігається великий розрив між кількістю облікованих злочинів і кількістю засуджених осіб, які вчинили злочини, передбачені ст.ст. 258–258-5 КК України. Таку ситуацію можна пояснити тим, що значна кількість кримінальних проваджень, які були розпочаті за ознаками вчинення терористичних актів (зокрема незакінчених), надалі закривається у зв'язку з обміном полоненими. У значній частині вказаних кримінальних проваджень відбувається перекваліфікація дій на підставі уточнення обставин учинення злочину, а також у зв'язку із залученням

затриманих за підозрою у вчиненні терактів осіб до негласного співробітництва на добровільних засадах.

Таблиця 3

**Відомості про кількість засуджених осіб,
які вчинили злочини, передбачені ст.ст. 258–258-5 КК України
у 2013–2018 рр.³⁸⁶**

Вид злочину/період	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Терористичний акт (ст. 258 КК України)	1	–	1	7	14	9
Втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України)	–	–	–	–	–	–
Публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України)	1	–	1	1	–	–
Створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України)	–	–	12	59	63	87
Сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України)	–	3	1	1	1	–
Фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України)	–	–	2	4	4	8
Усього засуджено осіб	2	3	17	72	82	104

Окрім того, у літературі наголошується на завищенні показників рівня терористичної злочинності³⁸⁷.

³⁸⁶ Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2013–2018 рр. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

³⁸⁷ Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2018. С. 75, 76.

Загалом потрібно зазначити, що аналіз рівня терористичної злочинності дає змогу зробити висновок, що тероризм не загрожував українському суспільству до 2014 р. У цей період відбувалися лише поодинокі терористичні акти. Із моменту проголошення незалежності до 2014 р. на території України відбулося 5 резонансних терористичних актів.

Як зазначають вітчизняні та міжнародні експерти, протягом 20 років у нас майже не було терактів із політичних чи ідеологічних мотивів. А ті, що траплялися, здебільшого мали кримінальний характер³⁸⁸.

Для України найбільша терористична загроза виникла у 2014 р. Це пояснюється тим, що з кінця листопада 2013 р. простежуються протести, пов'язані із незадоволенням політикою тодішніх Уряду й Президента щодо відкладення підписання Угоди про асоціацію України з ЄС. Тоді розпочався громадянський рух масового спротиву в формах так званої «вуличної демократії». На цьому тлі на політичній арені дедалі частіше з'являються правополітичні сили, активізується діяльність окремих груп радикально-націоналістичної спрямованості, що в окремих випадках мала ознаки юридичного складу терористичного акту.

Початок 2014 р. характеризується вчиненням низки терористичних актів, пов'язаних із розгортанням громадянського руху масового спротиву та протидії йому з боку чинної тоді влади. Проте зростання терористичної активності у 2014 та в подальші роки потрібно пов'язувати:

по-перше, зі створенням у квітні 2014 р. та подальшою діяльністю на території окремих районів Донецької та Луганської областей терористичних організацій ДНР і ЛНР;

по-друге, агресивною політикою Російської Федерації, яка спрямована на дестабілізацію і дезінтеграцію нашої держави, а також на організацію та підтримку диверсійно-терористичної діяльності квазидержавних утворень ДНР і ЛНР.

Після зазначених подій Україна 2014 р. перемістилася з 51-го на 12-те місце, а у 2015 – на 11-те місце серед 163 країни, які

³⁸⁸ Телефонний тероризм. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/aartcles/telefonnij-terorizm-potyagne-na-sim-rokiv>

віднесено до Глобального індексу тероризму³⁸⁹. За рейтингом, складеним експертами цього аналітичного центру щодо індексу тероризму за 2018 р., Україна посідає 21-ше місце серед 163 країн світу із показником 6,048, що класифікується як «висока» терористична небезпека.

Водночас порівняно із попереднім роком держава поліпшила свої позиції, а саме знизилася у рейтингу небезпеки на чотири сходинки. З-поміж головних тенденцій глобального індексу тероризму за 2018 р. експерти зазначають зменшення майже на третину (на 27%) кількості летальних випадків від скоєних терактів (загинули 18 814 осіб), порівняно з попереднім роком, а також у контексті найбільшого зростання у 2014-му³⁹⁰.

Тому можна зробити висновок, що злочинність, зокрема і терористичного характеру, є мінливою. Залежно від дій чинників, які її обумовлюють, умов, у яких вона проявляється, зокрема від реагування і загалом протидії їй правоохоронної системи та суспільства загалом, злочинність, її рівень, інтенсивність та інші кількісні та якісні показники перебувають у постійній зміні, мають певну динаміку.

Динаміка злочинності – це кримінологічний показник, що виражає зміни у стані, структурі, характері, географії злочинності, які відбувалися протягом певного періоду³⁹¹. Динаміка терористичної злочинності відображена на рис. 1.

Як бачимо, зростання терористичної злочинності припадає на період 2014–2016 рр. Тут можна зробити висновок, що тероризм має тенденцію до зростання в перехідні періоди й етапи життя суспільства, коли в ньому створюється певна напружена емоційна атмосфера, а нестійкість характеризує базові стосунки і соціальні зв'язки.

Відповідно, з 2017 р. знижується рівень терористичної злочинності. Як зазначають науковці, це обумовлено певним

³⁸⁹ Global Terrorism Index 2018: Measuring the impact of terrorism, Sydney. URL: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/12/Global-Terrorism-Index-2018.pdf>

³⁹⁰ Там само.

³⁹¹ Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія: навч.-метод. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 10.

поліпшенням ситуації на Сході України, вдосконаленням діяльності певних служб у сфері протидії тероризму³⁹².

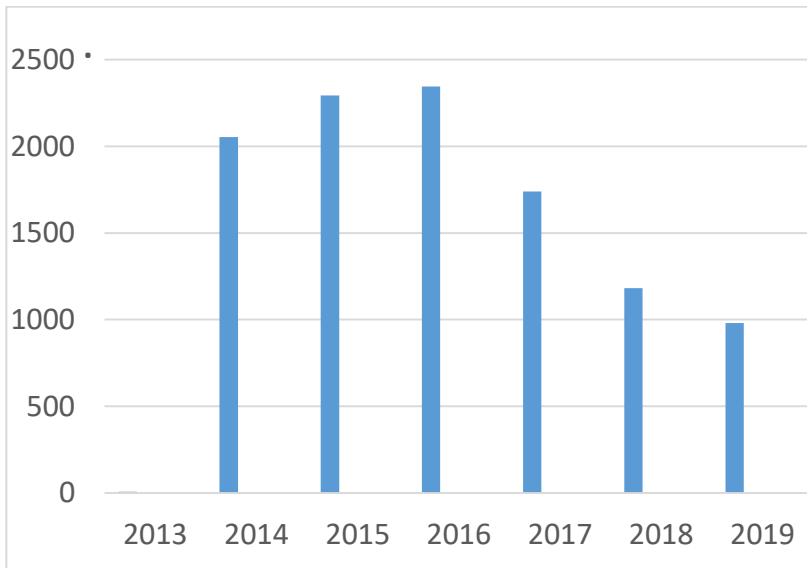

Рис. 1. Динаміка терористичної злочинності

За результатами аналізу кількісних показників сучасного тероризму в Україні, зауважимо, що він відтворюється за тенденціями, ідентичними із тероризмом у загальносвітовому вимірі. Спостерігається активізація у 2014 р. та фіксація подальшого тренду до зниження терогенності.

Наприклад, за даними Глобального індексу тероризму, в світі за період із 2000 р. до 2015 р. вчинено понад 70 тис. терористичних актів, унаслідок яких загинуло понад 170 тис. осіб. Водночас майже щороку спостерігалася тенденція до збільшення цих показників: у 2000 р. в терактах загинуло 3329 осіб, а в 2014 р. – 32658 осіб,

³⁹² Мокляк В. Кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників вимірювання терористичної злочинності в Україні. *Національний юридичний журнал теорія і практика*. 2018. № 2. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_2/34.pdf

у 2015 р. – 29376 осіб. У 2014 р. – теракти відбулися в 95 країнах світу³⁹³.

Однак, нині кількість загиблих знизилася на 44% від свого піку в 2014 р. Щорічне зниження загиблих відображалось зниженням кількості атак, які впали на 23% з 2016 по 2017 р. Попередні дані за 2018 р. свідчать, що, незважаючи на загострення конфлікту в деяких районах, насамперед у Нігерії, тенденція до зниження триватиме³⁹⁴. Загалом до кран світу з найвищим рівнем тероризму в загальносвітовому рейтингу за підсумками 2018 р. належать Ірак, Афганістан, Нігерія, Сирія, Пакистан, Сомалі.

Потрібно зауважити, що пріоритетним показником стану тероризму за критеріями оцінювання ООН є кількість жертв, а не злочинних актів. Як зазначає Ю. Данильченко, це є доволі яскравим проявом гуманістичної домінанти як принципу соціального управління загалом та у сфері протидії злочинності зокрема³⁹⁵.

Розглядаючи якісні показники тероризму в нашій державі, потрібно зауважити на структуру цього різновиду злочинності. Структура злочинності – це кримінологічний показник, що виражає співвідношення окремого виду або групи злочинів до всієї маси злочинності у тому або іншому регіоні за конкретний період. Цей показник виражається через питому вагу тих чи інших видів злочинності у загальній структурі злочинності³⁹⁶.

Щодо структурного розподілу злочинів терористичного спрямування, то потрібно визначити питому вагу в структурі загальної величини злочинності, у структурі злочинів проти громадської безпеки, а також встановити співвідношення між складовими терористичної злочинності.

³⁹³ The Global Terrorism Index 2016 / The Institute for Economics and Peace and University of Maryland. С. 4. URL: <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/09/Global-Terrorism-Index-2016.pdf>

³⁹⁴ The Global Terrorism Index 2016 / The Institute for Economics and Peace and University of Maryland. С. 13. URL: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/12/Global-Terrorism-Index-2018-1.pdf>

³⁹⁵ Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2018. С.64–65.

³⁹⁶ Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія: навч.-метод. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 18.

Так, питома вага терористичної злочинності у структурі злочинності в Україні станом на 2018 р. становить 0,24%. У структурі злочинів проти громадської безпеки терористична злочинність займає 11,02%. У структурі терористичної злочинності перше місце посідає тероризм (80,44%), друге місце – створення терористичної групи чи терористичної організації (14,81%), третє місце – фінансування тероризму (4,31%). Інші злочини терористичного спрямування характеризуються незначною питомою вагою. Таку ситуацію можна пояснити труднощами виявлення, доказування та незначною поширеністю цих злочинів.

Окрім того, доречно звернути увагу і на латентність терористичної злочинності. Наприклад, частка незареєстрованих злочинів, передбачених ст. 258-3 КК України, сягає 98%, а злочинів, передбачених ст. 258-5 КК України, – 95%. Тобто високими є показники латентності таких злочинів, як створення терористичної групи чи терористичної організації в частині участі у терористичній групі чи терористичній організації, а так само сприянні їх діяльності (ст. 258-3 КК України) та фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України). Загалом рівень латентності терактів в Україні не перевищує 5–10% та є переважно наслідком некоректної кримінально-правової кваліфікації (зокрема, як хуліганства чи умисного знищення або пошкодження майна)³⁹⁷.

Географія злочинності – це кримінологічний показник, що виражає закономірність поширення злочинності в просторі. А. Бабенко зазначив деякі особливості криміногенного простору України: по-перше, він має стійкі закономірності та нерівномірний розподіл злочинності по її території; по-друге, східні регіони характеризуються вищою інтенсивністю загальної регіональної злочинності ніж західні та центральні і більшість південних; по-третє, інтенсивність злочинності зростає із заходу на схід і, відповідно, знижується зі сходу на захід³⁹⁸.

³⁹⁷ Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: авторерат дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2018. С. 14.

³⁹⁸ Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація, запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2015. С. 138.

Такі тенденції простежуються і щодо терористичної злочинності (рис. 2).

Терористичні інциденти в областях України (1991–2017)³⁹⁹

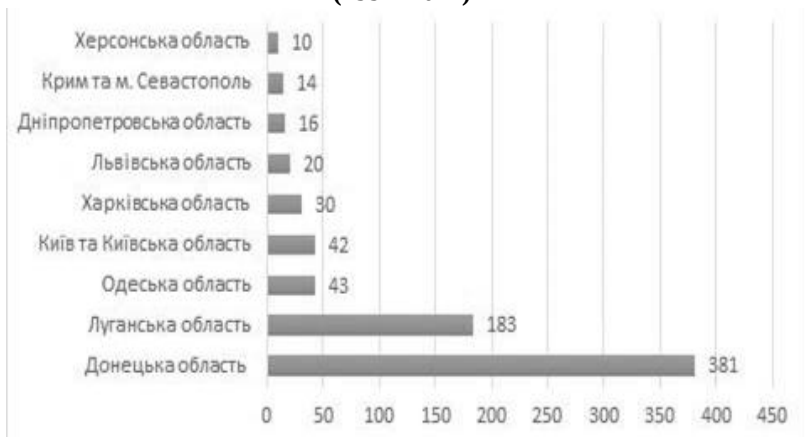

Рис. 2. Географія терористичної злочинності

Географія тероризму в Україні за показниками зареєстрованих терористичних актів виявляє суттєве та загалом закономірне переважання східних областей.

У літературі наводяться дані щодо рівня терористичної активності та загострення протистояння на Сході України. Відповідно до цих даних, найбільш інтенсивні бої тривали в період 24–29 серпня 2014 р. у районі Іловайська, міста в Донецькій області. За цей період в Україні було вчинено 21 терористичний напад. Це 45% від загальної кількості нападів за серпень (47 терактів), та 5% від загальної кількості терактів за 2014 р. Територіально більшість терактів у цей період були скоєні в Донецькій області. Крім того, піковим став період із червня по серпень 2014 р. Лише за липень трапилося 85 терактів (25% усіх терактів за рік).

³⁹⁹ Кореньков О. Тероризм як інструмент в арсеналі Росії в протистоянні з Україною. *Науковий вісник «Гілея»*. № 142. 2019. URL: <http://www.ircsp.org/terorizm-yak-instrument-v-arsenali-rosii-v-protistoyanni-z-ukrainoyu/>

Більшість у Луганській та Донецькій областях. Однак, окрім того, теракти відбувалися в Харкові, Львові, Одесі⁴⁰⁰.

Другий період загострення ситуації на фронті, за даними Генштабу України, триває з 27 січня до 18 лютого 2015 р. В цей час відбувалися активні бойові дії на Дебальцевському плацдармі. За цей період, за даними Global Terrorism Database, в Україні вчинено 47 терактів (16% всіх терактів за рік). Найбільшу кількість нападів скоєно на приватних осіб і приватну власність (62%). На цей період припадають три масштабні теракти проти цивільних, а саме: обстріл пасажирського автобуса поблизу Волновахи (загинуло 12 людей, 18 отримали поранення), обстріл зупинки в Донецьку (8 загиблих, 13 поранених) та артилерійський обстріл житлових кварталів Маріуполя (загинуло 30 людей, 128 отримали поранення).

Однак, як і у випадку із першим прикладом (бойовими діями в Іловайську в 2014 р.), тут найбільша кількість терактів за рік зафіксована напередодні масштабних боїв на фронті. З 1 по 26 січня 2015 р. скоєно 71 теракт (25% всіх терактів за 2015 р.). У 49% нападах жертвами були приватні особи. Звідси випливає, що напередодні початку масштабного наступу в районі Дебальцевого сепаратисти (68% терактів скоєні ДНР та ЛНР) провели масштабну терористичну кампанію⁴⁰¹.

Щодо місця вчинення злочину теракти в Україні структуруються так:

- теракти, вчинені у місцях масового скупчення людей (цивільного населення), приміром місця відпочинку, організації мітингів, інших масових зібрань, компактного проживання цивільного населення – 48%;
- теракти на військових об'єктах (військкомати, блокпости, підприємства оборонного комплексу) – 19%;
- теракти на об'єктах інфраструктури (залізниця, об'єкти електроенергетики тощо) – 11%;

⁴⁰⁰ Кореньков О. Тероризм як інструмент в арсеналі Росії в протистоянні з Україною. *Науковий вісник «Гілея»*. 2019. № 142. URL: <http://www.ircsp.org/terorizm-yak-instrument-v-arsenali-rosii-v-protistoyanni-z-ukrainoyu/>

⁴⁰¹ Там само.

– теракти, вчинені у місцях розташування громадських організацій, що надають допомогу ЗСУ та Національній гвардії України на волонтерських засадах, – 8%;

– теракти в місцях розташування інших органів державної влади та місцевого самоврядування (виборчі дільниці, приміщення розташування виборчих комісій тощо) – 6%;

– теракти, вчинені у місцях розташування осередків політичних партій, громадських організацій політичного спрямування (наприклад, підпал приміщення політичної партії ВО «Батьківщина» в м. Одесі 16.04.2014 р.) – 5%;

– теракти, вчинені у місцях періодичних зустрічей патріотично налаштованих громадян України (вибух у пабі «Стіна», м. Харків, 25.03.2015 вибух у приміщенні Запорізького міського осередку Всеукраїнської громадської організації «Ніхто крім нас» (Народна самооборона, м. Запоріжжя), – 2,5%;

– теракти, вчинені у місцях розташування приміщень іноземних представництв (культурних центрів, дипломатичних установ тощо) – 0,5%⁴⁰².

В. Бесчастний виокремив кримінологічні різновиди терактів, які потенційно можуть учинятися на території нашої держави:

– теракт як засіб стимуляції репресивної свідомості. Остання виражається у посиленні соціального попиту на авторитарний стиль управління, скорочення обсягу прав і свобод заради забезпечення безпеки;

– теракт як засіб провокації міжнародного ускладнення, дезінтеграції політичних альянсів. Найбільш вірогідними потенційними жертвами цього різновиду терактів є: а) представники міжнародних делегацій, що перебувають з офіційними візитами в Україні; б) представники міжнародних місій, що діють в Україні; в) представники національних і сексуальних меншин, окремих релігійних течій;

– теракт як засіб ініціювання військових інтервенцій (*casus belli*). Організаторами цього різновиду терактів можуть бути

⁴⁰² Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2018. С. 87–88.

стратегічні військові супротивники згідно з Воєнною доктриною України. Найбільш вірогідними потенційними жертвами терактів цього різновиду є мешканці АРК;

– теракт як форма політичної комунікації, спосіб асиметричного реагування і внутрішньодержавних, і зовнішніх політичних акторів на політичну кон'юнктуру глобального, регіонального, національного масштабів. У цьому аспекті теракти можуть розглядатися як засіб «проштовхування» проблеми в політичний і новинний порядок дня шляхом створення атмосфери страху;

– теракт як спосіб помсти, залякування. Найбільш вірогідними потенційними жертвами терактів цього різновиду є: а) мешканці територій, що прилягають до лінії розмежування сил протистояння в окремих районах Донецької та Луганської областей; б) учасники масових акцій українського національно-патріотичного змісту⁴⁰³.

Загалом у літературі наведено перелік найбільших терактів в історії України, починаючи з 1991 р.⁴⁰⁴.

Наймасштабніші за кількістю жертв теракти в історії України

Дата	Опис	Постраждало	Відповідальність
1	2	3	4
29 січня – 1 лютого 2017 р.	Артилерійський обстріл житлових кварталів Авдіївки. Місто при температурі повітря – 20° С залишилося без водопостачання, електрики та опалення	16 загинуло (3 цивільних, 13 військових). Поранення отримали понад 100 осіб	ДНР

⁴⁰³ Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 1. С. 212.

⁴⁰⁴ Кореньков О. Тероризм як інструмент в арсеналі Росії в протистоянні з Україною. *Науковий вісник «Гілея»*. 2019 № 142. URL: <http://www.ircsp.org/terorizm-yak-instrument-v-arsenali-rosii-v-protistoyanni-z-ukrainoyu/>

31 серпня 2015 р.	Вибух гранати під час мітингу біля Верховної Ради України	У результаті загинуло 4 людини, ще 141 отрима- ла поранення	Українські націоналісти
22 лютого 2015 р.	Підриз вибухів- ки (протипіхот- ної міни на рудоуправлінні) під час ходи за єдність в Україні	Загинуло 4 особи, 9 отримали поранення	Харківські партизани
10 лютого 2015 р.	Обстріл житло- вих кварталів Краматорська	Загинуло 17 людей. Поранення отримали 64 людини	ДНР
24 січня 2015 р.	Артилерійський обстріл житло- вих кварталів Маріуполя	Загинуло 30 людей, 128 отримали поранення	ДНР (підозрюються)
22 січня 2015 р.	Мінометний обстріл житло- вих кварталів окупованого Донецька	У результаті обстрілу зу- пинки заги- нуло 8 осіб, 13 отримали поранення	ДНР (підозрюються)
13 січня 2015 р.	Артилерійський обстріл україн- ського пункту пропуску на автошляху поблизу міста Волноваха. Під обстріл потра- пив рейсовий автобус	В результаті загинуло 12 осіб, 18 отримали поранення	ДНР

17 липня 2014 р.	Збиття зенітним ракетним комплексом «Бук» російського виробництва рейсового пасажирського літака компанії Malaysia Airlines Boeing 777 біля Тореза Донецької області	Загинули 298 особи	ДНР (підозрюються)
2 травня 2014 р.	Пожежа у Будинку профспілок в Одесі під час сутичок	Загинуло 42 людини	Відповідальність на себе ніхто не взяв. У GTD зазначено, що в скоєнні теракту підозрюється «Правий сектор». Як і у випадку збиття літака рейсу МН17, автори GTD визначають обидва інциденти як однозначні терористичні напади. Незважаючи на те, що офіційне розслідування у справі МН17 покладає відповідальність на російські регулярні військові сили, а у випадку інциденту з Будинком профспілок в Одесі, відповідальність, за даними офіційного розслідування української прокуратури, несуть проросійські сепаратисти, аналітики GTD мають протилежне ставлення до цих випадків

27 квітня 2012 р.	Серія вибухів у громадських місцях в місті Дніпропетровськ		Невідомі
28 липня 2010 р.	Вибух у церкві в Запоріжжі	В результаті теракту загинула одна особа, 9 отримали поранення	Невідомі
2 жовтня 1999 р.	Замах на політичного діяча, кандидата в президенти України під час зустрічі з виборцями у Кривому Розі	Поранення отримали 44 людини	Невідомі

Водночас терористична активність в Україні має такі характерні прояви:

- використання «класичної» тактики терору (вибухи, залякування, диверсії тощо) не тільки в районі проведення антитерористичної операції, а й у інших регіонах України;
- застосування важкої зброї, зокрема проти мирного населення;
- використання цивільного населення як «живого щита», наприклад, ведення вогню з житлових кварталів населених пунктів, розміщення зброї біля шкіл, лікарень, дитячих садків тощо;
- переслідування громадян за інші політичні або релігійні переконання;
- жорстоке поводження із захопленими українськими військовослужбовцями, проукраїнськи налаштованими мешканцями Донбасу тощо;

- перешкоджання діяльності міжнародних, зокрема гуманітарних, організацій: недопущення гуманітарних конвоїв ООН, погрози та обстріли Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, виведення з ладу та викрадення спостережного обладнання ОБСЄ;

- активний пропагандистсько-психологічний маніпулятивний вплив на молодь, яка проживає в ОРДЛО;

- активне використання мережі Інтернет (пропаганда, вербування, фінансування тощо).

Загалом методи, які використовують підтримувані Російською Федерацією збройні підрозділи квазідержавних утворень ДНР і ЛНР для досягнення своїх політичних цілей (обстріли мирного населення, вчинення диверсій, створення перешкод у роботі міжнародних безпекових організацій, а також загроз життю і здоров'ю їх членів тощо), відповідають методам діяльності угруповань, визнаних терористичними низкою країн і міжнародних організацій⁴⁰⁵.

3.2. Кримінологічний портрет особи злочинця-терориста

За останнє десятиліття тероризм перетворився в одну з найглобальніших проблем сучасності, ставши малопрогнозованим і непередбачуваним, набуваючи різноманітних форм і жаклих масштабів. Україна в рейтингу країн за рівнем тероризму посідає 21 місце⁴⁰⁶. Тероризм не перестав бути топ-новиною у засобах масової інформації, на телеекранах та інших джерелах, чинячи психологічний тиск на великі маси людей, породжуючи неспокій, занепокоєння людей за своє життя, за своє сьогодні і майбутнє.

Ефективна боротьба з тероризмом неможлива без детально, систематичного обліку, аналізу, збору й узагальнення даних про особу терориста, його внутрішні якості, умови та фактори, які ста-

⁴⁰⁵ Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналіт. доповідь / О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дрьомов, К. Є. Войтовський; за заг. ред. О. О. Резнікової. К.: НІСД, 2017.

⁴⁰⁶ Рейтинг стран мира по уровню терроризма / Global Terrorism Index. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index/info>

ли основними причинами для вчинення терористичних актів, вступу в терористичні організації тощо. Водночас інформація про специфічні риси особистості терориста виключно важлива під час розслідування злочинів терористичного характеру, проведення оперативно-розшукових заходів, ведення переговорів із терористами, а недостатність наукових досліджень особи терориста негативно впливає на виявлення терористичних організацій і протидію терористичним актам.

У науковій літературі є безліч кримінологічних портретів особи терориста, проте скласти універсальний варіант видається майже неможливим. Це пояснюється різноманіттям соціально-психологічних причин, форм прояву феномена тероризму, які залежать від особистості, соціального середовища, культурно-національних традицій держави і багатьох інших факторів.

Низка науковців вважає, що основна причина вступу в радикальні угруповання є у самій особі. Однак тероризм ґрунтується на готовності до насильства взагалі та терористичного зокрема, його коріння сягає в притаманну людині схильність до агресивності й руйнівних інстинктів⁴⁰⁷. Водночас ці якості не однаково виражені у людей і залежать від суспільства, його правових і моральних норм, виховання та культури. Особистість терориста формується не тільки під впливом різних механізмів розвитку особистості, а й залежить від соціокультурного середовища, яке визначає базові ціннісні орієнтири особистості.

Кримінологічне дослідження особи злочинця дає змогу сформулювати людський зріз теоретичної моделі злочинності, наблизити розуміння останньої до конкретної соціальної практики, виявити раніше приховані аспекти її природи.

Тема особи злочинця (терориста) вперше обговорювалася на конференції по тероризму, скоординованій Б. Дженкінсон у вересні 1980 р. Вона виявила, як мало було відомо про природу терористичної особи.

У англійській мові є таке поняття щодо терористів, як терористичний «*mindset*», що в буквальному перекладі «розумовий

⁴⁰⁷ Витюк В. В. Некоторые проблемы терроризма в аспекте современных конфликтных ситуаций. *Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технология разрешения*. М., 2006. С. 53–55.

набір», тобто розуміється певна сукупність узагальнених психологічних характеристик, які притаманні особі злочинця-терориста. В межах цієї сфери досліджувалася динаміка особи індивідуальних терористів, зокрема причини та мотиви рішення приєднатися до терористичної групи, вчиняти насильницькі дії, привертати до себе увагу. Інша група, що викликає специфічний інтерес дослідників, це зразки рішень терористів у окремих випадках, керівництво терористичною групою, виокремлення мети та психології групи як впливового інструмента на індивіда⁴⁰⁸.

Потрібно зауважити, що намагання пояснити тероризм виключно у психологічних умовах, нехтуючи цілком реальними економічними, політичними, суспільними і криміногенними коефіцієнтами, які завжди мотивували радикальних терористів, спираючись тільки на те, що біологічні або фізіологічні зміни можуть грати роль у залученні індивіда до вчинення терористичних актів, є безумовно неадекватним. Суспільна психологія політичного тероризму була досліджена науковцями, що дало змогу значно просунутися у вивченні тероризму. Зокрема, Дж. Кнутсон 1982 р. виконала обширний міжнародний проект дослідження з психології політичного тероризму, але індивідуальну психологію політичного та релігійного тероризму значною мірою проігнорувала⁴⁰⁹.

Основна причина відсутності ґрунтовних вивчень особи злочинця-терориста полягає в тому, що дослідники мають малий доступ або взагалі не мають доступу до терористів, навіть позбавлених волі. А якщо дослідник одержує дозвіл на інтерв'ювання ув'язненого терориста, його дослідження матиме обмежене значення, оскільки розповідь одного терориста не дасть змоги зробити узагальнення. Водночас потрібно враховувати також те, що позбавлені волі терористи зазвичай не схильні розкривати свої оперативні секрети групи не тільки слідчим, а й журналістам. Навіть, якщо терористи погоджуються на таке інтерв'ювання, не варто сподіва-

⁴⁰⁸ Jenkins Brian M., ed. *Terrorism and Beyond: An International Conference on Terrorism and Low-Level Conflict*. Santa Monica, California: Rand, 1982. P. 68.

⁴⁰⁹ Knutson Jeanne N. *Social and Psychodynamic Pressures Toward a Negative Identity* / eds. Yonah Alexander and John M. Gleason // *Behavioral and Quantitative Perspectives on Terrorism*. New York: Pergamon, 1981. № 6. P. 52–105.

тися на абсолютну відвертість в їхніх розповідях. Окрім того, самі ж дослідники у такому випадку наражаються на небезпеку відплати з боку терористів.

Аналізуючи особу сучасного терориста в Україні, насамперед варто вказати, що терористичні практики (теракти) здебільшого відтворюються в діяльності чоловіків (99%), на жінок, відповідно, припадає лише 1% усіх осіб злочинців. За наявними даними, на жінок припадає значно більша частка, а саме серед терористів-смертників 40% становлять жінки, при захоплені «Норд-Осту» в Росії було 19 жінок⁴¹⁰.

Однак ці дані можна піддавати сумніву і схилитися до позиції, що жінок-терористок приблизно до 7%. Хоча як зазначає Ю. Данильченко, по-перше, вчинення теракту вимагає наявності певних навичок поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями. Переважно такими навичками володіють саме чоловіки (однак сучасні жінки володіють такими навичками на рівні з ними). По-друге, завдання вчинення терористичного акту, безпосередньо спрямованого не лише на порушення громадської безпеки, а й на заподіяння смерті іншим особам (хоча й дистанційно, деперсоніфіковано), вимагає від терориста наявності особливих морально-психологічних рис: нігілізму, зневажання людського життя, установки на готовність до застосування насильства, здатності ризикувати, зокрема й щодо можливості викриття правоохоронними органами. Такі риси виявляються більш поширеними саме серед чоловіків із цілком очевидних причин. Жінці-терористці притаманні певні особливості, а саме: схильність до емоційного, нераціонального сприйняття дійсності та вразливості. Жінкам-терористкам під час вчинення терористичних актів часто відводиться не тільки роль пособниці, а і виконавиці, оскільки вони більш віддані ідеям терору, відрізняються більшою цілеспрямованістю. Саме жінки за своїми психологічними характеристиками найбільше підходять на роль смертниць.

Гендерний підхід до дослідження дав змогу виокремити особливості кримінологічної характеристики жінки-терористки.

⁴¹⁰ Проблема женского терроризма. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/a-33-2006-04-01-voa3/637693.html>

Жінка-терористка є більш самокритичною, тому бачить у собі більше негативних якостей, на відміну від чоловіка-терориста, що свідчить про її низьку самооцінку, водночас жінок з низькою самооцінкою легше залучити до скоєння злочинів терористичної спрямованості, і що важливо, сім'я не є стримувальним фактором злочинної поведінки жінки-терористки⁴¹¹.

В Україні випадки вчинення терористичних актів жінками також є непоодинокими, наприклад, ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженка м. Харкова, громадянка України, із середньою спеціальною освітою, не працююча, не судима, обвинувачена у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 258, ч. 1 ст. 263 КК України. Вона, будучи негативно налаштованою проти військовослужбовців Збройних Сил України та інших патріотично налаштованих громадян, підтримуючи діяльність представників незаконно самопроголошених державних утворень так званих ДНР та ЛНР, а також окупаційну політику та збройну агресію Російської Федерації, отримує завдання з території РФ щодо дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Харківському регіоні, зокрема вчинення терористичних актів. Координація вказаною протиправною діяльністю здійснюється з території РФ громадянином України ОСОБА_3 ІНФОРМАЦІЯ_5, з позивним «ОСОБА_3» (згідно з офіційною базою МВС України є у розшуку з 12.09.2014) та іншими невстановленими особами. Зокрема, ОСОБА_4 доводить до відома ОСОБА_2 план заходів з дестабілізації суспільно-політичної ситуації в регіоні, акцентуючи на необхідності здійснення саме радикальних дій (вибухів, підпалів) із метою залякування патріотично налаштованого населення, дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Харківському регіоні та привернення уваги громадськості до своїх політичних поглядів, спрямованих на підтримку незаконно створених псевдодержавних утворень ДНР та ЛНР, а остання, виходячи з наявних у розпорядженні сил і засобів, самостійно обирає можливість здійснення⁴¹².

⁴¹¹ Бучаев С. М. Особенности криминологической характеристики террористки. *Региональные криминологические исследования*. Махачкала, 2017. № 1. С. 33–36.

⁴¹² Вирок Київського районного суду м. Харкова. Справа № 640/14828/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80138057>

Також актуальним прикладом може бути С. Дрюк – учасниця терористичного угруповання ДНР під псевдонімом «Ветерок». На початку 2019 р. перейшла на сторону України та заявила про готовність свідчити. Вона у 2014 р. приєдналася до терористичної організації ДНР. Спершу була санітарним інструктором, потім замполітом у батальйоні «Чебурашка». Згодом стала командиром танка з повністю жіночим екіпажем. На стороні терористичних організацій брала участь у боях за Дебальцеве, Красногорівку, Мар'їнку, на Маріупольському напрямку. Далі дослужилася до заступника командира так званого 11 полку «Восток». Її називали «народним героєм Новоросії» та зробили прообразом головної героїні першого пропагандистського кінофільму «Ополченочка». На початку 2019 р. вона повідомила своєму командуванню, що їде в особистих справах у Ростов-на-Дону. Насправді у цей час жінка разом із дітьми переїхала на підконтрольну Україні територію. У цьому їй допомогли українські спецслужби⁴¹³.

Необхідно також зазначити, що з-поміж терористів є чимало неповнолітніх (підлітків), які беруть активну участь в національному і релігійному тероризмі⁴¹⁴. Молоде покоління через свою моральну та інтелектуальну інфантильність «легко потрапляє на гачок радикального націоналізму, соціальних і релігійних ідей»⁴¹⁵. Залучення неповнолітніх до вчинення терористичних актів вигідне організаторам, оскільки вони з огляду на слабкий розвиток інстинкту самозбереження більш сміливо йдуть на вчинення злочину, менше замислюються над його наслідками і не звертають на себе особливої уваги з боку правоохоронних органів⁴¹⁶. Висока також небезпека використання підлітків-смертників (шахідів), яких найпростіше

⁴¹³ Боевик ДНР «Ветерок» перешла на сторону Украины из-за любви к сотруднику спецслужбы. URL: <https://vesti-ukr.com/strana/327622-bevik-dnr-veterok-pereshla-na-storonu-ukrainy-iz-za-ljubvi-k-sotrudniku-spetssluzhby>

⁴¹⁴ Антонян Ю. М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. М., 2001. С. 280.

⁴¹⁵ Сукиасян С. Г. История болезни цивилизации: диагноз терроризм (попытка психопатологического анализа). Ереван, 2005. С. 193.

⁴¹⁶ Почти 50% боевиков террористической организации «Тигры освобождения Тамил Илама» – лица в возрасте до 15 лет; 70% боевиков террористической организации «Армия сопротивления Бога» – подростки, некоторым из них по 8 лет (см.: Красногорский М. Дети-солдаты: вчера и сегодня. *Независимое военное обозрение*. 2006. 26 мая – 1 июня. С. 8).

«ідеологічно зарядити». Зауважимо, що в Росії неповнолітні особи активно залучалися до терору на початку ХХ ст. Так, приблизно 22% терористів-есерів були віком від 15 до 19 років. Часто членами інших революційно-терористичних організацій (наприклад, «чорнознаменних» анархістсько-терористичних груп) ставали підлітки віком від 14 до 16 років (і навіть 12 років), які вирізнялися особливим фанатизмом і прихильністю до насильства⁴¹⁷. Активно залучається також молоде покоління в терористичні бандформування в Чечні й Інгушетії⁴¹⁸.

В Україні, за даними Генеральної прокуратури, на тлі проведення антитерористичної операції збільшилася кількість кримінальних правопорушень проти громадської безпеки вчинених неповнолітніми, зокрема створення терористичних груп та збройних формувань (з 2 до 5 проявів) та фактів незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами (з 15 до 25 проявів)⁴¹⁹.

В окупованому Донбасі бойовики залучають неповнолітніх громадян України до терористичної діяльності. Значний резонанс викликало відео, на якому сепаратисти показують відкритий НЗФ «Бригада Восток» (колишня назва «Батальйон Восток») так званий «військово-спортивний літній табір для дітей та підлітків» в окупованому Донецьку. В таборі є діти віком від 10 до 17 років (і хлопці, і дівчата – «курсанти» – одягнуті у військову форму з шевронами СРСР та РФ, у декого – нарукавні нашивки «Военно-патриотический центр» «Защитник отечества»; вони живуть у військових наметах, з ними проводять заняття з військової справи (теорія, тактика, поводження зі зброєю, стрільба тощо)⁴²⁰.

⁴¹⁷ Литвинов Н. Д. Террористические организации: формирование и деятельность (политико-правовой анализ) / под ред. С. Е. Вицина. М., 1999. С. 91–93.

⁴¹⁸ Гаврилов Ю., Борисов Т. Экзамен на террориста. *Российская газета*. 2007. 7 июля. С. 1; Рискин А. Осенний призыв. *Независимое военное обозрение*. 2006. 10–16 нояб. С. 4.

⁴¹⁹ Інформація про вжиті заходи на виконання пункту 5 Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист». URL: <http://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/31214.pdf>

⁴²⁰ Бойовики на Донбасі активно залучають дітей до терористичної діяльності. URL: <https://censor.net.ua/ua/n385857>

В Алчевську вербуванням дітей займалося НЗФ «Бригада Привид», яке прийняло до своїх лав 10-річну школярку Б. Нещерет. Також є і дитячий диверсійний батальйон ім. св. Георгія Побідоносця, сформований на базі школи-ліцею в Ровеньках під керівництвом місцевого «священника» Авдюгіна. Дітей навчають «Історії Росії», «Основ православ'я» і військових дисциплін (тактики ведення бою, основ розвідки, снайперської майстерності, стрілецької і саперної підготовки). Увага екстремістів і терористів усього світу (незалежно від їх національності, політичних переконань, віросповідання тощо) до вербування дітей і молоді не випадкова, адже цю вікову категорію громадян вирізняє низка соціально-психологічних і ментальних особливостей, що робить її надзвичайно сприйнятливою до пропаганди. Ці ж особливості призводять до того, що підлітки можуть легко наслідувати різноманітні негативні приклади поведінки, проявляючи водночас жорстокість, що іноді значно перевершує дорослі аналоги⁴²¹.

З-поміж засуджених за вчинення терактів в Україні протягом 2014–2019 рр. 97% – громадяни України, 2% – громадяни РФ, 1% – громадяни інших країн. Серед засуджених за інші злочини терористичної спрямованості (ст.ст. 258-2–258-5 КК України) 100% – громадяни України. Вікова градація осіб терористів виявляє переважання середньої вікової групи 30–65 років, на які припадає 84% усіх терористів, наприклад, у Республіці Казахстан вік терориста значно відрізняється, 70% терористів переважно є віком від 18 до 27 років⁴²². В Україні така велика частка саме середньої та старшої вікових груп може бути пояснена специфікою ідеологічного змісту політичних факторів терактів, контури яких проявляються передусім у площині радянських (пострадянських) культурно-психологічних патернів, екстрапольованих на осучаснені складові ворожості. Маніпуляції з ними виявляються найефективнішими саме серед населення, яке мало досвід свідомої соціальної діяльності в СРСР. Зазначеними обставинами можна також пояснити і те,

⁴²¹ Бойовики на Донбасі активно залучають дітей до терористичної діяльності. URL: <https://censor.net.ua/ua/n385857>

⁴²² Канат Кожамметов: Средний возраст террориста – 27 лет. URL: <https://bel.ru/news/city/25-10-2017/kanat-kozhahmetov-sredniy-vozrast-terrorista-27-let>

що приблизно 92% засуджених за теракти були працездатними, але на момент учинення злочину ніде не навчалися та не працювали. Соціальна незайнятість є важливою передумовою дезорганізації особистості, що, своєю чергою, є підґрунтям для активізації агресивних тенденцій, властивих стану ресентименту (ворожості). Посилення останнього відбувається на тлі несформованості соціальних зв'язків у межах інституту сім'ї, адже приблизно 89% засуджених за тероризм не були одруженими.

Злочинці-терористи в Україні переважно (92%) не мають судимості, засуджених за участь у терористичних групах чи терористичних організаціях (ст. 258-3 КК України) – 8,9%, засуджених за фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України) – 7%, що свідчить на користь абсолютного переважання політичного компонента у генезі тероризму в Україні. 28% терористичних актів вчиняється групою осіб за попередньою змовою, а приблизно 90% усіх терактів учиняється у співучасті, що зумовлено специфікою злочину, яка передбачає консолідацію зусиль декількох осіб для планування злочину, його забезпечення необхідними знаряддями та засобами й фінансуванням. Окрім того, розглядаючи теракти в Україні як один із елементів так званої «гібридної війни» РФ проти України, спрямованої на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації в нашій державі, залякування населення, дискредитацію органів державної влади та міжнародні ускладнення, варто мати на увазі, що значна кількість із них організується саме спеціальними службами РФ, які залучають громадян України до негласного співробітництва, зокрема й на комерційній основі.

Водночас варто вказати й ту обставину, що з-поміж терористів, які були засуджені в Україні протягом 2014–2019 рр., близько 10% – діючі на момент вчинення теракту або колишні військово-службовці чи працівники правоохоронних органів. Втягнення їх до терористичної діяльності зумовлюється наявністю в них:

а) спеціальних навичок поведінки зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями;

б) корупційних зв'язків із діючими працівниками правоохоронних органів, що забезпечує прикриття злочинної діяльності й мінімізацію ризику її викриття. Такі особи (а надто ті з колишніх працівників ОВС, які не пройшли переатестацію в Національну

поліцію та/або перейшли на бік ворога, стали до лав незаконних збройних формувань ДНР і ЛНР) є пріоритетними об'єктами вербування з боку спецслужб РФ, з огляду на що вони також мають потрапляти до сфери першочергової уваги кадрового складу, а також негласного апарату СБУ. Так, наприклад, гр-н Б., будучи колишнім співробітником органів внутрішніх справ України, який у 1987–1996 рр. проходив службу в Управлінні оперативного супроводження УМВС України в Сумській області, маючи відповідні професійні навички та досвід здійснення зовнішнього спостереження, був радикально налаштованою особою, що негативно ставиться до громадської організації «Правий сектор». 02.07.2015 р. у гр-на Б. під час перебування у м. Москва Російської Федерації виник умисел, спрямований на скоєння терористичного акту в м. Суми шляхом підризу автомобіля одного з представників громадської організації «Правий сектор». Із цією метою за вказівкою невстановленої слідством особи він здійснив незаконне придбання двох ручних осколкових гранат «РГ-42», після чого був затриманий на території України. Теракт припинено працівниками СБУ на стадії готування⁴²³. 13.09.2014 р. військовослужбовець військової частини А-0224 м. Миколаєва, перебуваючи на посаді навідника розвідувального відділення аеромобільної бригади, готував підризу військового автомобіля зв'язку ЗИЛ-131–140 з метою залякування населення. Цей терористичний акт було припинено на стадії готування⁴²⁴.

Більшість (93%) терористів в Україні має повну загальну середню освіту, ще 5% – повну вищу, 2% – базову вищу. Освітній чинник крізь призму детермінації тероризму виявляє кореляцію із незайнятістю, соціальною дезорганізацією й особливими складовими соціального досвіду, а також установками особистості, що зумовлюють її соціально-психологічне відчуження та ресентимент (ворожість). Важливою кримінологічно значущою ознакою особи

⁴²³ Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми. Справа № 592/11632/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55748107>

⁴²⁴ Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва. Справа № 490/12754/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41324333>

сучасного терориста в Україні є відсутність у нього алкогольної чи наркотичної залежності. Вчинення терактів в абсолютній більшості випадків (принаймні, судячи з результатів судових розглядів) не обтяжене станами відповідного сп'яніння. Тобто теракти виявляються злочинами в цілому раціональними (і ціле-раціональними, і ціннісно-раціональними), а не імпульсивними, чи аддиктивними. Особа цілком свідомо обирає злочинний шлях. Для останнього є характерним формування заздалегідь визначеної самовиправдувальної позиції, здатної обґрунтувати теракт у морально та психологічно прийнятних для конкретної особи категоріях. Для цього активно залучаються специфічні дискурсивні засоби.

І. Ліндер і С. Тітков наводять деякі цікаві відомості про особу терориста, але, на жаль, не вказують, з яких джерел, ким і якими методами вони отримані. Вони вважають доведеним, що велика частина терористів – люди, обділені в дитинстві материнською увагою. У них дуже часто є захворювання середнього вуха, недостатній розвиток, дитячий травматизм, вроджені захворювання, частина з них із яскраво вираженим дефектом особистості, значна кількість абсолютно адекватні, добре закамуфльовані люди з акторськими даними, є «хворі» надідеєю і усвідомлено йдуть на вчинення терористичного акту, прекрасно усвідомлюючи всі його наслідки для себе. Водночас з-поміж терористів є чимало осіб, які в дитинстві стали жертвами насильства, тому не могли самоствердитися, вийшовши на наступний рівень розвитку, вони зрозуміли, що можуть помститися, причому не тільки своїм кривдникам, а і всьому суспільству. Це особи, які свого часу, виступаючи за права і свободи, були засуджені державою, викинуті, поставлені за межу закону, і для них тероризм стає соціальною помстою цій державі, вони зазвичай добре мотивовані⁴²⁵.

На думку сучасних дослідників, з-поміж основних мотивів особи терориста можна виокремити: меркантильні мотиви, ідеологічні мотиви, мотиви перетворення, активної зміни світу, мотив влади над людьми, мотиви інтересу і привабливості тероризму як особливої діяльності, «товариська» мотивація емоційної прихиль-

⁴²⁵ Антонян Ю. М. Терроризм: криминологическое и уголовно-правовое исследование. М.: Щит-М., 1998. 305 с.

ності, мотив самореалізації тощо⁴²⁶. До внутрішньоособистісних мотивів тероризму можна віднести такі: патологічна основа, вихід-на агресивність, романтичність, індивідуалізм⁴²⁷.

Матеріали кримінальних проваджень, а також зміст інформаційних повідомлень на форумах і в соціальних групах (у соцмережах) антиукраїнської спрямованості (на кшталт «антимайдану») дають змогу виокремити декілька термінів, якими позначаються прибічники євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу розвитку незалежної, цілісної й демократичної України: «майдауни», «фашисти», «бандеро-фашисти» «нацисти», «укропи», «вишиватники», «хунта» тощо. Цілком зрозуміло, що, крім демонстрації зневажливої позиції до носіїв, адресатів указаних семантичних інструментів ідентифікації, поширення останніх виконує важливу функцію деперсоналізації особистості. З нею ж пов'язується зняття моральних заборон на вчинення дій, які за звичайних умов не допускаються. На цих же принципах, до речі, побудовано і кримінально-субкультурний сленг (арго), постійне використання якого формує дискурсивне поле для позитивного сприйняття особистістю протиправної поведінки⁴²⁸.

На цих же принципах була побудована і нацистська пропаганда часів Третього Рейху, що розпалювала ненависть до представників інших національностей.

Ставлення до суб'єкта не як до людини, його дегуманізація й деперсоналізація, що відбувається, насамперед інструменти дискурсу, є важливим чинником виправдання насильства. Таке ставлення, конструюється політичною пропагандою та іншими елементами безструктурного управління (навіюванням, фреймингом новин, дезінформацією тощо). Водночас тим, що їх єднає у кримінологічно значущому аспекті, є формування в особи, носія специфічних дезінтеграційних елементів дискурсу, виправдувальної (або навіть стимулюючої) стратегії своєї насильницької поведінки внаслідок нейтралізації дії моральних імперативних заборон на неї,

⁴²⁶ Дзлийев М. И. Современный терроризм: социально-политический облик противника. М.: Academia, 2007. 672 с.

⁴²⁷ Ольшанский Д. Психология терроризма. СПб.: Питер, 2002. 288 с.

⁴²⁸ Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: монографія. Х.: Золота миля, 2018. С. 111–112.

конструювання позитивного соціального змісту (оцінки) акту агресії як виправданого засобу боротьби за високі цілі. Залучення особи до особливих дискурсивних сфер не є причиною терористичної діяльності. Проте це є її суттєвою умовою й водночас відмітною (хоча і не специфічною) рисою особи сучасного терориста. Її, як і інші кримінологічно значущі ознаки терористів, більш детально можна розкрити з використанням методу типології. Останній, як відомо, надає широкі описові та пояснювальні можливості, реалізація яких на засадах виокремлення необхідних і доцільних типологічних характеристик дає змогу забезпечити повноту кримінологічного профілю злочинця⁴²⁹.

Ю. Данильченком розроблено нову класифікацію п'яти основних типологічних критеріїв і кримінологічних типів осіб терористів, що їм відповідають.

I. Типи, виокремлені за переважаючим мотивом учинення терористичного акту

1. Ідейно-політичний тип, якому притаманне домінування певної ідеологічної установки, в межах якої терористична активність розглядається як морально виправдана й справедлива політична боротьба. Таких у загальній структурі осіб терористів в Україні близько 55%. У їх структурі переважають прихильники ідеї становлення на території України квазідержавного утворення Новоросія, зокрема через підтримку ДНР і ЛНР (87%). Указана ідея, як і інші, що детермінують терористичну діяльність у нашій державі (антикомуністичні, право-ідеологічні, антинаціоналістичні), змстовно є політичною. Тож типовий терорист в Україні – це політичний злочинець⁴³⁰.

Будь-яка ідеологія має у своєму олюдненому зрізі, тобто в проекції на конкретну особистість, цілком утилітарне значення. Воно зазвичай виражається у спрямованості ідейно обґрунтованої

⁴²⁹ Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: монографія. Х.: Золота миля, 2018. С. 114.

⁴³⁰ Данильченко Ю. Б. Агресивні дискурсивні практики як фонові для тероризму в Україні явища. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квітня 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Х.: ХНУВС, 2018. С. 8–10.

діяльності на задоволення цілком прагматичних особистих потреб індивіда. З-поміж них в ідейного типу терориста переважають потреби у належності та соціальній безпеці. Приєднання до терористичних практик, таким чином, наповнюється специфічним змістом, у якому вбачається активна афілійованість особистості з певною умовною соціальною групою (реалізації її потреби в приналежності), об'єднаною єдиним, здебільшого міфологічним світоглядом (через нього відбуваються дефрагментація, лінійне упорядкування бачення світоустрою з визначенням у ньому місця й ролі особистості), баченням культурно-психологічних і політико-історичних підстав для внутрішньогрупової інтеграції та зовнішньої агресивної, зокрема терористичної, активності. В науковій літературі поширеною є думка про виключно політичну природу терористичних практик в Україні, на підставі чого робиться висновок про їх суто політичну мотивацію⁴³¹.

Утім, визнаючи переважання політичної мотивації терактів, водночас не слід, на нашу думку, її абсолютизувати. Дослідники доволі часто допускають змішування структурно-функціонального змісту тероризму як політико-кримінального феномена та його суб'єктивного виміру, що якнайкраще відображається у категоріях мотиву й мотивації злочинної поведінки. Аналіз цього виміру виявляє, що поряд із політично мотивними відтворюються також й інші, зокрема корисливі й нігілістичні, теракти. Ця обставина дає змогу виокремити і інші, крім ідейно-політичного, кримінологічні типи особи сучасного терориста за вказаним критерієм.

2. Корисливий тип, для якого характерним є прагнення до отримання майнової вигоди від учинення терористичного акту (таких у загальній структурі терористів приблизно 5%).

Для цього типу осіб терористів не є властивими розвинені політичні компоненти в підструктурі установок і диспозиції. Ступінь розвитку їх політичної свідомості не забезпечує їм достатньо підстав для самоідентифікації, формування власної політичної ідентичності. Остання для них є атрибутом другорядним, майже не сформованим. Такі особи переважно мають умовно значний

⁴³¹ Степанченко О. О. Протидія етнорелігійному тероризму: монографія. Х.: Константа, 2018. 460 с.

загальнокримінальний досвід, є залученими до підсистеми кримінальної субкультури, значення елементів державності в якій, як відомо, негативне. Прагнення до наживи – основна спонuka їх злочинної поведінки.

Так, наприклад, у січні 2015 р. гр-н М. через свого знайомого К. зв'язався з гр. В. і вступив із останнім у злочинну змову щодо вчинення терористичних актів на території м. Харкова. За умовами змови гр-н В. мав вчинити підпал і підриг будь-якого військового комісаріату м. Харкова, за який повинен був отримати грошову винагороду в розмірі 50 000 рублів РФ. Теракт був припинений працівниками СБУ на стадії готування⁴³².

3. Змішаний тип, що характеризується співіснуванням у мотиваційному комплексі й антидержавних (у проєкції на українську державність) політико-ідеологічних установок, і корисливих спонукань; таких у загальній структурі терористів близько 40%.

Наприклад, на початку липня 2014 р. гр-н М., будучи радикально налаштованою особою, що не сприймає державну владу в Україні, діючи умисно з корисливих мотивів за обіцяну гр-ном Б. матеріальну винагороду для дестабілізації суспільно-політичної обстановки в Запорізькому регіоні, порушення громадської безпеки та залякування населення вступив у злочинну змову для вчинення терористичного акту шляхом підригу саморобного вибухового пристрою на даху одного з магазинів міста. Теракт був припинений працівниками СБУ на стадії готування⁴³³. Водночас ані корисливий, ані політичний мотив окремо не здатні детермінувати терористичну поведінку такої особи, і лише у їх поєднанні формуються достатня внутрішня енергія (воля), рішучість і психологічна готовність до вчинення теракту. Отримання майнової вигоди є своєрідним каталізатором, а пропозиція її отримання – провідним елементом криміногенної ситуації в механізмі індивідуальної злочинної поведінки.

4. Нігілістичний тип, який керується прагненням до прояву зневаги до норм суспільної моралі через залякування населення,

⁴³² Вирок Київського районного суду м. Харкова. Справа № 640/13172/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57018352>

⁴³³ Там само.

порушення громадської безпеки. На практиці трапляється вкрай рідко. За матеріалами вивчених нами вироків та архівних проваджень, протягом останніх семи років такий тип терориста проявив себе лише одного разу⁴³⁴. Так, гр-н М. 01.04.2011 р. вирішив вчинити терористичний акт – вибух на території м. Києва, за допомогою чого мав на меті привернути увагу громадськості до неналежної, на його думку, підготовки органів місцевого самоврядування до проведення Євро-2012, щоб за допомогою цього спонукати органи влади до активізації підготовчих дій. Для цього він вступив у змову з гр. В., разом з яким виготовив саморобні вибухові пристрої, які вони у нічну пору доби прикріпили до нижніх частин двох автомобілів, припаркованих біля житлових будинків. Злочин було припинено на стадії замаху⁴³⁵.

II. Типи, виокремлені за джерелом ініціювання терористичної діяльності

1. Активно-криміногенний (ендогенний) тип, для якого характерним є примат внутрішньої (суб'єктивної) детермінації кримінальної активності. Вона передбачає насамперед самостійне ухвалення рішення про початок терористичної діяльності під впливом певної криміногенної ситуації (масові акції протесту, сугестивний інформаційний вплив, дезінформація тощо). Він є ініціативним у генеруванні ідей щодо вчинення терактів, пошуку співучасників, змови з ними, підшукуванні знарядь і засобів, розробці плану, розподілу ролей тощо; зазвичай є неформальним лідером соціальних груп різного масштабу (зокрема й у соціальних мережах і на форумах). Такий кримінологічний тип переважно відповідає ідейному політичному злочинцю. Водночас не виключається й ініціативний пошук контактів зі спецслужбами іноземних держав із подальшою пропозицією власної участі у терористичній діяльності за умов грошової винагороди, що характерне для змішаного типу, який

⁴³⁴ Данильченко Ю. Б. Напрями протидії сучасним терористичним загрозам в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 грудня 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2017. С. 19–22.

⁴³⁵ Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області. Справа № 1-110/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39939583>

виокремлюється за критерієм провідного мотиву. Частка активно-криміногенних терористів у загальній структурі осіб, винних у вчиненні терактів, становить приблизно 35%.

2. Пасивно-криміногенний (екзогенний) тип зазвичай є об'єктом вербування, втягнення у вчинення терористичного акту. Його відмітною рисою є пасивність в ухваленні рішень з питань організації та здійснення терористичного акту. Він є піддатливим щодо зовнішнього впливу, конформним, орієнтується на поведінку неформальних лідерів соціальних груп та авторитетів. Здебільшого належить до корисливого, рідше до змішаного (за мотиваційним критерієм) кримінологічного типу терориста. Ідейно-політичні злочинці серед пасивно-криміногенних терористів трапляються порівняно рідко. Частка пасивно-криміногенних (екзогенних) терористів у загальній їх структурі становить близько 65%.

III. Типи, виокремлені за характером зв'язків із терористичними групами чи терористичними організаціями

1. Одиначний ініціативно-самостійний актор, натхненний відповідною ідеологією. Він діє самостійно: на власний розсуд обирає об'єкт терористичної атаки, здійснює добір, придбання й виготовлення необхідних засобів (зокрема вибухових пристроїв), планує й реалізує злочин. Такі особи є суто ідейно-політичними терористами (за деякими поодинокими винятками, що стосуються нігілістичних терористів).

2. Одиначний завербований актор. Його злочинна діяльність організовується терористичною організацією чи спеціальними службами іноземних держав. Є переважно змішаним або ідейно-політичним типом терориста за критерієм провідного мотиву злочинної діяльності. Таких злочинців здебільшого забезпечують необхідною інформацією про місце, час і способи вчинення терактів, вони отримують детальні, покрокові інструкції дій і щодо безпосереднього вчинення терористичного акту, і щодо елементів й тактики конспірації, маскуванню, приховування слідів злочинів, уникнення переслідування, викриття тощо. Часто завербовані актори проходять підготовку в спеціальних тренувальних таборах і на полігонах, розташованих, зокрема, на території ОРДЛО, АРК та РФ.

Так, наприклад, у період із 24.05.2014 до 04.06.2014 гр-н К., перебуваючи у Луганській області на території, підконтрольній

організації терористичної спрямованості ЛНР у таборі терористів під керівництвом гр-на В., у невстановленої особи на прізвище Х. за невстановлених обставин придбав вибухову речовину, яку планував використати для вчинення запланованого ним терористичного акту. Крім того, перебуваючи у таборі терористів, К. отримав відомості про створення вибухового пристрою із застосуванням придбаної у цьому ж таборі вибухової речовини, виготовлення детонатора та здійснення вибуху⁴³⁶. Інший приклад: гр-н Д., сповідуючи проросійські погляди так званого «Антимайдану», на початку 2015 р. з метою дестабілізації суспільно-політичної ситуації в м. Харкові та залякування населення виїхав до м. Белгород Російської Федерації, де познайомився із керівником терористичної організації «Харківські партизани». У процесі спілкування із зазначеною особою гр-н Д. отримав від останнього завдання обстріляти із гранатомета або схожого озброєння будівлі розважального закладу «Жара» (м. Харків, вул. Плеханівська, 134-А). Продовжуючи реалізацію злочинного умислу, гр-н Д. отримав через мережу Інтернет повідомлення про розташування схованки по вул. Рудика у м. Харкові, де міститься гранатомет. Злочин припинено працівниками СБУ на стадії готування⁴³⁷.

3. Член терористичної групи чи організації, для якого вчинення терактів є не одноразовою акцією, а здійснюється на постійній основі, поєднується із суміжними напрямками кримінальної активності залежно від ролі у складі вказаної групи або організації. Втім, як свідчить слідча й судова практика, притягти члена терористичної групи чи організації до відповідальності саме за вчинення терористичного акту вдається вкрай рідко. Переважно доказова база обмежується можливістю інкримінування участі у терористичній групі чи терористичній організації (ст. 258-3 КК України).

4. Організатор терористичних груп чи терористичних організацій, зокрема й керованих спецслужбами іноземних держав.

⁴³⁶ Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська. Справа № 201/13561/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66050466>

⁴³⁷ Вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова. Справа № 641/5190/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57597634>

Характеризується високо розвиненими комунікативними якостями. Приблизно 30% із представників цього типу на момент створення терористичної групи чи терористичної організації мали кримінальний досвід. Близько половини всіх злочинців вказаного типу мають досвід служби у збройних силах та/або правоохоронних органах.

Так, наприклад, у період із 21 по 27 липня 2014 р., більш точну дату не встановлено, гр-н К., будучи негативно налаштованим до державної влади в Україні, підшукав співучасників і створив терористичну групу з метою вчинення терористичних актів у м. Харкові. Водночас у період з 09 до 10 години 20 липня 2014 р. він, діючи у складі терористичної групи та за участю невстановлених осіб російських спецслужб у районі інформаційного прикордонного знаку № 1244 контрабандним шляхом перемістив через митний кордон України поза митним кордоном партію зброї та боєприпасів, а саме: п'ять автоматів АК-74, одну гвинтівку СВД, один цинк патронів 5,45 мм, двадцять гранат РГД-5, один малогабаритний реактивний вогнемет МРО-А й один реактивний піхотний вогнемет РПО-А («Джміль»). Подальші дії терористичної групи були припинені працівниками СБУ⁴³⁸.

IV. Типи, виокремлені за ступенем позитивної соціальної інтегрованості

1. Активно інтегрований тип характеризується розгалуженою системою соціально корисних зв'язків, передусім сімейних і трудових (навчальних). Такі особи вирізняються підвищеною сугестивністю, конформністю та водночас рішучістю й загальною пасіонарністю; належать здебільшого до молодшої вікової групи (18–25 років) у кримінологічній структурі осіб терористів. Маючи загалом позитивну спрямованість особистості на вищому рівні, проявляють деформації установок середнього рівня щодо антиукраїнських орієнтирів трансформації політичного устрою. Є чутливими до політичної пропаганди й навіювання. У загальній структурі терористів частка активно інтегрованих осіб є незначною – близько 1%. Зазвичай це студенти вищих навчальних закладів, що перебувають на утриманні батьків.

⁴³⁸ Вирок Ленінського районного суду м. Харкова. Справа № 642/778/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65364924>

2. Посередньо інтегрований тип – особи, які мають усталені, втім недостатньо функціональні соціально корисні зв'язки. За наявності постійного джерела доходу (або постійного місця роботи, або систематичної роботи без офіційного працевлаштування) та сім'ї, такі особи мають низький рівень життя. У найближчому побутовому оточенні наявні маргінальні елементи з кримінальним досвідом. За традиційною кримінологічною типологією осіб злочинців таких терористів можна також віднести до нестійких злочинців, часто схильних до рефлексії, обтяженої зловживанням алкогольними напоями та конотаціями на політичну тематику. В загальній структурі терористів частка посередньо інтегрованого типу становить близько 40–45%.

3. Дезінтегрований (маргінальний) тип особи терориста вирізняється крайнім ступенем соціальної дезорганізації: втратою соціально корисних зв'язків і відчуття соціальної солідарності, відсутністю (або вкрай низьким рівнем) інтегрованості до мікросоціальних груп позитивної спрямованості, низькою економічною, політичною, культурно-виховною, освітньою й іншою позитивно-соціальною активністю. Виключеність такої особи із соціальних структур та діяльнісних практик, спрямованих на підтримку чи принаймні активне відтворення соціальних конвенцій, зумовлює активізацію стигматизаційних процесів, обтяжених досвідом злочинної поведінки, часто поєднаним із пенітенціарним досвідом. Показовою в цьому контексті є характеристика гр-на М., засудженого у 2017 р. за сприяння вчиненню терористичного акту: а) розлучений, не працює; б) раніше судимий:

– 23.05.2000 р. Нікопольським міським судом за ч. 2 ст. 140 КК України був засуджений до 3 років позбавлення волі;

– 01.06.2004 р. Нікопольським міським судом за ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 186, ч. 3 ст. 185 КК України був засуджений до 3 років і 1 місяця позбавлення волі;

– 05.12.2006 р. Нікопольським міськрайонним судом за ч. 2 ст. 185, ч. 3 ст. 358 КК України був засуджений до 1 року і 6 місяців позбавлення волі;

– 22.05.2007 р. Орджонікідзевським міським судом за ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 186, ч. 3 ст. 185 був засуджений до 4 років і 6 місяців позбавлення волі;

– 04.07.2012 р. Нікопольським міськрайонним судом за ч. 1 ст. 309, ч. 3 ст. 185 КК України був засуджений до 4 років позбавлення волі;

– 24.04.2013 р. Нікопольським міськрайонним судом Дніпропетровської області за ч. 2 ст. 190 КК України був засуджений на 4 роки і 1 день позбавлення волі⁴³⁹. Отже, маргінальний тип сучасного терориста вирізняється з-поміж інших суттєвою стигматизованістю й особистісною проекцією ефектів призонізації. Вчинення терористичних актів є логічним проявом загальної негативної (антисуспільної) спрямованості такої особистості на вищому рівні. За традиційною для вітчизняної кримінології типологією осіб злочинців за глибиною антисуспільної спрямованості дезорганізований (маргінальний) тип терориста відповідає злісному чи особливо злісному злочинцеві. Відповідно, в нього переважає корислива (поєднана з агресивними спонуками чи без таких) мотивація терористичної активності, що характерне для злісних чи особливо злісних злочинців.

V. Типи, виокремлені за рівнем «професійності» терористичної діяльності

1. Професійний тип терориста є функціональною одиницею спецслужб іноземних держав, які ведуть щодо України підривну діяльність, або окремих політичних акторів. Переважно він є кадровим співробітником указаних служб або надає «послуги» на комерційних засадах на зразок венесуельця Ілліча Раміреса Санчеса (Карлоса Шакала) – «професійного» політичного терориста-революціонера, серед іншого будучи учасником незаконних збройних чи військових формувань – парамілітарних об'єднань на кшталт приватних військових компаній. Зокрема, за даними дослідження Ю. Орлова, на території ОРДЛО на різних етапах із 2014 р. й дотепер імовірно брали та беруть участь такі російські приватні військові компанії, як «РСБ-Груп», «Редут-Антитерор», «Центр-Р», «АТК-груп», «Візантія» та «Вагнер»^{440; 441}.

⁴³⁹ Вирок Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області. Справа № 182/5416/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69367168>

⁴⁴⁰ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Х.: Діса плюс, 2016. 656 с.

Для професійного типу терориста характерними є такі ознаки:

а) досвід служби у збройних силах та/або правоохоронних органах;

б) наявність спеціальних знань із військової й тактичної підготовки, технічних знань і навичок поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями;

в) наявність знань і навичок діяльності в умовах конспірації, а також щодо вербування, залучення інших осіб до вчинення терористичного акту, організації (створення, керування) терористичних груп і приховання слідів злочинної діяльності;

г) наявність агентурних, резидентурних зв'язків на території терористичної діяльності (як факультативна ознака);

г) наявність документів прикриття, легенди перебування на певній території (як факультативна ознака);

д) наявність постійного джерела фінансування терористичної діяльності;

е) переважання корисливого мотиву терористичної діяльності.

2. Непрофесійний тип є повною протилежністю професійному. Для такого терориста не є характерною низка указаних ознак загалом або більшості з них. Зазвичай особи цього типу стають об'єктами вербування, втягнення у вчинення терористичного акту, залучаються до участі у терористичних групах чи терористичних організаціях. Зауважимо, що запропонована нами типологія осіб терористів є відкритою. Вона може бути доповнена залежно від того чи іншого кримінологічно значущого критерію типологізації, результати застосування якого матимуть значення для запобігання терактам і протидії тероризму загалом, окрім того, типи терористів змістовно перетинаються.

Отже, надання повної характеристики особі терориста, формування його індивідуального кримінологічного профілю, зокрема, і в межах версійного процесу, в кожному конкретному випадку

⁴⁴¹ Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08. Х., 2016. 35 с.

повинно передбачати створення своєрідного стереоскопічного, політипічного портрета. Різні варіації останнього мають бути покладені в підґрунтя індивідуального (а частково і спеціально-кримінологічного) рівня запобіжної антитерористичної діяльності.

Типологія осіб терористів є відкритою. Вона може бути доповнена залежно від того чи іншого кримінологічно значущого критерію типологізації, результати застосування якого матимуть значення для запобігання терактам і протидії тероризму загалом. Окрім того, розглянуті й описані типи терористів змістовно перетинаються. Отже, надання повної характеристики особі терориста, формування його індивідуального кримінологічного профілю, в кожному конкретному випадку повинно передбачати створення своєрідного стереоскопічного, політипічного портрета.

3.3. Детермінанти злочинності терористичного характеру на сучасному етапі

Між етапом пізнання, оцінки злочинності та етапом організації боротьби з нею обов'язковим є етап виявлення детермінації злочинності. Відповідно до цього, детермінація злочинності є центральною проблемою кримінології. Від її розуміння та розв'язання залежить досягнення головної мети кримінології – запобігання злочинності⁴⁴². Тому дослідження детермінації терористичної злочинності дасть змогу: 1) врахувати детермінанти тероризму під час створення цілісної системи запобігання тероризму; 2) вирізнити спільні соціальні суперечності, які характерні тероризму й іншим формам соціальних конфліктів; 3) залучити додаткові зусилля для освоєння міжнародних сфер наукових знань.

У кримінологічній літературі детермінацію злочинності (лат. *determinio* – визначаю) визначають як сукупність явищ, процесів,

⁴⁴² Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: Ін Юре, 2007. С. 183.

фактів, виявів, з якими пов'язана злочинність та якими вона обумовлена (форма спрямованого зв'язку, коли один об'єкт визначає інший): 1) причини; 2) умови; 3) корелянти⁴⁴³.

Причинність як ядро детермінації в загальнонауковому плані означає такий зв'язок, у якому одне явище (процес) у певних умовах відтворює, продукує інше. Причини злочинності – це явища, що спричиняють, сприяють злочинності (бінарна; у формі причинного ланцюга; причинне «дерево»). Сфера дії причин – це насамперед стадії мотивації й ухвалення рішення, коли йдеться про формування мотиву, мети, визначення шляхів її досягнення саме як злочинних.

Умови злочинності – це різноманітні явища, процеси, обставини, які сприяють або створюють можливість виникнення та вияву причини, що спричиняють наслідок (злочинність).

Умови злочинності за змістом поділяються на:

1) умови морального формування особистості (наприклад, порушення цілісності родини; ненормальні взаємини між її членами; наявність у родині антигромадських традицій; антисоціальна поведінка членів родини; невиконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дітей; неправильне виховання; потурання антисоціальним нахилам дітей і втягування їх до злочинної діяльності);

2) умови, що сприяють виникненню причини злочинності – криміногенна ситуація (приміром, час відпусток влітку – умова для квартирних крадігів);

3) умови забезпечення процесу спричинення злочину (скажімо, незамкнуті двері автомобіля – умова для вчинення крадіжки майна)⁴⁴⁴.

Отже, якщо причини зумовлюють наслідок (злочинність, злочин), то умови як різновид детермінації лише сприяють цьому, забезпечуючи можливість дії причин. Саме взаємодія причин й умов призводить до результату (злочину). Водночас, детермінуючи злочинність, потрібно враховувати відносність та умовність поділу явищ і процесів на причини й умови. Д. Міль, відзна-

⁴⁴³ Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія: навч.-метод. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 10.

⁴⁴⁴ Там само. С. 21.

чаючи особливість причинових зв'язків на індивідуальному і загальносоціальному рівнях, водночас, вважав, що між усіма соціальними явищами є тісний взаємозв'язок і тому не можна ізольовано вивчати одну сторону суспільного життя, незалежно від інших явищ та процесів⁴⁴⁵. Звідси випливає застосування комплексного підходу до вивчення процесів детермінації злочинності.

Причини й умови злочинності та злочинів через своє різноманіття і багаторівневність вимагають для свого науково-практичного пізнання певної класифікації. Наприклад, у кримінологічній літературі виокремлено детермінанти злочинності (види):

1. За природою: 1) об'єктивні – існують незалежно від волі людини (стан екології, економіки, соціальний лад, спадковість, клімат, недоліки організаційного й технічного порядку тощо); 2) суб'єктивні – охоплюють усе особистісне, що залежить від волі людини, демографічні та соціально-психологічні особливості населення (свідомість, звички, нахили, ціннісні орієнтири, мораль, право, політичні погляди, традиції тощо).

2. За рівнем функціонування: 1) загальні для всієї злочинності (наприклад, безкарність, неефективна робота правоохоронної системи); 2) особливі для різних видів злочинів (скажімо, приниження та насильство у дитинстві як умова формування особи насильника); 3) поодинокі для певних злочинів.

3. За змістом: 1) економічні (зокрема, безробіття); 2) ідеологічні (приміром, аутодеструктивний вплив засобів масової інформації); 3) організаційні (наприклад, відсутність контролю, що убезпечує рух зброї із зони проведення АТО); 4) правові («Закон Савченко» тощо).

4. За джерелами: 1) внутрішні – суперечності, що характерні певному суспільству; 2) зовнішні – негативний вплив із боку інших держав⁴⁴⁶.

Сучасне уявлення про детермінанти вчинення злочину неоднозначне та є сукупністю різних кримінологічних теорій, тобто системою наукових концепцій, поглядів і знань, що описують,

⁴⁴⁵ Адам Смит. Беккария и Бентам. Джон Милль. Ротшильд: Биографическое повествование / сост., общ. ред. Н. Ф. Болдырева. Челябинск, 1998. С. 289–290.

⁴⁴⁶ Яремко Г. З., Устрицька Н. І. Кримінологія: навч.-метод. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 10.

пояснюють сутність та закономірності детермінації злочинності, характерні ознаки особи злочинця та факторів злочинності, визначають рекомендації щодо їх нейтралізації, а також формують науково-прикладні засади протидії злочинності.

У кримінологічній літературі поширеною є теорія багатфакторності (А. Кетле). Її основна ідея полягає у тому, що існування злочинності пояснюється наявністю сукупності факторів, до яких відносять дегуманізацію людських законів у результаті науково-технічного розвитку, індустріалізацію, конкуренцію, бідність, урбанізацію, фрустрацію, алкоголізм, етнічно-психологічну несумісність, відпочуття неповноцінності через багато факторів⁴⁴⁷. Відповідно до цієї теорії терористична злочинність постає як результат впливу складної багатопланової детермінації. Комплекс пов'язаних між собою геополітичних, гео економічних, міжнародних, соціологічних, культурних та інших факторів і породжує тероризм як суспільно небезпечне явище.

Відповідно до соціально-культурологічної концепції злочинності, що ґрунтується на принципі соціального натуралізму, причиною тероризму (як і інших злочинів) потрібно вважати будь-який фактор, який перешкоджає формуванню соціальної культури в людей, тобто фактор, що спричиняє стан неузгодженості їхньої волі й свідомості із законами соціальної природи. Тобто все, що приводить волю людини в стан сваволі, а свідомість у стан ілюзій, породжуючи в такий спосіб комплекс сваволі й ілюзій, є причиною тероризму.

Умовами існування тероризму є фактори, які визначають прояв комплексу сваволі й ілюзій людини саме у вигляді терористичного злочину (а не будь-якого іншого). Це може бути, зокрема, наявність соціальних (економічних, політичних, ідеологічних тощо) конфліктів у суспільстві, які визначають відповідно тероризм з економічних, політичних, ідеологічних, етнічних, релігійних та інших мотивів.

Із зазначеної соціально-культурологічної концепції тероризму випливає, що активізація тероризму в світі або в окремому

⁴⁴⁷ Бесчасний В. М., Назимко Є. С. Лостя С. В. Кримінологічні теорії: загальне поняття та характеристика окремих напрямів. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2017. № 1 (59). С. 93.

суспільстві обумовлена кризою соціальної культури людей, за якої будь-які соціальні конфлікти можуть спричинити появу комплексу сваволі й ілюзій у вигляді тероризму. Тенденція до зростання терористичної активності в сучасному світі свідчить про кризу соціальної культури людей, яка повинна була б бути основним фактором протидії тероризму. Як зазначає О. Костенко, злочинність стає фактором, що ставить людство перед дилемою: або люди зміняться, консолідуючись на основі нової соціальної культури, або вони загинуть від поширення комплексу сваволі й ілюзій, найнебезпечнішим проявом якого є тероризм. Отже, безпека сучасного людства пов'язана з новою соціальною культурою. З огляду на це, варто визнати, що радикальним засобом протидії тероризму є формування антитерористичної культури як елемента соціальної культури⁴⁴⁸.

Водночас детермінанти терористичної злочинності розглядають також через площину соціально-психологічної теорії. Її основна ідея полягає у тому, що основною причиною злочинності є деформація суспільства й індивідуальна психологія. Відповідно до цієї теорії, умовний причинний ланцюг виникнення й розвитку злочинності виглядає так: негативні явища суспільного буття – деформована суспільна свідомість – індивідуальні мотиви – злочинні форми діяльності⁴⁴⁹.

На думку Ю. Антоняна, для прогресу кримінології необхідно інтенсивно розвивати дослідження на соціологічному і психологічному рівнях. Ю. Антонян вважає, що особа вчиняє злочин у разі: 1) відчуття тривожності внаслідок свого становища у світі, до якого вона не завжди добре адаптована; 2) незнання самого себе та власних сил; 3) страху агресії з боку навколишнього світу та пов'язаної з цим нездатності захистити свої соціальні і біологічні інтереси, переживання страху смерті⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ Костенко О. Тероризм: поняття, причини, умови, профілактика. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 180.

⁴⁴⁹ Данильченко Ю. Б. Система детермінант тероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 2. Ч. 3. 2016. С. 213.

⁴⁵⁰ Антонян Ю. М. Почему люди совершают преступления. Причины преступности. М.: Камерон, 2006. С. 116.

Указані переживання можуть бути спричинені і соціальними, і біологічними чинниками. Але жодна з рис особистості, зокрема психологічного характеру, сама собою не може розглядатися як криміногенна. Такою вона стає у разі поєднання окремих особистісних рис, але навіть за наявності такого поєднання вона не завжди фатально спричиняє злочинну поведінку, хоча й суттєво підвищує її ризик (наприклад, імпульсивність і паранояльність за високого рівня агресії). Якщо ж природжена ідентичність є частиною процесу соціалізації індивіда найчастіше на підсвідомому рівні, то є риси, яких людина набуває в процесі адаптації впродовж свого життя. До останніх належать ті, що притаманні групі, яка оточує індивіда, – це може бути релігійний культ або навіть осучаснена інша ідентичність.

Враховуючи, що тероризм характеризується деструктивною спрямованістю, при розгляді детермінації терористичної злочинності варто брати до уваги співвідношення індивідуальних і соціальних факторів, що визначають злочинну поведінку. Тільки зважаючи на індивідуальність і неповторність особистості, можна зрозуміти, чому об'єктивно однакові зовнішні впливи викликають неоднакову реакцію у різних людей.

Негативні соціальні впливи, наприклад, можуть призвести до формування антисуспільного спрямування особистості, лише взаємодіючи з індивідуальними, насамперед морально-психологічними особливостями людини, конкретними умовами її життєдіяльності, індивідуального буття.

Отже, тероризм як багатоаспектне антисоціальне явище й складна узагальнена сукупність злочинів терористичного спрямування, що відрізняються крайніми формами застосування насильства, зумовлюється власним причинно-наслідковим комплексом детермінантів.

Наприклад, Ю. Данильченко детермінаційний комплекс тероризму пропонує розглянути у вигляді системного утворення, що має декілька рівнів елементів. Зокрема:

1. На рівні окремого злочину терористичної спрямованості в системі детермінант тероризму можна визначити фактори певного типу зв'язку – причину й умову. Йдеться про терористичний мотив – інтегративне психічне утворення, яке спонукає особу до

вчинення злочину терористичного спрямовання. Мотив є продуктом мотивації злочину – процесу суб'єктивної, психічної, внутрішньої детермінації злочину, цілісного процесу формування, розвитку і реалізації мотиву злочину.

2. Наступний рівень детермінант тероризму стосується характеристики особи потенційного терориста, тип якої визначає вид і конкретику терористичного прояву, підбиває ризик під індивідуальним рівнем детермінант тероризму.

3. Далі йде рівень мікросередовища, найближчого оточення, в якому сформувалась особа потенційного терориста, його соціалізація, набування соціальний досвід, формувалась мотиваційна сфера. Детермінантами тероризму на цьому рівні стають об'єктивні негативні криміногенні процеси, що здійснюють формуючий вплив на особу на рівні повсякденного життя, і деструктивні впливи на особу різних соціальних суб'єктів, асоційованих з терористичною спільнотою або лояльного до терористичного насильства.

4. Детермінанти наступного рівня системи вважаються основними або загальними детермінантами терористичної злочинності як явища. Вони діють на рівні всього суспільства і відображають особливості тероризму в Україні, знаходять специфічний прояв у мікросередовищах залежно від наявності негативу різних характеристик територіальних та інших чинників структурування соціальних спільнот і громад, соціальних практик, стану держави, системи права, інших інституцій суспільства.

5. Найвищий рівень детермінаційних залежностей і чинників – це рівень передумов існування тероризму і терористичної діяльності в сучасних українських реаліях. Він охоплює всі можливі впливи обставин, будь-яким чином пов'язаних із тероризмом, які мають ознаки терористичних ризиків, зокрема, і зовнішні стосовно суспільства та історичні передумови тероризму⁴⁵¹.

Як бачимо, запропонована система детермінант тероризму є складним механізмом зв'язків, їх взаємодія на різних рівнях утворення детермінант злочинності.

⁴⁵¹ Данильченко Ю. Б. Система детермінант тероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 2. Ч. 3. 2016. С. 213.

У кримінологічній літературі підтримується позиція щодо причинного комплексу тероризму, який складається з трьох груп⁴⁵². Перша група складає сталі причини. Це, зокрема, історичні, етнокультурні, конфесійні та інші явища, що істотно впливають на тероризм. Зазначена група є стабільною та фундаментальною впродовж усього існування такого явища, як тероризм. Існуючи завжди, вона лише на деякий час не є джерелом терористичної активності за умови стабільної соціально-економічної й політичної ситуацій, а проявляється у разі виникнення будь-яких несприятливих, криміногенних умов, таких як політичні кризи, економічні й соціальні потрясіння тощо.

Друга група складається з так званих тимчасових причин, якими є різні ускладнення під час переформування політичних, економічних та ідеологічних підвалин суспільства. Цій групі притаманні видозміни, але, незважаючи на це, вона становить реальний фундамент для тероризму. Її елементами є економічна криза, політична нестабільність, криза влади та її інститутів, нівелювання духовності й основних людських цінностей – життя, здоров'я, гармонійного розвитку особистості, зайнятості у суспільно корисній праці тощо, а це виражається у політичних конфліктах, гострій міжпартійній боротьбі, негативізмі у соціальній структурі, маргіналізації населення, зниженні життєвого рівня, психологічному дискомфорті, неспокої і безпорадності, втраті істинних ідеологічних орієнтирів, кризі інститутів влади, зокрема правоохоронних органів і збройних сил. Це сприяє «розквіту» криміногенного середовища, зокрема злочинів терористичного спрямування. Змінити таку ситуацію та встановити контроль над злочинністю терористичного спрямування може лише стабілізація економічного, суспільного та політичного життя.

Третя група – це безпосередні причини тероризму. Їх можна охарактеризувати як поточні, тому що вони постійно змінюються й нерозривно пов'язані з причинами другого рівня, оскільки є похідними від них. З-поміж них можна вирізнити демографічну

⁴⁵² Рибачук М. В. Запобігання тероризму органами внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2010. С. 76; Ковальчук В. П. Причини та умови вчинення злочинів терористичного спрямування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 237.

кризу, відсутність ефективного державного контролю за торгівлею зброєю, культурологічну і духовну кризи, міжнаціональні та етнонаціональні відносини й конфлікти, законодавчі перетворення основ державотворення і формування нормального соціально-психологічного клімату в країні. Вони виражаються у: фактах розкрадання та безконтрольного розповсюдження зброї; появі вбивць-професіоналів і розвитку інституту найманців, як наслідок – кризовому стані в армії та інших силових структурах; масовій міграції громадян з інших країн під будь-яким приводом; загостренні міжнаціональних відносин; низькому рівні забезпечення захисту кордонів; пропаганді насильства в ЗМІ; зниженні рівня загальної правової культури населення і безлічі інших обставин.

На VIII Міжнародному конгресі ООН з попередження злочинності та поводження зі злочинцями (Гавана, 1990 р.) базовими причинами тероризму були названі: бідність, безробіття, неграмотність, брак доступного житла, недосконалість системи освіти і підготовки кадрів, відсутність життєвих перспектив, відчуження та маргіналізація населення, загострення соціальної нерівності, ослаблення сімейних і соціальних зв'язків, недоліки виховання, негативні наслідки міграції, руйнування культурної самобутності, нестача об'єктів культурно побутового призначення, поширення засобами масової інформації ідей і поглядів, що призводять до зростання насильства, нерівності та нетерпимості.

На думку фахівців⁴⁵³, в Україні є зовнішні й внутрішні чинники, які посилюють загрозу терористичних виявів. До зовнішніх чинників належать:

- геополітичне становище України на стику сфер впливу Росії, Заходу, США, Туреччини і країн мусульманського світу;
- терористична діяльність російсько-терористичних найманців і диверсійно-розвідувальних груп Збройних сил РФ у зоні АТО та прилеглих до неї областях України;
- масштабні незаконні постачання з РФ майже всіх видів зброї до деяких окупованих нею районів Донецької і Луганської областей;

⁴⁵³ Ткач В. Ф. Сучасний тероризм: тенденції, вияви, виклики та загрози для України. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3 (36). С. 15.

- потужна інформаційна війна РФ проти України, використання всіх засобів спецпропаганди (несилових інструментів розв’язання політичних і воєнних завдань) з метою цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу на населення нашої держави;

- участь України в міжнародних миротворчих і антитерористичних операціях;

- ухвалення Україною рішень із чутливих питань міжнародної політики, які можуть суперечити позиції країн мусульманського світу;

- існування міграційних потоків через Україну з терористично небезпечних регіонів, зокрема Іраку, Сирії, Лівії, Афганістану, Пакистану, Таджикистану, Індії тощо.

Серед внутрішніх детермінант терористичної злочинності доцільно виокремити:

- криміналізацію та корумпованість усіх галузей суспільства;
- поєднання кримінальної і терористичної діяльності, що виявляється в залученні представників криміналітету як виконавців терактів та найманців під час військової агресії РФ;

- поширення незаконного обігу зброї в Україні з початку 2014 р.;

- соціально-економічне розшарування та соціальне невдоволення більше ніж 83% населення держави, яке перебуває за межею прожиткового мінімуму;

- неефективність правоохоронної та судової систем влади;
- внутрішньополітичну нестабільність, спроби посилити протистояння західного і східного регіонів України, розігрівання «сепаратистських настроїв»;

- присутність в Україні прихильників міжнародних ісламістських терористичних та релігійно-екстремістських організацій, посилення фундаменталістського впливу на окремих осіб, які сповідують ідеологію релігійно-екстремістських організацій;

- наявність в Україні дипломатичних представництв та установ іноземних держав, які беруть активну участь в антитерористичних операціях на територіях Іраку, Сирії та Афганістану.

Водночас, за висновками вітчизняних експертів, нині для України найімовірнішими та найнебезпечнішими є виклики

й потенційні загрози, спричинені міжнародно-державним тероризмом з боку Російської Федерації. Наприклад, О. Кореньков на основі аналізу інформації з Global Terrorism Database зробив припущення про те, що головною причиною різкого зростання терористичної активності в Україні після 2014 р. є діяльність Російської Федерації та її стратегія щодо України⁴⁵⁴. Тероризм стосовно інших держав є елементом гібридної стратегії. Начальник Генштабу РФ В. Герасімов зазначив, що в сучасному світі «правила війни змінилися ... зросла роль невійськових засобів у досягненні політичних та стратегічних цілей, які у кількох випадках за своєю ефективністю значно перевищили силу зброї». А одним із найефективніших видів озброєння є інформаційні ресурси, які у поєднанні з *«військовими засобами прихованого характеру, у тому числі і за допомоги екстремістських та терористичних організацій»* дозволяють розхитати ситуацію в країні зсередини та позбавити противника *«фактичного суверенітету без захоплення території держави»*⁴⁵⁵.

Зокрема, до 2014 р. Україна належала до країн із найменшим ризиком у цій сфері, а тероризм як соціальне явище в нашій державі тоді мав вияви, характерні для початкової стадії його розвитку. Проте з початку російської агресії та анексії Криму, а також безпосередньої участі збройних формувань РФ у терористичній діяльності, прямому керівництві незаконними збройними формуваннями на Донбасі, масштабному озброєнні й підготовці терористів, ситуація в Україні докорінно змінилася⁴⁵⁶.

В Концепції боротьби з тероризмом в Україні, яка затверджена Указом Президента України від 5 березня 2019 р. № 53/2019, зазначено, що найбільшу терористичну загрозу для України становить агресивна політика Російської Федерації, спрямована на дестабілізацію ситуації в державі, в тому числі шляхом інспірування

⁴⁵⁴ Кореньков О. Тероризм як інструмент в арсеналі Росії в протистоянні з Україною. *Науковий вісник «Гілея»*. 2019. № 142. URL: <http://www.ircsp.org/terorizm-yak-instrument-v-arsenali-rosii-v-protistoyanni-z-ukrainoyu/>

⁴⁵⁵ Там само.

⁴⁵⁶ Гриненко І. М., Прокоф'єва-Янчиленко Д. М., Сокрут Б. В. Оцінювання та управління ризиками у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: кримінологічний моніторинг, тактичний аналіз та використання відкритих джерел. К.: ВІТЕ, 2015. 158 с.

сепаратистських проявів і всебічної підтримки диверсійно-терористичної діяльності маріонеткових квазидержавних утворень на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях. Дії незаконних збройних формувань ДНР та ЛНР, зокрема, обстріли цивільних об'єктів та інфраструктури, що спричиняють численні жертви серед цивільного населення, здійснення диверсій, створення перешкод у роботі спостерігачів міжнародних організацій, загроз їх життю і здоров'ю, характеризуються у міжнародній правоохоронній практиці як терористичні.

Отже, з урахуванням викладеного можна зробити висновок, що детермінанти терористичної злочинності в Україні об'єктуються з політичним тероризмом. Залежно від ідеологічної спрямованості переважають теракти сепаратистів, натхненних політико-пропагандистськими ідеями створення в Україні квазидержавного утворення «Новоросія» й підтримки діяльності так званих ДНР і ЛНР (87%). 8% терористичних актів обґрунтовується ідеями федералізації України та зміною політичного режиму. Ще 3% становлять антикомуністичні теракти. На антинаціоналістичні (скеровані ідеями протидії українському націоналізмові) припадає 1,8% терористичних актів, на правоідеологічні – 0,2%. У підґрунті останніх є ідеї протидії тенденціям політико-культурній автономізації польської й угорської громад на території України.

Водночас значний спектр передумов активізації тероризму в сучасному світі є у релігійному вимірі. Як відомо, є такі випадки релігійного тероризму, як газова атака в токійському метро, здійснена адептами релігійної секти «Аум Сінрікьо» в березні 1995 р., напад «Аль-Каїди» на американські міста 11 вересня 2001 р. за допомогою літаків, подвійний теракт у Норвегії, вчинений у липні 2011 р. «правим» радикалом А. Брейвіком, терористичні акти в Ізраїлі, криваві акції чеченців, що вражають своєю жорстокістю й варварськими формами їх вчинення (вибухи у місцях масового скупчення людей: кафе, магазинах, адміністративних будівлях, пасажирських автобусах і літаках) тощо.

Релігійний тероризм як специфічний різновид терористичної практики за своєю метою найчастіше є або засобом нещадної боротьби проти іншовіруючих (та їх святинь) всередині держави чи за

її межами, або певним глобальним проектом – спробою утвердити тотальну, світову релігійну владу і вдосконалити таким способом суспільство. Це дало підстави дослідникам у цій сфері виокремити два головні різновиди релігійного тероризму – «фундаменталістський» і «сектантський»⁴⁵⁷.

До фундаменталістського належить ісламський тероризм. На підтвердження цього В. Єленський, спираючись на дані опрацьованих зарубіжних джерел, систематизує таку інформацію: у 1980-ті роки від 43% до 49% конфліктів у світі (і релігійних, і нерелігійних) відбувалися за участю мусульман; напередодні 1990-их років мусульмани брали участь максимум у 82% від усіх релігійних конфліктів, після 90-их рр. – щонайменше у 88%, а у 2003–2004 рр. – всі релігійні конфлікти відбувалися за участі мусульман. Окрім того, більшість нових терористичних груп з 1980 р. є ісламськими і більшість актів тероризму були вчинені мусульманами. Саме іслам став нині найуживанішою ідеологією та мотивацією терористичної діяльності й найпарадоксальнішим є те, що зазвичай насильство чинять мусульмани проти мусульман. Відомо, що на початок 2008 р. налічувалося понад 300 організацій «політичного ісламу», близько 170 із яких брали чи беруть участь у терористичній діяльності⁴⁵⁸.

Стосовно релігійних причин тероризму, то у роботі «Психологія тероризму» Д. Ольшанський зауважує: «Терор характеризується фанатизмом – гранично звуженим сприйняттям дійсності, неприйняттям того, що відрізняються від «єдино правильних» поглядів, певною мірою. Релігійний фанатизм оснований на абсолютній вірі в те, що після вбивства «невірних» вбивця потрапляє в рай. Це навіюється у свідомість віруючих з дитинства: в сім'ї, в школі, в мечетях. Тому так рішуче йдуть на вбивство і на вірну смерть жінки-шахідки»⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷ Судак І. І., Манулатій Р. О. Проблеми етнічного та релігійного факторів у явищі тероризму. Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. К.: КиМУ, 2012. Вип. 4. С. 73–85.

⁴⁵⁸ Єленський В. Релігія, конфлікт, терор: тенденції та прогнози. *Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави: Інформаційно-аналітичний бюлетень*. 2008. Вип. 8. С. 47

⁴⁵⁹ Ольшанський Д. В. Психологія тероризма. СПб.: Питер, 2002. 288 с.

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що тероризм за релігійною ознакою в Україні не поширений. Хоча, як зазначає І. Серкевич, не можна не згадати міжконфесійні конфлікти, які відбувалися на початку 90-х рр. минулого століття.

Релігійне відродження, що охопило наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. Україну, мало не тільки позитивні, а й негативні наслідки, до яких необхідно віднести насамперед міжконфесійне протистояння⁴⁶⁰.

Найбільш непримиренним релігійним конфліктом, який загрожує основам національної безпеки країни, є конфлікт не між ідейно незіставними християнством і буддизмом і не між християнством та ісламом, і навіть не внутрішньохристиянський конфлікт між православними, католиками та протестантами, а внутрішньоправославне протистояння. Воно позбавлене будь-якого віросповідного підґрунтя, зате замішане на конфлікті політичних та фінансових інтересів⁴⁶¹. Тому конфліктність у релігійній сфері й досі є певною мірою одним із дестабілізуючих факторів суспільного розвитку.

Підводячи підсумок детермінант терористичної злочинності, потрібно згадати вислів відомого українського політолога С. Телешуна, який цілком справедливо зазначив: «Тероризм з'являється там, де утворюються геополітичні порожнини, «гарячі точки», де суттєво ослаблено владу, неспроможну професійно реалізовувати інтереси громадян і яку ці громадяни не зацікавлені підтримувати, де не працюють міжнародні механізми політичного і правового регулювання розвитку суспільства. Від цього не застраховані ні високорозвинені, ні малорозвинені в економічному й соціальному плані країни з будь-якими політичними режимами та державним ладом»⁴⁶².

⁴⁶⁰ Середя В. В., Серкевич І. Р. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія: монографія / за заг. ред. В. С. Канціра. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 86–87.

⁴⁶¹ Перевезій В. О. Міжправославний конфлікт як фактор політичного ризику в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 42. С. 123–124.

⁴⁶² Телешун С. О. Сучасний тероризм – українські реалії. *Політ. менеджмент*. 2005. № 1. С. 163–169. URL: <http://www.politik.org.ua>.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте кількісні показники терористичної злочинності.
2. Розкрийте якісні показники терористичної злочинності.
3. Які фактори впливають на динаміку терористичної злочинності в Україні.
4. Назвіть приклади терористичних актів в Україні.
5. «Тероризм – це новий вид війни» Б. Дженкінс. Оцініть висловлену позицію з урахуванням кримінологічної характеристики тероризму. Чи простежується така тенденція в Україні?
6. Чи є універсальний тип терориста?
7. Які категорії осіб є схильні до вчинення терористичних актів?
8. Охарактеризуйте два основні підходи до розуміння терориста: терорист як психічнохворий і як фанатик.
9. Взаємодія соціального і біологічного в особі злочинця-терориста.
10. Криміногенні якості особи злочинця-терориста.
11. Поняття детермінації злочинності.
12. Які складові входять до системи кримінологічної детермінації? Розкрийте їх поняття.
13. Які найбільш поширені у кримінології теорії детермінації терористичної злочинності? Висловіть своє бачення.
14. Назвіть детермінаційний комплекс терористичної злочинності.
15. Розкрийте детермінанти терористичної злочинності за змістом.
16. Розкрийте детермінанти злочинності за джерелами походження.
17. Яке місце посідає релігія у детермінації тероризму? Чи характерний релігійний тероризм для України?

Література до теми

1. Антонян Ю. М. Почему люди совершают преступления. Причины преступности. М.: Камерон, 2006. 304 с.

2. Бардін О. М. Передісторія і генезис тероризму. *Людина і політика*. 2004. № 2. С. 130–143.
3. Данильченко Ю. Б. Загальна концепція детермінації тероризму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 41. Т. 3. С. 187–190.
4. Джужа О. М. Основні показники злочинності: міжнародний і вітчизняний досвід. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1. С. 37–42.
5. Канцір В. С. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Край, 2011. 558 с.
6. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання. К.: Юрінком Інтер, 2011. 286 с.
7. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. К.: Юрінком Інтер, 2000. 278 с.
8. Ліпкан В. А. Тероризм і національна безпека України. К.: Знання, 2000. 184 с.
9. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Х.: ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с.
10. Серкевич І. Р. Характеристика причин і умов вчинення злочинів терористичного характеру. *Митна справа*. 2011. № 2 (74). Ч. 2. С. 413–419.
11. Степанченко О. О. Протидія етнорелігійному тероризму: монографія. Х.: Константа, 2018. 460 с.
12. Тероризм: визначення і сутність: монографія / А. В. Коростиленко, Б. Д. Леонов, І. М. Рижов та ін.; за заг. ред. В. В. Крутова, І. І. Мусієнка, В. П. Ємельянова. К.: Нац. акад. СБУ, 2015. 192 с.
13. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія: монографія / В. В. Середя, І. Р. Серкевич; за заг. ред. В. С. Канціра. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 183 с.
14. Чечель Н. О. Поняття причинності в кримінології: деякі аспекти. *Форум права*. 2011. № 2. С. 963–966.

Тема 4

ПРОТИДІЯ ТЕРОРИЗМУ ЗА ДОПОМОГОЮ НЕГЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ

- 4.1. Суб'єкти, що здійснюють діяльність у сфері боротьби з тероризмом, та їх повноваження*
- 4.2. Взаємодія суб'єктів боротьби з тероризмом*
- 4.3. Принципи протидії тероризму*
- 4.4. Протидія тероризму на тимчасово окупованих територіях*
- 4.5. Співвідношення оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності у сфері боротьби з тероризмом та підрозділи, які здійснюють цю діяльність*
- 4.6. Спеціально-технічне забезпечення протидії тероризму*
- 4.7. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні щодо злочинів терористичної спрямованості*

4.1. Суб'єкти, що здійснюють діяльність у сфері боротьби з тероризмом, та їх повноваження

Система суб'єктів протидії тероризму є сукупністю визначених на рівні законодавства суб'єктів, які взаємодіють між собою з метою запобігання, виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності.

Відповідно до ст. 4 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхід-

ними силами, засобами і ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції. Кабінет Міністрів України, реалізуючи свої функції щодо боротьби з тероризмом, видає відповідні нормативно-правові акти, здійснює створення, ліквідацію, реорганізацію відповідних суб'єктів, координує та контролює їхню діяльність. Цей орган також реалізує нормативно-правове забезпечення та слідкує за виконанням законодавчих актів, зокрема пов'язаних із протидією тероризму, а також виконує функції забезпечення законності та недопущення протиправних посягань щодо інтересів людини й держави.

У контексті досліджуваного питання потрібно зазначити, що Кабінет Міністрів України є не єдиним суб'єктом протидії тероризму серед вищих органів державної влади. Крім нього, до зазначених суб'єктів також можна віднести Президента України та Верховну Раду України, які здійснюють нормативно-правове забезпечення цієї діяльності та мають повноваження щодо створення, реорганізації та ліквідації інших суб'єктів у цій сфері. Зокрема, відповідно до ст. 103 Конституції України, Президент України є главою держави та виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина. А єдиним органом законодавчої влади в Україні, згідно зі ст. 75 Основного Закону України, є парламент – Верховна Рада України.

Суб'єктами, які *безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції*, є:

1. Служба безпеки України, яка є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю. Відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України», СБ України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. При Службі безпеки України функціонує Антитерористичний центр, який згідно із ч. 7 ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та ст. 1 Положення про його діяльність⁴⁶³ є постійно діючим

⁴⁶³ Положення «Про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України», затверджене Указом Президента України від 14 квітня 1999 року № 379/99.

органом при СБ України, який здійснює координацію діяльності суб'єктів протидії тероризму в запобіганні терористичним актам щодо державних діячів, критичних об'єктів життєзабезпечення населення, об'єктів підвищеної небезпеки, актам, що загрожують життю та здоров'ю значної кількості людей, та їх припиненні.

Згідно з п. 7 вказаного Положення, Центр структурно складається з Міжвідомчої координаційної комісії (МКК), штабу, а також координаційних груп та їх штабів, які створюються при регіональних органах СБ України. Очолює Центр відповідно до п. 8 керівник, який призначається із числа перших заступників Голови СБ України та увільняється від виконання обов'язків Президентом України.

У своїй діяльності Центр здійснює акумулювання та аналіз інформації, що дає змогу визначати стратегію і тактику боротьби з тероризмом у межах держави та на міжнародному рівні.

Основними завданнями Центру є:

- збирання в установленому порядку, узагальнення, аналіз та оцінка інформації про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами;
- розроблення концептуальних засад і програм боротьби з тероризмом, рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності заходів щодо виявлення і усунення причин та умов, які сприяють вчинюваних терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою, формування планів запобігання терористичним проявам та їх припинення;
- організація і проведення антитерористичних операцій та координація діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом;
- організація та проведення командно-штабних і тактико-спеціальних навчань та тренувань;
- взаємодія зі спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом;
- участь у підготовці проектів міжнародних договорів України, підготовка і подання в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері боротьби з тероризмом, фінансування проведення суб'єктами, які ведуть боротьбу з тероризмом, антитерористичних операцій, здійснення

заходів щодо запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності.

Окрім того, у складі АТЦ при СБ України можуть створюватися і діяти військово-цивільні адміністрації – тимчасові державні органи, які призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі проведення антитерористичної операції.

- Міністерство внутрішніх справ України;
- Національна поліція;
- Міністерство оборони України;
- центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в сфері цивільного захисту;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері захисту державного кордону;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

Управління державної охорони України. Ще одним державним правоохоронним органом спеціального призначення, на який законодавством України покладено обов'язок щодо безпосереднього здійснення боротьби та протидії тероризму в межах своєї компетенції, є Управління державної охорони, яке згідно із Законом України від 4 березня 1998 р. «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» підпорядковане Президентові України та підконтрольне Верховній Раді України і здійснює державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, що виражається у реалізації системи організаційно-правових, режимних, оперативно-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів з метою забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених законодавством. Зокрема, з аналізу Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» випливає, що Управління державної охорони України є державним правоохоронним органом спеціального призначення, підпорядкованим Президентові України та підконтрольним Верховній

Раді України, одним з основних завдань якого є здійснення державної охорони. Водночас, згідно зі ст. 1 вищенаведеного нормативно-правового акта, державна охорона є системою організаційно-правових, режимних, оперативно-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими державними органами з метою забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених законодавством. З огляду на те, що тероризм як суспільно небезпечне діяння, яке полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій із метою досягнення злочинних цілей, діяльність Управління державної охорони зі здійснення державної охорони, безумовно, може характеризувати цей орган спеціального призначення як суб'єкта протидії тероризму в Україні. Водночас з аналізу ст.ст. 4–7, 9, 12 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» випливає, що з-поміж завдань Управління державної охорони як суб'єкта протидії тероризму в Україні потрібно виокремити такі:

- здійснення державної охорони щодо органів державної влади України: Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України;

- забезпечення безпеки та запобігання протиправним посяганням на посадових осіб та членів їхніх сімей за місцем їх перебування і на території України, і за її межами – Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Голови Конституційного Суду України, Голови Верховного Суду України, Першого заступника Голови Верховної Ради України, Першого віце-прем'єр-міністра України, Міністра закордонних справ України, Генерального прокурора України;

- охорона об'єктів – будинків, де працюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, споруд і спеціальних транспортних засобів, що перебувають у їх користуванні,

інших місць постійного та тимчасового перебування осіб, які охороняються відповідно до законодавства, важливих державних об'єктів і прилеглих до них територій і акваторій, визначених Президентом України;

- забезпечення, в разі доцільності, безпеки інших осіб – глав іноземних держав, парламентів та урядів і членів їхніх сімей, керівників міжнародних організацій, які прибувають в Україну чи перебувають на її території, а також народних депутатів України, членів Кабінету Міністрів України, керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів України, суддів Конституційного Суду України та Верховного Суду України, Голови Національного банку України, Голови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

Розглядаючи Управління державної охорони України як суб'єкта, що здійснює безпосередню боротьбу з тероризмом в Україні, варто зазначити, що в законодавстві закріплено завдання цього органу спеціального призначення з участі в заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом. Водночас у ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» зазначено, що Управління державної охорони України здійснює наведену діяльність шляхом:

- узяття участі в операціях із припинення терористичних актів, спрямованих проти посадових осіб та об'єктів, охорону яких доручено підпорядкованим цьому Управлінню підрозділам;

- забезпечення Антитерористичного центру при Службі безпеки України необхідними силами та засобами;

- забезпечення ефективного використання сил і засобів під час проведення антитерористичних операцій⁴⁶⁴.

Отже, Управління державної охорони України як суб'єкт протидії тероризму в Україні провадить діяльність, спрямовану на здійснення державної охорони визначених у законодавстві органів державної влади, посадових осіб і членів їхніх сімей, а також об'єктів. Водночас така діяльність полягає в безпосередній участі

⁴⁶⁴ Трофімцов В. Роль органів спеціального призначення в системі суб'єктів протидії тероризму в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 137.

цього органу в операціях із припинення терористичних актів, а також забезпеченні інших суб'єктів протидії тероризму необхідними силами та засобами й ефективного їх використання.

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику в сфері державної митної справи.

До участі у здійсненні заходів, пов'язаних із попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності, *залучаються у разі необхідності* також:

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

- Служба зовнішньої розвідки України. Хоча чинне національне законодавство й відносить вищенаведений орган спеціального призначення до суб'єктів, які не безпосередньо здійснюють протидію тероризму в Україні, а лише можуть залучатися до неї в разі потреби, його діяльність має вагоме значення у сфері, що досліджується. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Службу зовнішньої розвідки України», Служба зовнішньої розвідки України є державним органом, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах.

У контексті наведеного потрібно зазначити, що згідно зі ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», розвідувальні органи України здійснюють добування, аналітичну обробку та надання в установленому порядку розвідувальної інформації про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій за межами України, а також здійснюють заходи безпосередньої протидії терористичним загрозам життю і здоров'ю громадян України, установам та об'єктам державної власності України в разі залучення розвідувальних органів України до участі в антитерористичних операціях за межами України. Водночас потрібно зауважити, що вищезазначена норма вказаного законодавчого акта має назву «Повноваження суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом», проте в ній містяться положення, що визначають повноваження у сфері протидії тероризму Службою зовнішньої розвідки

України. Враховуючи те, що ст. 4 (суб'єкти боротьби з тероризмом) Службу зовнішньої розвідки відносить до суб'єктів протидії тероризму, які лише в необхідних випадках залучаються до такої діяльності, ст. 5 зазначеного нормативно-правового акта визначає повноваження цього органу серед суб'єктів, які мають безпосередній стосунок до протидії тероризму, положення Закону України «Про боротьбу з тероризмом» виглядають неузгодженими, а тому потребують змін. Так, на нашу думку, враховуючи важливість завдань, які виконує Служба зовнішньої розвідки України у сфері протидії тероризму, цей орган спеціального призначення необхідно віднести до суб'єктів, які безпосередньо проводять зазначену діяльність.

- Міністерство закордонних справ України;

- Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Як і Службу зовнішньої розвідки України, цей орган спеціального призначення законодавство України відносить до суб'єктів, для яких протидія тероризму не є профільною діяльністю. Водночас, згідно зі ст. 2 Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до закону. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз та є складником сектора безпеки й оборони України.

Варто зазначити, що в структуру Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України входить, зокрема, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах організації спеціального зв'язку, захисту інформації, телекомунікацій та користування радіочастотним ресурсом України – Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі – Адміні-

страція Держспецзв'язку України). Так, відповідно до Положення «Про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України», що затверджено Указом Президента України від 30 червня 2011 р. № 717/2011, Адміністрація Держспецзв'язку України є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування і забезпечення реалізації державної політики у сферах організації спеціального зв'язку та захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України.

Отже, Адміністрація Держспецзв'язку України, яка функціонує в структурі Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, виконує велику кількість завдань, спрямованих на протидію тероризму в Україні.

- центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в сфері охорони здоров'я;

- центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в електроенергетичному, вугільно-промисловому та нафтогазовому комплексах;

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері управління об'єктами державної власності;

- центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в сферах транспорту;

- центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну фінансову політику;

- центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в сфері охорони навколишнього природного середовища;

- центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну аграрну політику.

До участі в антитерористичних операціях за рішенням керівництва антитерористичної операції можуть бути залучені з дотриманням вимог цього Закону й інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості й форми власності, їх посадові особи, а також громадяни за їх згодою.

Координацію діяльності суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом, здійснює Антитерористичний центр при Службі безпеки України.

Аналіз законодавчо закріплених повноважень Служби безпеки України з протидії тероризму дає змогу зробити висновок, що вони чітко не визначені в жодному нормативно-правовому акті. Закон України «Про Службу безпеки України» визначає її права й обов'язки узагальнено, не розподіляючи їх за окремими напрямками роботи. Інші законодавчі акти в досліджуваній сфері закріплюють загальні повноваження правоохоронних суб'єктів у конкретній сфері або при виконанні окремих завдань, не розмежовуючи їх між різними суб'єктами, які їх реалізують. Така ситуація має наслідком відсутність чіткої нормативної регламентації дій Служби безпеки України з протидії тероризму, незрозумілість наявності або відсутності окремих її прав та обов'язків.

Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», *Служба безпеки України* здійснює боротьбу з тероризмом шляхом проведення оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, у тому числі міжнародної; збирає інформацію про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій; провадить у межах визначених чинним законодавством повноважень виключно з метою отримання упереджувальної інформації у разі загрози вчинення терористичного акту або при проведенні антитерористичної операції оперативно-технічні пошукові заходи у системах і каналах телекомунікацій, які можуть використовуватися терористами; забезпечує через Антитерористичний центр при Службі безпеки України організацію і проведення антитерористичних заходів, координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом відповідно до визначеної законодавством України компетенції; здійснює досудове розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю; ініціює питання накладення на невизначений строк арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН, зняття арешту з таких активів та надання доступу до них за зверненням особи, яка може документально підтвердити потреби в покритті

основних та надзвичайних витрат; забезпечує у взаємодії з розвідувальними органами України безпеку від терористичних посягань установ України за межами її території, їх співробітників та членів їхніх сімей.

Проаналізувавши чинне законодавство, можна запропонувати систематизацію прав та обов'язків цього правоохоронного органу з протидії тероризму. Вони можуть бути класифіковані за декількома підставами:

1) за значенням для протидії тероризму:

– *основні*:

а) права (вимагати від громадян і посадових осіб припинення правопорушень та дій, що перешкоджають здійсненню повноважень Служби безпеки України; подавати органам державної влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності обов'язкові для розгляду пропозиції з питань національної безпеки; виявляти, фіксувати і документувати гласні та негласні розвідувальні, терористичні й інші посягання на державну безпеку України, вести їх оперативний облік, здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів; вимагати, збирати і вивчати, за наявності визначених законом підстав, документи та відомості, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також способів життя окремих осіб, джерела і розміри їх доходів для попередження і припинення розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань на державну безпеку України; проводити операції із захоплення злочинців, припинення злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб; інші права з профілактики, попередження, припинення терористичних діянь, забезпечення притягнення винних осіб до відповідальності;

б) обов'язки (виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, проводити їх досудове розслідування; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень; здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, при-

пинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України; забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань; здійснювати контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства; здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки; інші обов'язки у сфері протидії тероризму);

– *додаткові:*

а) права (одержувати на письмовий запит керівника відповідного органу Служби безпеки України від міністерств, державних комітетів, інших відомств, підприємств, установ, організацій, військових частин, громадян та їх об'єднань дані і відомості, необхідні для забезпечення державної безпеки України, а також користуватись з цією метою службовою документацією і звітністю; входити у порядку, погодженому з адміністрацією підприємств, установ та організацій і командуванням військових частин, на їх територію і в службові приміщення; входити за письмовим розпорядженням керівника органу або оперативного підрозділу Служби безпеки України за службовими посвідченнями на територію, у приміщення, склади та сховища підприємств, організацій і установ (крім іноземних дипломатичних представництв) незалежно від форми власності, на пункти пропуску через державний кордон та митниць; ініціювати згідно із законом питання накладення на невизначений строк арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН; використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій; інші права, які вони реалізують в окремих випадках);

б) обов'язки (сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України; сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій; подава-

ти наявними силами і засобами, в тому числі і технічними, допомогу органам Національної поліції, іншим правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень; брати участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил; інші обов'язки, що реалізуються поряд з основними та спрямовані на їх уточнення);

2) за спрямованістю:

– *функціональні* (вимагати від громадян та посадових осіб припинення правопорушень; проводити гласні і негласні оперативні заходи у порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»; здійснювати контррозвідувальний пошук, оперативно-розшукові заходи з використанням оперативних та оперативно-технічних сил і засобів, опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу; проводити контррозвідувальні операції та відповідні оперативні і оперативно-технічні заходи з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідувально-підривної, терористичної та іншої протиправної діяльності на шкоду державній безпеці України, тощо);

– *організаційні* (сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України; брати участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на її території іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил; інформувати відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави, а також про порушення законодавства, пов'язані з службовою діяльністю посадових осіб, тощо);

– *забезпечувальні* (створювати інформаційні системи та вести оперативний облік; отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави; використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб – житло, інші приміщення, транспортні засоби і майно, які їм належать);

3) за колом суб'єктів:

– загальні, які характерні для всіх або деяких правоохоронних органів (опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу; проводити операції із захоплення злочинців, припинення злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб; здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця згідно з положеннями ст.ст. 269, 270 КПК України; вживати необхідні оперативно-розшукові заходи щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень тощо);

– *спеціальні*, які має тільки Служба безпеки України (здійснювати заходи контррозвідувального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном; здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України; здійснювати контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства та інші);

4) за часовими межами:

– *ті, які реалізуються постійно* (проводити гласні та негласні оперативні заходи у порядку, визначеному Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»; здійснювати контррозвідувальний пошук, оперативно-розшукові заходи з використанням оперативних та оперативно-технічних сил і засобів, опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу; проводити контррозвідувальні операції та відповідні оперативні й оперативно-технічні заходи з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідувально-підривної, терористичної та іншої протиправної діяльності на шкоду державній безпеці України; вимагати, збирати і вивчати, за наявності визначених законом підстав, документи та відомості, що характеризують діяльність підпри-

емств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, джерела і розміри їх доходів для попередження і припинення розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань на державну безпеку України та інші);

– *ті, які застосовуються в окремих випадках* (використовувати з наступним відшкодуванням витрат і збитків транспортні засоби, які належать підприємствам, установам й організаціям, військовим частинам і громадянам, для проїзду до місця події, припинення злочинів, переслідування та затримання осіб, які підозрюються в їх вчиненні, доставки до лікувальних установ осіб, що потребують термінової медичної допомоги; заходити в житлові, службові, виробничі та інші приміщення, на території і земельні ділянки та оглядати їх у порядку, передбаченому КПК України, при безпосередньому припиненні злочинів та переслідуванні осіб, які підозрюються у їх вчиненні; направляти військовослужбовців Служби безпеки України для роботи на штатних посадах в інших установах, підприємствах і організаціях на час виконання конкретних завдань в інтересах контррозвідки, боротьби з корупцією та організованою злочинною діяльністю)⁴⁶⁵.

Міністерство внутрішніх справ України спільно з Національною поліцією організовує боротьбу з тероризмом шляхом запобігання, виявлення та припинення злочинів, вчинених з терористичною метою, розслідування яких віднесене законодавством України до компетенції Національної поліції; надає Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби; забезпечує їх ефективне використання під час проведення анти-терористичних операцій.

Міністерство оборони України, органи військового управління, з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України забезпечують захист від терористичних посягань об'єктів та майна Збройних Сил України, зброї масового ураження, ракетної і стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових та отруйних речовин, що перебувають у військових частинах або зберігаються у визначених місцях; організовують підготовку та застосування сил і засобів

⁴⁶⁵ Носач А. В. Компетенція Служби безпеки України з протидії тероризму. *Наше право*. 2017. № 1. С. 156–157.

Сухопутних військ, Повітряних Сил, Військово-Морських Сил і Сил спеціальних операцій Збройних Сил України в разі вчинення терористичного акту у повітряному просторі, у територіальних водах України; беруть участь у проведенні антитерористичних операцій на військових об'єктах та в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави із-за меж України; в разі залучення до проведення антитерористичної операції – забезпечують із застосуванням наявних сил та засобів виконання завдань щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій; беруть участь у затриманні осіб, а у випадках, коли їх дії реально загрожують життю та здоров'ю заручників, учасників антитерористичної операції або інших осіб – їх знешкоджують.

Центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в сфері цивільного захисту, підпорядковані їм органи управління у справах цивільної оборони та спеціалізовані формування, війська цивільної оборони здійснюють заходи щодо захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних з технологічними терористичними проявами та іншими видами терористичної діяльності; беруть участь у заходах з мінімізації та ліквідації наслідків таких ситуацій під час проведення антитерористичних операцій, а також здійснюють просвітницькі та практично-навчальні заходи з метою підготовки населення до дій в умовах терористичного акту.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону, та органи охорони державного кордону здійснюють боротьбу з тероризмом шляхом запобігання, виявлення та припинення спроб перетинання терористами державного кордону України, незаконного переміщення через державний кордон України зброї, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин та інших предметів, що можуть бути використані як засоби вчинення терористичних актів; забезпечують безпеку морського судноплавства в межах територіальних вод та виключної (морської) економічної зони України під час проведення антитерористичних операцій; надають Антитерористичному центру при

Службі безпеки України необхідні сили і засоби, забезпечують їх ефективне використання під час проведення антитерористичних операцій.

Для протидії терористичній діяльності в межах повноважень ДПСУ, в штаті прикордонних загонів функціонують Відділи оборонної, мобілізаційної роботи та організації антитерористичних заходів. Значна частина повноважень яких безпосередньо стосується оперативної організації протидії терористичній діяльності⁴⁶⁶.

У ДПСУ передбачено застосування великої кількості засобів, що мають різноманітне призначення, для виконання поставлених перед відомством завдань. Однак для протидії сучасним загрозам необхідно розробляти і застосовувати сучасні прогресивні засоби протидії терористичній діяльності, працювати, так би мовити, на випередження, тому що майбутнє полягає у профілактиці та запобіганні актам тероризму саме за такими перевірочними заходами, що проводяться і гласно, і конспіративно залежно від ситуації та оперативної обстановки. Підвищення їх ефективності та результативності може бути досягнуто тільки шляхом застосування сучасної техніки виявлення засобів тероризму в поєднанні їх з оперативно-аналітичними заходами.

За умови зростання терористичної загрози у сучасному світі, при вивченні комп'ютерної системи попередження терористичних актів на основі автоматичного 3D-аналізу форми тіл та параметрів їх руху актуальною і важливою є розробка методів і засобів, що дають змогу знизити ризики таких виявів. Серед багатьох підходів до вирішення вказаної проблеми доцільно виокремити застосування сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій. Зчитування та обробка даних – це перший крок для того, щоб зрозуміти, що є на зображенні. Нині контролери Kinect справляються із цим за допомогою кольорової камери та двох сенсорів глибини. На основі цих даних можна розрахувати та проаналізувати форми тіл і параметри їх руху й за допомогою нейронних мереж визначити, чи є на

⁴⁶⁶ Вичавка В. Сили Державної прикордонної служби України, які здійснюють протидію тероризму. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_4_11

заданих серіях цифрових зображень щось таке, що є незаконним або подібне на зброю чи вибухівку.

До сучасних засобів у протидії терористичній загрозі у прикордонному просторі можна віднести наявні в ДПСУ інформаційно-аналітичні системи (ІАС), під якими розуміють комплекс апаратних, програмних засобів, інформаційних ресурсів, методик, що використовуються для забезпечення автоматизації аналітичних робіт із метою обґрунтування прийняття управлінських рішень та інших можливих застосувань. До складу програмних засобів, наприклад, в оперативно-розшукових підрозділах ДПСУ входять такі спеціальні аналітичні продукти, як: «Analysts Notebook», «iBase» тощо⁴⁶⁷.

Це зумовлено значною кількістю оперативних даних, що беруться з відкритих джерел для аналізу – засобів масової інформації тощо. Така інформація характеризується багатоплановістю, складністю систематизації та відображення окремих її елементів, явищ і процесів, чіткого визначення зв'язків між ними, прихованістю закономірностей. Своєчасне отримання інформації є запорукою ефективної протидії терористичній діяльності на державному кордоні, тому необхідно використовувати сучасні й ефективні ІАС, здатні швидко аналізувати складну інформацію.

Ще одним сучасним ефективним засобом є безпілотний літальний апарат (БПЛА). Під час пошуку ознак терористичної діяльності та виявлення терориста на лінії державного кордону з метою його затримання доцільно застосовувати БПЛА в режимі пошуку за викликом. Цей апарат має вилетіти від місця розташування підрозділу охорони до місця виявлення правопорушника на лінії кордону, здійснити пошук його і спостереження до моменту прибуття групи реагування⁴⁶⁸.

⁴⁶⁷ Фаріон О. Б. Окремі питання інформаційно-аналітичного забезпечення органів (підрозділів) державної прикордонної служби України в умовах проведення антитерористичної операції. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: тези VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 10 грудня 2015 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2015. С. 209.

⁴⁶⁸ Вичавка В. І. Правове регулювання використання засобів Державною прикордонною службою України для протидії тероризму. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. Вип. 35. С. 175.

Розвиток технічного оснащення ДПСУ з урахуванням реалій часу передбачає Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, в якій серед основних напрямів розвитку складових сектору безпеки та оборони для прикордонного відомства щодо протидії тероризму, передбачено на першому етапі (до кінця 2017 р.):

- уніфікувати та технічно переоснащати органи управління та органи охорони державного кордону сучасними зразками озброєння і військової техніки, засобами зв'язку та інформатизації;
- оновити та модернізувати корабельно-катерний склад Морської охорони ДПСУ та парк авіаційної техніки;
- сформувати сучасну систему матеріально-технічного забезпечення, ефективного управління матеріальними ресурсами.

На другому етапі (до кінця 2020 р.) передбачено: обладнати державний кордон України з Російською Федерацією сучасними засобами технічного спостереження та контролю, завершення формування прикордонних підрозділів швидкого реагування; завершення модернізації системи зв'язку та інформатизації, оновлення та модернізації корабельно-катерного складу Морської охорони Державної прикордонної служби України та парку авіаційної техніки, запровадження безпілотних авіаційних систем та безпілотних плавальних засобів для охорони державного кордону України.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, здійснює заходи щодо запобігання та припинення злочинів терористичної спрямованості на об'єктах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Управління державної охорони України бере участь в операціях з припинення терористичних актів, спрямованих проти посадових осіб та об'єктів, охорону яких доручено підпорядкованим цьому Управлінню підрозділам, надає Антитерористичному центру при Службі безпеки України необхідні сили і засоби; забезпечує їх ефективне використання під час проведення антитерористичних операцій.

Розвідувальні органи України здійснюють добування, аналітичну обробку та надання в установленому порядку розвідувальної інформації про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій за межами України, а також здійснюють заходи

безпосередньої протидії терористичним загрозам життю і здоров'ю громадян України, установам та об'єктам державної власності України в разі залучення розвідувальних органів України до участі в антитерористичних операціях за межами України.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику в сфері державної митної справи, здійснює контрольні-дозвільні процедури з переміщення товарів (вантажів) у районі проведення антитерористичної операції, вживає заходів для виявлення, аналізу та перевірки фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму, здійснює інші заходи із запобігання та припинення злочинів у сфері оподаткування, митній та бюджетній сферах, злочинів, пов'язаних із відмиванням, легалізацією, розкраданням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями.

4.2. Взаємодія суб'єктів боротьби з тероризмом

Вимога про взаємодію суб'єктів боротьби з тероризмом закріплена в нормативно-правових актах, зокрема, відповідно до ст. 8 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», суб'єкти, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, зобов'язані:

1) взаємодіяти з метою припинення злочинної діяльності осіб, причетних до тероризму, в тому числі міжнародного, фінансування, підтримки чи вчинення терористичних актів та злочинів, які скоєні з терористичною метою;

2) здійснювати обмін інформацією щодо:

- заволодіння чи виникнення загрози заволодіння терористичними групами (терористичними організаціями) зброєю, вибуховими речовинами, іншими засобами масового ураження;

- перетинання державного кордону України її громадянами, іноземцями та особами без громадянства з метою вчинення терористичних актів;

- виявлених у пасажирів проїзних документів, що дають право на проїзд у транспортних засобах міжміського та міжнародного сполучення, з ознаками підроблення;

– використання чи загрози використання терористами, терористичними групами чи терористичними організаціями засобів зв'язку та комунікаційних технологій;

3) сприяти забезпеченню ефективного прикордонного контролю, контролю за видачею документів, що посвідчують особу, та проїзних документів з метою запобігання їх фальсифікації, підробленню або незаконному використанню;

4) запобігати діям або пересуванню терористів, терористичних груп чи терористичних організацій, а також осіб, які підозрюються у вчиненні терористичних актів або причетності до міжнародних терористичних груп чи організацій;

5) припиняти спроби іноземців, щодо яких є дані про їх причетність до міжнародних терористичних груп чи організацій, здійснювати транзитний проїзд через територію України.

Згідно з п. 5 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», на підрозділи, які реалізують оперативно-розшукову діяльність, покладається обов'язок здійснювати взаємодію між собою та з іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого й повного попередження, виявлення та припинення злочинів. Зважаючи на положення цієї статті, окреслимо коло суб'єктів взаємодії в ході проведення оперативно-розшукової діяльності в районі операції Об'єднаних сил з метою відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно визнаного державного кордону та відсічі збройній агресії Російської Федерації, а саме відбувається взаємодія між оперативно-розшуковими підрозділами суб'єктів боротьби з тероризмом, зазначених у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Служби безпеки України, Національної поліції, Державного бюро розслідувань, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони, органів доходів і зборів, слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, розвідувального органу Міністерства оборони України.

Взаємодію суб'єктів боротьби з тероризмом під час проведення ООС можна охарактеризувати як спільну й узгоджену діяльність уповноважених суб'єктів, що здійснюється на сформованій

правовій основі, та яка спрямована на реалізацію завдань із виявлення, запобігання, розслідування, кримінального переслідування, припинення прихованих та відкритих злочинних посягань на національну безпеку за допомогою закріплених у нормах права правових засобів здійснення цієї діяльності. Порядок взаємодії між військовими формуваннями та іншими органами, які діють у межах своєї компетенції в районі ООС, визначено спільними розпорядчими документами Генерального прокурора, Міністра внутрішніх справ України, Голови Державної прикордонної служби України, Голови Служби безпеки України, Міністра оборони України та керівника антитерористичного центру при Службі безпеки України. Їх положеннями врегульовано багато питань, які виникають у щоденній діяльності військових формувань, зокрема тих, що мають статус правоохоронного органу.

При взаємодії підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом на території проведення ООС характерним є:

- налагоджений взаємозв'язок, обмін інформацією та узгодженість дій між підрозділами;
- реалізація в умовах виконання заходів із забезпечення національної безпеки, відсічі збройної агресії Російської Федерації у Донецькій і Луганській областях;
- рішення про взаємодію приймається на основі чинного законодавства, наказів Командувача Об'єднаних Сил, рішень вищого керівництва за підпорядкуванням та реальної обстановки;
- узгодження дій щодо виявлення ознак злочинної діяльності, зокрема, пов'язаної з посяганням на державний суверенітет України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Для оптимізації взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом під час виконання службово-бойових завдань в умовах операції Об'єднаних сил потрібно:

- визначення критеріїв оцінювання ефективності спільної діяльності;
- забезпечення інформаційного обслуговування діяльності системи боротьби з тероризмом;
- налагодження тісних і внутрівідомчих, і міжвідомчих зв'язків;
- обговорення результатів взаємодії на міжвідомчих нарадах;

– використання інноваційних комунікативних форм і технологій налагодження взаємодії;

– підвищення професійної майстерності представників підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом тощо⁴⁶⁹.

Інформаційне забезпечення діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом – це насамперед цілеспрямована діяльність, яка спирається на правові, організаційні, технічні і методичні передумови щодо збирання, опрацювання, зберігання і створення умов для використання інформації, необхідної для ефективного функціонування цієї системи.

Успішне провадження антитерористичної діяльності неможливе без добре налагодженої співпраці суб'єктів, які залучаються до її проведення. Визначальними засадами для організації та здійснення взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом є чітке розуміння задуму, змісту завдань антитерористичних заходів і шляхів їх виконання; спільне розроблення основоположних документів і своєчасний контроль за виконанням їх вимог.

Загалом така взаємодія полягає передусім у тому, що вона дає змогу комплексно, оперативно й ефективно використовувати наявні сили, засоби й можливості різних відомств, органів, служб і підрозділів з урахуванням їх специфіки та компетенції. Належна їй організація забезпечує успішне виконання завдань, визначених чинним законодавством, певним колом відповідних суб'єктів. Реалізація вказаних завдань, своєю чергою, потребує належного інформаційного забезпечення. Саме інформація та чітка взаємодія є основою забезпечення ефективності проведення антитерористичних заходів⁴⁷⁰.

Для забезпечення взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом під час антитерористичних заходів інформація повинна відповідати таким вимогам: точності, періодичності, своєчасності, повноти, корисності, доступності. Точність означає, що повідомлення повинні мати однозначний зміст і не припускати різних тлумачень.

⁴⁶⁹ Форноляк В. М. Окремі аспекти взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом під час проведення операції Об'єднаних сил. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2019. № 1. С. 151–152.

⁴⁷⁰ Форноляк В. М. Інформаційно-правові аспекти взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 1. С. 59.

Періодичність вимагає своєчасного періодичного надходження інформації у відповідний структурний підрозділ чи до конкретного співробітника. Водночас інформація повинна надходити раніше, ніж зміниться ситуація, яку вона описує, інакше вона втрачає своє значення.

Повнота означає, що кількість інформації повинна бути достатньою для оцінювання ситуації і прийняття рішення на певному рівні в управлінні.

Корисність вимагає, щоб інформація не містила даних, які непотрібні для вирішення проблем управління.

Доступність полягає в тому, щоб інформація подавалася в такому вигляді, який не потребує додаткової переробки та не утруднює процес прийняття рішення.

Зокрема, в системі взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом можна виокремити дві інформаційно-комунікативні системи:

- внутрішні комунікації, що забезпечують взаємодію суб'єктів різних рівнів відомства, управлінь, підрозділів, керівництва, співробітників шляхом налагодження комунікаційних каналів у процесі контактів, обміну документацією, функціонування електронних засобів зв'язку тощо;

- зовнішні комунікації, які забезпечують взаємодію:

- а) суб'єктів боротьби з тероризмом між собою (Служба безпеки України, яка є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику в сфері цивільного захисту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері захисту державного кордону, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, Управління державної охорони України);

- б) з суб'єктами, які у разі необхідності залучаються до участі у здійсненні заходів, пов'язаних з попередженням, виявленням і припиненням терористичної діяльності: Міністерство закордонних справ, Служба зовнішньої розвідки України, Міністерство інфраструктури, Державна податкова адміністрація, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство енергетики та вугільної промисловості, Державна митна служба;

в) з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від підпорядкованості і форми власності, їх посадовими особами, а також громадяни за їх згодою, які за рішенням керівництва антитерористичної операції можуть бути залучені до участі в антитерористичних операціях;

г) з антитерористичними організаціями: Антитерористичний центр держав-учасниць СНД, Антитерористичні структури ГУАМ, Антитерористичні структури Європейського Союзу, НАТО, ОБСЄ, ООН (в рамках міжнародного співробітництва).

Правове забезпечення взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом передбачає всебічне використання засобів і форм співробітництва з метою підвищення ефективності протидії тероризму (зокрема, опрацювання нормативних актів, що регулюють функціональні і правові відносини у процесі задоволення інформаційно-комунікативних потреб співробітників, які є представниками суб'єктів боротьби з тероризмом, сукупність правових норм, втілених у внутрішні документи); державне регулювання їх діяльності.

4.3. Принципи протидії тероризму

Відповідно до ст. 3 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», боротьба з тероризмом ґрунтується на принципах:

- законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина;
- комплексного використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей; пріоритетності попереджувальних заходів;
- невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності;
- пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності;
- поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом;

- нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників;

- єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій;

- співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом;

- антитерористична операція може здійснюватися одночасно із відсічню збройної агресії в порядку ст. 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй та/або в умовах запровадження воєнного чи надзвичайного стану відповідно до Конституції України та законодавства України.

Так, розглядаючи принцип законності та неухильного дотримання прав і свобод людини та громадянина, з одного боку, варто вказати на загальнообов'язковий характер законів, підзаконних нормативно-правових актів, міжнародних документів, що встановлюють правила поведінки, регулюють суспільні відносини, закріплюють норми та стандарти у національному секторі попередження, боротьби та протидії терористичній діяльності, а з іншого – недопущення проявів нехтування законними інтересами потерпілих від імовірних жертв терористичних актів, інших діянь екстремістського спрямування.

Щодо принципу комплексного використання правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей із метою протидії тероризму, то він проявляється у таких напрямках:

- залучення до практичної роботи за вказаним спрямуванням учасників громадських формувань із метою забезпечення якнайефективнішого реагування на прояви терористичного характеру серед мирного населення, як-то пропаганда набору бійців до незаконних військових організацій. Особливість такої допомоги полягає не лише в застосуванні заходів припинення протиправних діянь, а й заходів психологічної реабілітації.

Останні передбачають використання допомоги фахівців, які володіють спеціальними знаннями у відповідній галузі медицини, що проявляється в:

а) проведенні спільних психологічних тренінгів;
б) вивченні морально-психологічних якостей потерпілих осіб від просування та популяризації терористичної діяльності в правовому суспільстві;

в) зіставленні їх психологічного портрета;

г) встановленні так званих слабких місць підсвідомості суб'єктів безпосереднього впливу з метою попередження подальшого дистанційного тиску з боку зловмисників тощо;

– державне замовлення на висвітлення діяльності органів державної влади щодо боротьби з проявами терористичної діяльності і на території нашої країни, і стосовно громадян України, що проживають за кордоном, яке проявляється у замовленні на висвітлення діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших суб'єктів безпосередньої боротьби з вказаним антисоціальним явищем, розміщення якого забезпечує Національна рада України на каналах Національної телекомпанії України, Національної радіокомпанії України та інших теле-радіоорганізацій України, яке оформляється офіційними рішеннями органів державної влади;

– створення мобільних слідчо-оперативних груп, основним завданням яких є проведення низки обшуків приміщень, що займають приватні особи або ж службові, складські приміщення суб'єктів господарювання всіх організаційно-правових форм і форм власності, які підозрюються у легалізації грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, а також фінансуванні тероризму. Основним організаційним фактором є невелика розбіжність їх реалізації з урахуванням часових проміжків у просторі. Це спричинено можливістю завчасного попередження зацікавленими особами ймовірних підозрюваних у кримінальних провадженнях зазначеної категорії тощо⁴⁷¹.

У Законі «Про боротьбу з тероризмом» закріплено, що одним із принципів боротьби з тероризмом є єдиноначальність у керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій. Такий підхід є цілком зрозумілим, оскільки проведення антитерористичних операцій є складним комплексом

⁴⁷¹ Трофімцов В. А. Принципи організації забезпечення протидії тероризму. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 218.

заходів, пов'язаних із залученням великої кількості співробітників правоохоронних органів, застосуванням спеціальної техніки, зброї, спеціальних засобів тощо. Отож дуже важливо, щоб рішення під час таких операцій приймалися максимально оперативно (швидко) і мали чіткого адресата, тобто особу, яка відповідає за їх прийняття і контролює їх виконання підлеглими. Саме цьому сприяє дотримання принципу єдиноначальності. Водночас, коли не йдеться про безпосереднє здійснення антитерористичних операцій, не менш важливим, на нашу думку, має стати принцип колегіальності, який би вимагав від компетентних суб'єктів формуванні відповідних консультативно-дорадчих органів та взяття участі у їхній роботі. Головним призначенням таких органів має бути обговорення найбільш гострих проблем протидії тероризму та спільного напрацювання можливих практичних шляхів і заходів їх вирішення.

Указаний принцип є одним із важливих у досягненні успіхів у боротьбі з тероризмом. Управління суб'єктами боротьби з тероризмом на основі вертикального підпорядкування сприяє ефективному використанню сил і засобів для протидії тероризму. Повною мірою цей принцип передбачає єдиноначальність у керівництві силами і засобами, які залучаються до проведення антитерористичної операції. Сьогодні ми бачимо, що, відповідно до ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Міністерство оборони України, органи військового управління, з'єднання та військові частини Збройних Сил України фактично підпорядковані Антитерористичному центру при Службі безпеки України (СБУ). Водночас Антитерористичний центр має здійснювати лише **координацію** суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом. Тим паче, що цей орган (Антитерористичний центр) створений при СБУ України у такому складі: штаб, міжвідомча координаційна комісія, регіональні координаційні групи. Як бачимо, принципи централізації та єдиноначальності у протидії тероризму використовуються не повною мірою. В окремих випадках є колективна відповідальність, що здебільшого призводить до безвідповідальності та невиконання заходів, передбачених для протидії тероризму. Можна зазначити, що у цьому випадку не дотримується принцип розмежування компетенції між суб'єктами проведення антитерористичної операції⁴⁷².

⁴⁷² Остапенко О. І. Принципи правового регулювання протидії тероризму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 303.

Водночас принцип співробітництва у сфері боротьби з тероризмом із іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом, широко використовуються у ході укладання договірних зобов'язань між Україною та іншими суб'єктами міжнародного права у вказаному напрямі.

4.4. Протидія тероризму на тимчасово окупованих територіях

Недавніми роками ймовірність поширення тероризму в Україні набуває більш загрозливого характеру через агресивні дії Російської Федерації щодо України, активізацію сепаратистських рухів та підбурювання населення до цього, а також цьому сприяють і незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових та отруйних речовин й інших засобів масового ураження; контрабанда зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів та внутрішні міграційні процеси, зокрема спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України.

Власне, терористичні загрози, які нині є в Україні, вимагають насамперед посилення напрямів загальнодержавної системи боротьби з таким явищем, як тероризм. Тобто повинні бути і політичні, і правові, організаційні, інформаційні, соціальні, розвідувальні та контррозвідувальні заходи, оперативно-розшукові, фінансові й інші, метою яких є усунування терористичних ризиків.

Тому в таких умовах необхідно вдосконалювати координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом, водночас враховуючи і світову практику, зокрема положення Глобальної контртерористичної стратегії ООН, де визначено головні принципи антитерористичної боротьби⁴⁷³.

Розглядаючи питання щодо протидії тероризму на окупованих територіях, варто згадати про затверджену Указом Президента

⁴⁷³ Un global counter-terrorism strategy. URL: <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/en/un-global-counter-terrorism-strategy>

України від 5 березня 2019 р. Концепцію боротьби з тероризмом в Україні, яка, власне, визначає мету, завдання, основні принципи та напрями вдосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом з огляду на сучасні терористичні загрози національній безпеці України та прогноз їх розвитку⁴⁷⁴.

Власне у цій Концепції констатовано, що нині найбільшу терористичну загрозу для України становить агресивна політика Російської Федерації, спрямована на дестабілізацію ситуації в державі, зокрема шляхом інспірування сепаратистських проявів і всебічної підтримки диверсійно-терористичної діяльності маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях. Тоді, як дії незаконних збройних формувань ДНР та ЛНР, зокрема обстріли цивільних об'єктів та інфраструктури, що спричиняють численні жертви серед цивільного населення, вчинення диверсій, створення перешкод у роботі спостерігачів міжнародних організацій, загроз їх життю і здоров'ю, характеризуються у міжнародній правоохоронній практиці як терористичні.

Пріоритетами боротьби з тероризмом є запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, усунення та мінімізація її наслідків, антитерористичне забезпечення об'єктів можливого терористичного посягання, інформаційне, наукове й інше забезпечення боротьби з тероризмом, розвиток міжнародного співробітництва у відповідній сфері.

Запобігання терористичній діяльності передбачає вирішення таких завдань: удосконалення організаційно-правових засад діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом; оптимізація завдань та повноважень суб'єктів боротьби з тероризмом із використанням досвіду, набутого під час проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, а також кращого світового досвіду в сфері боротьби з тероризмом; запровадження дієвих механізмів взаємодії та обміну інформацією між суб'єктами боротьби з тероризмом та іншими державними органами; вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення заходів боротьби з терористич-

⁴⁷⁴ Концепція боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 5 березня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019>

ною діяльністю, насамперед шляхом впровадження сучасних форм, методів і технологій добування, оброблення та використання інформації; реалізація суб'єктами боротьби з тероризмом комплексу взаємоузгоджених заходів правового, організаційного, адміністративного, режимного та технічного характеру щодо усунення внутрішніх і зовнішніх причин виникнення та поширення тероризму в Україні, мінімізації його негативного впливу; належне антитерористичне забезпечення об'єктів можливих терористичних посягань під час проведення масових заходів; підвищення ефективності систем і режимів охорони найбільш уразливих об'єктів можливих терористичних посягань, у тому числі шляхом розроблення та впровадження уніфікованих стандартів, правил, технічних умов і вимог, обов'язкового оформлення паспортів антитерористичної захищеності таких об'єктів; забезпечення своєчасного виявлення осіб, які причетні до міжнародних терористичних організацій чи терористичних груп або висловлюють терористичні наміри, та вжиття відповідних заходів реагування; удосконалення фахової та спеціальної підготовки/перепідготовки особового складу та працівників суб'єктів боротьби з тероризмом шляхом упровадження новітніх методик, форм і методів, навчальних програм; використання прогресивних форм і методів в інформаційно-роз'яснювальній, освітній та профілактичній роботі, зокрема в реалізації спеціалізованих програм, спрямованих на недопущення поширення у суспільстві екстремістських поглядів, запобігання втягуванню молоді у терористичну діяльність тощо⁴⁷⁵.

Виявлення і припинення терористичної діяльності, зокрема і на окупованих територіях, потребує насамперед удосконалення нормативно-правового забезпечення заходів боротьби з тероризмом, посилення відповідальності за терористичну діяльність; здійснення в установленому порядку комплексних пошукових заходів з метою своєчасного добування достовірної інформації про загрози та наміри вчинення терористичних актів, джерела фінансування терористичної діяльності, забезпечення якісного аналізу здобутої інформації; реалізації за єдиним задумом комплексу взаємоузго-

⁴⁷⁵ Концепція боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 5 березня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019>

джених планових оперативно-розшукових, розвідувальних, оперативно-технічних та інших передбачених законодавством заходів із викриття діяльності терористичних організацій, терористичних груп, окремих терористів щодо підготовки або вчинення терористичних актів; організації та проведення спеціальних операцій з метою усунення терористичної загрози, припинення діяльності терористичних організацій, терористичних груп, окремих терористів, спрямованої на підготовку або вчинення терористичних актів; уточнення порядку взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом у різних ситуаціях тощо.

Також потрібно згадати і про Стратегію національної безпеки України, яка затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. і є обов'язковим для виконання документом та основою для розроблення інших документів стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки, що актуально з огляду на довготривалу терористичну загрозу Російської Федерації, через яку відбуваються зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України. Мета цієї стратегії полягає у зменшенні ймовірності загрози суверенітету України та територіальній цілісності та гарантування миру на всій її території.

Заявлені у Стратегії положення щодо забезпечення національної безпеки повинні реалізовуватись, базуючись на оборонному, безпековому потенціалі, а також на економічному із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги.

Власне, до основних напрямів державної політики національної безпеки України належать: 1) відновлення територіальної цілісності України та реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення (для цього наша держава використовуватиме всі можливі засоби захисту своєї територіальної цілісності, які не суперечать міжнародному праву, в тому числі і покладатись на Збройні Сили України, інші утворені відповідно до законів України військові формування, що забезпечені сучасним озброєнням і військовою технікою, активна зовнішньополітична діяльність, ефективні розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи; 2) створення ефективного сектору безпеки і оборони, який насамперед повинен забезпечувати адекватне і гнучке реагування на

загрози, раціонально використовуючи можливості і ресурси, удосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони, забезпечення ефективної координації та функціонування єдиної системи ситуаційних центрів профільних органів державної влади сектору безпеки і оборони, запровадження інтегрованої системи освіти, бойової і спеціальної підготовки персоналу для органів сектору безпеки і оборони із залученням викладачів, інструкторів із держав-членів НАТО, ЄС, формування нової культури безпеки; 3) підвищення обороноздатності держави (забезпечення готовності держави, її економіки і суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії у будь-яких формах і проявах (зокрема у формі гібридної війни) шляхом підготовки держави до відсічі збройної агресії, підвищення здатності органів державної влади, військового управління та органів місцевого самоврядування, сил оборони, системи цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу до функціонування в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, та особливого періоду; реформування сил оборони з орієнтацією на створення високоефективних босздатних підрозділів Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, забезпечення пріоритету їх якісних, а не кількісних характеристик; реформування системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, формування належних умов для комплектування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань фаховим персоналом, реалізація при цьому принципу екстериторіальності, створення електронного реєстру військовозобов'язаних; створення потужного, багаточисельного, військово-навченого резерву, приписаного до визначених військових частин, готового до швидкого розгортання і здатного виконувати завдання за призначенням; модернізація і випереджувальний розвиток оборонно-промислового комплексу, нарощування його виробничих потужностей, вироблення конкурентоспроможних на світовому ринку озброєнь і військової техніки, імпортозаміщення та збільшення власного виробництва критичних комплектуючих і матеріалів; поглиблення оборонно-промислового та військово-технічного співробітництва з іншими державами, насамперед

державами-членами НАТО, ЄС, досягнення повної незалежності від Росії у питаннях виробництва озброєнь та військової техніки)⁴⁷⁶.

Безумовно задля спроможності забезпечити оборону держави необхідно реформувати Збройні Сили України шляхом забезпечення їх мобільності та професійності, оснащення їх необхідними засобами – це є пріоритетом у сфері протидії тероризму та частиною політики національної безпеки. Власне, реформа Збройних Сил України, крім удосконалення управління та підготовки військ, передбачає також і розвиток необхідної інфраструктури базування Військово-Морських Сил Збройних Сил України, а також її відновлення в Криму після повернення тимчасово окупованої території під контроль України, створення Військової поліції тощо. Щодо військової поліції, то у проекті Закону України «Про військову поліцію» вказано, що це є військове правоохоронне формування, призначене для забезпечення правопорядку серед військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження ними військових зборів, запобігання, виявлення кримінальних та інших правопорушень, вчинених військовослужбовцями, а також працівниками та державними службовцями Міністерства оборони України і Збройних Сил України, їх розкриття і припинення, забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів, захисту прав і свобод військовослужбовців та військового майна від протиправних посягань, участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам та припиненні протиправних дій військовослужбовців і цивільних осіб на військових об'єктах⁴⁷⁷. Проте цей законопроект не пройшов схвалення Головного науково-експертного управління і в порядок денний не був включений; 4) реформування та розвиток розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів України. Реформа Служби безпеки України має на меті створення динамічної, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, забезпеченої сучасними матеріальними і технічними засобами спеціальної служби, здатної ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територію

⁴⁷⁶ Стратегія національної безпеки: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

⁴⁷⁷ Про військову поліцію: Проект Закону від 21.01.2015 № 1805. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648

ріальну цілісність України. Водночас буде забезпечено концентрацію зусиль на: контррозвідальній діяльності; нейтралізації сепаратистських та екстремістських рухів і організацій; забезпеченні державної безпеки у сферах боротьби з тероризмом, економічної, інформаційної, кібернетичної безпеки; захисті державної таємниці; сприянні швидкому і ефективному обміну інформацією з державами-членами НАТО, ЄС на основі взаємної довіри.

Цілями реформи розвідувальних органів України є пріоритетний розвиток розвідувальних спроможностей України, забезпечений на основі узгодженого функціонування розвідувальних органів. А саме прийнята 2016 р. Національна розвідувальна програма, яка передбачає зосередження зусиль розвідувальних органів на пріоритетних напрямках забезпечення національної безпеки, розширення спроможності агентурної розвідки; забезпечення розвитку спроможності технічної розвідки, електронного перехоплення і моніторингу телекомунікацій, а також кіберрозвідки, створення сучасної системи аерокосмічної розвідки на основі нових технологічних рішень; удосконалення інформаційно-аналітичної діяльності і обробку відкритих джерел інформації; посилення координації розвідувальних органів та їх взаємодію між собою, зокрема для підготовки узгоджених розвідувальних оцінок; зміцнення взаємодію розвідувальних органів з партнерськими спецслужбами держав-членів НАТО, зокрема вживаючи конкретні заходи для побудови взаємної довіри⁴⁷⁸.

Розвиток Національної гвардії України як військового формування з правоохоронними функціями має бути спрямований на збільшення її спроможностей щодо забезпечення громадської безпеки, фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури, участі в охороні і обороні державного кордону України, а також підтримки операцій Збройних Сил України у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період; 5) забезпечення інформаційної безпеки, що полягає у забезпеченні наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії, ство-

⁴⁷⁸ Стратегія національної безпеки: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

рення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них, протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства, виявлення суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності; б) забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів полягає у моніторингу кіберпростору з метою своєчасного виявлення, запобігання кіберзагрозам і їх нейтралізації, розвитку спроможностей правоохоронних органів щодо розслідування кіберзлочинів, забезпеченні захищеності об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів від кібератак, відмові від програмного забезпечення, зокрема антивірусного, розробленого у Російській Федерації; реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, захист державних інформаційних ресурсів, систем електронного врядування, технічного і криптографічного захисту інформації з урахуванням практики держав-членів НАТО та ЄС⁴⁷⁹.

Отже, варто зазначити, що для того, аби підвищити ефективність боротьби з тероризмом на окупованих територіях потрібно насамперед удосконалити механізм координації діяльності суб'єктів, які повинні боротись із тероризмом, здійснювати моніторинг причин і тенденцій поширення тероризму, здійснювати активну взаємодію суб'єктів боротьби з тероризмом і постійний обмін інформацією про терористичні загрози, оптимізовувати діяльність Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України. Не менш важливим є і розширення взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом із правоохоронними органами та спеціальними службами іноземних держав, антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом, на підставі міжнародних договорів та забезпечення на регулярній основі обміну досвідом суб'єктів бороть-

⁴⁷⁹ Стратегія національної безпеки: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

би з тероризмом із відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом, стажування та навчання за кордоном вітчизняних фахівців у рамках міжнародного співробітництва, уніфікація програм навчання, підготовки та перепідготовки особового складу та працівників суб'єктів боротьби з тероризмом, застосування сучасних систем безпеки на об'єктах можливих терористичних посягань, забезпечення суб'єктів боротьби з тероризмом необхідною ресурсною базою, вдосконалення механізмів правового та соціального захисту осіб, які беруть участь у боротьбі з тероризмом⁴⁸⁰.

Так, нині на окупованих територіях боротьбу з тероризмом проводить Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України в ході операції Об'єднаних сил (ООС), яка була введена як новий формат на зміну Антитерористичної операції на Донбасі у 2018 р. Така зміна була визначена прийнятим Законом України «Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях», який був підписаний Президентом України Петром Порошенком 20 січня 2018 р. Уже 30 квітня 2018 р. Глава держави підписав Наказ Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей», згідно з яким із 14:00 30 квітня 2018 р. розпочато операцію Об'єднаних сил.

Власне, саме у вищезгаданому законі визначається дата початку окупації Російською Федерацією Криму та Севастополя, відповідно країна визнається агресором, що вчиняє тимчасову окупацію частини території України.

Також цим законом визначаються особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донбасу. Передбачено, що межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях визначаються

⁴⁸⁰ Стратегія національної безпеки: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

Президентом за поданням Міністерства оборони, підготовленим на основі пропозицій Генерального штабу Збройних Сил.

Отже, що собою являє операція Об'єднаних сил. Це є комплекс заходів і військових, і спеціальних організаційно-правових, які проводяться українськими силовими структурами і які спрямовані на здійснення протидії діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань на Сході України. Стосовно відмінності ООС від Антитерористичної операції, то варто зазначити, що операція Об'єднаних сил є новим форматом Антитерористичної операції, де стратегічне керівництво передається до Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України. Тобто насамперед змінюється підпорядкованість військової операції.

Таким чином, керівництво силами та засобами Збройних Сил України, а також інших утворених військових формувань, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації безпосередньо у Донецькій та Луганській областях, здійснює Командувач об'єднаних сил.

Тобто введена нова посада – Командувача, який признається Президентом України за поданням начальника Генерального штабу. В підпорядкуванні Командувача є Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил, до якого входять видові та міжвидомчі угруповання військ (сил). Цей орган управління має здійснювати безпосереднє керівництво силами та засобами Збройних Сил України, інших військових формувань, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, яке реалізує державну політику в сфері цивільного захисту, що залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, стримування і відсічі російської збройної агресії в Донецькій та Луганській областях⁴⁸¹. Отже, на Об'єднаний оперативний штаб покладається функція оперативного управління застосуванням військ (сил).

⁴⁸¹ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20180621#n>

Командувач об'єднаних сил підпорядковується Головнокомандувачу Збройних Сил України та здійснює через Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України оперативний контроль за набуттям ними оперативних (бойових) спроможностей, планування застосування та безпосереднє управління об'єднаними силами і засобами Збройних Сил України, інших складових сил оборони, які передані у його підпорядкування, а також національним контингентом і національним персоналом, які беруть участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Командувачі видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (керівники) інших військових формувань, від яких визначений комплект сил і засобів переданий до складу об'єднаних сил, продовжують здійснювати їх укомплектування особовим складом, озброєнням, боєприпасами, військовою та спеціальною технікою, іншими матеріально-технічними засобами.

Командувач об'єднаних сил відповідає за набуття Об'єднаним оперативним штабом спроможностей з управління військами (силами), що необхідні для ефективного виконання об'єднаними силами завдань в операціях (бойових діях).

Командувач об'єднаних сил у межах наданих йому повноважень бере участь у стратегічному плануванні застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони. Командувач об'єднаних сил за погодженням з Міністром оборони України і Головнокомандувачем Збройних Сил України має право доповідати безпосередньо Президенту України про готовність та хід виконання завдань об'єднаними силами. Замисел застосування об'єднаних сил в операціях затверджується Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Повноваження Командувача об'єднаних сил, основні завдання та порядок функціонування Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України визначаються в положенні, яке затверджується Президентом України⁴⁸².

Початок та завершення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях визначаються окре-

⁴⁸² Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20180621#n>

ними рішеннями Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

Стратегічне керівництво силами та засобами Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України.

Повноваження Командувача об'єднаних сил визначаються положенням про Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України, яке розробляється Генеральним штабом Збройних Сил України та затверджується Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України за поданням Міністра оборони України.

Через відповідні органи військового управління Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України планує, організовує та контролює виконання заходів по забезпеченню національної безпеки та оборони, а також відсічі та стримуванню збройної агресії Російської Федерації на Сході України, а саме у Донецькій та Луганській областях. Окрім того, Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України здійснює спрямування, координацію і контроль за діяльністю військово-цивільних чи військових адміністрацій (у разі їх утворення) у Донецькій та Луганській областях з питань національної безпеки і оборони.

У разі залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, а також відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях військовослужбовців, працівників правоохоронних органів та інших осіб, то на період проведення таких заходів вони повинні підпорядковуватись Командувачу об'єднаних сил, рішення якого є обов'язковими до виконання.

Важливо зазначити, що не допускається втручання будь-яких осіб незалежно від посади в управління заходами із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях.

Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» передбачено, що для забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях:

1) Генеральним штабом Збройних Сил України за погодженням з відповідними керівниками залучаються та використовуються сили і засоби (особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку та телекомунікацій, інші матеріально-технічні засоби) Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань (Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Державної спеціальної служби транспорту), правоохоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, розвідувальних органів України, військової прокуратури, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері цивільного захисту, а також працівники закладів охорони здоров'я;

2) у зонах безпеки, прилеглих до району бойових дій, діє особливий порядок, що передбачає надання органам сектору безпеки і оборони, іншим державним органам України спеціальних повноважень, необхідних для здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації. Межі зон безпеки, прилеглих до району бойових дій, визначаються начальником Генерального штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України за поданням Командувача об'єднаних сил⁴⁸³.

Варто зазначити, що у разі, якщо збройний конфлікт вийде за межі Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Донець-

⁴⁸³ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>

кої та Луганської областей, на будь-якій території нашої держави та у будь-який час можна залучати та застосовувати всі вищенаведені засоби та сили у порядку, який передбачений Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях».

Кабінетом Міністрів України здійснюється забезпечення необхідними засобами та ресурсами Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, розвідувальних органів України, військової прокуратури, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері цивільного захисту, працівників закладів охорони здоров'я.

Також Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 17.07.2019 р. № 815 затвердив Порядок в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів із таких територій.

Так, згідно з цією Постановою, в'їзд осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзд осіб, переміщення товарів із таких територій здійснюються через контрольні пункти в'їзду-виїзду. Кількість контрольних пунктів, їх місцезнаходження та межі, дорожні коридори визначаються рішенням Командувача об'єднаних сил за пропозиціями Донецької та Луганської облдержадміністрацій, обласних військово-цивільних або військових адміністрацій (у разі їх утворення) та оприлюднюються на офіційних веб-сайтах Міноборони, Адміністрації Держприкордонслужби, ДФС.

Додержання громадського порядку та гарантування безпеки на контрольних пунктах забезпечується співробітниками Національної поліції у взаємодії з підрозділами Держприкордонслужби, які в разі отримання інформації про загрозу збройного нападу, можливих злочинних та інших протиправних посягань на осіб, залучених в установленому порядку до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, за рішенням Командувача об'єднаних сил можуть бути посилені відповідними підрозділами, що входять до об'єднаних сил.

Порядок і послідовність здійснення заходів контролю в'їзду/виїзду на контрольних пунктах та інші питання функціонування таких контрольних пунктів визначаються технологічною схемою пропуску осіб, транспортних засобів та товарів, яка затверджується окремо для кожного контрольного пункту Командувачем об'єднаних сил⁴⁸⁴.

У випадку, якщо існуватиме реальна загроза життю та здоров'ю осіб, які перетинають лінію розмежування, Командувач об'єднаних сил уповноважений обмежити їх в'їзд на тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей на період, доки існуватиме така загроза.

Із моменту оголошення Президентом України рішення про проведення операції Об'єднаних сил починає діяти так званий особливий порядок, який встановлюється насамперед із метою збереження життя та здоров'я осіб, які не залучаються до заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також із метою недопущення незаконного вивезення або ж і ввезення до районів проведення операції боєприпасів, зброї, наркотичних та вибухових речовин тощо.

Умови настання особливого порядку та надання спеціальних повноважень: 1) загроза застосування засобів ураження, в тому числі ракетних військ та артилерії, реактивних систем залпового вогню та авіації; 2) загроза здійснення терористичних актів і диверсій; 3) рух військових колон; проведення заходів щодо пошуку та знищення диверсійно-розвідувальних сил (груп) (далі – ДРС та ДРГ) противника; 4) проведення заходів розмінування місцевості та об'єктів; 5) проведення заходів бойової та оперативної підготовки; проведення заходів оперативно-розшукової роботи; 6) виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру; 7) перевірка готовності сил і засобів об'єднаних сил до виконання завдань за призначенням; 8) забезпечення безпеки перемі-

⁴⁸⁴ Порядок в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 № 815. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2019-%D0%BF>

щення та перебування вищого військово-політичного керівництва держави, представників держав-партнерів⁴⁸⁵.

Із метою забезпечення життєво важливих інтересів суспільства і держави під час відсічі збройної агресії у зонах безпеки, прилеглих до району бойових дій, військовослужбовці, працівники правоохоронних органів та інші особи, які залучаються для забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, відповідно до Конституції та законодавства України мають право:

1) застосовувати у разі крайньої необхідності зброю і спеціальні засоби до осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення чи інші дії, що перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до виконання заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, або дії, пов'язані з несанкціонованою спробою проникнення в район здійснення зазначених заходів;

2) затримувати і доставляти осіб, зазначених у п. 1 цієї частини, до органів Національної поліції України;

3) перевіряти у громадян і посадових осіб документи, що посвідчують особу, а в разі відсутності документів – затримувати їх для встановлення особи;

4) здійснювати особистий огляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться;

5) тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях та дорогах, не допускати транспортні засоби, громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти, виводити громадян з окремих ділянок місцевості та об'єктів, відбуксировувати транспортні засоби;

6) входити (проникати) в житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, на територію та в примі-

⁴⁸⁵ Особливий порядок, що буде діяти з оголошенням початку проведення операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2018/04/28/osoblivij-poryadok-shho-bude-diyati-z-ogoloshennyam-pochatku-provedennya-operaczii-obednanih-sil-na-teritorii-doneczkoi-ta-luganskoi-oblastej/>

щення підприємств, установ і організацій, перевіряти транспортні засоби для виконання заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

7) використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, у тому числі спеціальні, що належать громадянам (за їхньою згодою), підприємствам, установам та організаціям, крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав та міжнародних організацій⁴⁸⁶.

У зоні безпеки можуть створюватись райони обмеженого та забороненого доступу за рішенням Командувача об'єднаних сил. Так, Командувач об'єднаних сил може на певний період обмежити перебування в районі здійснення заходів із забезпечення безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії з боку Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях осіб, які не залучені до їх проведення, тоді, як відповідні законні вимоги тих посадових осіб, що залучаються до здійснення цих заходів, є обов'язковими для громадян і посадових осіб. Допуск до району проведення бойових дій осіб, які не залучаються до проведення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, а також відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, може уточнюватись за рішенням Командувача об'єднаних сил, командирів оперативно-тактичних угруповань і відповідних командирів (начальників), до повноважень яких входить забезпечення дотримання порядку перебування в районах проведення операції Об'єднаних сил і на об'єктах, що перебувають під їх охороною (оперативним управлінням).

Щодо особливостей допуску до району забороненого доступу, то такий доступ здійснюється лише на підставі встановлених зразків перепусток за рішенням Командувача об'єднаних сил. Відповідно стороннім особам допуск до такого району заборонений.

У Розпорядженні про особливий порядок вказано, що район бойових дій слід вважати район, що охоплений бойовими

⁴⁸⁶ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>

діями уздовж лінії зіткнення, де підрозділи Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів виконують бойові завдання щодо недопущення прориву противника в глибину території держави.

Також, згідно з вищевказаним розпорядженням, встановлюються такі режими перебування в зоні безпеки на території Донецької та Луганської областей для осіб, не залучених до проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, як:

1) зелений (перебування та переміщення осіб не обмежено, за винятком районів забороненого та обмеженого доступу);

2) жовтий (перебування та переміщення осіб в зоні безпеки здійснюється за наявності документів, що посвідчують особу, крім того, проводиться особистий огляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться. Режим встановлюється на рубежах ізоляції та районах обмеженого доступу);

3) червоний (перебування осіб тимчасово обмежено (заборонено). Пропуск громадян та посадових осіб здійснюється за наявності встановленої Командувачем об'єднаних сил (командиром ОТУ) перепустки. Рух транспортних засобів та пішоходів на вулицях та дорогах обмежено (заборонено). Транспортні засоби та громадяни на окремі ділянки місцевості та об'єкти не допускаються⁴⁸⁷.

За рішенням Командувача об'єднаних сил відповідні режими можуть вводитись і в окремих районах безпеки, і у всій зоні безпеки. У розпорядженні вказано також на необхідність встановити «червоний» режим перебування в районі бойових дій і в районах забороненого доступу на території Донецької та Луганської областей для осіб, не залучених до проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації. Ізоляція району відбуватиметься через виконання бойових завдань на рубежі ізоляції, яким є місця, тобто ділянки місцевості, що прилягають до району проведення операції,

⁴⁸⁷ Початок Операції об'єднаних сил: опубліковано розпорядження про особливий порядок. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3063832/pochatok_operatsiyi_obyednanyh_syl_opublikovano_rozporyadjennya_pro_osoblyvyiy_poryadok_povnyiy_tekst

району бойових дій, у якому здійснюється перевірка документів у осіб, здійснюється особистий огляд громадян та їх речей, які знаходяться при них, а також транспортних засобів і тих речей, які перевозяться у транспортних засобах. Такі місця визначаються за рішенням Командувача об'єднаних сил.

Підставою для допуску в район проведення операції Об'єднаних сил для осіб, не залучених до заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, є: 1) проживання в районі проведення операції Об'єднаних сил особи, яка намагається в'їхати (виїхати) на цю територію, або її близьких родичів чи членів сім'ї, що підтверджується документами, виданими уповноваженими державними органами України; 2) розташування в районі проведення операції Об'єднаних сил місця поховання близьких родичів або членів сім'ї, що підтверджується відповідними документами; 3) смерті близьких родичів або членів сім'ї в районі проведення операції Об'єднаних сил, що підтверджується відповідними документами; 4) наявність права власності на об'єкти нерухомості, що знаходяться в районі проведення операції Об'єднаних сил; 5) необхідність участі у забезпеченні національних інтересів України з метою мирного врегулювання конфлікту чи з гуманітарних питань; 6) необхідність виконання дипломатичних та консульських функцій, в тому числі в рамках діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна (виключно за клопотанням або погодженням з Міністерства закордонних справ України); 7) необхідність виконання функцій в рамках діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна (виключно за клопотанням або погодженням з Міністерства закордонних справ України); 8) звільнення з місць позбавлення волі, на підставі документа, що посвідчує особу, після відповідної перевірки працівниками Національної поліції України; 9) наявність спеціальної перепустки; здійснення поїздок у район проведення операції Об'єднаних сил для трудової діяльності, навчання, наукової діяльності, з культурною або релігійною метою, оздоровлення, супроводу дитини до загальноосвітніх чи дошкільних навчальних закладів тощо.

В'їзд до району проведення операції, району ведення бойових дій, районів обмеженого та забороненого доступу дозволяється лише через визначені Командуванням об'єднаних сил блокпости.

Є випадки, коли особам, які не беруть участі у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони у Донецькій та Луганській областях, може бути відмовлено у наданні допуску до району проведення операції Об'єднаних сил, а саме, якщо: 1) особа підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; 2) виявлено, що паспорт особи їй не належить або є підробленим чи зіпсованим; 3) є дані, що свідчать про те, що особа сприяла вчиненню правопорушення; 4) є реальна загроза життю чи здоров'ю із введенням червоного режиму перебування в районі бойових дій і в зонах безпеки.

4.5. Співвідношення оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності у сфері боротьби з тероризмом та підрозділи, які здійснюють цю діяльність

З огляду на системне тлумачення чинного законодавства до негласної діяльності органів правопорядку можна віднести оперативно-розшукову діяльність та її різновиди, а саме: контррозвідувальну та розвідувальну діяльність. Щодо негласних слідчих (розшукових) дій, які за своїм змістом теж входять до негласної діяльності, то вони не є предметом цього вигляду, оскільки нагляд за законністю їх проведення належить до функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Розглянемо більш детально окремі види негласної діяльності. Так, відповідно до ст. 2 ЗУ «Про ОРД», оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Законодавче визначення поняття ОРД є базовим для з'ясування суті та змісту і вказаної діяльності загалом, і її окремих елементів та видів (напрямів).

У вітчизняному законодавстві термін «оперативно-розшукові заходи» вперше вжито в Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, прийнятих 25 грудня 1958 р. Відповід-

но до ст. 29 Основ, на органи дізнання було покладено «вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочинів та осіб, що їх вчинили». Детальніша регламентація ОРД реалізовувалася в закритих нормативних актах Уряду УРСР, МВС СРСР і КДБ СРСР, а також закритих постановях ЦК КПРС.

Тільки 1992 р. у зв'язку з прийняттям Закону України «Про ОРД» розпочало формуватися українське оперативно-розшукове законодавство.

ОРД є різновидом правоохоронної діяльності, яка має виключно державний характер. Це визначається тим, що вона законодавчо визначена і санкціонована державою, обмежена довкола її спеціальних суб'єктів, діючих від імені держави, здійснюється в порядку і в межах, визначених і обмежених державою, підконтрольна державним органам, спрямована на забезпечення права і його захист специфічними засобами і методами.

Особливістю ОРД є її **розшуково-пошуковий характер**. Це обумовлено передусім таємним, замаскованим характером дій злочинців, їх діяльністю в умовах неочевидності, ретельною попередньою підготовкою своїх дій, зухвалістю, жорстокістю злочинної поведінки, знищенням слідів вчинюваних суспільно небезпечних діянь, необхідністю отримання відомостей про осіб, що здійснюють/скоїли злочини, з'ясування обставин вчинених злочинів тощо.

За своєю суттю ОРД спрямована на отримання інформації, виявлення прихованих (приховуваних) злочинів, ознак і фактів злочинної діяльності, їх суб'єктів, розшук осіб. У практичному відношенні більшість економічних, корупційних злочинів, фактів наркозлочинності виявляється виключно оперативно-розшуковим шляхом.

Розвідувально-пошуковий характер аналізованої діяльності підтверджує і режим роботи органів, які здійснюють ОРД, захист відомостей про ці органи, наділення їх правом залучати до співпраці громадян на конфіденційній основі.

Із змістовного боку ОРД становить проведення ОРЗ. Проте ОРД не обмежуються тільки процедурою їх проведення. Вона охоплює також проведення організаційних заходів, застосування тактичних прийомів, дій, здійснення заходів забезпечувального характеру, залучення до участі в ОРД фізичних і юридичних

осіб, застосування спеціальних технічних засобів і хімічних речовин, які зрештою сприяють проведенню конкретних ОРЗ або їх сукупності. Важливо зазначити, що і організаційні, і тактичні, і забезпечувальні заходи мають підпорядкований характер стосовно ОРЗ, часто передують їм або є їх наслідком, логічно, технічно, методично впливають із них.

ОРД проводиться і гласно, і негласно. Негласність означає неочевидність, прихованість ОРЗ, що проводяться, від осіб, які в них не беруть участь, зокрема і від співробітників ОРО, навіть якщо вони мають відповідний допуск, але передусім – від об'єктів (осіб, груп, організацій), стосовно яких вони проводяться. Це дає змогу нейтралізувати можливу протидію з боку об'єктів ОРД, забезпечити безпеку учасників ОРЗ, результативність заходів, зберегти в таємниці факт проведення ОРЗ, використовувані водночас засоби і методи.

Негласність може бути обумовлена і практичною доцільністю, і неможливістю гласного проведення окремих ОРЗ, відкритого використання засобів, методів або залучення окремих учасників заходів. Наприклад, недопустиме розголошення відомостей про осіб, які сприяють ОРО на конфіденційній основі, про штатних негласних співробітників без їх згоди. Тільки негласними можуть бути такі ОРЗ, як оперативне проникнення, контрольована поставка, зняття інформації з каналів зв'язку.

Під гласністю ОРД потрібно розглядати проведення ОРЗ, зміст, завдання, учасники яких не приховуються ні від оточуючих, ні від об'єктів їх проведення.

ОРД здійснюється спеціальними суб'єктами, якими є тільки оперативні підрозділи державних органів, уповноважених на те ЗУ «Про ОРД» (ст. 5).

Те ж стосується збору інформації про безпеку держави і суспільства. У цьому полягає єдність ОРД із розвідувальною і контррозвідувальною діяльністю спеціально уповноважених органів держави.

Як було зазначено, за своєю суттю ОРД має розшуково-пошуковий характер, тобто безпосередньо пов'язана з проникненням у задуми злочинців, в їх середовище з метою отримання необхідної інформації про вчинені та підготовлювані злочини.

Одночасно ОРД містить елементи контррозвідувальної діяльності, тобто за допомогою ОРЗ, оперативно-розшукових засобів і методів припиняє розвідувальну і контррозвідувальну діяльність організованих злочинних формувань, терористичних організацій і окремих осіб, які вчиняють і готують злочини, перебувають у розшуку за вчинення злочинів, а також забезпечується захист державної таємниці та власна безпека суб'єктів ОРД.

Законодавче визначення розвідувальної діяльності міститься у ЗУ «Про розвідувальні органи України» у ст. 1, де зазначено, що *розвідувальна діяльність – діяльність, яка здійснюється спеціальними засобами і методами з метою забезпечення визначених законом органів державної влади розвідувальною інформацією, сприяння реалізації та захисту національних інтересів, протидії за межами України, у тому числі у кіберпросторі, зовнішнім загрозам національній безпеці України.*

Ст. 4 ЗУ «Про розвідувальні органи України» визначає завдання розвідувальних органів України:

- добування, аналітична обробка та надання визначеним законом органам державної влади розвідувальної інформації;
- здійснення спеціальних заходів, спрямованих на підтримку національних інтересів і державної політики України в економічній, політичній, воєнній, військово-технічній, екологічній та інформаційній сферах, зміцнення обороноздатності, економічного і науково-технічного розвитку, захисту та охорони державного кордону;
- забезпечення безпечного функціонування установ України за кордоном, безпеки співробітників цих установ та членів їх сімей у країні перебування, а також відряджених за кордон громадян України, які обізнані у відомостях, що становлять державну таємницю;
- участь у боротьбі з тероризмом, міжнародною організованою злочинністю, незаконним обігом наркотичних засобів, незаконною торгівлею зброєю і технологією її виготовлення, незаконною міграцією у порядку, визначеному законом;
- вжиття заходів протидії зовнішнім загрозам національній безпеці України, у тому числі у кіберпросторі, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України.

Порядок проведення розвідувальних заходів і порядок використання спеціальних методів і засобів при здійсненні розвідувальної діяльності встановлюються нормативними правовими актами органу виконавчої влади в сфері забезпечення безпеки.

Законодавче визначення контррозвідувальної діяльності (КРД) міститься в ст. 1 ЗУ «Про контррозвідувальну діяльність», відповідно до якої контррозвідувальна діяльність – спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України.

Підставами для проведення контррозвідувальної діяльності є:

1) наявність достатньої інформації, що потребує перевірки за допомогою спеціальних форм, методів і засобів, про:

- здійснення розвідувальної діяльності проти України спеціальними службами іноземних держав, а також організаціями, окремими групами і особами;

- посягання на державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України;

- терористичні посягання чи терористичну діяльність, злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

2) виконання визначених законом завдань щодо:

- контррозвідувального забезпечення економічного, інформаційного, науково-технічного потенціалу, оборонно-промислового і транспортного комплексів та їх об'єктів, національної системи зв'язку, Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, військово-технічного співробітництва, дотримання міжнародних режимів нерозповсюдження, а також закордонних дипломатичних установ України і безпеки громадян України за кордоном;

- контррозвідувального захисту органів державної влади, правоохоронних і розвідувальних органів, охорони державної таємниці;

- захисту посольств і представництв іноземних держав в Україні та їх співробітників від терористичних посягань;

- вивчення і перевірки осіб, які оформлюються для допуску до державної таємниці, до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках чи залучених до конфіденційного співробітництва;

- забезпечення власної безпеки, у тому числі співробітників органів та підрозділів, що здійснюють контррозвідувальну діяльність, членів їх сімей та осіб, які допомагають і сприяють у здійсненні контррозвідувальної діяльності;

- інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (щодо загроз державній безпеці України);

3) потреба виявлення технічними засобами і припинення роботи радіоелектронних та інших пристроїв, функціонування яких створює загрози державній безпеці України чи передумови до витоку інформації з обмеженим доступом, а також радіовипромінювань радіоелектронних засобів, що використовуються у протиправних цілях.

Із погляду кримінального судочинства КРД – це різновид ОРД, однак у КПК йдеться про використання результатів КРД у кримінальному судочинстві, але регламентовано використання результатів ОРД.

Що стосується зовнішньої розвідувальної діяльності, то вона виходить за межі ОРД, оскільки ОРД торкається лише сфери злочинної діяльності, а зовнішню розвідку цікавлять явища ширшого порядку.

Підрозділи, які здійснюють негласну діяльність у сфері боротьби з тероризмом, та їх повноваження

Оперативно-розшукова діяльність посідає чільне місце у комплексі правових та організаційних заходів, які вживає держава з метою протидії злочинності й захисту прав і законних інтересів людини, суспільства та держави. Компетенція підрозділів, уповноважених законом на ведення оперативно-розшукової діяльності, визначається і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», що містить норми загальної дії, і нормами спеціалізованого законодавства. Зокрема правовий статус окремих суб'єктів

оперативно-розшукової діяльності визначається законами України «Про Службу безпеки України», «Про поліцію», «Про Державну прикордонну службу», «Про розвідувальні органи України», «Про Службу зовнішньої розвідки України» та низкою інших законодавчих актів. Окремі питання ведення уповноваженими підрозділами оперативно-розшукової діяльності регламентуються законами України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про боротьбу з тероризмом», «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» тощо. Кожний із цих законів регламентує певні групи спеціальних відносин, які виникають у процесі оперативно-розшукової діяльності та у зв'язку з нею.

Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами:

- Національної поліції – підрозділами кримінальної та спеціальної поліції;
- Державного бюро розслідувань – внутрішньої безпеки, забезпечення особистої безпеки;
- Служби безпеки України – контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічними, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів;
- Служби зовнішньої розвідки України – агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки;
- Державної прикордонної служби України – розвідувальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), оперативно-розшуковими підрозділами відповідно спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону та його територіальних органів, підрозділами

з охорони державного кордону органів охорони державного кордону та Морської охорони, забезпечення внутрішньої безпеки, забезпечення власної безпеки, оперативного документування та оперативно-технічними;

- управління державної охорони – підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона;

- органів доходів і зборів – оперативними підрозділами податкової міліції та підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою;

- органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України;

- розвідувального органу Міністерства оборони України – оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки;

- Національного антикорупційного бюро України – детективів, оперативно-технічними, внутрішнього контролю.

Ця стаття визначає вичерпний перелік органів, які мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, оскільки, відповідно до ч. 2 ст. 5 цього закону, проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється.

Що ж стосується об'єктів нагляду за контррозвідувальною діяльністю, то їх перелік визначений ст. 5 ЗУ «Про контррозвідувальну діяльність». Зокрема до них належать:

- Служба безпеки України – спеціально уповноважений орган державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності;

- розвідувальні органи України;

- підрозділи забезпечення внутрішньої і власної безпеки Державної прикордонної служби України;

- підрозділи забезпечення внутрішньої і власної безпеки Управління державної охорони України.

Усі інші органи, за винятком Служби безпеки України, мають право проводити окремі контррозвідувальні заходи виключно в інтересах забезпечення охорони державного кордону України, посадових осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона, а також забезпечення безпеки своїх сил і засобів, інформаційних систем та оперативних обліків.

Що ж стосується розвідувальних органів, то їх коло закріплено у ст. 6 «Про розвідувальні органи в Україні» та вони реалізують свою діяльність у таких сферах:

- Служба зовнішньої розвідки України – у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній;

- розвідувальний орган Міністерства оборони України – у воєнній, воєнно-політичній, воєнно-технічній, воєнно-економічній, інформаційній та екологічній;

- розвідувальний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону – у сферах прикордонної та імміграційної політики, а також в інших сферах, що стосуються питань захисту державного кордону України та її суверенних прав у виключній (морській) економічній зоні.

Що стосується боротьби з тероризмом, то негласну діяльність у цій сфері здійснюють:

- Служба безпеки України;
- Національна поліція;
- Міністерство оборони України;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону;
- Управління державної охорони України;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику в сфері державної митної справи;
- Служба зовнішньої розвідки України.

4.6. Спеціально-технічне забезпечення протидії тероризму

Органи, які здійснюють негласну діяльність з метою розкриття терористичної діяльності, а також для збереження в таємниці факту та методів проведення негласної діяльності, застосовують спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, які

належать до категорії майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України*. Замовниками розроблення, виготовлення та придбання СТЗ в Україні можуть бути центральні органи виконавчої влади, розвідувальні органи, підрозділи яких провадять ОРД, міжнародні правоохоронні організації, спеціальні служби та правоохоронні органи іноземних держав⁴⁸⁸.

Відповідно до п. 1.6 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення СТЗ для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі СТЗ для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації та Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов⁴⁸⁹, СТЗ визначаються як технічні чи програмні засоби, устаткування, апаратура, прилади, пристрої, препарати та інші вироби, призначені (спеціально розроблені, виготовлені, запрограмовані, пристосовані) для негласного отримання інформації.

До таких засобів належать:

- СТЗ для негласного отримання та реєстрації аудіоінформації;
- СТЗ негласного візуального спостереження і фото-, теле- та відеодокументування;

* Перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України, затверджений Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1992 № 2471-XII (із змінами і доповненнями станом на 24.01.1995). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 517.

⁴⁸⁸ Положення про порядок розроблення, виготовлення, реалізації та придбання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27.10.2001 № 1450 (із змінами і доповненнями станом на 13.07.2016). *Офіційний вісник України*. 2004. № 28. Ч. 1. Ст. 1870.

⁴⁸⁹ Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації та Порядок контролю за додержанням Ліцензійних умов: затверджені наказом Служби безпеки України від 31.01.2011 № 35. *Офіційний вісник України*. 2011. № 16. Ст. 703.

- СТЗ для негласного отримання, реєстрації інформації з телекомунікаційних мереж;
- СТЗ негласного контролю кореспонденції;
- СТЗ негласного обстеження предметів і документів;
- СТЗ негласного проникнення у приміщення, транспортні засоби та інші об'єкти, а також негласного обстеження приміщень транспортних засобів та інших об'єктів;
- СТЗ негласного контролю за переміщенням транспортних засобів та інших об'єктів;
- СТЗ негласного отримання (зміни, знищення) інформації з технічних засобів її зберігання, обробки та передачі.

Ознаками належності виробів до СТЗ, спільними для всіх груп є:

- мініатюрне виконання виробу в цілому або відокремленого модулю (наприклад, модулю датчика);
- конструктивне виконання виробів у вигляді безкорпусних мініатюрних модулів;
- використання під час проектування радіоелектронних виробів схемотехнічних або конструкторських рішень, спрямованих на протидію пошуковим радіоелектронним засобам.

Ознакою належності виробів до СТЗ також є їх конструктивне виконання у закамуфльованому вигляді або у вигляді, яке передбачає їх камуфлювання⁴⁹⁰.

Перелік ознак СТЗ та орієнтовний перелік кодів УКТЗЕД, призначених для визначення належності товарів до СТЗ, містяться у контрольному списку товарів, наведеному в частині А3 розділу 5 «Спеціальні технічні засоби» Списку товарів подвійного використання, що можуть бути використані у створенні звичайних видів озброєнь, військової чи спеціальної техніки, який додається до Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання, затвердженого Постановою КМУ⁴⁹¹.

⁴⁹⁰ Оперативно-розшукова компаритівстика: монографія / О. М. Бандурка, М. М. Перепелиця, О. В. Манжай та ін. Харків: Золота миля, 2013. С. 92–93.

⁴⁹¹ Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 86 (із змінами і доповненнями станом на 10.09.2014). *Офіційний вісник України*. 2004. № 4. Ст. 167.

Традиційно сукупність спеціальних технічних засобів у науковій літературі прийнято позначати терміном «оперативна техніка».

Оперативна техніка – це система спеціально розроблених або запозичених з інших галузей технічних засобів і науково обґрунтованих прийомів їх правомірного (переважно негласного) використання для вирішення завдань кримінального провадження із врахуванням притаманних НСРД форм і методів.

Необхідність застосування технічних засобів при провадженні НСРД не викликає сумнівів. Застосування техніки економить сили і час, а деякі питання в негласній роботі без допомоги технічних засобів просто неможливо вирішувати. За їх допомогою отримують виключно достовірні відомості, оскільки ці засоби не схильні до властивого людині суб'єктивізму в сприйнятті інформації. Негласні фото- і відеозйомка, звукозапис та інші технічні заходи дають змогу прослідкувати процеси в динаміці, виокремити роль кожного фігуранта провадження, перевірити якість роботи негласних співробітників.

Часто з моменту початку розслідування злочину до його закінчення проходить тривалий час, що згодом утруднює відтворення свідками тих або інших епізодів, що мають значення для провадження. Крім того, працівникам оперативних підрозділів часто буває більш важливо встановити не якийсь окремих факт протиправної діяльності, а точно, в деталях з'ясувати і зафіксувати ті або інші дії чи події, що відбувалися в певний проміжок часу. Цілком очевидно, що для вирішення вказаних завдань застосування оперативної техніки є найбільш доцільним.

Засобами технічного забезпечення НСРД є такі технічні засоби отримання, накопичення і обробки інформації, які використовуються при їх здійсненні для негласного (зазвичай) отримання інформації про кримінальні правопорушення та осіб, що підозрюються у їх вчиненні.

Водночас засобами технічного забезпечення НСРД є не лише традиційно віднесені до оперативно-технічних засобів механічні пристрої, електронні прилади, хімічні речовини, оптичні й електронно-оптичні перетворювачі, а і комп'ютерні програми, що використовуються при проведенні НСРД і дають змогу непомітно

проникати в локальні комп'ютерні мережі, електронні інформаційні системи, експертні комп'ютерні програми аналітичних досліджень, проведення дактилоскопічних і фоноскопичних експертиз, складання фотороботів і розпізнавання образів. Усі ці «інтелектуальні продукти» не є технічними засобами в чистому вигляді, проте, повинні розглядатися як складова засобів оперативно-технічного забезпечення НСРД.

У науковій літературі є різноманітні підходи до класифікації оперативної техніки. Однією з найбільш поширених класифікацій є поділ оперативної техніки на такі види:

1) засоби акустичного контролю. Ця апаратура використовується для організації прихованого акустичного контролю – прослуховування та (або) фіксації мовних повідомлень, інших звуків, які мають оперативний інтерес. До складу цієї групи належать так звані лазерні системи, електронні стетоскопи, мікрофони з каналами зв'язку, вузьконаправлені мікрофони, а також пристрої фіксації акустичної інформації – диктофони, магнітофони тощо;

2) засоби візуального контролю. Вони призначені для прихованого візуального контролю – спостереження та (або) фіксації візуальної інформації в різних умовах освітленості, і в межах, і поза межами прямої видимості об'єкта спостереження. У цю групу технічних засобів входять оптико-механічні (біноклі, підзорні труби, монокуляри тощо) і електронно-оптичні прилади та системи спостереження (прилади нічного бачення, спеціальні телевізійні системи), а також апаратура фіксації візуальної інформації – фотокамери, цифрові камери, відеозаписувальна апаратура, відеопринтери;

3) засоби контролю повідомлень технічних каналів зв'язку, які дають змогу здійснювати приховане перехоплення і (або) фіксацію повідомлень, переданих за допомогою майже будь-яких технічних систем зв'язку (телефонних, телеграфних, факсимільних, пейджингових, систем стільникового радіотелефонного зв'язку тощо), і традиційно складають два класи пристроїв зняття інформації – з кабельних каналів зв'язку і з радіоканалів зв'язку;

4) засоби маркування та виявлення об'єктів. У загальному випадку за допомогою цих засобів вирішуються три основні завдання: ідентифікація або аутентифікація об'єктів за наявністю

чи характеристиками нанесеної мітки, визначення місця розташування об'єктів та створення умов ефективного слідоутворення. У НСРД переважно використовуються засоби маркування та виявлення об'єктів за допомогою спеціальних хімічних речовин, радіоізотопних, інфрачервоних і радіопередавальних міток;

5) пошукові прилади. Вони призначені для виявлення прихованих або загублених об'єктів, які мають оперативний інтерес. У цю групу технічних засобів включаються металошукачі, газоаналізатори, комплекти для хімічного експрес-аналізу наркотичних, вибухових речовин, тепловізори, ендоскопи, рентгенівські інтроскопи. Наприкінці ХХ ст. склад цієї групи значно розширився за рахунок різноманітних детекторів, зокрема локаторів нелінійності, за допомогою яких можна виявити будь-які приховані електронні прилади;

6) аналізатори фізіологічних стресів (поліграфи) дають змогу з певним ступенем ймовірності визначати емоційний стан людини і на цій основі – ступінь її відвертості при відповіді на поставлені запитання;

7) засоби оперативного зв'язку, які переважно використовуються для передачі команд, координації дій учасників тощо⁴⁹².

У ході розкриття терористичної діяльності широко застосовуються методи виявлення вибухових пристроїв і вибухових речовин, які можна поділити на два основні типи: прямі та непрямі.

Прямими методами є методи, що дають змогу надійно встановити наявність (або відсутність) у підозрілому предметі (об'єкті) вибухової речовини. Такі методи реалізуються шляхом використання газоаналізаторів і високоаналітичного обладнання, принципи роботи якого ґрунтуються на досягненнях природничих наук – фізики, хімії (спектрофотометрія, газова хроматографія, ядерний квадрупольний резонанс). Для прямого пошуку вибухових речовин і вибухових пристроїв активно використовуються біодетектори (спеціально навчені собаки).

⁴⁹² Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова. М.: ИНФРА-М, 2009. С. 398–399.

Не менш широко застосовуються непрямі методи пошуку. Про можливу присутність вибухонебезпечних пристроїв і субстанцій судять за непрямими ознаками за допомогою відповідних приладів: наявність металевих деталей корпусу, проводів, детонатора – металодетектори; характерні обриси виробів, проводів, детонатора – рентгенотелевізійні установки; наявність мікросхем, напівпровідникових приладів – нелінійні локатори.

У технічних можливостях виявлення вибухових речовин з-поміж низки сучасних аналітичних методів і приладів немає (і навряд чи може бути) універсального методу протидії терористичній загрозі. Різноманітними є і завдання пошуку, і знешкодження вибухонебезпечних об'єктів, тому вирішення проблеми безпеки громадян можливе тільки шляхом комплексного застосування декількох методів і приладів.

Більшість терактів відбувається із застосуванням тротилу або його сумішей, оскільки вони широко застосовуються у військовій справі для спорядження боєприпасів, а також у проведенні вибухових робіт цивільного призначення. Виявлення тротилу – обов'язковий етап спеціального навчання службових собак. Перевірку чутливості електронних детекторів і аналізаторів вибухових речовин тестують передусім на тротил і його сліди. Це пов'язано з тією обставиною, що на виробництві, при транспортуванні й зберіганні боєприпасів та інших об'єктів військового призначення, що містять вибухові речовини інших типів, ці об'єкти і речовини зазвичай знаходяться в безпосередній близькості з тротил-матеріалами і, отже, можуть бути забруднені мікрочастинками тринітратолуолу, а відтак мають відповідний «запах». У роботі газоаналітичних приладів виявлення вибухових речовин фактично копіюється принцип, реалізований при використанні собак, – виявлення об'єкта, що містить вибухову речовину, за наявністю в навколишньому просторі парів і/або мікрочастинок цієї речовини⁴⁹³.

Для проведення оперативних і пошукових заходів підрозділи поліції використовують рентгенотелевізійні комплекси

⁴⁹³ Лобачева Г. К., Данияр В. К. Экспресс-обнаружение взрывчатых веществ в воздухе. *Вестник Волгогр. гос. ун-та. Серия 10. Иннов. деят.* 2015. № 4. С. 59–60.

«Шмель-240 ТВ», «Колібрі-150 ТВ», доглядові відеокomплекси «Шмель-B1», «Шмель-B2», «Шмель-3N», портативні металодетектори SPHINX BM-612, MD-3003 B1, GARNET SUPERWAND, PD140 С. Е. І. А, сканери «Ватсон», комбіновані доглядові пристрої, пошукові радіометри тощо.

У боротьбі з «поштовим» тероризмом найбільш часто використовуються стаціонарні рентгенотелевізійні установки «Калан-2М», «Калан-4», портативні рентгенотелевізійні установки «Норка», настільні рентгенотелевізійні установки XR-PSCAN, які дають змогу оглядати і виявляти вибухові й інші потенційно небезпечні речовини в багажі, листах, бандеролях, контейнерах, у залишених сумках, пакетах тощо⁴⁹⁴.

При виявленні знарядь злочину та інших предметів «подвійного» призначення можуть застосовуватися спеціальні технічні засоби. Наприклад, для розпізнавання вибухових речовин використовуються ручні детектори, які виявляють сліди вибухових речовин (зокрема, аналізатори парів вибухових речовин «Пілот-М», Е-3500 тощо), детектори годинникових механізмів «Анкер-4Е», «Анкер-Е», набори спреїв «Пошук-ХТ».

У зв'язку з поширенням недавніми роками пластикової вибухівки, яка фактично не має запаху, найбільш ефективним способом її виявлення, крім маркування, є пошук інших компонентів, які переважно застосовуються у вибухонебезпечних посылках, – батарей, детонаторів, проводів тощо⁴⁹⁵.

Одним із надійних способів виявлення вибухових речовин є застосування службово-розшукових собак, здатних розпізнати ті чи інші предмети і речовини за їх запаховими слідами⁴⁹⁶.

⁴⁹⁴ Полежаев А. П., Савелий М. Ф. Терроризм и антитеррористические меры (организация, методы и средства). Вопросы и ответы. М.: Объединенная редакция МВД России, 2003. С. 115.

⁴⁹⁵ Технічний додаток до Конвенції про маркування пластикових вибухових речовин з метою їх виявлення. Монреаль, 1 берез. 1991 р.

⁴⁹⁶ Мовчан А. В. Застосування сучасних технологій для вирішення завдань оперативного розпізнавання терористичних загроз. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1. С. 58.

4.7. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні щодо злочинів терористичної спрямованості

Оперативно-розшукова інформація, що отримана і використовується в антитерористичній діяльності, — це дані про осіб, предмети, факти, події та процеси, одержувані законним шляхом під час оперативно-розшукової діяльності та матеріально зафіксовані й систематизовані. Метою збору такої інформації є сприяння антитерористичній діяльності щодо виявлення, запобігання та припинення злочинів, пов'язаних із тероризмом.

Процес організації збору, накопичення та реалізації такої інформації оперативними підрозділами можна подати у виді вирішення трьох типових завдань:

Діяльність, спрямована на збір і накопичення інформації для виявлення проявів терористичної діяльності, яка ведеться постійно (від декількох місяців до декількох років) оперативними підрозділами правоохоронних органів як профілактична або накопичувальна робота. Коли немає конкретних даних на певних осіб і формування, які планують терористичну діяльність. Ця робота може вестися роками, і отримана інформація може реалізовуватися не в конкретних заходах або легалізуватися як розвідувальна інформація, а як така, що виявляє тенденції, характер проявів тероризму в окремих регіонах, терористичних формуваннях тощо.

Діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів, спрямована на отримання інформації, у ході проведення конкретних оперативно-розшукових заходів щодо попередження та припинення злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю. Ця діяльність має свою специфіку, тому що пов'язана з діяльністю в певному місці, у реальному масштабі часу, коли злочин є на стадії підготовки до реалізації. Терористи продовжують свої дії на рівні загроз, висування вимог до влади, триває процес переговорів. У рішення другого типового завдання також входить проведення оперативно-розшукових заходів і силової акції зі звільнення заручників, важливих стратегічних об'єктів і нейтралізація терористів.

Забезпечення з використанням оперативно-розшукових методів діяльності правоохоронних органів після проведення антитерористичної операції або після вчинення злочину, пов'язаного з терористичною діяльністю. При виконанні цього завдання відбувається активна взаємодія оперативних і слідчих підрозділів правоохоронних органів.

Найбільш значна за обсягом робота зі збору оперативно-розшукової інформації провадиться саме під час вирішення першого з наведених типових завдань. З огляду на це розглянемо детальний хід його вирішення.

Під час оперативно-розшукового забезпечення антитерористичної діяльності, яка ведеться постійно, інформація оперативних підрозділів повинна формуватися й накопичуватися передусім у вигляді оперативних обліків. Ці обліки повинні накопичувати й систематизувати інформацію про: діяльність політичних, націоналістичних, сепаратистських, релігійних, ваххабітських та інших екстремістських рухів, які можуть бути пов'язані з тероризмом.

Така інформація може збиратися з різних джерел, до яких можна віднести:

1. Збори, зібрання активу й рядових членів рухів; друковані органи націоналістичних (сепаратистських) рухів; акції цих рухів у період передвиборних і виборчих кампаній; зв'язки зазначених рухів з подібними течіями в інших країнах або на суміжних територіях.

2. Діяльність мережі релігійних організацій (громад, парафій); місць розташування їх центрів, таборів і баз підготовки, інформаційних центрів, друкарень, видавництв та радіомовних станцій; організовані зустрічі в дні релігійних свят і знаменних дат; випадки покидання окремими особами місць постійного проживання або роботи в дні релігійних свят і знаменних дат; закупівлі великої кількості продуктів або замовлення святкових обідів напередодні релігійних свят і знаменних дат; будівництва та виготовлення культових об'єктів або предметів; пошиття одягу, головних уборів та інших елементів для релігійних обрядів; інших інформаційних джерел.

Оперативно-технічне забезпечення діяльності правоохоронних органів щодо збору такої інформації може здійснюватися

за допомогою прихованих відеокамер, акустичних датчиків прослуховування, негласного фотографування, відео-, аудіо-запису тощо.

3. Інформація про родинні та земляцькі зв'язки лідерів, організаторів та активних учасників терористичних формувань. Процес отримання такої інформації має певні труднощі у зв'язку з відсутністю зазвичай надійних оперативних позицій у злочинних етнічних угрупованнях і діаспорі. На практиці дуже складно організовувати оперативне впровадження конфідентів у середовище терористичних формувань, де взаємини між їх членами сформовані на родинних (етнічних, родинних, тейпових, земляцьких) зв'язках. Негативно позначається на результатах роботи відсутність надійних оперативних позицій серед лідерів та учасників терористичних груп та організацій.

4. Незаконний обіг зброї, боєприпасів і вибухових речовин. Одним із напрямів такої роботи є створення інформаційної системи з обліку осіб, які мають досвід ведення вибухових робіт, професійного використання вогнепальної зброї.

5. Зв'язки у сфері економіки та фінансів. Без економічної та фінансової підтримки не може існувати жодна терористична організація. Джерелами економічної та фінансової допомоги можуть бути: прямі інвестиції від впливових зарубіжних організацій і від приватних осіб; матеріальна підтримка діаспор, що проживають за кордоном; збір коштів тощо.

6. Дні свят, ювілеїв та особливих дат у середовищі членів терористичних організацій. Як джерела одержуваної інформації ці дати насичені різноманітними дозвільними розважальними подіями, у результаті яких спостерігається зниження конспірації, проявляються цікаві зв'язки, об'єкти й дії. Найчастіше це пов'язано з приїздом гостей і супроводжуваних їх осіб. Інформаційні дані можуть поповнюватися за рахунок фіксації (зокрема прихованої) осіб, автомобілів, телефонних переговорів, кореспонденції, подарунків тощо.

7. Радіопереговори між терористичними організаціями та їхніми членами. Поряд із прослуховуванням телефонних переговорів оперативними (спеціалізованими) підрозділами можуть проводитися радіоперехоплення повідомлень від абонентів з різними позив-

ними. Зняття інформації з радіоканалів здійснюється відповідно до правил конспірації. Зазначені дії ґрунтуються на застосуванні спеціальних засобів пеленгації й радіоперехоплення, контролю та фіксації на інформаційному носії – магнітній стрічці або засобах, основаних на комп'ютерних технологіях⁴⁹⁷.

Ефективність радіоборотьби з перехоплення залежить від рівня кваліфікації співробітників – фахівців оперативно-технічних підрозділів, перекладачів, криптоаналітиків, а також апаратного парку технічних засобів.

8. Облік переміщення осіб, які становлять оперативний інтерес. До подібних джерел інформації потрібно відносити щодобовий збір інформації про осіб, які оселилися в готелях та які прибувають з окупованих частин Донецької й Луганської областей, АР Крим. Із цією метою можуть використовуватися комп'ютерні бази даних із системою електронної пошти.

Важливе значення також може мати розробка інформаційної системи обліку пасажирів авіаційного та залізничного транспорту. В базу даних можуть вноситися відомості про пасажирів: його національність і вік; де придбаний квиток; чи є пільги; форма оплати; переміщається один або з дітьми, із сім'єю, у складі групи; квиток придбаний в один кінець або туди й назад та інші дані. Сукупність даних визначає ступінь уваги правоохоронних органів до цього пасажирів під час проведення особистого огляду та огляду його багажу.

Одним із напрямів отримання інформації може бути організований спільно з військовими комісаріатами облік осіб, звільнених з військової служби за контрактом та з правоохоронних органів за підставами, що дискредитують їх, осіб, які проходили службу в період бойових дій у Донецькій і Луганській областях, на предмет підтримки злочинних зв'язків із членами терористичних формувань.

Отже, інформаційна база, потрібна для виявлення, попередження та розслідування злочинів, пов'язаних з терористичною

⁴⁹⁷ Гузиков В. Г. Особенности технико-криминалистического обеспечения пресечения, раскрытия и расследования преступлений, связанных с терроризмом: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2003. С. 115.

діяльністю, є системою відомостей про об'єкти, які раніше фігурували в отриманій оперативно-розшуковій інформації⁴⁹⁸.

Реалізацію оперативно-розшукової інформації стосовно терористів бажано розпочинати після встановлення даних про: а) механізм учинення злочину; б) усіх членів терористичної групи (організації) і їх фактичну участь у вчиненні злочину; в) місця знаходження терористів; г) джерела доказів їх вини; г) місця зберігання знарядь злочину. Водночас треба враховувати: наскільки повно на момент реалізації задокументовані дії всіх членів злочинної групи або частини з них; чи достатньо зібраних матеріалів для порушення кримінальної справи і притягнення злочинців до кримінальної відповідальності; чи перевірені всі оперативні дані, які передбачається використовувати при порушенні кримінальної справи; чи немає між ними суперечностей, що свідчать про обставини, які унеможливають порушення кримінальної справи і притягнення розроблюваних осіб до кримінальної відповідальності. Тактично правильно організована реалізація оперативно-розшукової інформації повинна мати активний наступальний характер і передбачати передусім те, щоб заплановані відносно розроблюваних заходи здійснювалися раптово. Це дає змогу провести заходи стосовно кожного розроблюваного таємно від інших осіб, захопити злочинців зненацька. Найбільш ефективною є реалізація оперативно-розшукової інформації, проведена одночасно стосовно всіх членів терористичної групи (організації). У випадках, коли наявних сил для цього недостатньо, оперативний працівник повинен проаналізувати матеріали оперативної розробки і прийняти рішення про те, стосовно кого з членів терористичної групи (організації) спершу проводити оперативно-розшукові заходи. Водночас необхідно виходити з того, щоб при проведенні оперативно-розшукових заходів стосовно окремих членів терористичного формування це не призвело до неможливості проведення надалі оперативно-розшукових заходів стосовно інших терористів. Реалізацію оперативно-розшукової інформації у справах цієї категорії за наявності можли-

⁴⁹⁸ Лисенко А. М., Лисенко І. В. Тактичні аспекти пошуку оперативно-розшукової інформації під час протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1. С. 216.

вості необхідно розпочинати із затримання терористів. Водночас, враховуючи небезпечність терористів, доцільно проводити їх затримання у малолюдних місцях, окремо від затримання інших співучасників. Здійснювати опитування злочинців необхідно одразу після затримання, для того, щоб не дати часу на обмірковування пояснень і можливість погодити свої пояснення з поясненнями інших членів терористичної групи (організації). Під час допиту треба з'ясувати такі питання: яку участь у вчиненні злочину брав опитуваний; хто ще причетний до терористичної діяльності; які злочини вчинялися або готуються терористичною групою (організацією); яка мета вчинення злочинів; хто є організатором терористичного формування; джерела надходження зброї злочину (вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв та речовин, сильнодіючих отруйних речовин тощо); джерела фінансування; наявність зв'язків з іншими терористичними групами та організаціями, зокрема закордонними; якими транспортними засобами та приміщеннями користуються терористи тощо.

Зауважимо, що залежно від конкретних обставин вчинення злочину можуть виникати додаткові питання. Наприкінці зазначимо, що якісно виконати заходи з реалізації оперативно-розшукової інформації стосовно осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з терористичною діяльністю, без чітко розробленої системи дій, строго визначеної, науково обґрунтованої послідовності їх проведення вкрай скрутно, а допущення помилок по справах цієї категорії є неприпустимим⁴⁹⁹.

Питання для самоконтролю

1. Перелічіть суб'єктів, які здійснюють боротьбу з тероризмом.
2. Назвіть основні завдання Антитерористичного центру СБУ.
3. Назвіть основні завдання Управління державної охорони як суб'єкта боротьби із тероризмом.

⁴⁹⁹ Лисенко А. М. Реалізація оперативно-розшукової інформації у відношенні осіб, що вчиняють злочини, пов'язані з терористичною діяльністю. *Форум права*. 2011. № 1. С. 584.

4. Чи варто відносити Службу зовнішньої розвідки України до суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом?

5. Яка роль Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України у боротьбі з тероризмом?

6. Класифікуйте права й обов'язки СБУ в боротьбі з тероризмом.

7. Назвіть функціональні права СБУ як суб'єкта, що здійснює боротьбу з тероризмом.

8. У чому полягає компетенція Міністерства внутрішніх справ України спільно з Національною поліцією у протидії тероризму?

9. Опишіть сучасні засоби протидії тероризму, які використовує Державна прикордонна служба України.

10. Назвіть поетапно заходи протидії тероризму, які передбачені Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України.

11. Опишіть взаємодію суб'єктів боротьби з тероризмом.

12. Назвіть характерні ознаки взаємодії підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом на території проведення ООС.

13. Яким вимогам повинна відповідати інформація, що передається між суб'єктами боротьби із тероризмом?

14. Перелічіть принципи протидії тероризму.

15. У чому суть принципу комплексного використання правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей із метою протидії тероризму?

16. Дайте визначення оперативно-розшукової, розвідувальної, контррозвідувальної діяльності.

17. Перелічіть суб'єктів оперативно-розшукової діяльності.

18. Перелічіть сучасні технічні засоби, які використовують у боротьбі із тероризмом.

19. У чому полягають особливості протидії тероризму на окупованих територіях?

20. Що таке операція Об'єднаних сил? Яка її відмінність від Антитерористичної операції?

21. Назвіть поняття та функції Об'єданого оперативного штабу Збройних Сил України.

22. Назвіть особливості призначення на посаду Командувача об'єднаних сил.

23. Назвіть умови настання особливого порядку.

Література до теми

1. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>
2. Порядок в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 815. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2019-%D0%BF>
3. Концепція боротьби з тероризмом: Указ Президента України від 5 березня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019>
4. Носач А. В. Компетенція Служби безпеки України з протидії тероризму. *Наше право*. 2017. № 1. С. 153–158.
5. Форноляк В. М. Окремі аспекти взаємодії суб'єктів боротьби з тероризмом під час проведення операції Об'єднаних сил. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2019. № 1. С. 145–153.
6. Полежаев А. П., Савелий М. Ф. Терроризм и антитеррористические меры (организация, методы и средства). Вопросы и ответы. М.: Объединенная редакция МВД России, 2003. 160 с.
7. Мовчан А. В. Застосування сучасних технологій для вирішення завдань оперативного розпізнання терористичних загроз. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1. С. 53–61.
8. Лисенко А. М., Лисенко І. В. Тактичні аспекти пошуку оперативно-розшукової інформації під час протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1. С. 212–221.
9. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20180621#n>.
10. Трофімцов В. Роль органів спеціального призначення в системі суб'єктів протидії тероризму в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 135–139.

Тема 5

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

- 5.1. Система наукових рекомендацій методики розслідування злочинів терористичного характеру. Криміналістична характеристика злочинів терористичного характеру. Криміналістична характеристика способів вчинення злочинів терористичного характеру*
- 5.2. Особливості тактики огляду місця події при розслідуванні злочинів терористичного характеру. Початковий етап розслідування злочинів терористичного характеру. Завершальний етап розслідування злочинів терористичного характеру*

5.1. Система наукових рекомендацій методики розслідування злочинів терористичного характеру. Криміналістична характеристика злочинів терористичного характеру. Криміналістична характеристика способів вчинення злочинів терористичного характеру

Беззаперечно нині тероризм у всіх його формах і проявах, своїм масштабом, способами прояву та жорстокістю є серйозною загрозою для безпеки держав, посягаючи на їх економічну та політичну цілісність, чинить сильний психологічний вплив на населення, забирає життя невинних людей.

Важливим заходом запобігання тероризму є підвищення ефективності розслідування цієї категорії суспільно небезпечних діянь, що потребує напрацювання відповідних методичних рекомендацій.

Проте аналіз літератури свідчить, що, попри актуальність проблеми, немає обґрунтованої окремої криміналістичної методики розслідування злочинів терористичного характеру. Дослідження цієї проблеми переважно обмежується або достатньо вузькими аспектами цієї категорії злочинів, або ж стосуються рекомендацій у їх загальному вигляді.

Поняття, зміст і структура окремих криміналістичних методик завжди були предметом дослідження науковців-криміналістів. Розроблення окремих криміналістичних методик, що стосуються розслідування окремих видів злочинів, активувалось ще в 20–30 рр. XX ст.

Спершу більшість досліджень стосувалися пошуку певної універсальної структурної моделі розслідування, що охоплювала перелік найбільш загальних характеристик злочину і перелік дій щодо його розслідування⁵⁰⁰.

Значним вкладом у розвиток окремих криміналістичних методик було виокремлення в їх структурі криміналістичної характеристики злочинів. Так, уперше термін «криміналістична характеристика» був використаний 1976 р. у дослідженнях А. Колесніченка, який визначив її як систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відображають закономірні зв'язки між ними і слугують формуванню та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування⁵⁰¹.

Під поняттям «криміналістична характеристика» більшість учених криміналістів розуміють систему значущих ознак (рис, особливостей) злочинів певного виду чи категорії, що дають змогу

⁵⁰⁰ Громов В. Методика расследования преступлений. М., 1929. С. 49; Якимов И. Н. Криминалистика. М., 1929. С. 255–261.

⁵⁰¹ Колесніченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. на соис. уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 1967. С. 9.

зробити висновки з оптимальним вирішенням розкриття та розслідування злочину⁵⁰².

І. Возгрін обґрунтовує поняття «криміналістична характеристика» як систему рекомендацій та узагальнених фактичних даних про злочинні ознаки злочинного діяння, знання яких необхідне для організації та реалізації швидкого, повного, всебічного та об'єктивного розслідування та розкриття злочину⁵⁰³.

М. Яблоков під криміналістичною методикою розглядав динамічну систему (сукупність) взаємопов'язаних загальних та індивідуальних ознак злочину, що проявляються в механізмі та способі злочину, обстановці його вчинення, а також в окремих рисах особистості його суб'єкта, а для деяких злочинів в особливостях особи потерпілого, дані про якого мають важливе значення для розроблення методів розслідування⁵⁰⁴.

Р. Белкін же вважав криміналістичну характеристику абстрактним науковим поняттям, результатом наукового аналізу певного виду злочинної діяльності (виду злочину), узагальнення його типових ознак та особливостей⁵⁰⁵. У подальших дослідженнях учений пропонує замінити криміналістичну характеристику на перелік обставин, що підлягають доказуванню, в яких містилися б детальні коментарі, в яких розкриватимуться їх криміналістична сутність, а пізніше запропонував відмовитись від ідеї подільшої розробки криміналістичної характеристики злочинів⁵⁰⁶.

Однак, незважаючи на справедливую критику, більшість сучасних науковців все-таки дотримуються думки, що криміналістична характеристика не втратила свого значення, водночас справедливо указуючи на необхідність чіткого розуміння призначення та завдань криміналістичної характеристики.

⁵⁰² Волынский А. Ф., Лавров В. П. Криминалистика: учебник для студентов вузов. М.: Юнити-Дана, 2008. С. 29.

⁵⁰³ Возгрин И. А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: курс лекций. Ч. 4. СПб.: Санкт-Петербург. юрид. ин-т, 1993. С. 22.

⁵⁰⁴ Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики: монография. М.: Моск. гос. ун-т, 1984. С. 116.

⁵⁰⁵ Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3-х т. М., 1997. Т. 2. С. 317.

⁵⁰⁶ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. С. 223.

Як слушно зауважує В. Шиканова, криміналістична характеристика може розглядатися лише як імовірна модель і відповідно використовуватись слідчими тільки як орієнтуюча інформація⁵⁰⁷.

Враховуючи, що при дослідженні злочинної діяльності не завжди є можливість виявити закономірні зв'язки між різними елементами механізму злочинів, власне формування окремої методики дослідження та характеристика елементів механізму вчинення тероризму, терористичного акту матиме практичне значення, слугуючи орієнтиром для працівників правоохоронних органів у питаннях організації розслідування.

Водночас для вдосконалення криміналістичної характеристики злочинів з метою забезпечення її практичної цінності, криміналістична характеристика повинна бути максимально наближена до структури предмета доказування.

Так, відповідно до ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» в кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок

⁵⁰⁷ Шиканова В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск, 1983. С. 24.

вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Що ж стосується елементів криміналістичної характеристики злочинів, зокрема злочинів терористичного характеру, більшість учених виокремлюють такі елементи:

- 1) об'єкт і предмет злочинного посягання;
- 2) спосіб учинення злочину, а також способи підготовки та способи приховування злочину;
- 3) обстановка злочину (місце, час, зброя, що застосовується, тощо);
- 4) відомості про суб'єкта злочину: вид групи (у випадку вчинення групових злочинів), кількість учасників, склад, ступінь організованості та озброєності;
- 5) відомості про потерпілих від злочинів терористичного характеру;
- 6) механізм слідотворення.

Далі детальніше розглянемо кожен із елементів криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів.

1. Об'єкт і предмет злочинного посягання. Насамперед потрібно зауважити, що особлива суспільна небезпека тероризму проявляється в його меті, засобах її досягнення та в наслідках такої діяльності.

Об'єктом злочинного посягання є суспільна безпека, адже терористична діяльність посягає на мир і безпеку людства, основи конституційного ладу, політичну й економічну цілісність держав.

Дії терористів спрямовані на спричинення значної шкоди, вони хочуть збільшити масштаби і суспільний резонанс акту терористичного характеру, оскільки лише тоді їх мета буде досягну-

та⁵⁰⁸. Якщо акт спрямований на захоплення заручників, для визволення котрих повинні бути виконані певні політико-економічні вимоги, злочинці заздалегідь підшукують місце вчинення терористичного акту, передбачають масштаби наслідків, осіб, які можуть опинитись у заручниках, і кількість жертв.

У разі вчинення дій терористичного характеру злочинцями-одинаками переважно їх метою є знищення якомога більше людей і викликання страху та паніки серед населення, й відтак схилення керівництва держави до виконання певних дій, які вимагають злочинці.

Отже, предметом злочинного посягання при тероризмі може бути будь-який об'єкт навколишнього світу, а саме: життя та здоров'я людей, безпека, свобода пересування, державне чи приватне майно, що має історичну або релігійну цінність. Для предмета посягання характерна їх значна матеріальна цінність, а іноді ці предмети взагалі неможливо оцінити у зв'язку з їх історичним, релігійним, культурним значенням (наприклад, протягом 2013–2015 рр. у Сирії зруйновано велику кількість храмів і християнських святинь).

2. Спосіб учинення злочину, а також способи підготовки та способи приховування злочину. Спосіб учинення злочину беззаперечно є найважливішим елементом криміналістичної характеристики. Як слушно зазначив Р. Белкін, саме спосіб учинення злочину має вирішальне значення для висунення і загальних, і окремих версій, впливає на встановлення напряму розслідування і вирішення інших важливих питань⁵⁰⁹.

Не дискутуючи щодо розуміння цього терміна, найпоширенішою є позиція, згідно з якою під способом учинення злочину потрібно розуміти обумовлену різними об'єктивними та суб'єктивними факторами систему продуманих і взаємопов'язаних дій злочинця щодо підготовки, безпосереднього вчинення і приховування злочину, спрямованих на досягнення злочинної мети.

⁵⁰⁸ Вершинин М. Психологические особенности членов деструктивных и террористических (радикальных) групп. Веб-сайт. URL: <http://www.follow.ru/article/339> (дата звернення: 20.07.2019).

⁵⁰⁹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. М.: Юрид. лит-ра, 1988. С. 178.

Як свідчать дані із засобів масової інформації та аналіз кримінальних проваджень щодо злочинів терористичного характеру, дії стосовно підготовки до терористичної діяльності є доволі різноманітними. Умовно їх можна поділити на дві групи:

- 1) підготовка до терористичної діяльності;
- 2) підготовка до конкретного злочину терористичного характеру.

Дії щодо підготовки до терористичної діяльності переважно виконуються у всіх злочинах, що вчиняються організованими групами, і значно рідше терористами-одинаками. Групи осіб за попередньою змовою здійснюють підготовку безпосередньо до злочину. Підготовка може охоплювати різноманітні методи: розробка філософської концепції, пошук однодумців, формування керівного ядра групи, агітацію та вербування нових членів.

Передусім тривалою є підготовка до терористичної діяльності для складноорганізованих злочинних груп. Так, як свідчить історичний досвід формування відомої в світі німецької терористичної організації RAF (Фракція Червоної Армії), що діяла на території ФРН у 60–70 рр. XX ст., тривало понад чотири роки до початку активної терористичної діяльності. Так, організація почала діяти з 1968 р., коли зорганізувались два її лідери – А. Баадер і Х. Малер. Для вербування членів в організацію вони проводили масштабну пропаганду через засоби масової інформації і як результат кожен четвертий громадянин ФРН віком до 30 років симпатизував їм. Безпосередню терористичну діяльність організація RAF розпочала лише у 1972 р.⁵¹⁰.

З-поміж способів безпосередньої підготовки до злочину найчастіше трапляються зовнішнє спостереження за об'єктом, визначення шляхів для відступу, встановлення місць для розміщення вибухових пристроїв, місць для утримання заручників. Також доволі часто злочинці використовують такі способи підготовки, як:

- 1) попереднє висунення погроз і вимог до потенційного потерпілого або владних установ, дії яких є метою терористичної діяльності;

⁵¹⁰ Ревяко Т. Н. Террор и антитеррор: Покушения, взрывы, убийства. Серия: Энциклопедия преступлений и катастроф. Мн.: Литература, 1997. С. 45.

2) доставка зброї, вибухових пристроїв на об'єкт та її встановлення;

3) оренда приміщень, автотранспорту.

Завершивши характеристику способів підготовки до злочинів, можна проаналізувати способи безпосереднього вчинення цієї категорії злочинів.

Дослідження, що проводились ученими, підтвердили закономірність, яка демонструє, що способи вчинення злочину залежать від його форми. У разі вчинення терористичного акту, який спричинив настання суспільно небезпечних наслідків, характерними є такі способи його вчинення:

- самопідриг терориста-смертника, застосувавши вибуховий пристрій або автомобіль (наприклад, 19 березня 2016 р. унаслідок підригу терориста-смертника на центральній вулиці Стамбула загинуло загалом щонайменше п'ятеро осіб, десятки людей отримали поранення. Напередодні, 13 березня, в Анкарі унаслідок підригу начиненого вибухівкою автомобіля загинуло 37 людей, ще приблизно 120 дістало поранення);

- підпал (19 серпня 2017 р. терористи ДНР застосували запалювальні боеприпаси, підпал відбувся в селі Луганське, внаслідок якого поля і лісосууга на лінії розмежування зайнялися);

- збройний напад на об'єкти, що забезпечують життєдіяльність населення (приміром, напад на електростанцію, що відбувся в Іраку 2 вересня 2017 р.);

- влаштування аварії та катастроф на авіа-, залізничному транспорті (наприклад, вибух на борту російського літака А321, що розбився над Синаєм 31 жовтня 2015 р.);

- замінування будівель, доріг, зупинок громадського транспорту, метрополітену (наприклад, 27 квітня 2012 р. у м. Дніпро відбулося декілька вибухів, один із яких пролунав біля трамвайної зупинки);

- зараження та отруєння місцевості радіоактивними, хімічними, біологічними, токсичними сильнодіючими, отруйними речовинами, масові отруєння (наприклад, терористичний акт із застосуванням отруйної речовини зарина, який відбувся 20 березня 1995 р. у Токійському метрополітені).

Окрім того, одним із способів можуть бути і самостійні злочини, що вчиняються терористами:

- захоплення заручників для виконання різних вимог органами державної влади;
- захоплення транспортних засобів, в яких перебуває значна кількість людей, котрим може загрожувати смерть;
- захоплення літака з метою заподіяння суспільно небезпечних наслідків (скажімо, при атаці літаків, захоплених терористами, на Всесвітній торговий центр у Нью-Йорку 11 вересня 2001 р., у результаті якої загинуло 2973 людини);
- захоплення та знищення споруд, шкіл, лікарень із метою знищення і будівель, і осіб, що перебувають у приміщенні (наприклад, 1 вересня 2004 р. у Беслані терористи захопили школу й утримували в заручниках 1128 людей (переважно дітей, їх батьків і працівників школи). Внаслідок захоплення вбито 333 і поранено 700 людей);
- створення незаконних збройних формувань, метою яких є захоплення будь-яких об'єктів різного призначення з метою висунення своїх вимог;
- заклики до насильницького повалення або зміни конституційного ладу, до державної зради, порушення національної чи расової рівності⁵¹¹.

Окрім цих способів, що створюють загрозу для життя та здоров'я людей, спричиняють інші суспільно небезпечні наслідки, терористами можуть використовуватись: спричинення обвалів, потопів, блокування транспортних комунікацій, напад на об'єкти, що потребують посилених заходів безпеки (хімічні заводи, водосховища тощо).

У разі загрози тероризму спосіб учинення злочину – це взаємопов'язані дії злочинців щодо оголошення інформації про терористичний акт, що готується. В такому випадку виокремлюють два способи: безпосередній та опосередкований.

Безпосередній спосіб інформування про терористичний акт полягає в усній передачі інформації. До опосередкованих способів передачі відомостей належить звертання в письмовій формі, що

⁵¹¹ Влезько Д. А., Зуева К. А. Криминалистическая характеристика терроризма. *Научный журнал КубГАУ*. 2016. № 118 (04). Веб-сайт. URL: <http://ej.kubargo.ru/2016/04/pdf/58.pdf> (дата звернення: 25.07.2019).

передаються шляхом телефонного зв'язку, через засоби масової інформації, через мережу Інтернет.

Найбільш поширеними, домінуючими способами вчинення терористичного акту в формі погрози через мережу Інтернет чи засоби масової інформації є:

- доведення погрози до якомога більшої кількості громадян, намагання створити в суспільстві паніку;
- привернення уваги до акту тероризму не тільки органів державної влади, а і всього суспільства, бажання продемонструвати всьому світу можливості терористичних формувань (наприклад, події, що відбуваються недавніми роками в Сирії);
- намагання приховати особу терориста, який безпосередньо вчиняє терористичний акт (зазвичай відповідальність за вчинення терористичного акту беруть на себе особисто терористичні організації або їх лідери, а не особи, які, наприклад, встановили вибуховий пристрій).

Прикладом зазначених дій можна назвати квазідержаву ДАШ, яка не лише публікує погрози невизначеному колу осіб, а і вчиняє жорстокі публічні страти мирних громадян із застосуванням сучасних технічних пристроїв фіксації.

Третім компонентом способу вчинення злочину є його приховування, під яким потрібно розуміти самостійну систему дій суб'єкта злочину, спрямовану на приховування, знищення, фальсифікацію чи маскування слідів злочину.

Хоча невід'ємною ознакою злочинів цього виду є їх публічність це не означає, що терористи не приховують своєї діяльності. Навпаки, діяльність терористів відбувається в умовах ретельної конспірації. Не приховується лише злочин і вимоги, які висуваються терористами. Водночас ретельно приховується інформація: про місце, де знаходиться терористична організація та місцезнаходження її лідерів, кількість її членів; місця, де виробляють вибухові пристрої, зброю, канали їх закупки та доставки; джерела фінансування терористичної організації.

Усі способи приховування злочинної терористичної діяльності можна умовно поділити на три групи:

- 1) приховування діяльності злочинної організації;
- 2) приховування слідів злочину;
- 3) протидія розслідуванню злочинів.

Щодо приховування діяльності злочинної організації, то до найбільш поширених способів маскуванню можна віднести додержання суворого режиму секретності всередині терористичної організації, що гарантується погрозами жорстокої особистої розправи над її членами та їх сім'ями, а також обмеження контактів між виконавцями й організаторами терористичної організації.

Приховування слідів злочину не є характерним для злочинів цього виду, навпаки, зазвичай терористи не вживають заходів для маскуванню слідів злочину, відкрито демонструють злочинну діяльність, водночас приховуються лише сліди, які можуть указувати на особу злочинця.

Переважаю на цьому етапі приховування слідів злочинів полягає у залишенні терористами місця злочину, маскуванні зовнішності та використанні підроблених документів. Для злочинів терористичного характеру притаманні такі способи приховування слідів злочинів, які не характерні іншим видам злочинів, а саме: використання терористів-смертників, а також знищення виконавців злочину одразу після його вчинення.

Характерною рисою організованої терористичної злочинності також є вплив на процес розслідування, що найчастіше проявляється у формі погроз, залякування та фізичного знищення ключових свідків, чинення тиску на посадових осіб правоохоронних органів, зокрема шляхом вчинення повторних терактів, використання техніки для прослуховування, підкуп посадових осіб.

3. Обстановка злочину. Розглядаючи криміналістичну характеристику злочинів терористичного характеру, потрібно також проаналізувати обстановку злочину, під якою прийнято розуміти систему різних взаємодіючих між собою до і в момент вчинення злочину об'єктів, явищ і процесів, що характеризують час, місце, матеріальні, природно-кліматичні, виробничі, побутові, а також інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправного діяння, психологічні зв'язки між ними й інші фактори об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови та інші обставини вчинення злочину⁵¹².

⁵¹² Криміналістика / под. ред. Н. П. Яблокова. М.: Юристъ, 1999. С. 42.

Особливістю терористичної злочинності є те, що у часі більшість складів злочинів є продовженими. З огляду на це щодо зазначеної категорії злочинів криміналістичній обробці піддаються зазвичай не всі елементи обстановки. А тому, в цьому підрозділі досліджувалися лише ті елементи обстановки, що найбільше впливають на процес розслідування.

Місцем учинення терористичного акту переважно є порівняно безпечні для терористів місця, крім терористів-смертників, щоб була можливість диктувати свої умови, а у разі своєї поразки – спричинити якомога більшу шкоду. Як демонструє правоохоронна практика, основна кількість злочинів терористичного характеру вчиняється у великих містах і обласних центрах, або так званих «гарячих точках». Окрім того, особливим місцем злочину є повітряний і водний простір, військові об'єкти, об'єкти, що забезпечують життєдіяльність населення. Водночас невеликі міста та сільська місцевість майже не є предметом інтересів терористів.

При цьому, лише кожен третій злочин учиняється на території одного населеного пункту. Для більшості терористичних організацій характерним є провадження злочинної діяльності на різних територіях, що набуває транснаціонального характеру.

Злочинці також вибирають певний час для вчинення терористичного акту з урахуванням місця вчинення злочину. Основним критерієм вибору часу є присутність великої кількості людей і можливість спричинення значної шкоди. Аналізуючи терористичні акти, що вчинялись у світі, можна дійти висновку, що більшість терористичних актів учиняються в денний час, у період з 11 до 16 години і вчиняються переважно на площах, авто- і залізничних вокзалах, а також вибухи транспортних засобів, припаркованих у місцях значного скупчення людей. Уранці і ввечері в період з 07:00–10:00 і 17:00–20:00 годин діяння вчиняються на зупинках автотранспорту і метро.

Характерною особливістю терористичної злочинності є застосування зброї, зокрема масового ураження, найбільш характерним з яких є застосування вибухових пристроїв. Окрім того, доволі часто терористи застосовують вогнепальну зброю для залякування людей, наприклад у разі захоплення заручників, транспорту.

Слід зауважити, що характерним для терористичної діяльності є її неодноразовість, вона охоплює декілька способів учинення тероризму. Так, використання вибухових пристроїв часто поєднується із захопленням заручників, публічними закликами до провадження терористичної діяльності, організації незаконних збройних формувань.

4. Відомості про суб'єкта злочину. Необхідним елементом криміналістичної характеристики терористичного акту є особа злочинця та її типологічні особливості.

Аналіз наявної практики демонструє, що терористичний акт переважно вчиняється групою осіб. Така група формується для вчинення одиничного теракту або для вчинення серії актів терористичного характеру. Така група може характеризуватись організованістю, згуртованістю та конспіративністю.

Часто така група є структурним підрозділом терористичної організації. З криміналістичного погляд під терористичною організацією потрібно розуміти сукупність узгоджено діючих організованих терористичних груп на певній території, що вчиняють терористичні акти, які безпосередньо або опосередковано сприяють реалізації таких актів або їх частин безкорисливо або за певну матеріалу винагороду чи з інших мотивів.

До головних ознак, які відрізняють ці групи, належить: тривалість існування; динамічне вчинення терористичних актів; наявність значної захищеності від викриття, передусім через наявність політичних і корупційних зв'язків; ієрархічна система взаємин між членами таких формувань.

Терористична організація формується переважно з моменту появи керівника, який надалі лише підбирає і вербує співучасників, а також створює такі групи, безпосереднім завданням яких було б вчинення терористичних актів. Переважно такою організацією стає рух сепаратистських партій, об'єднань, громадських організацій, члени таких груп підбираються з урахуванням їх професійних навиків і знань. Водночас терористичні групи можуть формуватись і при виникненні необхідності у вчиненні терористичного акту, і для вчинення терактів у майбутньому.

Що стосується особистості злочинця, частіше злочини терористичного характеру вчиняють чоловіки. Водночас потрібно

зазначити, що, починаючи з 2002 р., збільшилися випадки використання як виконавців таких злочинів жінок-смертниць (наприклад, 2001 р. при захопленні заручників на мюзиклі «Норд-Ост» у Москві брали участь 11 жінок чеченської національності, які мали пояси шахідок). Використання як виконавців злочинів жінок-смертниць пояснюється низкою факторів, а саме: жінки викликають менше підозр у працівників правоохоронних органів; вони можуть заховати зброю, вибухові пристрої під одягом, імітуючи вагітність; вирішується проблема з витоком інформації про злочинну організацію та її діяльність.

Переважно це молоді жінки, які сповідують іслам, з низьким рівнем освіти, часто такі, що перенесли психологічну травму (наприклад, загибель чоловіка, дітей) і мають соціально-економічні проблеми або тяжку недугу.

У підготовці до вчинення злочинів терористичного характеру переважно беруть участь особи віком 25–35 років, достатньо фізично розвинуті, які пройшли навчання в спеціалізованих таборах із підготовки терористів, організаторами таких злочинів є особи віком 35–50 років. На сучасному етапі прослідковується тенденція до зменшення віку злочинців, їх навчання злочинним навикам відбувається ще в підлітковому віці.

Розглядаючи характер і психологічні властивості таких злочинців, потрібно зазначити їх високу агресивність, зневагу до закону, загальноприйнятих норм моралі. Їх характерною рисою є прагнення протиставити себе суспільству.

Терористи-смертники зазвичай є малоосвіченими, схильні до психологічного та релігійного впливу, їх вербують із малозабезпечених прошарків населення, в них немає родичів сім'ї. Іншу частину злочинців, які беруть участь у підготовці та вчиненні терактів, становлять особи, що мають середню і вищу освіту, однак, їх участь обґрунтовується релігійними переконаннями або корисливим мотивом. Доволі часто в терористичних актах беруть участь найманці, які пройшли спеціальне навчання у різних таборах підготовки терористів, які, не цураючись способів учинення терористичних актів, вчиняють їх, маючи корисливу мету.

Важливим питанням є встановлення мотивів терористичної діяльності. Низка вчених, зокрема, припускають, що для злочинів

терористичного характеру обов'язковою є наявність політичного мотиву, і відносять до нього: зміну політичного керівництва, суспільного ладу, порушення територіальної цілісності, нав'язування релігійних поглядів, зірвання міжнародних переговорів, політичних процесів тощо⁵¹³.

Водночас більша частина науковців виокремлюють і інші мотиви злочинів терористичного характеру: вирішення особистих, соціально-економічних, психологічних проблем тощо⁵¹⁴. Видається, ця позиція є більш правильною, про що свідчить слідча і судова практика.

Розглядаючи особливості терористів, частина науковців висуває теорію про наявність у терористів тих чи інших психологічних відхилень. Так, є думка, що зазвичай у сферу терористичної діяльності в будь-яких її різновидах залучаються люди, які мають будь-які психічні відхилення, особи, які страждають садомазохістським комплексом, фанатики, розумово чи морально неповноцінні.

Незважаючи на те, що терористична діяльність не завжди здійснюється особами із зазначеними психічними відхиленнями, правоохоронним органам доцільно під час розслідування злочинів терористичного характеру співпрацювати з психіатричними службами, оскільки такі відхилення трапляються доволі часто. Крім того, психічно неповноцінні люди можуть залучатися у сферу терористичної діяльності організаторами злочинів із метою приховування своєї участі.

5. Відомості про потерпілих від злочинів терористичного характеру

У криміналістичній характеристиці особистості жертви злочину надають доволі важливе значення.

⁵¹³ Артамонов И. И. Некоторые предложения по совершенствованию правовой основы борьбы с терроризмом. В кн.: Терроризм в России и проблемы системного реагирования / под ред. А. И. Долговой. М., 2004. С. 115, 117; Авдеев Ю. И. Терроризм как социально-политическое явление. В сб.: Современный терроризм: состояние и перспективы / под ред. Е. И. Степанова. М., 2000. С. 40.

⁵¹⁴ Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовое исследование). СПб.: Юридический центр Пресс., 2002. С. 200; Киреев М. П. Проблемы борьбы органов внутренних дел с актами террора. *Терроризм: современные аспекты*. М., 2002. С. 9.

Водночас особистість потерпілих від злочинів терористичного характеру не завжди має важливе значення для криміналістичної характеристики. Дослідження слідчої та судової практики свідчить про те, що залежно від вибору терористами жертв усі злочини можна поділити на чотири категорії:

1) випадковий вибір потерпілих (їх перебування на об'єкті випадкове, наприклад при захопленні заручників у культурно-розважальних центрах, перебування у повітряному, залізничному транспорті, який захоплюють терористи, вибухи в метрополітені);

2) вибір потерпілих визначається їх належністю до тої чи іншої категорії чи соціальної групи з метою посилення суспільно-політичного резонансу (наприклад, вибух, спрямований на військовослужбовців у Моздоці та Гудермесі, захоплення школярів у Беслані);

3) потерпілий є безпосередньою ціллю терористів (скажімо, замах на політичного діяча, главу держави);

4) коло потерпілих не визначено (наприклад, надання допомоги терористичній організації, фінансування тероризму, пропаганда терористичної діяльності тощо).

Водночас віктимні ознаки мають лише друга і третя групи категорій потерпілих від злочинів терористичного характеру.

Тому при дослідженні особистості потерпілого пропонується керуватися такою схемою:

- 1) аналіз загальної кількості потерпілих;
- 2) поділ потерпілих за категоріями;
- 3) дослідження соціально-демографічних, біологічних та інших характеристик (для другої та третьої категорії потерпілих).

За статтю потерпілими від злочинів терористичного характеру, яких вибирають злочинці, частіше є чоловіки, проте не виключено, що жертвами можуть стати жінки та діти.

Досліджуючи вікові категорії потерпілих, можна дійти висновку, що жертвами злочинів терористичного характеру частіше є особи працездатного віку, яким понад 25 років (25–50 років). Переважно це люди з високим рівнем освіти, більшість із них мають сім'ї, не мають судимостей.

Особливістю цієї категорії жертв є їх соціальний статус (займана посада і суспільне становище). Водночас можна виокремити

такі категорії жертв: 1) державні, громадські діячі; 2) військові; 3) працівники правоохоронних органів; 4) власники великих бізнесів, працівники фінансово-кредитної сфери, що мають доступ до грошових коштів; 5) соціально незахищені верстви, загибель чи захоплення яких викликає великий суспільний резонанс (діти, особи з інвалідністю, молоді люди).

Отже, найчастіше нападам терористів піддаються військово-службовці, що служать у «гарячих точках», або працівники правоохоронних органів, які ведуть боротьбу з тероризмом. Як свідчить практика, віктимна поведінка цієї категорії потерпілих зазвичай пов'язана безпосередньо з виконанням ними своїх посадових обов'язків. Окрім того, віктимогенним фактором може бути їх висока активність у протистоянні терористичним організаціям.

З-поміж факторів віктимної поведінки державних посадовців і громадських діячів є їх популярність серед населення і засобів масової інформації, а також участь у контртерористичній діяльності.

Підприємці, а також посадові особи кредитно-фінансової сфери, теж можуть піддаватись впливу терористів, що може бути пов'язано зі спробами терористів налагодити так фінансування своєї організації, або з невиконанням ними своїх зобов'язань перед терористами, або через свою популярність у преси та громадськості.

Отже, дослідження особистості потерпілого від злочинів терористичного характеру демонструють, що основним віктимним фактором водночас є не особистісні та поведінкові особливості, а рід професійної діяльності, займана посада, належність до тої чи іншої соціальної категорії.

6. Механізм слідоутворення

У криміналістиці прийнято розрізняти такі види слідів: матеріальні, інтелектуальні, інформаційні. Проте найбільш дослідженими є механізм слідоутворення під час вибухів. Інші злочини терористичного характеру залишаються менш дослідженими.

Матеріальними слідами злочинів цієї категорії можуть бути механічні пошкодження предметів і об'єктів; характерні ушкодження трупів; сліди перебування злочинців (сліди шин автотранспорту, сліди взуття, відбитків пальців, біологічні сліди, мікрочастки, забуті речі та предмети, залишена зброя) тощо.

Загальною для всіх злочинів терористичного характеру є наявність інтелектуальних слідів: страху, паніки, жаху, що відкладаються в свідомості населення. Водночас злочинці можуть застосовувати засоби масової інформації для психічного впливу на державних чиновників або громадськість; широко використовують мережу Інтернет, що спричиняє виникнення відповідних інформаційних слідів.

Необхідно зауважити, що, незалежно від різноманіття криміналістичної картини й особливостей механізму слідотворення, всі злочини терористичного характеру пов'язує одне – спрямованість на суспільні маси.

Завершуючи криміналістичну характеристику злочинів терористичного характеру, потрібно зробити висновок: злочини терористичного характеру є складним криміналістичним комплексом діянь суб'єктів злочину. Незважаючи на удаване різноманіття способів, усі вони взаємопов'язані. Не випадково більшість злочинів терористичного характеру вчиняються сукупно. Переважно злочинцям інкримінується до 4–6 складів злочинів. Це дає нам право об'єднати їх в єдину категорію злочинів і розглядати в єдиній методиці розслідування.

5.2. Особливості тактики огляду місця події при розслідуванні злочинів терористичного характеру. Початковий етап розслідування злочинів терористичного характеру. Завершальний етап розслідування злочинів терористичного характеру

Із 2014 р. під час збройної агресії Росії щодо України на підконтрольній українській владі території України трапилася низка терористичних актів. Вони мали на меті залякування населення, перешкоджання діяльності волонтерського руху в Україні та виведення з ладу обладнання і боєприпасів Збройних Сил України.

Це явище набуває щоразу агресивнішого, а іноді й жорсткішого характеру. Наприклад, 23 грудня 2014 р. під Маріуполем підірвано залізничний міст через річку Кальчик – у результаті вибуху пошкоджено опору моста, це потягло тимчасове припинення руху потягів; 21 січня 2015 р. на Луганщині підірвано міст через Сіверський Донець у Станиці Луганській (що був єдиною транспортною переправою, через яку здійснювався автомобільний рух із контрольованої Україною Станиці в окупований бойовиками Луганськ); 31 березня 2017 р. у Маріуполі підірвано керованою міною автомобіль із полковником СБУ та заступником начальника відділу контррозвідки ГУ СБУ в Донецькій області; 27 червня 2017 р. у с. Іллінівка Костянтинівського району (Донецька обл.) невстановленою особою приведено у дію вибуховий пристрій, у результаті детонації якого знищено автомобіль, у якому перебували військовослужбовці СБУ, а також місцевий житель. У результаті вибуху загинув співробітник Департаменту контррозвідки полковник, двоє співробітників СБУ і цивільна особа зазнали тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості⁵¹⁵. На жаль, зазначені приклади непоодинокі.

Уся адміністративна територія, де відбувся терористичний акт, номінально є місцем події. Вона може фактично складатися з десятків, сотень чи й навіть тисяч локальних місць події, які стосуються конкретних епізодів вчиненого кримінального правопорушення.

Місцем події у кримінальних провадженнях, зареєстрованих за фактом вчинення терористичних актів, може бути: ділянка місцевості, що належить до будь-якої форми власності: вулиця, площа, пустир, двір, берег водойми; приміщення: багатопверховий багатоквартирний будинок, індивідуальна будівля, підсобний будинок, окремі приміщення в них, де: було вчинено кримінальне правопорушення; настали шкідливі наслідки; є інші сліди зазначеної події.

Після повідомлення про вчинення злочину слідчий, прокурор повинен невідкладно організувати виїзд на місце події. Згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України, *огляд місця події* може бути проведено у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР (що здійснюється негайно після завершення огляду).

⁵¹⁵ Вибухи в Україні під час російської збройної агресії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

Завдання огляду місця події полягають у тому, аби: 1) безпосередньо вивчити матеріальну обстановку для з'ясування характеру й обставин події; 2) виявити, зафіксувати й вилучити сліди й предмети, які вказують на наявність (відсутність) у розслідуваній події ознак злочину, а також тих, що можуть мати значення для провадження (у тому числі значення речових доказів); 3) отримати вихідну інформацію, потрібну для висунення загальних й окремих версій; 4) виявити вихідні дані для подальших слідчих (розшукових) дій; 5) встановити джерела можливого одержання інших фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні.

У зв'язку із багатоманітністю вибухових пристроїв і способів учинення вибухів їх розслідування ускладнено, а іноді й просто неможливе без використання спеціальних знань. Часто саме від кваліфікації, технічної і тактичної підготовки спеціаліста залежить успіх розслідування кримінального провадження про кримінальний (злочинний) вибух. Сукупність даних, отриманих у ході огляду місця події із застосуванням вибухотехнічних досліджень, має не тільки доказове, а й пошукове криміналістичне значення, що дає змогу на початку розслідування висунути обґрунтовані версії про спосіб учинення злочину, тип вибухової речовини, професійний рівень злочинців, інші обставини злочину.

Доводиться констатувати, що сучасний стан науково-методичного та криміналістичного забезпечення слідчих дій у справах про злочини, пов'язані зі застосуванням вибухових пристроїв, не повною мірою відповідає потребам практики. Вибухова техніка постійно вдосконалюється, злочинці використовують широкий спектр способів учинення вибухів, міняються знаряддя та засоби вчинення злочинів. Окремі положення методики розслідування злочинів відповідної категорії не відповідають сучасним вимогам.

З-поміж причин низького рівня розкриття злочинів цієї категорії потрібно виокремити: 1) відсутність необхідної практичної підготовки співробітників, які беруть участь у розкритті та розслідуванні т.зв. кримінальних вибухів; 2) незадовільне техніко-криміналістичне забезпечення слідчих та оперативно-розшукових дій; 3) недостатність науково обґрунтованих методик і практичних рекомендацій у сфері використання криміналістичної вибухотехніки, попередніх та експертних досліджень.

Усе це передбачає необхідність детальнішого вивчення сучасних криміналістичних методів і засобів виявлення, знешко-

дження, попереднього й експертного дослідження об'єктів криміналістичної вибухотехніки.

Подальше поширення кримінальних вибухів в Україні недавніми роками (із 2014 р.) загостило увагу дослідників до цієї проблеми. Однак у більшості робіт, присвячених методиці розслідування кримінальних вибухів, особливості огляду місця події та проведення експертизи по цій категорії справ переважно розглядаються лише в розділі про призначення та проведення вибухотехнічної експертизи. Водночас використання спеціальних знань необхідне не тільки для досліджень у рамках експертизи. На нашу думку, знижується роль та можливості досліджень вибухових пристроїв та слідів їх застосування на будь-якому етапі розслідування злочинів, включаючи огляд місця події, пошук та знешкодження вибухових пристроїв тощо.

Важливим у забезпеченні огляду місця події є участь запрошених фахівців. При огляді місць вибухів вони запрошувалися у 100% випадків. Важлива роль водночас належить фахівцям експертних вибухотехнічних лабораторій при МВС і МЮ України. Їх залучення на ранніх стадіях огляду дає змогу вчасно отримати орієнтувальну інформацію про: а) тип вибухового пристрою; б) передбачуваний радіус вибуху; в) надати орієнтувальну інформацію про зовнішній вигляд вибухового пристрою; г) можливості виявлення його комплектуючих, окремих фрагментів, можливих місць їх виявлення.

Участь спеціаліста-вибухотехніка дає змогу правильно спланувати тактику огляду місця події, визначити епіцентр вибуху, територію огляду, бажану послідовність. Крім того, його участь потрібна, якщо є небезпека повторних вибухів, знаходження закамуфльованих вибухових пристроїв.

Окрім фахівця-вибухотехніка, до огляду може бути запрошений фахівець-медик для встановлення: а) характеру пошкоджень, уражень, їх походження; б) відстані, на якій знаходився потерпілий у момент вибуху від осередка ураження. Ця інформація має важливе значення і для якісного огляду, і для уточнення ролі конкретної особи у події – механізмі злочину. Наприклад, якщо потерпілий зазначає, що під час вибуху він перебував на відстані 20 м від епіцентру події, а характер уражень і сліди вибухової речовини на одязі дають підстави спеціалісту вважати, що його місцеперебування на момент вибуху було поблизу вибухового пристрою, то це

повинно насторожити слідчих. У такому випадку необхідна детальна перевірка потерпілого на причетність до організації вибуху.

За необхідності до огляду можуть бути запрошені й інші спеціалісти: співробітники МНС, комунальних служб, спеціалісти-автотехніки, інженери з експлуатації (залежно від ураженого вибухом об'єкта: зокрема, якщо вибух трапився на залізниці (наприклад, для залізничних катастроф) – це інженери залізничних шляхів сполучення, для вибухів на електростанціях – енергетики тощо)⁵¹⁶.

Розробка плану проведення огляду має важливе значення для його результативності. У плані треба зазначити: 1) які саме об'єкти оглянуті; 2) в якій послідовності; 3) які науково-технічні засоби використані; 4) де та чим повинен займатися кожний учасник огляду. Переважно місце події ділиться на сектори, що позначаються за допомогою чітких орієнтирів та закріплюються за певною групою із кількох осіб, які працюють у тісному контакті зі слідчим й відповідним спеціалістом.

Зазвичай на місце виїжджає спільна слідчо-оперативна група (далі – СОГ) у складі представників відомств Служби безпеки України (слідчі та працівники оперативних підрозділів) та Національної поліції України (слідчі, фахівці вибухотехнічної служби, дільничні офіцери поліції та / чи працівники оперативних підрозділів). Охорону СОГ покладено на підрозділи Збройних Сил України чи Національної гвардії України залежно від обставин. У разі потреби до складу СОГ залучаються сапери цих військових формувань (з огляду на оперативну обстановку, яка виникла на місці).

На місце події разом із керівником прокуратури варто виїжджати прокурору, який надалі здійснюватиме процесуальне керівництво досудовим розслідуванням терористичного акту.

Зазвичай після вчинення терористичного акту на місцях події можуть перебувати потерпілі живі особи, трупи, одяг і його частини, пошкоджені будинки, споруди, елементи їх конструкцій, зброя, боєприпаси, речі, що використовувалися як зброя, сліди їх застосування. А тому метою дій керівника органу прокуратури та процесуального керівника є координування роботи членів слідчої групи.

⁵¹⁶ Чорний Г. О. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «ПРАВО»*. Вип. 2. 2015. С. 430–433.

Здійснення огляду місця події у районі проведення АТО має певну специфіку та пов'язано із найбільшою небезпекою для життя та здоров'я учасників СОГ. Зазвичай огляди місця події у населених пунктах, а також на місцевості здійснюються після завершення бойових дій. Треба пам'ятати про динамічність оперативної обстановки та про те, що певна ділянка місцевості або приміщення можуть змінитися до невпізнанності у зв'язку із бомбардуванням, артилерійським або мінометним обстрілом, захопленням учасниками терористичних груп тощо. Це насамперед унеможливить проведення додаткового або повторного оглядів. Тому, проводячи первинний огляд, слідчому і прокурору потрібно вжити заходів для зібрання вичерпного обсягу доказової інформації.

На тривалість і результати огляду можуть негативно вплинути також наближеність місця події до позицій терористичних угруповань, обстріли, робота снайперів. Терористи практикують встановлення так званих «розтяжок» – вибухових пристроїв, виготовлених за допомогою осколочних гранат або протипіхотних мін, а також мінування трупів.

Мало того, на практиці командир військової частини передусім доповідає про вчинене кримінальне правопорушення не прокурору або органу поліції, а командуванню вищого рівня, яке, перебуваючи на місці, може, наприклад, через недосвідченість знищити сліди, залишені злочинцями. Через це на момент прибуття на місце СОГ слідову картину зазвичай порушено.

Тому до виїзду на місце події одразу після отримання повідомлення про подію злочину (чи іншого суспільно небезпечного діяння) слідчий або прокурор мають: а) дати вказівки щодо охорони місця події; б) встановити, які заходи вжиті для усунення наслідків злочину (надана допомога постраждалим тощо).

Аби забезпечити результативність і безпечність огляду місця події, перед його проведенням варто уточнити: а) оперативну обстановку на конкретній ділянці місцевості або у населеному пункті; б) загальну характеристику місцевості; в) чисельний склад, озброєність та місця основної дислокації супротивника, їх активність на ділянці, яку належить оглянути, можливість обстрілів території, у тому числі важкою артилерійською зброєю; г) інформацію про заміновані ділянки; д) наявність військових підрозділів, наближених до місця огляду, підконтрольні їм райони.

Щоб організувати швидку та безпечну доставку учасників слідчої (розшукової) дії на місце події, яке знаходиться у зоні про-

ведення АТО, керівнику слідчої групи треба взаємодіяти з командуванням військового підрозділу, який контролює відповідну місцевість. Водночас слідчим і прокурорам не можна втручатися у вирішення військовослужбовцями своїх безпосередніх завдань. За певних обставин вони повинні підкорятися вимогам командирів військових підрозділів, обумовленим конкретною обстановкою на місцевості, яку треба оглянути. Це, зокрема, стосується дотримання правил бойової тактики під час входу колони військової техніки у населений пункт та подальшого переміщення по ньому (передусім це стосується міст із багатоповерховими будинками), поведінки під час нападу на військовий підрозділ, рекомендацій військових інженерів.

Під час фіксації доказової інформації слідчим і прокурорам необхідно частіше використовувати положення, передбачені у ч. 7 ст. 223 КПК України, що допускають проведення огляду без участі понятих у випадку безперервного відеозапису ходу проведення слідчої (розшукової) дії. Крім того, застосування відеозапису зменшить час перебування учасників слідчої групи у небезпечному районі⁵¹⁷.

При цьому фотографування та відеозапис доповнюють інформацію, яку не відображено у протоколі огляду, і зменшують час проведення слідчої дії.

До протоколу додаються: а) схеми, які складаються з позначенням відстані між виявленими об'єктами огляду; б) фототаблиці зі знімками місця події та його фрагментів, руйнувань, жертв, постраждалих, вилучених предметів та відновлювальних робіт, що тривали під час огляду; в) а також плани місцевості (у масштабі), виготовлені із використанням топографічних знаків та умовних позначок криміналістичних об'єктів.

При вибухах великих промислових об'єктів, катастрофах потягів, падіннях літаків тощо варто виготовляти схеми місця події на місцевих топографічних або туристських картах, планах об'єктів

⁵¹⁷ Савчук М. Тактика проведення огляду місця вчинення терористичних актів із використанням вибухових пристроїв. URL: http://www.jurnalulj.uridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/32.pdf; Комісарчук Р. В. Особливості тактики огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 15. Т. 2. С. 135–138. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc15/part_2/38.pdf

або транспортних засобів, що дасть змогу більш повно зафіксувати обставини, котрі виникли, у прив'язці до навколишньої місцевості, шляхів сполучення, населених пунктів.

Треба обов'язково застосовувати відеозапис, що фіксує зміни в обстановці, які тривають: а) пожежі; б) подальше розвалювання будівель і об'єктів транспорту; в) процеси ліквідації наслідків теракту (надання допомоги потерпілим: гасіння пожежі, загорянь, обвалів; транспортування трупів, виведення і винесення потерпілих тощо); г) а також під час детального огляду процеси – виявлення та вилучення речових доказів, вилучення проб і зразків тощо. Також варто проводити відео- і фотозйомку й огляд місцевості, де відбувся вибух, із гелікоптерів, дронів (квадрокоптерів) або з висотних споруд.

Під час детального огляду треба провести вузлову та детальну кольорову фотозйомку. Водночас варто застосовувати глибинний масштаб (фотографічне підвищення чіткості предметів, розташованих і на передньому, і на задньому планах знімків). Адже для експертних досліджень вагоме значення матиме взаємне розташування предметів.

Із урахуванням оперативної обстановки за можливості доцільно запрошувати для участі в огляді місця події відповідних військових фахівців. Зокрема, військовослужбовців технічних підрозділів доцільно запрошувати для участі в огляді місця події кримінального правопорушення, вчиненого із застосуванням військових машин, важкої артилерійської зброї. Сапери необхідні для надання допомоги у проведенні огляду місця кримінального правопорушення, вчиненого із застосуванням вибухових пристроїв і речовин. Ці військові фахівці повинні допомогти слідчому, прокурору якісно скласти описову частину протоколу слідчої (розшукової) дії, правильно зафіксувати наявні сліди вчинення злочину, вилучити та спакувати речові докази. Ці особи у кримінальному провадженні залучаються як спеціалісти. Порядок їх запрошення і участі у слідчій (розшуковій) дії регламентовано у ст.ст. 71, 72 КПК України.

Огляд трупа на місці вчинення терористичного акту має певну специфіку. Ця специфіка формується під впливом швидкої зміни умов, бойової обстановки. Обов'язковою умовою огляду трупа є проведення такого огляду за участю судово-медичного експерта або лікаря (якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта).

Якщо є підстави вважати, що труп заміновано, обов'язково треба залучити до огляду спеціалістів (саперів, піротехніків), котрі мають здійснити перевірку наявності вибухових знарядь, і тільки після цього продовжувати огляд. Перед початком огляду трупа варто з безпечної відстані перемістити його з «ложа» (незважаючи на загальну криміналістичну рекомендацію «не порушувати ложе трупа перед початком огляду»).

Огляд зброї на місці події. При виявленні на місці та огляді зброї треба, не змінюючи її положення, зафіксувати місцезнаходження та положення оглядовою фотозйомкою разом із навколишніми предметами (у тому числі нерухомими орієнтирами), трупом; виконати детальну фотозйомку вимірювальним методом, зафіксувати відстань від дульного зрізу каналу ствола (інколи також від кута рукоятки пістолета чи прикладу автомата) до двох-трьох найближчих нерухомих орієнтирів, напрямом ствола зброї стосовно предметів, трупа, а також за сторонами світу. Якщо зброя перебуває поруч із трупом, треба виміряти відстань від її зазначених частин до долонь та ніг трупа. Напрямки і відстані до орієнтирів і трупа описуються в протоколі огляду, а також позначаються на схемі (додатку до протоколу). В протоколі огляду також зазначаються: а) вид, система, модель і калібр зброї; б) ідентифікаційні маркування зброї; в) стан ударно-пускового механізму; г) наявність у патроннику (барабані) патрона (гільзи) і кількість патронів у магазині; д) сліди корозії; е) наявність запаху порохових газів у каналі ствола, слідів крові, мозкової речовини, ґрунту, порохової кіптяви тощо.

Огляд документів. Коли надійшло письмове повідомлення про вчинення терористичного акту, треба оглянути документ, що містить погрозу. Водночас встановлюються та описуються його форма, розміри, колір і зовнішній стан. Текст повідомлення пізніше має бути досліджено експертами для встановлення особливостей письмової мови автора та почерку виконавця шляхом виявлення загальних та окремих ознак письмової мови та почерку (якщо документ є рукописним). Якщо ж документ виготовлено за допомогою друкарських пристроїв (машинки, принтерів тощо) або шляхом наклеювання окремих письмових знаків, то треба: а) виявити загальні й окремі ознаки друкованого пристрою; б) виявити та описати характерні ознаки окремих письмових знаків. Окрім того, необхідно провести ретельний огляд документа з метою виявлення слідів

пальців рук злочинця, мікрочасток одягу, слини на аркуші паперу або конверті (при заклеюванні конверта).

Коли повідомлення про погрозу вчинення теракту передано в усній формі представникові організації або установи (найчастіше представникові ЗМІ), то письмова фіксація отриманого повідомлення може оглядатися як документ – письмовий доказ. У такому випадку слідчого цікавить лише зміст документа.

Під час огляду можуть використовуватися необхідні технічні засоби, обов’язково проводиться його фотографування за правилами криміналістичної фотографії.

На заключному етапі огляду із використанням окремих робочих записів, що велися слідчим і спеціалістами при детальному огляді, прослуховуванні відеозапису і фонограми (якщо він супроводжувався звуко-, відеозаписом), потрібно оформити протокол огляду згідно з вимогами КПК України.

Протокол огляду місця події має давати повне і точне уявлення про характер місця події, властивості й ознаки виявлених та вилучених слідів, предметів і документів. Щодо кожного із них потрібно обов’язково вказувати точне місце виявлення, стан, ґрупові й індивідуальні ознаки.

Загальними вимогами до протоколу огляду місця події є: а) оформлення протоколу відповідно до вимог ст.ст. 104–106 КПК України; б) повне й об’єктивне відображення всього, що фіксується, з метою подальшого використання для одержання чіткого уявлення про обстановку місця події, а за необхідності – її реконструювання; в) відображення всіх слідів і предметів, виявлених на місці події, що можуть мати значення для встановлення необхідних обставин у кримінальному провадженні.

Протокол огляду складається із трьох частин: вступної; описової та завершальної.

У вступній частині має бути викладено: підстави для огляду; час одержання повідомлення про подію; джерело цієї інформації; місце, дата проведення слідчої дії; посада і прізвище особи, що склала протокол; дані всіх осіб, присутніх під час проведення огляду (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); умови (погода, освітленість, температура, наявність опадів тощо); інформація про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики таких засобів та носіїв інфо-

рмації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

В *описовій частині* протоколу охарактеризовується місце події, дається опис обстановки на місці події, вказуються об'єкти, до яких застосовані конкретні технічні засоби, отримані водночас результати.

У *завершальній частині* протоколу зазначається про наявність заяв і зауважень щодо слідчої дії, доповнень і виправлень до протоколу та додатків. Обов'язковому відображенню в протоколі підлягають заяви: про неправильні, на думку учасників, дії членів групи; заяви спеціалістів, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням об'єктів і слідів; про необхідність відображення в протоколі тих чи інших не зазначених у ньому обставин; про належність тієї чи іншої речі; інші заяви і зауваження, що впливають на характер дій членів слідчої групи при огляді й напрям пошуків, пов'язаних з обстановкою місця події.

У протоколі також повинні бути відображені неправомірні (наприклад, провокаційні) дії і учасників огляду чи присутніх осіб, і сторонніх осіб й заходи, вжиті у таких ситуаціях членами слідчої групи.

Після цього протокол і додатки має бути підписано.

Якщо процесуальний керівник не виїжджав на місце події, йому потрібно невідкладно вивчити матеріали кримінального провадження. Водночас треба зауважити на якість проведення першочергових слідчих (розшукових) дій (передусім огляду місця події). Це дасть змогу своєчасно усунути недоліки та прорахунки на початковому етапі шляхом надання вказівок про проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, зокрема ініціювання додаткового огляду місця події у разі неякісного його проведення та залишення поза увагою слідчого важливих обставин для досудового розслідування⁵¹⁸.

Розслідування злочинів відповідної категорії неможливе без проведення експертизи. ***Призначення вибухотехнічної експертизи*** здійснюється відповідно до норм кримінального процесуального

⁵¹⁸ Методичні рекомендації щодо здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням терористичних актів: схвалені науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України від 25.05.2017 р. № 4. К.: Генеральна прокуратура України, 2017. URL:http://napu.com.ua/wp-content/uploads/2018/04/Inf_zbirnik_shval_metod_dokum_GPU_2017.pdf

права. Зокрема, ст. 242 КПК України передбачає підстави проведення експертизи, а ст. 243 цього ж Кодексу – порядок залучення експерта.

Призначення експертизи у кожній конкретній ситуації повинно пройти такі стадії:

- вивчення матеріалів провадження;
- прийняття рішення про необхідність застосування спеціальних знань у вигляді експертного дослідження;
- визначення об'єктів, що будуть направлені на експертизу та кола питань, необхідних для вирішення;
- вибір експертного органу і експерта (експертів);
- винесення рішення про призначення експертизи на підставі ст.ст. 242–244 КПК України.

Варто вказати на ту обставину, що об'єктами вибухотехнічної експертизи є не лише частини та залишки вибухових пристроїв і вибухові речовини, а й також матеріальна обстановка місця події та інформація, зафіксована у матеріалах слідчих дій (протоколи, додатки до них, висновки інших експертиз тощо).

Основним об'єктом вибухотехнічних експертиз є зазвичай вибухові пристрої. Але можливий вибух вибухової речовини у чистому вигляді (наприклад, горіння гексогену переходить у вибух). Тому до основних об'єктів вибухотехнічної експертиз потрібно віднести і вибухові речовини.

Вибухотехнічна експертиза повинна призначатися у кримінальному провадженні або у разі вибуху, що відбувся, або ж за фактами виявлення та вилучення вибухонебезпечних об'єктів. На місці події за фактами застосування вибухових пристроїв переважно залучається спеціаліст-криміналіст. Його присутність допомагає слідчому правильно зорієнтувати напрям огляду, виокремити коло об'єктів, що підлягають огляду та вилученню. У тих випадках, коли на місці події залучають спеціаліста-вибухотехніка, слідчий має змогу звільнити себе від технічної сторони процесу огляду (визначення меж огляду, попереднє дослідження слідової картини місця події, отримує допомогу в описанні об'єктів, відбору для вилучення та подальшого призначення відповідних експертиз). Така допомога спеціаліста дає змогу слідчому на основі використання спеціальних знань у вигляді консультації, визначити коло об'єктів і завдань судових експертиз (зокрема вибухотехнічної).

У всіх решта випадках, коли огляд проводиться без участі спеціалістів, призначенню вибухотехнічної експертизи повинна

передувати обов'язкова консультація слідчого із експертом-вибухотехніком.

При призначенні вибухотехнічної експертизи важливо визначитися із суб'єктом проведення, тобто, з експертною установою та безпосередньо із експертом. Це має особливе значення при проведенні низки судових експертиз. У цьому випадку слідчий повинен обрати таку експертну установу, де буде можливість провести всі види експертиз. Це дає змогу слідчому зменшити час призначення та проведення експертиз, а експертам – дати змогу дослідити об'єкти комплексно, без втрати інформативності об'єктів дослідження.

При визначенні експертної установи (в якій буде проводитися вибухотехнічна експертиза) слідчий повинен враховувати коло питань, на які він хоче отримати компетентну відповідь.

Слід зауважити, що в окремих випадках обсяг дослідження залежить від деяких об'єктивних і суб'єктивних факторів (відсутність належного устаткування, слабка підготовка спеціалістів). Тут необхідно скористатися допомогою спеціаліста у сфері вибухотехніки.

Формування питань, що визначають обсяг дослідження, повинні впливати із потреб матеріалів розслідування і це є важливим етапом діяльності слідчого при підготовці та призначенні вибухотехнічної експертизи.

Криміналістика визначає певні вимоги, пов'язані зі постановкою питань на стадії підготовки та призначення експертизи. Вони цілком прийнятні і для вибухотехнічної експертизи, і, відповідно, до них належать такі:

- питання не повинні мати юридичний характер;
- питання не повинні виходити за межі компетенції експерта;
- питання слід ставити виходячи з особливостей (інформативності) поданих об'єктів;
- питання ставляться послідовно, доступною мовою та не повинні дублювати одне одного, стосуватися предмета доказування.

Вибір питань слідчим повинен обиратися, зважаючи на можливість методики. Недоліком наявної практики є ситуація, коли на експертизу за фактом вибуху виносяться понад 20 запитань, що містяться у довідниках. Постановка експерту зайвих запитань тягне збільшення обсягу невиправданих затрат, відповідно – затягування

строків провадження та мало інформативність висновку. Потрібно зазначити, що обсяг дослідження може бути розширеним, якщо у справі виникає необхідність і для цього є відповідні об'єкти дослідження. Постановка відповідних питань експерту можлива і тоді, коли подані на дослідження об'єкти є в невеликих кількостях, хоча результат відповіді експерта на поставлене питання не гарантований.

Аналіз постанов про призначення вибухотехнічної експертизи свідчить, що незалежно від професійного стажу та досвіду роботи, підслідності, багато слідчих визначають обсяг дослідження 3–4 питаннями, що за своєю суттю сформульовані з відступом від запропонованих методикою вимог. У таких випадках експерт вдається до спроб систематизації питань і постановки їх у своїй реакції (оскільки питання, поставлені з порушенням методики, можуть мати двояке тлумачення). Редактування питань призводить до спроб експерта спростити завдання, включити з нього питання, що не викликають у експерта певних зусиль і затрат часу.

Необхідно, аби слідчий усвідомлював обсяг експертних завдань та зіставляв їх із проблемами розслідування, визначав їх коло перед експертом. Тому редактування питань слідчого необхідно проводити уважно, із урахуванням інтересів розслідування. Непоодинокими є випадки, коли слідчі завищують обсяг дослідження питаннями, для вирішення яких в конкретній ситуації нема об'єктивних даних.

Найбільш типовими є питання, що стосуються природи, причин вибуху, виду вибухової речовини та способів вибуху. Недоліками є відсутність питань, що стосуються способів та особливостей встановлення вибухового пристрою, професійних навичок встановлювача, виконавця вибуху. Рідко ставиться питання про здатність саморобного вибухового пристрою до спричинення уражучої дії та радіусу цього ураження.

Вибуховий пристрій міг бути призначений для вчинення вбивства конкретних осіб; виконавець злочину міг планувати встановити його певним чином у певному місці. А тому правоохоронним органам необхідно з'ясувати, чи був у цьому випадку замах на вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України) чи інший склад злочину.

Вивчення матеріалів провадження за фактами застосування вибухових пристроїв, прийняття рішення про необхідність спеціа-

льних знань і визначення об'єктів, що направляються на експертизу, ставить перед слідчим проблему вибору та постановки питань. Перелік запитань, які традиційно вирішуються методикою вибухотехнічної експертизи, подано в багатьох довідниках і навчальних посібниках. Завдання слідчого – тактично правильно використати методичну літературу.

Безсумнівно, методика експертизи дає змогу вирішити чимало питань, які постають перед розслідуванням. Однак із усієї багатоманітності необхідно розмежувати їх за суттю слідчої ситуації, що дає змогу здійснити їх правильний вибір.

Розглядаючи систему завдань, що вирішуються судовими експертизами, потрібно виокремити: 1) ідентифікаційні – питання встановлення індивідуальної та групової totoжності; 2) діагностичні – питання, спрямовані на розпізнання властивостей об'єкта; 3) ситуаційні – питання, спрямовані на визначення обставин вибуху.

Наведені підстави дають змогу класифікувати більшу частину запитань відповідно до такої схеми.

Ідентифікаційні запитання, що стосуються вибухових пристроїв: 1. Чи є поданий для дослідження предмет вибуховим пристроєм? 2. На якому підприємстві та в який проміжок часу виготовлено вибуховий пристрій? 3. Чи виготовлено вибухові пристрої одним підприємством та чи є вони продукцією однієї партії? 4. Чи відповідає цей вибуховий пристрій поданому кресленню? 5. Чи аналогічні за своєю конструкцією, використовуваними матеріалами й іншими ознаками той, що вибухнув, та поданий на експертизу вибуховий пристрій? 6. Чи є подана на дослідження речовина вибуховою?

Діагностичні запитання, що стосуються вибухового пристрою: 1. Яким способом виготовлено поданий вибуховий пристрій? 2. Яким є спосіб підризу вибухового пристрою? 3. Якими є уражуючі властивості та радіус уражуючої дії при підризі вибухового пристрою? 4. Якими є професійні навички у підризній справі та в інших сферах знань особи, котра виготовила (встановила) вибуховий пристрій?

Діагностичні запитання, що стосуються процесу вибуху: 1. Чи є на об'єктах, вилучених із місця вибуху, продукти вибухових речовин, і якщо так – то яких? 2. Яка потужність вибуху вибухового пристрою в еквіваленті по масі тротилу, що вибухнув? 3. Яким способом було здійснено підризу вибухового пристрою?

Ситуаційні запитання, які стосуються процесу вибуху:

1. В якому місці розташоване джерело вибуху та які ознаки свідчать про це?
2. Чи не відбувся вибух вибухового пристрою на місці події та за яких обставин?

Звісно, вказаний перелік запитань не є вичерпним. Тут наведено лише найбільш поширені, типові запитання.

До матеріалів провадження, що стосуються призначення вибухотехнічної експертизи, передусім належать: протокол огляду місця події (де повинні бути подані детальні відомості про виявлення та вилучення об'єктів із місця вибуху) з доданими до них схемами та фотографіями і загального вигляду місця події, і окремих об'єктів, що становлять обстановку місця події (із указівкою їх точного місцезнаходження та положення стосовно центру вибуху).

За центр (джерело) вибуху можна прийняти ділянку найбільш інтенсивної деформації об'єктів, воронку в ґрунті чи якунебудь іншу ділянку із найбільш яскраво вираженими ознаками вибуху. Щодо кожного об'єкта повинні бути вказані: місце та спосіб виявлення, назва, вид, форма, розміри, притаманні ознаки та характер пошкоджень. У разі нетранспортабельності об'єкта (наприклад, через громіздкість) доцільно провести відбір проб на наявність продуктів вибуху та їх зовнішній огляд з участю спеціаліста, якому доручено проведення експертизи.

За наявності на місці події потерпілих чи трупів, необхідні акти судово-медичного освідчення, протоколи допиту очевидців, а також протоколи вилучення на експертизу уламків, вилучених з тіл постраждалих (оскільки ці уламки є, як правило, уламками оболонки чи корпусу вибухового пристрою). Інформації про склад продуктів вибуху ці уламки не містять, оскільки продукти вибуху знищуються механічно при проходженні через тканини тіла.

Призначення вибухотехнічної експертизи має свої особливості, що зумовлені особливостями об'єктів, і передусім необхідно зауважити на правила безпеки при використанні вибухонебезпечних об'єктів.

Окрім вимог КПК України, пов'язаних із упакованням, порядком подання об'єктів на експертизу, є криміналістичні вимоги, що впливають із особливостей об'єктів, методів, застосовуваних при проведенні експертизи та кола завдань, що вирішуються нею.

У тих випадках, коли з місця події вилучаються вибухо-небезпечні об'єкти, вони повинні бути попередньо досліджені спеціалістом-сапером, який повинен знешкодити вибуховий пристрій (про що складається довідка, що долучається до матеріалів кримінального провадження). При призначенні експертизи разом із знешкодженим вибуховим пристроєм додається довідка про знешкодження.

Засоби ініціювання повинні упаковуватися окремо від вибухового пристрою. При упакованні засобів ініціювання необхідно дотримуватися обережності, оскільки через механічний вплив, контакти з механічними джерелами чи при впливі теплових променів може відбутися вибух ініційованого заряду. Якщо засобом вибуху є електродетонатор, то кінці проводів повинні бути скручені між собою (заколючування ланцюга електричного містка) з метою виключення вибуху від зовнішніх джерел (якими можуть слугувати і матеріали упаковки). На практиці траплялися випадки, коли бойову гранату подавали на експертизу із вкрученим підризником, причому упаковка в окремих випадках приховує вміст (папір, коробка тощо) та не виключає нещасного випадку, спричиненого неналежним зберіганням, транспортуванням і відкриттям. Упаковка у таких випадках оформляється із порушенням вимог КПК, на ярлику записи читаються частково та зміст незрозумілий. Такі випадки при призначенні експертизи є недопустимими.

При вилученні вибухових речовин упаковання повинно здійснюватися в поліетиленову чи скляну тару. В складі більшості промислових вибухових речовин міститься аміачна селітра, яка розкладається на відкритому повітрі. При направленні на експертизу достатньою кількістю для вирішення експертних завдань є 50–100 г.

Експертизи у справах, пов'язаних із вибухом, переважно складні та потребують тривалого часу для їх проведення. Однак відповіді на низку питань і проміжні результати можуть бути отримані слідчим у найкоротші строки за умови його тісного контакту з експертом-вибухотехніком. Ця інформація корисна для уточнення версій, організації невідкладних оперативно-розшукових заходів «по гарячих слідах».

Оскільки об'єктами дослідження більшості експертиз, проведення яких необхідно у справі, є одні й ті ж об'єкти, велике значення для отримання достовірних та інформативних результатів має правильно визначена послідовність їх проведення.

Практика свідчить, що у багатьох оперативно-слідчих ситуаціях найбільш ефективно буде спершу організувати проведення вибухотехнічних експертиз, що вирішують загальні питання про належність виявлених об'єктів до вибухових пристроїв (їх елементів чи фрагментів), про конструкцію, принцип дії та працездатність саморобного чи фабричного виробу. Залежно від результатів даних досліджень призначаються та проводяться інші види експертиз, а також подальше детальне вибухотехнічне дослідження деталей і вузлів (фрагментів) вибухових пристроїв.

Складні багатооб'єктні вибухотехнічні експертизи та дослідження доцільно «дробити» за групами однорідних об'єктів та окремим завданням дослідження: виявлення вибухової речовини та залишків засобів вибуху, належність об'єктів до елементів чи фрагментів вибухового пристрою, діагностика вибухової речовини, вибухових пристроїв та інших виробів, ідентифікація вибухотехнічних об'єктів тощо.

Є думка, що початковою експертизою повинна бути вибухохімічна, що вирішує питання про вид вибухової речовини, використаної як заряд у цьому вибуховому пристрої. Однак зараз у комплекс методів проведення дослідження входять фізичні та хімічні методи (зокрема тонокослойної хроматографії), які на високому рівні дають змогу визначити тип вибухової речовини. Встановлення виду вибухової речовини, способу її виготовлення, надзвичайно важливе для слідства (оскільки часто визначає напрям розслідування). Експерт при проведенні вибухотехнічної експертизи не порушує форми чи структури досліджуваного предмета, що дає змогу проводити його подальше дослідження.

Однак продукти вибуху, що осіли на поверхні предметів, легко знищуються механічно, наприклад, при доторканні руками (що, своєю чергою, може призвести до їх перенесення на інший предмет та ускладнить вирішення питання про реконструкцію речової обстановки місця події до вибуху, а, можливо, і про механізм вибуху). Тому дуже важливим фактором є збереження продуктів вибуху на поверхні об'єкта, вилученого з місця події, чого можна досягнути, як вважають окремі дослідники, шляхом поміщення об'єкта у поліетиленовий прозорий пакет негайно після його виявлення на місці вибуху. Однак із урахуванням того, що поліетилен здатен пропускати пари різних вибухових речовин, набагато ефективним буде застосування герметично закритої скляної тари.

Для проведення трасологічної експертизи необхідно зберегти початкові розміри та форму об'єктів. У зв'язку з цим цю експертизу доцільно призначати раніше металознавчої (оскільки при дослідженні металу та встановленні марки іноді необхідне відділення частини об'єкта його подальше руйнування).

Об'єктами дослідження часто є різні предмети, що зберігають на собі після вибуху певні мікрокількості вибухової речовини. Як правило, це об'єкти, що контактували із вибуховим пристроєм, були на максимально близькій відстані на момент вибуху, були піддані термічному впливу чи були складовою його оболонки. Після вилучення ці об'єкти повинні бути зразу упаковані в скляний посуд (у крайньому випадку, за відсутності такого, – у поліетиленові пакети).

Непрореаговані у процесі вибуху вибухові речовини володіють певною летучістю, а тому втрати і без того малої кількості може ускладнити хід розслідування. Ґрунт із місця вибуху (з воронки) вилучається в скляну чи прозору поліетиленову тару в кількості не менше 2 кг. Водночас повинні бути вилучені в такій же кількості зразки ґрунту на відстані 5–10 метрів від місця вибуху.

У випадках, коли неможливо направити на експертизу об'єкт-носії залишків вибухової речовини (грозіздкі конструкції та деталі, частини тіла тощо), з його поверхні проводять змиви марлевими тампонами. Причому змиви спершу здійснюються тампоном, змоченим чистим ацетоном, а далі по тих же ділянках роблять повторні змиви тампонами з дистильованою водою. Змиви доцільно робити так, аби на один тампон відібрати максимальну кількість нагару, кіптяви та інших нашарувань. Тампони так само упаковуються в герметичну тару. Окремо упаковують зразки марлевого тампона, яким проводилися змиви. Іноді замість змивів здійснюють зшкрябування, зрізи тощо, які необхідно помістити в герметичну скляну тару.

Змиви з рук особи, підозрюваної у виготовленні та встановленні вибухового пристрою, також потрібно зробити шматочками бинта, марлі, змочених ацетоном та дистильованою водою, і обов'язково долучити контрольний зразок матеріалу, яким зроблено змиви.

За необхідності вилучається одяг і зрізи нігтів, які теж направляють на експертизу.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть елементи, з яких складається криміналістична характеристика злочинів терористичного характеру.
2. Назвіть об'єкт і предмет злочинного посягання злочинів терористичного характеру.
3. Перелічіть способи вчинення злочинів терористичного характеру, а також способи підготовки та приховування таких злочинів.
4. Охарактеризуйте обстановку злочину терористичного характеру.
5. Охарактеризуйте особу злочинця, яка вчиняє злочини терористичного характеру та наведіть її типологічні особливості.
6. Наведіть класифікацію потерпілих від злочинів терористичного характеру.
7. Назвіть матеріальні та інтелектуальні сліди від злочинів терористичного характеру.
8. Яка роль запрошених фахівців при огляді місця події терористичного акту?
9. У чому полягає специфіка огляду місця події у районі проведення АТО?
10. До яких дій потрібно вдатися, аби забезпечити результативність та безпечність огляду місця події терористичного акту?
11. У чому полягає специфіка огляду трупа на місці вчинення терористичного акту?
12. Якими є особливості огляду зброї на місці події терористичного акту?
13. Що є об'єктами вибухотехнічної експертизи?
14. Які ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні питання можуть бути поставлені перед експертами-вибухотехніками у справі про розслідування терористичних актів?

Література до теми

1. Боротьба з тероризмом: навч. посібник / за заг. ред. проф. В. В. Коваленка. К.: Видавничий дім «Скіф», 2013. 584 с.
2. Експертиза в судочинстві: наук.-практич. посібник / за заг. ред. М. А. Погорельського та Б. Д. Сергєєвої. К.: Алерта, 2015. 536 с.

3. Комісарчук Р. В. Особливості тактики огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспуденція*. 2015. № 15. Т. 2. С. 135–138. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc15/part_2/38.pdf (дата звернення: 25.09.2019).
4. Коновалова В. Тероризм: проблеми методики розслідування злочинів. *Вісник до 10-річчя Академії правових наук України*. С. 721–732. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5803/1/Konovalova_721.pdf.5 (дата звернення: 03.09.2019 р.).
5. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї й обігу наркотичних засобів: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.
6. Ленко М. О. Спосіб вчинення терористичних актів за допомогою саморобного вибухового пристрою як елемент криміналістичної характеристики злочину. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3 (31). С. 189–198.
7. Методичні рекомендації щодо організації проведення першочергових слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у районі проведення антитерористичної операції, схвалені науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України 22 лютого 2017 р. Київ: Генеральна прокуратура України. URL: <http://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 09.09.2019 р.).
8. Погорецький М. А. Розслідування терористичних актів: монографія. К.: Дакор, 2014. 258 с.
9. Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації (Звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України). К., 2018. 338 с.
10. Розслідування конкретних видів злочинів: навч. посібник / за ред. М. А. Погорецького та Б. Д. Сергєєвої. К.: Алерта, 2015. 536 с.
11. Савчук М. Тактика проведення огляду місця вчинення терористичних актів із використанням вибухових пристроїв. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/6/part_2/32.pdf (дата звернення: 25.09.2019 р.).
12. Скуба Г., Карпінська Н. До питання криміналістичної характеристики злочинів терористичного характеру. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2 (8). С. 212–217.
13. Соколова Я. А. Загальна характеристика особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики злочинів, віднесених до терористичної діяльності. *Право і суспільство*. 2016. № 6. Ч. 6. С. 202–207.
14. Чорний Г. О. Розслідування злочинів терористичної спрямованості: питання формування методики на сучасному етапі. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 24. С. 151–153.

Колектив авторів:

- Броневицька О. М.**, канд. юрид. наук, доцент
(підрозділ 1.4 у співавторстві з І. Р. Серкевич);
- Горпинюк О. П.**, канд. юрид. наук, доцент
(підрозділ 1.5 у співавторстві з І. Р. Серкевич);
- Дільна З. Ф.**, канд. юрид. наук
(підрозділ 1.1 у співавторстві з І. Р. Серкевич, підрозділ 4.4);
- Климкевич Р. А.**, викладач кафедри
(підрозділи 4.3, 4.7, 4.2 у співавторстві з В. В. Луциком);
- Красницький І. В.**, канд. юрид. наук, доцент
(підрозділ 1.2 у співавторстві з І. Р. Серкевич);
- Лашук Н. Р.**, канд. юрид. наук (підрозділ 2.5);
- Лісіцина Ю. О.**, канд. юрид. наук (підрозділ 5.1);
- Луцик В. В.**, канд. юрид. наук, доцент
(підрозділи 4.1, 4.5, 4.6, 4.2 у співавторстві з Р. А. Климкевич);
- Максимович Р. Л.**, канд. юрид. наук, доцент (підрозділ 2.2);
- Навроцька В. В.**, канд. юрид. наук, доцент (підрозділ 5.2);
- Парасюк Н. М.**, канд. юрид. наук, доцент (підрозділ 2.4);
- Романцова С. В.**, канд. юрид. наук
(підрозділ 3.2 у співавторстві з Б. М. Телефанком);
- Серкевич І. Р.**, канд. юрид. наук
(підрозділ 1.1. у співавторстві з З. Ф. Дільною,
1.2 у співавторстві з І. В. Красницьким,
1.3 у співавторстві з Б. М. Телефанком,
1.4 у співавторстві з О. М. Броневицькою,
1.5 у співавторстві з О. П. Горпинюк);
- Телефанко Б. М.**, канд. юрид. наук, доцент
(підрозділ 1.3 у співавторстві з І. Р. Серкевич,
підрозділ 3.2 у співавторстві з С. В. Романцовою);
- Устрицька Н. І.**, канд. юрид. наук (підрозділи 3.1, 3.3);
- Яремко Г. З.**, канд. юрид. наук, доцент (підрозділ 2.1);
- Ясінь І. М.**, канд. юрид. наук (підрозділ 2.3)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ
ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ

Підручник

Редагування *Галина Ялечко*

Макетування *Надія Лесь*

Друк *Іван Хоминець*

Підписано до друку 11.03.2020 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Віддруковано на різнографі. Умов. друк. арк. 25,11.
Наклад 100 прим. Зам. № 156-19.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
№ 2541 від 26 червня 2006 р.